

Жаңы Ала-Тоо

2012, 9 (41)

АДАБИЙ-КӨРКӨМ ЖУРНАЛ
кыргыз жана орус тилдеринде

Директор, башкы редактор Тилек МУРАТАЛИЕВ

РЕДАКЦИЯЛЫК ЖАМААТ:

Айдарбек САРМАНБЕТОВ – башкы редактордун орун басары

Алым ТОКТОМУШЕВ – редактор

Жакин ТЕҢИРБЕРГЕНОВА – корректор

Рахим ТӨЛӨБЕКОВ – дизайнер

Салтанат ҮРКҮМБАЕВА – оператор-дизайнер

РЕДАКЦИЯНЫН ДАРЕГИ:

720031, Бишкек шаары, М. Горький к. – 1. Тел: 53-08-84. E-mail: Jany.alatoo@gmail.com

Күбөлүк: № 1510

Кол жазмаларга пикир айтылбайт жана кайтарылып берилбейт. Редакция бардык авторлор жана заказчылар (китеп, жарнама, плакат, буклет ж.б.) менен кызматташууга дайыма кызыкдар.

Журнал редакциянын басма-компьютердик борборунда даярдалды.

УРМАТТУУ ОКУРМАНДАР!

**БАРДЫК ПОЧТА ТҮЙҮНДӨРҮНДӨ «ЖАҢЫ АЛА-ТОО» ЖУРНАЛЫНА
2012-ЖЫЛ ҮЧҮН ЖАЗЫЛУУ ЖҮРҮП ЖАТАТ.**

Жазылуу индекси – 77324

3 айга – 240 сом (редакциялык баа)

**«ЖАҢЫ АЛА-ТОО» ЖУРНАЛЫН 1-САНЫНАН БАШТАП ОКУЙМ
ДЕГЕН ОКУРМАНДАР РЕДАКЦИЯДАН АЛЫШСА БОЛОТ.**

Терүүгө 03.09.2012-ж. берилди. Басууга 03.10.2012-ж. кол коюлду. Форматы 70x100¹/₁₆.
Көлөмү 14 б.т. Заказ № 938. Нускасы 2000.

Бул санда

Рамис РЫСКУЛОВ	Казат АКМАТОВ
Сайрана3	Вой 75
Эсенгул ЧОПИЕВ	Санарбек КАРЫМШАКОВ
Азаттыкка даңаза6	Казаттын кенч капкасы..... 115
МЕЙКИН	Ракманберди МАМАНОВ
Сулуу19	Үч катын121
Дүйшөн ЖАПАРОВ	Абдымомун КАЛБАЕВ
Булуттар27	Тулпардын тукуму 146
Шайымбек АПЫЛОВ	Аман САСПАЕВ
Жалгыз эрээн33	Сарала ит.....168
Беки ШААДАТ уулу	Пабло НЕРУДА
Ырлар41	Караңгыдагы монолог.....184
Сары БАЛБАН	Л.Н.ТОЛСТОЙ
Зарына47	Искусство жөнүндө197
Мукаш ЭГЕН	Амангелди БЕКБАЛАЕВ
Кош канат55	Атилла.....201
КЕНЕН	Баарын билгим келет..... 219
Сетер65	Адабият жаңылыктары223

Мукабанын биринчи бетинде
Кыргыз Эл жазуучусу **Казат АКМАТОВ** 70 жашта.

Проза

**Рамис
РЫСКУЛОВ**

САЙРАНА

(Новелла)

Күн сайраган тышта ак көйнөкчөн бакыт барат. Эркетай кыздар өздөрүнчө ашыгышат. Не бир жетим, жесирди алпештеген замана оңой эмес.

Көп жоолашкан элдер бирин бири кечирди, көп маселелер чечилди.

Эмки жаштар жаралгансыйт көбүктөн. Дүрбөгөн көп аянтта эл быкпыр. Кабинетте отурган кызматчылар оңдолгон сааттай чыкышат. Не бир мыкчегер өзүнчө мыкчыят.

Ырдагысы, бийлегиси келген көп. Колдору кычышат сүрөт, картина тартсак деп. Бакыт, ышкы эмген көп.

Жаз келгенде кышкы оор кийимди чечип, жука кийинип кайкалаңдап баскан көбөйөт. Ал эмес иттер жыргайт.

Жашыл түйүнчөктөй бүчүрлөр көбөйөт.

Адыраят адырлар, бүдүрөйөт бүдүрлөр. Күтүрөйөт күдүрлөр.

Заман шары тоо-дайрадай агылат. Шар жеринен сузгуң келет турмуштун. Маашыр болуп, жаш ыр болуп төгүлгүң келет. Көп ичтер элеп-желеп. Чаргуу, дарбуу, арбууну туят далайлар. Дүң жазып дүйнө дүңүнө көз салган көп дегеле.

Үрпүн ачат гүлдөр бажырайып.

Тарыган көп, жарыган көп. Заман жүзү сан кубулат. Руллада угулат. Желпинген көп. Гүл жүздүү кыздар биринен бири сулуу көрүнөт. Турмуш чексиз көбүрөт.

Таштар да ысып жанаттын илебин туйгузушат. Түштүктүн жибек жели үлбүрөйт. Аха-ха, ха-ха-ха дегендей каткырыктар угулат.

Адыраңдап, жадыраңдап жашайбыз. Ой мончогу тизебиз. Ар тарап ачык маңкаят. Тастыктайбыз, иликтейбиз көп нерсени. Көк асман толот көзүмө. Ажаан турмуш алат алка жакадан. Дардаң күү чалат, татыраңдап бийлешет көп жаштар.

Койколотоп басат каздар. Мажес, мыжыма, далайдын мээсин ачиткан ырларым бар.

Ич арада кайкайгандар көп. Жай айы жайкалуу. Ысык ташка отурасың да жыргай бересиң.

Жаздын жашыл китебин окуйт койлор, жылкы, уйлар, элик жана көптөгөн жаныбарлар. Ыр кумар, ыр тумар, дүйнө дүң жазат дүңкүйүп. Үңкүрлөр жатат үңкүйүп. Бүт айлана төгөрөк, мейкиндер мемирейт, күн булуттан чыкса жадырап.

Жумуртка баскан тооктоймун, ыр жазып үйдө жатканда. Гезит, китеп окушум ит сөөк мүлжүгөндөй. Жаздын ырын, жамгыр ырын тыңшаймын. Тышта күн сайрайт, гүлдөр жайнайт. Жашыл, кызыл нурдаймын. Балкон, аянт, чатыр ырларын уурдаймын. Өсүш жолдо, бир орунда турбаймын. Үнүн сүйөм тутулаган сурнайдын, сүйөм чөптүн жайган килемин. Туям келечектин сергек илебин.

Сүйгөнүбүздү күткөндөй аялдамада автобусту күтчүбүз. Чанда жүрчү алар бала чакта.

Азыр болсо ырыс чанат далайлар. Адам качан чоң иш бүткөндө ошондо жакшы эс алат.

Ишемби, жекшембиде кудукка түшкөн бакадай сезем өзүмдү.

Ыр майрамын жазда көп туям. Менин ыр жазышым сүт уурдаган мышыктай, пинг-понг ойногон жаштардай.

Баба дыйкан бакыят бак өстүрүп, бакча кармап. Ай саап, күн саап жашайбыз.

Сарбай Саспекков: «Ким менен турасың? Айтматов мененби?» – деди. «Бочка менен катар турам. Бочкага точка коюп жатам» – дедим.

Эркекке бүт жанын берип коёт өзбечкалар.

Кудай колдогондо генийге миллион кишинин талантын, бактысын берип коёт.

Сан мезгилдер мизилдейт. Акыл-эсти күкүмдөп, жер турмушу чиренет. Далай жаштар ыр эмет. Ичимдеги периштем дарек берет бейиштен. Не бир кыйын шарттар жанчат, чанчат.

Жайкалаңдап, кайкалаңдап жаштар басат.

Чекчейип турган экенсиң, чекеге бүткөн мекенсиң. Таалайга бүткөн мекенсиң, таңшып турган экенсиң. Жакшы болчу мырзалар азгындарга каралашат.

Күндүн жылуу мээринен чеке жылыйт. Алкышың жаайт асманга.
Жол боюнда сан миңдеген кызыл алчалардын чекиттери тизилет.

Ырлар аркылуу дөөпөрөс да болсо өтүмдүү болушат. Дүңкүлдөгөн
дүңк-дүңк эткен усталар көп темир ийген, көп ийкемге келтирип.
Ар кесиптин өз чыгааны бар.

Тармал чачымды мезгил шамалы уйпалады.

Кээ бир ырды же прозаны окусаң сироп ичкендей болосуң. Ал эми
кээ бир көзөлдүн жазгандарын окуганда спирт ичкендей болосуң.

Ай-ааламга таанымал эл болосуң кыргызым. Чыйрала бер, чы-
мыркан. Ургалдуу тек боло бер. Көп генийлер чыга берсин араңан.
Акындардын, ырчылардын империясы экениңди далилдей бер, за-
мандар.

Ок жалындай октолуп буктурманын сазында бугуп келгем көп
жылдар, күндөр жерге агылат, ысык кудум сары май. Мекен жыты
дайрадай, ойлор чагат аарыдай. Экөөбүз бирге биригип айдайлы
шаттык кайыгын.

Чулу ойлор чулуят көркүнө чакан дүйнөнүн, көкөлөйт көңүл
көпөлөк, көбөйдү турмуш боёгу, түстөрү деги көп бөлөк. Тамак бы-
шыруу дагы искусство. Менин кичине бөлмөмдө иштеп отурганда
кухнядан куурулган эт, пияздын жыты келет. Куду эле бейиштин
жыты деп туям. Адамдар тамак жейт. Чынында өздөрү да тамак.

Сүйүүдөн адам жаралган, сүйүнүп алга баралган.

Бизге жан болуп, нан болуп келген буудай да кудай экенине та-
лаш жок.

Ойду, тоону ырдасам да сага арналат, о секетим!

Ошого сен тобо де! О Сайрана!

Ушинтип чыгынып, бир дем менен жаздым ушул новелланы.

Поэма

АЗАТТЫККА ДАҢАЗА

(Кыргыз мамлекеттүүлүгүн
даңктаган дастан)

*Өткөн кезге баам жүгүртүп,
карт тарыхка сезим жүгүнтүп,
табыштагын таппай жашоонун,
кыялымды кыйла бүлүнтүп,
алыстыктан чыккан чаңырык,
алаксыткан ички жаңырык
үн алыша калган учурда
жандүйнөмдөн издеп чындыкты,
ойго батам жүрөк сыздатып,
санаа тартам дилди муздатып.*

*Алп тарыхтын буруу-терүүсү,
тирүүлүктүн толуу, келүүсү
Адамзаттын сынап дарманын,
азайтпастан азап,
арманын
болуп келген тура жеңүүчү.*

**Эсенгул
ЧОПИЕВ**

Кемин районундагы Кызыл-Байрак айылында 1937-жылы туулган. 1961-жылы КМУнун филология факультетин бүтүргөн.

1961–1967-жылдары республиканын Алай, Аламүдүн жана Кемин райондорунун орто мектептеринде мугалим, 1967-жылдан Кемин райондук «Эмгек жарчысы» гезитинин редакциясында адабий кызматкер, бөлүм башчы, 1975-жылдан жооптуу катчы болуп эмгектенген.

Алгачкы поэтикалык жыйнагы «Жаштык учкуну» деген ат менен 1969-жылы басылып чыккан. Негизинен, сатира жанрында эмгектенет. «Чыйрыктырмалар», «Күндөрүм», «Өмүр сапары» ж. б. китептердин автору.

КР маданиятына эмгек сиңирген ишмер. 1985-жылдан СССР Жазуучулар союзунун мүчөсү.

*Ач көздүктөн Адам эсирип,
Жаратылыш күчсүз сезилип,
башкаргысы келип баарысын,
эңсегенсип кандын агышын,
кайталанып жексур тайташуу
покотконбу калктын сезимин?*

*Кан чубурган баскан изинен
не күтөбүз канкор кишиден?
Кыраандыгын ... кырып туйгузган,
кылычы курч ...*
өткүр Чынгыс хан
адамдардын асыл сөөгүнөн
өлбөстүккө элес тургузган.

*Өкүлдүгү ташты эриткен,
Багынтканын басып ...*
кемиткен,
каршылашын кысып ...
демиткен
Аксак Темир, Бабур, Искендер¹
адам канын суудай ичкендер
Өлкөсүндө кыраан Кыргыздын
өкүп сүргөн тартип, тыйзамга
суктанышкан, айтчы, неликтен?

¹ а) Аксак Темир – Темирлан. Индиядан Венгрияга чейинки бир кыйла өлкөлөрдү бүлгүнгө учураткан Темирландын жортуулдары тарыхка канды суудай агызган жүрүштөр катары так калтырган.

б) Бабур – Захреддин Мухаммед Бабур Темирландын династиясынын акыркы муундарынын атак-даңктууларынын көрүнүктүүсү. Ал өз жергесинен сүрүлүп, чет жерде баш калкалап жүрсө да сейрек кездешүүчү уюштуруучулук жөндөмүнүн натыйжасында кучагына Индия менен Афганистанды камтыган улуу Моголдордун ири империясын негиздеген.

в) Искендер – Александр Македонский.

Таланты күч,
тунук акылы
алоологон Чыгыш акыны
Низаминин даңктуу дастаны¹
сулуулугун Кыргыз жеринин,
улуулугун Кыргыз элинин
(ураан болуп алга уттулткан)
даңазага тунук туйтунткан.

Табылабы тарых ачкычы?..
Улуу Кыргыз каганатынын
кеменгери,
баатыр башчысы
(кысталышта акыл тапчусу)
Алп Барсбек адамзатынын
сыйлык-куту болуп жүрбөсүн?
Эңсеп күткөн элдин гүлдөшүн
айкөл Манас Барсбек этеси?
Сыр ачууга кыял себепчи ...
жаңырыктап доор добушу,
оют болуп ойго урунду,
Кыргызымдын эски конушу – Энесайды,
Кыргыз-Нурутду²
эңсей берет «кайра көрсөт» – деп,
самай берет «өсүп-өнсөт» – деп.

Түгөнбөгөн чуусу, чатагы ...
Манасымдын күчөп атагы

¹ XII кылымда өмүр сүргөн Чыгыштын чыгаан акыны Низами Гаянжевинин атактуу Александр Македонский жөнүндөгү «Искендер-наме» дастаны.

² Көрүнүшү көз кумарын кандырып, адамды арбап алгансыган касиетке ээ Кыргыз-Нур көлүнүн аймагындагы биздин ата-бабаларыбыз жердеген Монголиядагы байыркы ата-конушубуз.

жарык жанып башкы багыты,
Чоң казаттын чыгаан сапары
жеткендигин улуу Бээжинге
карт тарыхтын калыс чындыгы
оолактатып,

жерип...

жатпайбы?

«Баскынчылык жортуул этес!» – деп,
тарыхчылар тактап тактайбы?
Уңгусунда сыр бар кебимдин,
улуулугун чыгаан элимдин
урмат менен эти аныктап,
катаал мезгил даңктап жатпайбы.
(Калыстыктын тийсе шооласы,
айкындыктын таңы атпайбы...)
Тили булбул, дили таптаза
Кыргызымдын бийик астаны.
Ошондонбу бизден башканы
байырлабайт этне себептен
сыйкыры күч «Манас» дастаны?

* * *

Уч-кыйырсыз тарых айдыңы
таптырбаса эгер дайнымы,
кеткекпиз да эбак жок болуп.
Үмүтүбүз жарык жанбаса,
максатыбыз өчпөс от болуп,
жүрбөйт элек өөрчүп ...

шок болуп.

Азаттыктын туюп асылын,
таң калтырган Адам акылын,
кырчылдашкан кандуу карташтар,
кыйчалыштуу кыргын-сыноолор
Кыргызымды бүлөп курчуткан.
Алгалоого улам уттулткан
акыл менен эрктин өсүшү
жеңиштерге бизди туйтунткан.
Жек көрүүнү жерип жүдөтсөк,
сезимге биз ыйпан түнөтсөк,
алыстайбыз кантип чындыктан?

Керней үнү улуу жүрүшкө
чакырған кез өтө шаңдуубу?
Адат үчүн тийген үлүшкө
өлүр жолу ...

катаал,

кандуубу?

Эрдемсинтип эссиз алдууну,
кызыктырган кыргын таймашка,
татаал Тагдыр жоокер элимди
сынап көрдү кандуу кармашта.
Тоо-токойлуу кутман жеримди
замандарда улам ар башка
тебеледи тердеп күлүктөр ...
Келечекке болуп үтүткөр,
тагдыр чечээр кектүү таймашта
кагылайын кыраан Кыргызым
өчүргөн жок жарык жылдызын!

Сурнай какшап, күчөп добулбас,
тыкаачылык адат тутунма,
кан шитирип, калып кусурга,
кылыч шилтеп, жебе учурта
жоо кол салган катаал учурда
жоокер калкым тоого таянган.
Чыгыш үчүн кыйын абалдан
алыстабас айла-амалдан
адатыбы кыраан жаралган
жоокерлерин кырып жоготсо,
кире качып кокту-колотко,
чыга качып бийик аскага,
баш калкалап муздак ташка да,
таба билип терчем, кыябын
ура билип катуу соккуну,
тоюн сунбай өздөн башкага
эркиндигин эптүү сактаган
кырчылдашкан кыраан элимдин
баатырдыгын кантип тактабайм?!

Кеп козгобойл кектеп жаңылыш,
 өкүп сүрүп кандуу кагылыш
 Кытайлардын, калтак, уйгурдун,
 Чынгыс хандын – канкор кургурдун,
 Ойроттордун, боорум казактын,
 он алтынчы жылдын азаптуу
 соккусунан тартып азапты,
 сакташ үчүн ыйык азатты,
 дуушар болуп кызыл кыргынга,
 өзгөчө биз «өлүп-тирилдик!» ...
 Дене-бойдо демдүү күч сактап,
 өөрчүтөрлүк нурга киридик.
 Баарыбызды барктап-урматтаар
 бактыбыз болду БИРИМДИК!
 Карм тарыхтын катаал чындыгын
 айтыңызчы, кайда катабыз?
 Биримдикти бийик ардактап,
 ынтымакты ыйык эсептеп,
 сыйлай билген Манас атабыз!
 «Түштүк, түндүк» болуп бөлүнүү –
 азгырыктын сакоо илдеги ...
 Ата салтын, эне мээримин
 аптак сактоо кимдин милдети?!

Ардакталаар тарых жолунда
 жаңырыктар чыгып жүрөктөн,
 келээр кездин чечип тагдырын,
 кетээр кезди эзип жүдөткөн
 Чыгыш менен барктуу Батыштын
 сырын таппай оюм чатышты.
 Багынуудан көңүл кирдеген,
 басынууну такыр билбеген
 ак максаты асыл, чабыттуу
 Кыргызыма керек ыйык туу!
 Келечекке тунук үндөгөн
 улут салтын, улут сыйлыгын
 сыйлабаган адам айыптуу.

Шылый чапта өткүр кылычтуу
 өкүнүчтүү өксүк эстеби?
 Асылдыктын ыйык кенчтери
 элеликтен тынча чектелүү?
 Туш болбосун эти калкыма
 кор болууга кайра кез келүү.
 Оомат күтүп мезгил ченети,
 кыйчалыштын тартып тузагын,
 кылымдардын ички тереңи,
 саясаттын сакоо кереңи,
 кедейликтин келтик себеби
 Кыргызымды сынай береби?
 Кыйын кыстоо, кычаш учурда
 дары болуп дароо дареги
 биримдиктин тиет кереги!..
 Кагылайын калкым наздаган
 Ынтымактын – ыйык желеги!

Урпактарды багып бапестеп,
 адаштырбай улут жолунан,
 Ата Журтун барктап коруган,
 дөөлөтүбүз келип бөксөрбөс
 түптүү калкпыз дили тунтунук!
 Келечекке улам уттулуп,
 жеңиштерге жетип туйтунуп,
 жашоо биздин ыйык салтыбыз.
 Ынтымактуу болуп жалпыбыз
 оболосо атак-даңкыбыз,
 бүгүнкүнүн чечип тагдырын,
 ачабызбы сырдын сандыгын?
 Бир болбосо элдин тилеги,
 эркиндигин сактай билеби?

Сезиминде нурдуу гүл өнүп,
 руху жанып өчпөй түбөлүк,

акыл-эсин аруу нурдантып,
тоо койнунан жарык нур калпын,
колодтонун отун өчүрбөй,
келген кезди текке кетирбей,
алалабай алыс-жакынды,
таба билип таасын акылды,
көп чайпалып, бирок төгүлбөй,
чачылса да чаңга көтүлбөй,
чатакташа калса чарпышып,
биригишкен чырдуу бөлүнбөй,
уюткулуу улуу журт болуп,
боз үйүнө кеткис кут конуп,
эркиндигин элит сактаган,
улуулукту наздап жактаган.

Жерин-жектөө өткөн учурун
кечирипсиз кыргыз салтында ...
Дунай менен тунук Висладан
күлүктөрүн күлүп сугарган
көчмөндөрдүн улуу жүрүшү
из калтырды кандай артында?
Орундалып тилек, үптүтү
опурталдуу мезгил шартында
кан чубуруп түшкөн чыйыры
Тагай бийдин таасын урпагы
Азаттыктын туусун аздектеп,
өксүтпөстөн салтты, адатты,
биригүүгө коюн таланты,
бириктирип Оң, Сол канатты¹
иш баштаган салттуу, талаптуу.

¹ Санжырабыздын да, тарыхыбыздын да башаты «Манас» эпопеясына баам таштасак, б. з. чейинки жортуулчул доорлордогу баскынчыларга каршы күрөшүү максатында уюмдашуу зарылчылыгы кырк уруу кыраан кыргыздын оң жана сол канатка бөлүнүп-биригишине себепкер болгон. Арийне, душманга оң жана сол канаттын жоокерлеринин биримдиктүү чабуулу кыргызды кыйла жеңишке жеткирген. Жалпы кыргызды оң жана солго ажыратып, биримдиги менен ынтымагын бөлүнгүс нукка салган Тагай бий болгондугу санжыргалуу санжыраларда саймедиреп айтылышынын маани-маңызы терең.

Жунгарлардын берип сазайын,
 эркиндигин элдин коргогон,
 кытайларга күнкор болбогон,
 багынтууну көздөп болжогон
 Хан-Ордонун тартып азабын...
 бабалардын барктап атагын,
 эрегиштин шатын жандырбай,
 келечегин калктын ойлогон
 насташканга натыйса алдырбай,
 Туубузду бийик кармаган,
 орустардан күтүп жардамды
 айкын жолду таза тандаган
 Атаке бий өткөн арманда
 Матлекет түзбөй калганга!

«Болсо экен, – деп, – тынчтык элимде!» –
 кулдук уруп Көкө Теңирге,
 жолун тосуп жексуф жоосунун,
 жутун сактап Ала-Тоосунун,
 купулуна толуп досунун,
 өзгөртпөстөн чапчаң жосунун,
 чыйралуусу кайра жанбаган,
 бүт өтүрүн элге арнаган
 эр Курманбек, Тайлак, Манап бий,
 Ормон, Жантай, Шабдан көсөмдөр
 мезгилинен төрөй албаган
 тагдырына болуп нааразы
 бейпилдикти эңсеп зарлаган.
 Касташуудан каны кайнаган
 калк ардагы кайран асылдар
 түнт заманда жүрөк кандаган
 Азаттыкты бизге камдаган!

Азаттыкты бизге арнаган
оргуштаган тунук булактан
күлүк күнүн күлүн чубаткан
күргүштөгөн дайра башталат.
Кечээгиден бүгүн башкараак
келечекке кадам ташталат.
Оомал-төкмөл ушул мезгилде
оңой эмес сапар баштамак!...

Түптүү журттун сырдуу астаны
тунуктугун бизге билгизип,
даңктуу элдин бийик аскары
тирүүлүктүн нугун сүйгүзүп,
Алдан тайып тыюу баштагы,
Кыргызымдын илим-билими
кытыгылап кытай жазманы¹...
алгалоочу жолду баштады.
Бабалардын баалуу тарыхын
дүйнө калкы барктап наздады.
Жеңиштерге жете берсе экен
күндөрүлдүн күлүк таскагы.

Байлык, мүлктү эңсеп сабылып,
жеке бийлик чексиз жаңылып,
тың чыкмалар башка чабылып,
маданият жокко кабылып,
адабият безге сайылып,
жакырчылык орден тагынып,
жумушсуздар сыртка агылып,
күндө күчөп эрксиз эзилүү,
өрт балдардын токоп сезити,
өчө жаздап элдин ындыны,

¹ Кытай жазмаларында «жашынып» жаткан кыргыз эли жөнүндөгү купуя сырлардын башатынын ачылышы – баа жеткис тарыхый жана маданий байлык.

кетээринде аруу сыйтыгы
пайда болуп калктын жүрүшү¹
март айынын жыйырма төртүндө
тирешүүнүн тилсиз өртүндө
колго тийип энчи-үлүшү...
эркти бийлеп өсүп-өркүндөө,
чоюн булчуң чоогоол Кыргызым
жаркыратты өчпөс жылдызын.

* * *

Бирок анын пайда-үзүрүн
жетишинче бардык күчүнүн
бир үй-бүлө көрүп тарыды.
Ач көздүктүн күчөп арыты...
Түшүнбөстөн доор талабын
Эл башчысы болуп кесирдүү
Эл тагдыры эссиз чечилди.
Эн жердин болуп бөрүсү,
чыгарышып чырдуу чечимди,
Жаныш, Максим чексиз эсирди.
Калк кайгысы түтөп, түнөрүп,
кара булут каптап астанды
элдик күрөш кайра баишталды²
Терип ... атып эрктүү жаиштарды,
кан ичүүнү неге наздады?
Жардам бербей курал-аспабы
бийлик кулап, качып Курманбек...
тыкаачылар изин жаишырды.
Орундалып калктын максаты,
чаң-тополоң араң басылды.
Кубат берип оттуу жүрөккө,
Кыргызымдын эрдик сапаты
далилденди улуу күрөштө.

¹ 2005-жылдын 24-мартындагы элдик кыймыл.

² 2010-жылдын 7-апрели – адилетсиз бийликтин талоончулук ач көздүгүнө каршы көтөрүлгөн кыргыз калкынын баатырдык көтөрүлүшү.

Аттин, бирок менин арманым –
 таанилүү иш жасап салганын,
 эл бийликти колго алганын
 алигиче даана түшүнбөй,
 чала-чапкыт көргөн түшүндөй
 жоругандар толуп жатпайбы.
 Тарых сырын таба албастар
 биримдиктин ишин аздектен,
 акыл калчап, баалап-бакпайбы.
 Түшүнбөстүк кимди келитет?..
 Түгөнбөйт ээ жашоо соболу?
 Түшүнбөстөр жолду тороду.
 Ой жүгүртчү кылдат оболу,
 ниети бузук өрчүп оңобу,
 Солгундоого купул толобу?
 Келчиликти дароо четтетип,
 оңой бекен өсүү, оңолуу?
 Кыйын тура чапчаң торолуу.
 Алгалоого күчтүү багыттап,
 тоскоолдукка калбай тушалып,
 мезгилден биз төрөй уталык:
 Өчөр кезде кайра тутанып,
 өлөр кезде кайра тирилип,
 керек кезде таттуу биригип,
 ынтымакты ыйык туу туткан
 Калк экенбиз өжөр, уяттуу,
 калк экенбиз күчтүү, дымактуу.

Ар түрдүүсүн ашып дабандын,
 арымдуусун шилтеп кадамдын,
 түпкүрүнөн түркүн замандын
 Мунарына чыктык мезгилдин.
 Оо, Жараткан, төгүп мээрилин,
 Азаттыкка бизди жеткирдин.
 Ийгиликке чексиз кубанып,
 Кыргыз көчүн Жибек жолуна
 тара көздөп сыйлуу уладык...

*Эркиндикти берген колума
ыраазытын ушул дооруна!*

** * **

*Кагылайын калкым – Кыргызым,
ортоктош бол асыл оюма:
тилибиз бар булбул тилиндей,
дилибиз бар бала дилиндей,
Күнүбүз бар тийген күлүңдөп,
тообуз бар таза сакталаар,
дайрабыз бар душман апкараар,
салтыбыз бар улут тактанаар,
тарых да бар кайра такталаар.
Жандүйнөнү чексиз байытып,
ыкшоолукту жерин арытып,
жакырлыктын жолун тарытып,
ишибиз көп азыр аткараар.
Токпейилсиң, мотун, асылсың,
жакшылыкка дайым жакынсың!
Эл башчысы нарктуу Алмазым,
афакетиң жолдо калбасын!
Кагылайын, калкым – тирегим,
орундалып айкын тилегиң,
урмат-сыйга жүрөк төшөгөн
улуулугуң неге басынсын?!
Басаңдатпай Манас дүбүртүн,
акыйкатка кызмат өтөгөн
кыраан Кыргыз, жолуң ачылсын!*

*Эл аралык
Махмуд Кашгари конкурсуна*

МЕЙКИН

СУЛУУ

(Аңгеме)

Таң агара баштаганда жумушунан чыккан кыздарды түнкү клубдун машинеси үйлөрүнө жеткирип келатты. Бул суйсалган сулуулардын кызматы ар күнү кеч киргенде башталып, таңга жуук бүтөт. Эки кыз өз үйлөрүнүн жанынан түшүп калгандан кийин машинде Айгерим гана калды. Ал шаардын бир четинде батирде турат. Ушул атактуу клубда иштегенине жыл айланып барат. Кайдасың дегендерге ашканада түнкү мөөнөттө иштейм дейт. Чындыгында андай эмес. Ал чөнтөгү калыңдар гана келе турган шаардагы эң атактуу түнкү клубда кардарлардын көзүн кубантып, көңүлүн жубатуучу болуп иштейт. Ушундай да жумуш болот бекен дешээр? Болот экен.

Айгерим адегенде кайсы бир билим берүү мекемесинде менеджердин жардамчысы эле. Анда иштеп жүргөндө күйөөсү менен ажырашты. Болгону бир гана жыл жашады экөө. Айгеримди бир көрүп жактырып, алдына чөгөлөп, баскан изин өөп жүрүп үйлөнгөн күйөөсү ченде жок кызганчаак болуп чыкты. Кадам сайын обу жок кызгана берген адатынан Айгеримдин көңүлүн кир чалып, капаска түшкөн куштай өзүнөн өзү чүнчүп кетти. Сулуу келинчекти кайсы күйөө кызганбасын анан. Бирок ар нерсенин чеги бар эмеспи.

Чындыгында Айгерим чеберлер колго жасагандай келишимдүү эле. Эркек тургай аялдар кыйгач карап, сук артып жүрүшпөйбү. Сулууга ич тардык кылып, көрө албаган аялдар көп болот өзү. Анын ажарлуу жүзүнө, жүзүмдөй мөлтүрөгөн көздөрүнө, жибектей төгүлгөн чачына бой-мүчөсү куп келишип, көргөн жандын көзүн кубантып, өзгөчө катын жандууларды суктантып да, ойго салып

да койчу. Аялдын сулуусу түшүнгөн кишиге керемет да. Муну байкап жүргөн күйөөсү Айгеримге саат сайын телефон чалып, бир аз кечиксе, же жооп болбой калса эле чуулган салып издеп, андайда түнү менен сурак жүргүзүп чыкчу. Кээ күндөрү айтпай-дебей жумушунун босогосунан күтүп турчу. Үйгө келгенде анын кол телефону текшерүүдөн өтчү. Бара-бара «иштебей эле үйдө олтур» дегенге өттү. Минтип олтурса Айгеримдин бүт өмүрү күйөөсүнүн сурагынын алдында өтөт окшобойбу. Күйөөнүн мындай мамилеси аялды «жеп» салат эмеспи. Айгерим акыры чыдабады. Ал сыртынан сымпай мөлтүрөп, жазгы гүлдөй үлбүрөп турганы менен мүнөзүндө чечкиндүүлүк бар эле. Мындан ары ушинтип жашоого болбостугун түшүндү да аргасыз ажырашып тынды.

Ошондон көп өтпөй мекемеден чыгып келатса алдын тосо баскан чоочун аял кайсы бир кирешелүү кызматтын дареги жазылган алакандай кагазды сунду.

– Маянасы абдан чоң. Ачык эле айтайын, сулуулар гана иштей турган кызмат. Жакшы иштесең айлыгың миң доллардан өйдө болот. Барсаң өкүнбөйсүң. Калганын кожоюн өзү да түшүндүрүп берет.

– Кымбат төлөсө оор жумуш го дейм...

– Жо-ок, таптакыр оор эмес. Боёнуп-жасанып, татына кийинип гана олтурасың, кыскасы, анын баарын өздөрү жасап беришет. Кийген кийимиң да клубдун эсебинен болот.

– Ошондо мен эмне жумуш кылам? – таң кала сурады чыны менен түшүнбөгөн Айгерим.

– Биздики эс алуу борбору. Ичинде рестораны, мейманканасы, түнкү клубу, саунасы бар. Түнкү клубга көбүнчө бай эркектер келишет. Алар сендей сулууларды көрүп эс алып, дагы көбүрөөк олтурууга мажбур болушу керек. Көпкө олтурган кардарлар көбүрөөк заказ берет. Кыскасы, сулуулардын милдети – клубга көбүрөөк киреше түшүрүү, – деп түшүндүрдү аял. Анан дагы кошумчалады:

– Чоң кыз, бул кызмат сойкулардын ишине таптакыр окшошпойт.

Ушундай да жумуш болмок беле? – деп ойлонгон Айгерим кечинде кагаздагы дарек боюнча телефон чалды. Кожоюн эртеңки күнгө аңгемелешүүгө чакырды. Айтылган саатта анын кабинетине баш бакты. Ушул чоң шаарда жашап туруп, мындай көз тайгылткан өтө адеми эс алуу жайын көргөн эмес экен. Көчөдөн өткөндө сыртынан көп имараттын бири сымал анчейин байкалбайт. Ичине киргенде Айгеримдин оозу ачылды. Чет өлкөгө түшүп калгандай болот экен киши.

Кожоюн Темир деген жигит ачык-айрым сүйлөгөн, ийкемдүү, көөдөнүндө абийири бар адам көрүндү. Жашы отуздан ооп, кырка чамалап калгандай. Айгеримди жылуу кабыл алып, баштатан көрүп билип жүргөн таанышындай шар сүйлөшүп, иштин жөн-жайын

түшүндүрдү. Айгерим не болсо да иштеп көрүүнү чечти. Баарынан да аны кызыктырганы – маянасы болуп жатпайбы. Канчага чейин өкмөттүн чектелүү айлыгы менен битиреп жашайт эле? Ушуларды ойлогон Айгерим баштагы кызматынан арыз жазып чыгып, түнкү клубга айтылган күнү ишке келди. Адегенде эле иштеп баштаган жок. Аны көп даярдыктан өткөрөт экен көрсө. Ириде кооз басканды, элпек олтуруп турганды үйрөтүштү. Өзүнө чактап кечеге кийчү көйнөктөрдү тиктирип, ага ылайык туфлилерди алып келишти. Анан боёнуунун, чач жасоонун ыкмаларын үйрөтүштү. Кыскасы, кардарларга эч кынтыксыз периште болуп көрүнүшү керек экен. Андан кийин аларга жылуу-жумшак, кылыктуу мамиле жасаганды үйрөтө башташты. Мындай нерселер көңүлүнө чоочун болуп турса да, иштин андан аркысы кызыктуу сезилди Айгеримге.

Ал жалгыз эмес экен. Үч кыздын үстүнө төртүнчү болуп кошулду. Тигилер өз кызматтарын кадимкидей аткарган тажрыйбалуу консуманткалар экен. Айгерим мындай кызматтагы кыздарды консумантка деп айтарын биринчи жолу укту. Ошентип ал өмүрү оюна келбеген жумушка киришти.

Ак куудай койкойе жасанган сулуу Айгерим кечки клубда бир үстөлдө суусундук ууртамыш болуп жалгыз олтурду. Жасалма олтурушу өзүнө жакпай коомайланды. Майрамдын алды болгондуктан бул жерде киши көп эле. Кубулжуган музыка ойнолуп, экиден-үчтөн келгендер, топтошуп олтургандар өздөрү менен өздөрү. Аңгыча каптал жагындагы үстөлдөн көз салып олтурган жигит басып келип:

- Сиздин жаныңызга олтура турсам болобу? – деди.
- Болот. Олтуруңуз.
- Бирөөнү күтүп жатасызбы?
- Ооба, курбу кызым келмек эле...
- Анда ал келгиче жалгызсырабай биздин үстөлгө жүрүңүз?

Жигит колун көкүрөгүнө коюп, чын дилинен чакырды. Айгерим эми үч жигиттин ортосунда олтурду. Тигилер жоодураган сулууга батынып мамиле кыла алышпай, адегенде коомайланып жатышты эле, аларды бара-бара Айгерим өзү сөзгө тарта баштады. Анын кызматтык милдети кардарлардан көбүрөөк пайда түшүрүү болгондуктан үстөлдөгү жок нерсени айтып заказ бердиргенди да унутпоо керек. Ал ортодо өзүн табышмактуу кармап, сөз арасында тигилерге да жүрөк жылытарлык кеп таштап туруу керек. Айтор, эркектердин көңүлүнө көрүнбөгөн кайырмак таштоо зарыл. Ичине «ысытма» барып, телегейи тегиз тартып калганда эркектерин баарына даяр болот эмеспи.

Ошентип алгачкы иш башталган күнү курбу кызы «келбей» калды. Ал кечти алиги үч жигит менен өткөрдү. Чын эле акчалуу, март жигиттер экен. Оо, түн жарымы оогонго чейин «кармады» аларды. Кандай эркек болбосун купулуна толгон кыз-келин менен байланыш түзгүсү келет эмеспи. Бирок консуманткалар иштин тартиби боюнча кардарларга өз аты-жөнүн, дарегин бурмалап айтат. Анткени эртеси кулагы тынч болушу керек. Алар менен чогуу чыгып кетүүгө да болбойт. Келишимдеги эреже ошондой. Таза иштөө керек.

Айгерим бул ишке акырындап көнүп, бара-бара тажрыйбалуу да боло баштады. Алган маянасына чөнтөгү кадимкидей калыңдана түштү. Ар күнү кардарлардын аягы суюлган кезде кыздарды үйлөрүнө атайын машине жеткирет. Мына азыр да Айгерим батир үйүнүн жанына машинеден түшүп калды. Бир бөлмө үйүнө кирери менен босогодо шиш такалуу туфлисин чечип, тамандарын жерге койгондо жаны жыргап эс ала түштү. Белиндеги курун бошотуп, сөйкө-шакектерин чечип, башындагы чач бастыргычтарын сууруп алганда андан бетер жыргай түштү. Анан бетиндеги боёкторун тазалап жуунду. Халатын кийип, диванга чалкалап жата кетти. Жумуштан келгенде шыр уктап кете албай аркы-беркини ойлоп ушинтип көпкө түйшөлүп жатат. Кардарларын эстейт. Түнкү клубга кандай гана адамдар келбейт. Кээ бирлери аялга сый-урматтуу мамиле жасаса, кай бирлери акчасынан башка көөдөнүндө кымындай данеги жок торпок көздөр. Дүйнөдө алардан башка киши жоктой олтурушат. Арак ичкендери да элден башкача. Кулкунга серпип коюшат. Ошону өнөр көрүшөт. Көпчүлүгү консумантка кызды жеңил баалап, арам ой менен эркек катары бир жолу пайдаланып калсам деп көздөрү кызарат. Муну түшүнүп турса дагы сыр бербей, аялдык кааданы сактап ого бетер тигилердин бүйүрүн кызытышат. Милдет ошондой. Турмушундагы кайсы бир көйгөйдөн кыйналып жүргөнүн сыр кылып айткан эркектерге болсо көңүлүн жубаткан ылайыктуу сөз таап, аларды да клубда узагыраак «кармашат». Эркегин деле жакшы сөзгө муктаж да. Бир караганда бул жумуш оор деле эмес. Бирок Айгерим үчүн жандүйнөсүнө ылайык келбеген айла жоктун иши. Чындап келсе кайсы аял эле көңүлүнө ынабаган эркек менен мамиле түзгүсү келсин. Баарынан оору – деңгээли төмөн, аялдын кадырын билбеген эркек сөрөйлөргө жылмайып жакшы сөз айтып турганың. Ошондойдо Айгеримди аялдык намысы кыйнап жиберет. Анан кожоюну Темирдин сөзүн эстейт. Ал да көптү көргөн кыраакы жигит окшобойбу.

– Кардарлардын мамилесин, сөздөрүн жүрөгүңөргө кабыл албай, кулактын сыртынан кетиргиле. Алар келип-кетмелер, силер өзүңөрдү сакташыңар керек. Антпесеңер иштей албайсыңар. Табият

берген сулуулугунардан ыраатын көрүшүңөр керек да. Мунун эч кандай уяты жок. Азыркы талап ушундай. Бул ишке бардык эле кыздар иштей алышпайт.

Кыздар унчукпаганы менен жетекчинин айткандарына макул.

Күнүгө майрамдагыдай боёнуп-кийинүү, чачты ар күнү жасалга-лоо – аялга түйшүктүү иш. Анткени өзүн эркин сезе албайт. Шиш така буттарын чарчатса да, үлбүрөк көйнөк үшүтсө да, жалтырата лакталган чачтары тартылып, ыңгайсыз болуп жатса да куурчактын кебин кийгенсип, койкоюп наздуу олтурушу керек. «Сулуулук курмандыкты талап кылат» деген ушул да. Баарынан да кээ бирөөлөрдүн кемсинте мамиле кылгандары ирээнжитип, Айгеримдин эркек аттуудан көңүлү калып барат. Эң оор жумуш – жандүйнөңө туура келбеген ишти жасоо эмеспи. Өз натурасын жоготкусу келбеген Айгерим маянасына деле кайыл болуп, бул жерден кетүү жөнүндө ойлоно баштады. Бир күнү арызын жазып кабылдамага таштап койду. Эртеси аны Темир өзүнө чакыртты. Айгеримдей кыздын кетиши ага оңой эмес. Кайра ошондой сулууну таап үйрөткөнчө канча убакыт керек? Анын үстүнө ал акыл-эстүү, ишенимдүү кыз экенин өзү алдыртан байкап жүрбөйбү. Биринчи келген күнү эле эстүүлүгү көздөрүнөн көрүнгөн. Чынын айтса ошондон бери Темир да ага сыртынан көз салып жүрөт. Анан кантип кетиргиси келет?!

– Айгерим, арызыңды алдым. Кол койгон жокмун. Эмнеге кеткени жатасың?

– Мм... кандай десем? Сиздерге дооматым жок. Бирок билесизби, кардарлардан тажадым. Мында келгендин баарысы эле жеңил ойлуу аял деп бир беткей ойдо болушат экен. Бул жумушка көңүлүм тартпай калды. Качанга чейин эле...

Айгерим чынын айтты. Темир ойлоно түштү.

– Ооба, түшүнөм. Кыздарга бир чети оор. Анын үстүнө сенин мүнөзүңө туура келбеген жумуш экенин кийинчерээк мен да байкап жүрөм, – деди.

– Анан кайда барып иштейин дейсиң?

– Билбейм азырынча...

– Билбесең мен сунуш кылайын, – деди Темир Айгеримди кетирбей калуунун амалын издеп. Бул сунушун арыз колуна тийгенден бери эле ойлонуп жаткан.

– Кандай сунуш айтасың?

– Үй кызматчысы болуп иштейсиңби? Ал жерде оор жумуш жок. Маянасы мурдагыдай эле. Макул болсоң азыр эле алып барып көрсөтөм.

– Ойлонуп көрөйүнчү, – деди Айгерим күтүүсүз сунушка эмне дээрин билбей.

– Анын эмнесин ойлоносуң? «Ойчул ойлонгончо тобокелчил тоо ашыптыр» – дейт. Жүрү, азыр эле көрсөтүп келейин.

Экөө түз эле сыртка чыгып, машинеге олтуруп жөнөп кетишти. Темирдин ушундай шар мүнөзү бар экен. Маселени турган жерден эле чечип баштайт. Жолдо Айгерим үн катпай, ичинен кыжаалат болуп баратты. Аңгыча көчөдөн көчөгө бурулуп, тез эле бир үйдүн дарбазасынын алдына келип токтошту.

– Мына ушул үй, – деп Темир дарбазаны ачып, Айгеримди ичкери кийирди.

– А бул кимдин үйү?

– Меники. Мен жалгыз жашайм бул жерде.

Айгерим тык токтоду. Үйгө кирүүгө буту тартпай кооптонуп калды.

– Эмне болду? Кире бер. Жалгыз жашаганым жакпай калдыбы?

– Жо-ок, – деп мукактанды кыз.

– Жалгыздыгым өзүмө да жакпайт. Бирок тагдырым экен. Көнүп да баратам.

Босогону аттары менен Айгерим көптөн бери аялдын колу тийбеген үйдөгү иретсиздикти байкады. Терезедеги гүлдөр суу куюлбай эчак эле соолуп, куурай болуп калыптыр. Бирок бардык шарттары бар жасалгасы сонун үй экен.

– Кел, олтур, азыр кофе ичебиз, – деди да Темир ашканага кирип газ күйгүздү. Айгерим дале кооптонуп үндөбөй олтурду.

– Мен сага өз жөнүмдү айтып берейин. Алиги эс алуу борборун башта аялым экөөбүз иштетчүбүз. Кожоюну башка эле. Кийин сатып алдык. Адегенде көпкө чейин ишибиз жылбай кыйналганбыз. Бара-бара жакшы болду. Кийин бул ишти мага коюп ал өзүнчө дүкөн ачты. Аялым ошол кезде бирөө менен сүйүшүп калыптыр. Бир күнү мага ачык айтты. Биздики олуттуу мамиле деди. Мен башка чапкандай дал болуп калдым. Кызымды ээрчитип, ал кишисине турмушка чыгып кетти. Анысы элге белгилүү чиновник. Атын айтпай эле коёюн. Аны баары таанышат.

– А сиз аялыңызга макул болуп кала бердиңизби анан?

– Кете турган аялды камап коё албайсың да?! Анын үстүнө көңүлүм сууп калгандан кийин кантип жашайм?! Бактылуу болсун дедим. Бир гана кызыма ичим күйөт.

Кофе ичип олтуруп, Темир өзүнүн жөн-жайын ушундайча түшүндүрүп берди. Анан үйдөгү иштин жайын айтты.

– Ушул беш бөлмө үйдү өзүң каалагандай иреттесең болот. Мен канча аракеттенсем деле жакшы жыйнай албайм. Үйгө эмне керек болсо баарын тизмелеп кой. Мен алдыртып берем. Маянаң жетиштүү төлөнөт. Каалаган күндөрүңдө эс алсаң болот.

Ал ойлонууга мүмкүндүк бербей эле Айгеримдин милдеттерин айтып, аны иштөөгө мажбур кылып койдү.

Ошентип Айгерим үй кызматчысы болуп иштей баштады. Тигил жумушуна караганда жанына тынч экен. Үй жыйноо – кара жумуш болгону менен аялга канагат берет. Айгерим өзү менен өзү болуп бөлмөлөрдү иреттеди. Эшик алдындагы каралбай чөп басып, жүдөп турган гүлдөрдү сугарып, отоп койдү. Аны чоочундабай үмүттүү карап, куйругун шыйпаңдаткан итке тамак бергенди да унутпады. Кечкисин Темирге кичине казанга тамак даярдап, үстүн жылуулап жаап, термоско чай куюп кетип жүрдү.

Темир кечинде келген сайын үйүнүн жаркырап калганын, ысык тамагы даяр экенин көрүп кубанчу болду. Асмандан кут түшкөндөй үйүнүн ичи жарык, жылуу болуп, береке кирип калбадыбы. Билген кишиге аялдын колу алтын да. Ушуну сезген Темирдин көңүлү сергек тартып, Айгеримдин өзү гана эмес, жасаган иштери да сулуу экенин ойлоп ыраазы. Мурда ишинен кеч кайтчу болсо, эми негедир көңүлү үйүнө тартып турат. Айгерим да саатты улам тиктеп, аны күтө баштайт. Экөө бири-бирине бара-бара ишеним артып, бири-бирине көнүп баратышты.

– Сен кетип калбачы, кечки тамакты чогуу ичели. Анан өзүм жеткирип коём. Болбосо, тамакты соксоюп жалгыз ичкеним кыйын экен, – деп суранды Темир. Ал күнү чогуу тамактанышты.

– Өзүм куюп ичсем мындай эмес, сен сунган чай ысык болот экен, – бул тамаша-чыны аралаш сөзгө Айгерим кубанып калды. Чынында эле ошондой эмеспи. Жалгыздын иши жалгыз. Аялдын колунан ысык чай ичүү – эркекке бакыт да. А аялдын төрт дубалдын ичинде пышты тиктеп жалгыз жатышы барып турган бактысыздык. Табият аялдын жүрөгүнө тубаса мээрим салган. Аны жакын адамдарына жумшасын деген.

Булардын ортосундагы бири-бирине болгон жылуу мамиле, ишеним ушуга алып бардыбы же тагдыр өзү ушундай түзүлгөнбү, айтор, алар акырындап кантип бир үй-бүлөгө айланып калганын өздөрү да байкабай калышты.

Жайдын толук кезинде жоро-жолдошторду чогултуп, өз ресторанына чакан той өткөрүштү. Ал күнү ресторан кызматкерлери тойдун коногу болуп олтурушту. Айгеримге тымызын атаандашып жүргөн кай бир кыздардын ичтери тарыбай койгон жок. Алардын арасында Темирди жылуу тиктеп жүргөндөрү да бар болчу.

Айгеримдин демилгеси менен короодогу бактын ичине кечки салкында олтуруп чай иче турган сөрү жасатып, тегерегине гүл айдамак болушту. Бул сунуш Темирге абдан жакты. Даяр сөрүнү сатып келсе аны темир усталар ширетип орнотушу керек экен. Рекламадан издеп олтуруп темир ширеткичтерди чакырды. Эртеси шымаланган эки жигит жабдыктары менен келишип, шыр эле ишке киришти. Бир маалда сыртка чыга калган Айгерим балка кагып жаткан баягы кызганчаак күйөөсүн көрдү. Ал дагы бир саамга тиктеп калды. Айгерим шарт бурулуп үйгө кирип кетти. Бир аздан соң Темир босогодон баш багып:

– Айгерим, чай-пайың даярбы? Тигилер бүткөнү калышты, – деди.

– Даяр эле... – деп коомай айтты.

Мындайды күтпөгөн Айгерим улам бир идишин кармалап, карбаластай берди. Аңгыча Темир кайра баш бакты.

– Чайды жөн эле кой, шашып жатышыптыр. Кетебиз дейт. Андан көрө нан ооз тийишсин.

Кыжаалат болуп турган Айгерим жеңилдей түштү. Баары бир сыртка подноско нан, сары май көтөрүп чыкты. Кызганчаак күйөөсү нандан баш тарта алган жок. Темир дарбазаны ачып жаткан маалда бир үзүм нанды шашпай сары майга малып жатып:

– Сен түнкү клубда сойку болуп иштешчү эмес белең, тигинин башын айлантып тийип алган экенсиң да, – деди үнүн пас чыгарып.

– Жалган угупсуң, эч качан сойку болгон эмесмин, – деп нанын көтөрүп шарт бурулуп үйгө кирип кетти Айгерим.

Ошентип бак ичине орнотулган сөрүгө жылуу-жумшак төшөк салынып, жайкы кечте олтуруп чай ичишти. Жайдын коңур желеине жаш теректердин жалбырактары шуудурап, жагымдуу бир кеч болуп турду.

– Карачы, аба сонун, чөп жыттанат. Кел, бүгүн сыртка жатабыз, – деди Темир.

– Сырткабы? Корком да мен? – Ал эки жагын тегерете тиктеп алды.

– Эмнеден? Мен бармын го жаныңда.

Айгерим шыңк этип күлдү. Анын күлкүсүндө күйөөсүнө болгон эркелиги да, сүйүүсү да бар эле. Анан жууркан-төшөк, жаздыктарды ташып келип, керилте төшөк салды. Үшүп калбайлы деп калың жууркан жапты. Жылдыздары жыбыраган жайкы түндө саратандын үнүн тыңшап, курсагында бир айлык түйүлдүгү бар экенин али биле элек Айгерим күйөөсүнүн жылуу коюнунда мемиреп уктап кетти.

Дүйшөн ЖАПАРОВ

1959-жылы Ат-Башы районундагы Кара-Суу айылында колунан көөрү төгүлгөн, ээр чапкан устанын үй-бүлөсүндө туулган.

1976-жылы Кара-Суу орто мектебин аяктаган.

1990-жылы Кыргыз улуттук университети-нин кыргыз филология факультетин бүтүргөн. Университетти бүткөндөн кийин бир топ жылдар бою «Ленинчил жаш» гезитинде кабарчы, Бишкектеги улуттук китепканада илимий кызматкер болуп иштеген.

Ырлары мезгилдүү басма сөз беттеринде үзбөй жарыяланып келет.

Поэзия

Булуңтар

*Кошойдун тоосун айланып,
Көжүлүп көчкөн булуңтар.
Кайыгып турат тагдырдан,
Кайгымды тенин унуткар.*

*Агартып дилиң жубардай,
Ак жатгыр болуп нөшөрлө.
Ат-Башы дайра ташкындан,
Агылсын батпай өзөнгө.*

*Эскирип кетип баратат,
Эстей жүр байкуш Дүйшөндү.
Сокоңун тиши тилбесин,
Сен эзип түздө түрзөмдү.*

Чег - Добонү сагындым

*Канаттар чертип комуздай,
Каркыра басып көгүңдү.
Кут даарып жаткан чагыңды,
Куттуктап кайткан өмүрдү.*

*Жакадан чуулап көч чубап,
Жаңы-Жер, Арпа, Ак-Сайлап...
Жол карап боздоп тургандыр,
Жоңуңда жалгыз ак тайлак.*

Керемет түндөр кезидир,
Керилсел сезим сылаган.
Өтүрдөн тажап кээ жылдыз,
Өрттөнүн төмөн кулаган.

Көп болду көрбөгөнүмө,
Көзгө ысык жайы-кышыңды.
Санааман кетпей күнү-түн,
Сагындым сафы кызымды.

Жүрүшөт кантип ата-энем,
Жүздөрү толгон бырышка.
Бугумду мында ыргатып,
Булуттар көчөт чыгышка.

Өзөктү кетип өз өрттөн,
Өз күтүн кайра өгөйдөн.
Калаага калдым байланып,
Кайырчы күндө көбөйгөн.

Даба

Жазтышым, басар жолум ачаланды,
Жазыксыз балдар катуу жазаланды.
Атымды ошолорго актап бефер,
Аттиң ай, жакшы ырларды жазаламбы?

Өтүрдү бүт коштогон күйүт менен,
Өзөккө өрт жабышып, күйүп келет.
Өздөн да, өзгөдөн да кайыр күтпөй,
Өзүңдү өзүң таштай түйүп келет.

Бир кайгы бир кайгыны улайт тура,
Бир кайрат бир өтүрдү сынайт тура.
Жылтышып багы баштан тайыганда,
Жылдыз да жылт деп төмөн кулайт тура.

Жан кыйын өлөйүн деп, өлалбадым,
Жашоого отуз жылда көналбадым.
Бай, бардар кишилерди көрүп жүрөм,
Бактылуу кишини мен көралбадым.

Кулундан тулпар чыгар, чыйрак, күлүк,
Кунда жок жылдар калды кыйрап-бүлүп.
Жашоого ошондо да алдап турат,
Жазылган ырлар гана ыйлап жүрүп...

Өзүң менен

Кеңдигиңден тардыгыма теңелбей,
Кеме тисал тарттың мени кебелбей.
Катуу күндө аяп турдуң атамдай,
Ачуу күндө аяп турдуң энетдей.

Чырталышкан тагдырыңа тагдырым,
Сени менен мен дагы элде жакшымын.
Чындыгында карыздармын алдыңда,
Чыга калган үчүн кээде жакшы ырым.

Сенсиң ээси жакшы ишимдин көбүнүн,
Сенден менин суу баскандай өнүтүм.
Сени менен жакыныраак таксатым,
Сергегирээк, узагыраак өтүрүм.

Сен жөнүндө ичим жылып ойлоном,
Түшкө кирсең шыгым артып ойгоном.
Мен туртушка өзүң менен кол салып,
Өзүң менен соккусунан коргоном.

Көзүм барда күч жок бизди бөлгүдөй,
Көз тунарып арып-ачып өлгүдөй.
Биз бир тоого чыгып бараткансыйбыз,
Бир кездерде бизди да элдер көргүдөй.

Өлбөстүк

Таалай издеп татаал жолду тандадым,
Таарынганда тагдырымды кармадым.
Бир өзүң деп бир да жолу тийген жок,
Бир тууганга бир тыйынча жардамым.

Кууп келет караан улап калбастан,
Дайра кечип, ашуу ашып кар баскан.
Калды жаштык карга болуп караандап,
Калбай келет – дале азган, жармач жан.

Учкул экен, уктуш экен жүрүшүн,
Уктабастан учуп келет күнү-түн.
Билсең баарын чаап салгам садага,
Бир мүнөткө сага жетер күн үчүн!

Издеп келет

Үстүп жука, суук какшайт карандай,
Ээ болалбай сай-сайлаган санаама.
Издеп келет бакыт өңдүү табалбай,
Жалдаганга жалгыз бөлтө калаада.

Үйлөр батпайт сай ташындай шагырап,
Үлкөн калаа жашоосу бар тол, бекем.
Мында кеткен жатан-жакшы жалтырап,
Бакыт деген кандай неме болду экен?

Башымда ойлоп жаңжалдашып ич ара,
Таппай калып кээде өзүмдүн атымды.
Издеп келет арзаныраак ижафа,
Анан дагы Дүйшөн деген акынды.

Кетпирим

*Сен – банкирим, сен – ватпирим, сен – пирим,
Сенин мен деп тозду көйнөк, жетпирин.
Сендей тага күн да жарык чачалбайт,
Сен ооруба, мен ооруюн кетпирим!*

*Тил жанысаң, тилиң тинте, булдурсун,
Тилиң сууруп кууруп жечү кургурсун.
Анткен менен аянбастан камчылап,
Аалам кезип чапса арыбас дулдулсун.*

*Өтүр ширин, өтүрлөшүп сен ширин,
Өзүң менен тапкан балдар эң ширин.
Сендей тага аалам кеңдик кылабайт,
Сен ооруба, мен жашайын кетпирим!*

Нурулан Калибековго

*Өтүрмүн дейсиң, көтүрсүң,
Теңирмин дейтиң, темирсиң.
Жазалек ырың жай бербей,
Жаныңды түлжүп, кетирсин.*

*Алыстын дейсиң, жакынсың,
Асылтын дейсиң, какытсың.
Жылдызга уркуң жетсе да,
Кыргызга гана акынсың.*

*Көк болсоң дагы жердей жүр,
Көз жаштай, Ысык-Көлдөй жүр.
Бороон да болсоң желдей жүр,
Теңир да болсоң телдей жүр.
Ыр улан болсоң Нурулан,
Ырларың ырдаар эл дей жүр.
Жарабайт десең тунутду,
Жаныта жакын келбей жүр.*

Көк-Арп ашуусу

*Астанды челген ашуу экен,
Аскасы арсак азуу экен.
Маңкайып турат туу жондо
Маңдайга жазган жазуу экен.*

*Капчыгай, токой, дайра экен,
Касиет мындай кайда экен?
Ашуулар турун мен көргөн,
Анчейин экен, тайда экен.*

*Кантейин тагдыр, кызганчы,
Калтырып үйүң сыз, тамчы.
Кырыңдан туруп ааламга,
Кыйкуулап учуп чыксамчы.*

Каманды

*Өйүз-бүйүз өбүшчүдөй Каманды,
Өткөнүмдү издеп келдим табамбы?
Өндүр толо жашыл менен сары түс,
Өтүр толо жарык менен караңгы.*

*Улуу тоолор учу көккө сайылып,
Улуйт шатал бийиктиктен кайыгып.
Жараланып бир жеримден жаңыдан,
Жан сеп алып бир жарадан айыгып.*

*Караңгыда калтыраткан жапан жай,
Карайт зоолор кайрат-сүрү аталдай.
Алда кайдан алтынданган өзөңгө,
Ай кыйылат аркы кырдан баталбай.*

*Өтүрүмдү биротоло аздырбай,
Өлөр ал да жарк деп келер жакшы ырдай.
Тайлак болуп боздоп келет көрүүгө,
Таап алып таштап салган бактымдай.*

Шайымбек АПЫЛОВ

1936-жылы Ысык-Көл облусунун Ак-Суу районундагы Ак-Булуң айылында туулган. 1955-жылы КМУнун филфагына өтүп, андан Маданият министрлигинин жолдомосу менен ВГИК-ке (Москва) жөнөтүлүп, ийгиликтүү аяктаган. 1963-жылдан тартып «Кыргызфильм» киностудиясында хроникалдуу-документалдык фильмдердин автору жана режиссёру болуп иштеп келет. «Советтик Кыргызстан», «Кинометопия» (50 мн метр) өңдүү документалдык, илимий-популярдуу жана кыска метраждуу баалуу фильмдерди тарткан.

КР маданиятына эмгек сиңирген ишмер. Жазуучу, «Арча» адабий сыйлыгынын жеңүүчүсү.

Проза

ЖАЛГЫЗ ЭРЕН

(Новелла)

Бу да эскерме эмес белем. Эми элесим кош сызык темир жолдо дүңгүрөгөн сан дөңгөлөк от арабам болуп, дагы эле сапар чегип, зымырай берем. Же ал элесим учкул учактай, дагы эле зуулай берем. Кыялымда кыйыр да кошо зымырайт, оюмда закым да мени коштой мелмилдеп агыла берет...

Дагы эле баягы – күндүзү дүр-дүйнө айланган, түнү от көлү жайнаган калдайган зор калаага кез келе берем. Тили буруу жаатында бу калааны мегаполис-борбор дейт.

Элеттик кырчын өмүрүм ушу чен-ченемсиз зор калаага туш келген белем. Окуш үчүн байыр таап, сүрөтчүлүк көркөм өнөрдүн ургаалдуу жаатына туш болдум да, канча жыл үйрөнчүк болуп чарпылып жүрөм. Көркөм көрүнүштүн купуя сырын билсем деп, жандилим менен каныксам деп, ары-бери урунуп жүргөн чагым эле. Ким мага таяныч болор деп, кудайым дем бере көр деп, кудуретине тооп этип, түнү уйкудан безип жүрдүм...

Кечээ эле тоо койнунан суурулуп, эл толкуп агылган, дуулдаган кымкуут калың жамаатка аралашканымды абайы албай, көзүм ымыр-чымыр болуп, күр дарыяга түшкөн чамындыдай калкылдап кете берем. Ошентип, эки-үч жыл окуучулук вазыйпам,

мени менен кошо чуркап, безилдеп, арып-ачып, жыгылып-туруп, көзүмдөн кайым болгондой чу койгон белем. Дүркүрөгөн көчөдөн көчө кыдырып, «мезгил мерчеми деген ушу тура, көз ачып-жумгуча, кечээки күнүм куйрук карматпай кетти го» дейм. Ой токтотуп, тим отурушка чама-чаркым жетпес дейм. Кыл калем кармап, ар түркүн боёк менен кайсы көрүнүштү кантип сүрөткө тартаарды билип да билбей, жан алакетке түшө берем. Негедир мени бир жакшылык жышпаан күтүп тургандай ой-боюм дүрбөгөндөн дүрбөйт. Улам дегдеп ашыгам да, улам шашылам...

Дагы күн кечтеп, сүрөт окуу жайынан чуркап чыгам. Көчөдөн көчө кууп келе берем. Кээде жөө, кээде автобуска түшөм. Жатаканага жеткиче, зуулдаган калың кыймыл менен кошо жарышам. Калаанын от көлү жыбырап агылат. Жарк-журк эте жарык миң кубулуп чачырайт. Кызыл, көк шоола, көзүмө бычырап учкун тийгендей чарт-чурт жанат. Ак шоола чачыраган бийик-бийик терезелер мени шыкаалай карашат. Куду ак аскадай, асмандаган чокудай көрүнгөн ак сарай имараттар, ак мунара мекемелер узата-узата тизилип, алда кайда каалгып бараткансыйт.

Мына, дагы да түн кирип, калаа калкы жумуштан тараган кез болсо керек. Жамыраган калың жамаатка аралашып, мен эскалатор менен метрого кирип, электропоезд менен зуулап барып, эскалатор менен кайра көчөгө чыгам. Алда кайдан келип-кетип жаткан жүргүнчүлөр менен түртүшө, сыгылыша, кысылыша, жөөлөшө кетип, бара турган багытымды көздөй жөңкүй берем.

Электропоезддер, троллейбустар, автобустар жарыша уу-дуу болуп, бири келип, бири кетип, эл жайпай чыга келсе, бир жааты күргүчтөп туш-тушка чачырайт.

Күндөлүк сан-санатым ушу – жатаканага келерим менен керебетиме бой уруп, чалкамдан түшөм. Ошондо чарчап-чаалыкканымды бир билем. Чыrm этип, куш уйку көзүмдү чырмап, бир аз көшүп кетсем керек. Оюма кылт эте калат: бүгүнкү кезметимби же келеси күнүмбү, баары бир, тирүүлүктө пендени тыбыратып койгон тура дечү ата-энем.

Жатаканабыздын бир бурчунда сүрөткер өнөрканабыз бар: Отура турган үстөл, жата турган эски керебетибиз да бар. Ким кам көргөнүн ким билсин – эски-уску жабуу менен жабылган. Ар бир сүрөткер-окуучу ушу жерден жай табат. Мен да ыңталуу дилгир элем. Ийниме илчү жан баштыгымдан боёк, кыл калемдеримди үстөлгө кынаптап коём. Жамбаштап жатып колумду жаагыма таяп, ойлоно кетсем керек. Кээде ээ-жаа бербей арсар ой-санаага термелем. Кирип-чыгып жаткан сүрөтчүлөргө да көңүл бурбайм. Алар да мен сымал үйрөнчүк талапкерлер.

Караңгылык уюп, канча убакыт өттү, билбей калам. Мончоктун көзүндөй электр жарыгы жылтырайт. Сүрөт тартууга такыр дарман

жоктой, шалдырап отура берген окшойм. Бир маалда мен үргүлөп, көзүм илинип кеткен белем. Кулагым тунуп, зың-зың этип, мени эликтеп ээрчиткен бир элеске ээрчий кетем.

... Кайра жүрөм деп эки жагымды айлана карайм. Түн каракчысы карайып, асман толо сан жылдыз жымыңдайт. Аңгыча, түнкү сыдырым жел жортуп, чий арасы шуу-шуу этет.

«Бу эмнеси дейм. Эми эле күркүрөгөн метродогу электропоездден түшпөдүм беле дейм. А эмне үчүн дуулдаган чоң көчөдөгү жайнаган машинелердин дүңү чыкпайт? Күркүрөгөн чоң өзөндүн мага тааныш доошу даана угулгансыйт. Мына, кызыктын кызыгы дейм...»

Бир маалда карасам, көк муздун тамчысындай толгон ай маңкайып, ала булутту аралай, ак буласын үзүп-үзүп, асмандай кайып баратат. Ак мөңгү чокулар ай шооласына чагылышып, тоолор тоңшуп, түнкү теребел бир сырдуу шоораттанат.

«Ал мен неге кең өрөөндө түнү кайгыгып жүрөм дейм. Ары-бери айланама шоотуп карап, көз үйрө назар салам. Оң жагымданбы же сол жагымданбы ким билсин, бу неге өр ылдый дуулдай үйөр жүргөнсүйт дейм?..»

Мен кайдан келип, доолдогон капчыгайдын түпөйүл добушуна кабылып, эмнегедир ой-боюм да алда-кайда созулгансыйт дейм? Мен далай аралаган мобу көк жашыл карагайлуу беттерди эми абай алгандай сезем. А мобу калың арча баскан жылга-жыбыттарды канча ирет аралап, көбүргөн, ышкынынан өйдө терип, эликче эрмебедим беле дейм...»

Бир туруп абайласам, ай өйдөлөй кайып, кең өрөөндүн ичи сүттөй агарып көөлгүйт. Анан калса, шоодой-шоодой шоңшойгон одур-будур борчуктар арбайып, оболон оркоюп, эми кулап кетчүдөй көрүнөт.

Дагы ары-бери чарпылып карасам, өрөөн ичи не жакынбы, не алыспы билинбей, мен өзүмчө эле термелип, караан үзүп келаткансыйм. Мен антип-минтип, эс-акылымды жыйгычакты, негедир агарып көрүнгөн даңгыр жолдун боюнда жападан жалгыз солдоюп туруп калган экем. Бу эмнеси деп таң калып коём. Аңгыча, тарсатарс өтүп, өрөөндү өйдөлөй сүңгүп кетет.

Капилеттен кара булут ай көзүмө илине түшөт. Айланам түнөрө калат. Бир оокумда ойдо жок жерден чоочуп кетем. Бир топ жамаат бабырап жаткандай сезилет. А түгүл мага жакындап, кобур-собоуру дуу-дуу этип, мага тийип, кайра качкандай болот. Мен кайрадан калаадагы карала калктын каңырыгын эшиткендей эстей кетем. Кайрадан кара булуттан ай жарк эте калат. Мен өр өйдөлөй басам. Ай да кошо чайпала баскандай сезилет. Аңгыча, мени аңкүдүк кылып, дүргөй түндө чочуткан бу эмне десем, бадалдуу мөл булактын буркан-шаркан түшкөн шары тура. Жаркын ай да мөл булактын шарына малынып, таштан ташка серпилип, көбүрүп-жабырып, кулагыма тиет. Ак көбүк чачкан шоокумунан өрөөн жаңырат.

«Табият өз күүсүнөн түк жанбайт белем. А балким, алыстан оошуп, беймаал келген чоочун пенде мен болбоюн? Же булак мени өгөйлөп, же мен булакты өгөйлөп жатамбы? Ай жарыгына салып, шоотуп карасам, бабыраган булактын ары жагында боз үйдүн карааны көрүнөт. Бир короо кой маарап, бышкырып, ит үргөндөй эш тутам. Булактын жаңырык доошу ой-боюмду аралап, кулагым каңырыштап, короо кайтарган кыз-келиндердин обону угулгансыйт: «Бекбекей-оой, бек катар-ой! Саксакай-оой, сак кайтар-ой!...»

«Калаада окууда жүргөн элем, – деп мен деңдароо окшоп, эки ача ойго тушугам. — Не себептен бу өрөөндө түнү элдиреп жүрөм?.. Же мени окуудан кууп жиберди беле дейм. Жүрөгүм апкаарып, көзүм ымыр-чымыр боло түшөт. Жок, жок дейм. Мен окуштагы оор сыноодон аман-эсен өтпөдүм беле деп өзүмдү-өзүм сооротом. Жылдык жыйынтыгым жакшы чыкпадыбы беле дейм. Баягыда, биз сүрөт окуубуздан эки-үчөөнү айдаганда, мен жакамды кармап, тобо деп, кудайдын кудурети колдоду го деп, жараткан мага жар боло көр деп өзүмчө тилек тилебедим беле...»

Сүрөтчүлүк өнөрдүн балакетин ойлоп, дагы да элеске азгырылып, ойго чумуп отурган окшойм. Туура тушумдагы кыйкандан топ үйүр жылкы үркүп, булак боюн аралай, жайыкка жабыла дүбүрөп чу коёт. Укуругун карууга илген жылкычы кайда дейм. «Айт! Айт!» деген айбаттуу үнү да угулбайт.

Эки жагымдан эш тутар эч нерсе жоктой, элеңдеп туруп калган окшойм. Жайык ылдый жайпай бабыраган мөл булакты бойлой, эмнегедир мен өзүмчө кыйыгып бет алды баратканда, капыстан байыркы бир таш дөбөчөгө урунуп калсам болобу. Бүткөн боюм дүркүрөп, көзүмдөн от чагылып, кызыл нур, көк нур чачырагандай болуп, бир далайга селдейип карап калсам керек. Кайра чыйрала түшөм. Атайы жакындай басам. Таш дөбөдөн ары дагы бир таш дөбөчөлөрдүн төрү карарып көрүнгөнсүйт. Элес этип, тунжурап туруп калган окшойм.

«Сүрөтчүнүн накта табылгасы ушу болор го, – деп кынтык ой көөнүмө кылт эте калды. – Арбактарды элес этсем, таш дөбөгө жан кирип, дүңгүрөп чыгат беле дейм...»

Ошо саам көзүм түшөт. Байкасам, таң куланөөк салган кез экен. Түн түрүлүп, өрөөн ичи кашкая буларык тартып, агара түшүптүр. Кулагым тунуп калган өңдүү. Дүңгүрөгөн өзөндүн доошун эшитпей, мен эми дымыган туңгуюкка туш болгондой, дым-дым боло калам. Ушу тоо этегинде эзелтен бери уюп уктап жаткан байыркы бабалардын унут калган каңырты эми кайра дүңүлдөгөн дүрбөлөңдөй дүң этип, жер алдынан силкинип чыккандай туюлат. Бүткөн боюм солкулдап, арбактардын айбатынан улам өзүмчө тушугуп, же кете албай, же токтоно албай, ээн талаа, эрме чөлдө жападан жалгыз

кайыгып жүргөн жарым жан өңдөнөм. Кулагым чуулдап, дүр-дүр эткен ыргакты туюнам.

... Кыйырдан чалгын чалганбыз, оо,
 Аркага кайгул салганбыз, оо,
 Касташкан жоону талкалап, оо,
 Ошо кылычтап, кырып сайганбыз, оо...

Безилдеген мөл булактын жаңырыгы комуздун кайрыгындай, дуу эткен ыраатын коштогондой угула берет. Атүгүл карт күүчүнүн каңырыгы түтөп, шейиттердин муңун муңдап чалгандай болот. Бу не деген бийик, асеми асыл касиет?! Өлсөң-тирилсең да бу ыйык ышкыбоз өнөргө эч бир кудуретин жетпестир дейм. Аны Кудай Таала гана даарыганга таандык керети болор. Аны жөн эле тилеп да, сурап да, зордоп-карактап ала албайсың го дейм.

Топ жылдыз мени карап-карап, жымың-жымың этип, саргая баштаган экен. Баягы Үркөр же Алтын Казык, же Тоотай мерген асман бети жайнаган сансыз шам чырагы, куду чоң калаанын отундай, таң атарда бүлбүлдөп өчө баштаптыр.

Бир оокумда асман маңдайы жарылып, чексиз аалам кеңдиги эми өрөөн ичине жайылып түшкөндөй сезилет. Бирде өр ылдый урган желаргыны жетелей чуркаган, бирде мөл булактын өңгүл-дөңгүл кобур-собоурун жула качкан, бирде өжөр өзөндүн аттай безилдеген баягы караан түндүн элкин шуулдагы эми тынчый калган экен.

Тээ, алда кайда, адам көзү жетпес алыскы обо жайда, аалам түпкүрүнөн жарк эте калган куяштын кызыл өртү, бийик оболуу муз чокуларга күзгүдөй чагылышып, кызгылтым мунарыктай жаркырайт.

Как талаада жалгыз калып, көзүмдөн кара учуп калдыбы дейм. Бир туруп тыңшасам, каңгыр-күңгүр добуш дагы кулагыма утулгансыйт.

... Кара көзүң жаштаба, оо,
 Талаага сөөгүм таштаба, оо...
 Элге-жерге кайтып бар, оо,
 Керээзимди айтып бар, оо...

Бала чакта, очоктогу кууган чегедектин чарт эткен чогу мойнума тийип, калакай дегендей, кыр чокудан жарк эте калган куяштын учкуну көзүмө чагылат. Таш дөбөчөлөр да аалам айлампасына карап: «О, жарыктык! Шейиттердин арбагын түн бою эскерип, ары-бери чарпылып жүргөн мобу жалгыз жарым пендеге жараткан өзү жар болсун» – дегендей кыркаар тартып, дагы да күңгүрөнгөндөй болот.

Эми күн чыгып, таңга маал жымжырт тарткан өрөөндүн тынымын туюп, таш дөбөчөлөр да мени карап калгандай сезилет. Ал эми мен, байыркы кызыл кыргын, кара сүргүндөн аман калган жалгыз эрен-жоокер сымал, ары-бери таш дөбөчөлөрдү айлана басам.

«Кызыл кыргында, баарыбыз шейит кеткен баатыр элек, эл эскерсин» – деп жарадар жалгыз жоокер, ушу өрөөндүн шагылташын күндөп-түндөп ташый берген экен да, кабыла баштатып, таш дөбөчөлөрдүн сабына сап кошуп, эрендердин эстелигин курган белем.

Ал эми менин оюм уйгу-туйгу. Канткенде мен, ушу унут болгон байыркы бабалардын омоктуу доошун дүйнө дүрбөткөндөй баян эте алам? Фотоаппаратымды мойнума илип, таш дөбөчөлөрдү жандай басып, улам-улам сүрөткө тарта берем. Канткенде мен, эмики замандын унутчаак жүрөк заадасын баса алам дейм?..

Жанатан бери дуу-дуу этип жаткан кулагым, эми жымжырт тарткан өрөөндүн жаркырай түшкөн таңкы тынымын туя салат. Эр арыса да, ой-санаасы арыбайт белем. Ошо кыргындан аман калган жалгыз эрен жоокердин элесин ээрчип, мен да кара болот кайсарды колума алып тургандай болом да, жалгыз эренди эш тутуп, таш дөбөчөлөрдү кыдырам. Бир маалда элес этсем жалгыз эрен, кыйгактуу сыр найзасына таянып, шейит кеткен баатырларды жоктоп, өзөгү өрттөнүп өксүп, өкүргөнүн уккандай өлөм. Көз жашын көлдөтүп жалгыз жоокер тизелеп ашыпташып, күйүп-түтөп алакан жайып, дуба окуп, жанымда отургандай сезем. Мен дагы жалгыз эрен баатырга кошулуп, өзүмчө дуба окуп, сыңар тизелеп, арбактарга багыштап, кандай арман айтып, кандайча таазим этүүгө дес-күчүм жетпестей сезем.

Бир туруп карасам, обо мелжиген эзелки тоо кырлары менен асмандагы жаркыраган куяш гана таш дөбөчөлөрдүн жанында эрбейип турган жалгыз караанды карап калгансыйт. Ал эми мен дагы эле жалгыз жоокер эрендин жанында эш тутуп тургансыйм, а түгүл аны ээрчип алгансып, өзүмчө эле оомал-төкмөл болуп, эс эңгиренгидей элестете берем. А жоокер эрен бирде төрт бүгүлүп, каңырыгы түтөп, өксүп-өксүп жиберет: «О-уу, кыраандарым... О, кыраандарым, оо... Акыретте кездешебиз, оо...»

Ал эми мен аны ээрчип, эрбейген караан болуп, өзүмчө эле ашыпташып, таш дөбөчөлөрдү кошо айлана берем. Жалгыз жоокер бир таш дөбөчөдөн экинчи дөбөчөгө эңилип, тизе бүгүп, маңдайын ташка жөлөп, тооп кылып, дагы да өксүп-өксүп жиберет: «О, кайрандарым... О, кыраандарым, оо... Акыретке кеткиче, мен эскере берем... Жаткан жеринер жайлуу болсун, оо... Акыретте кездешибиз, оо...»

Жоокер эрен шарт тура калып, кылычын кынына салып, найзасын каруусуна илип, шайдооттук менен аргымагына шап минип, таш дөбөчөлөрдү утурлай бастырып, ары-бери айланчыктап, токтоло калып, дагы да өксүп-өксүп, ээрге өбөктөй каңырыгы түтөй түшөт: «О, кыраандарым, оо... Акыретте кездешебиз, оо... Акыретте кездешебиз, оо...»

Дагы бир туруп карасам, баатыр жоокер аргымагын шарт темирини, караан үзүп баратып, кайра кайрыла калып, ээрге өбөктөп, дагы

да өксүп жиберет: «О, кыраандарым, оо... Шейит кеткен берендерим, оо... О, акыретте кездешебиз, оо... Акыретте кездешебиз, оо...»

Мен да буйдала калам. Ары-бери карагыча, жоокер эрен кыямат-кайым болуп, эл-жерим кайдасың деп, узак жолго узап кеткен белем. Шейиттерди таш корумдап, обочо-обочо эстелик коюп, артуу-артуу бел-белестерди күндөп-түндөп ашып, эл-жерине жетсе керек.

Кылыч кыйбас, найза өтпөс эрендер эл четинде, жоо бетинде катташканын кайсашып, калайык-калкын кыргындан сактап, бабалардын эрдигин улама улап, кыйыр кыдырып келе берген белем.

Кан жолдо кошулушкан баатырлар, тоорулга чыгып, жоо жолун тосуп кайгуулга калып, кароол карап, кызыл карап, кызыл кыргын, кара сүргүнгө түшүп, шейит кеткендирдин баянын, ошо жалгыз эрен баяндап, муундан муунга улап келген белем...

Андан бери канча ирет опол тоо урап, канча ирет күн тутулуп, өктөм өмүр өтпөдү? Канча жолу жомокчулардын жомогу, муундан муунга өтүп, баатырлардын энчи эрезеси болбоду? Канча ирет кылымдан кылымга ушу таш дөбөчөлөр элдин эчаккы эскермесин эскертип келбеди?..

Жылдан жыл айланып, эл-жеримди сагынып, аябай куса болуп, сүрөтчү окуумдун дагы бир жылын жакшы аяктап, кайра айланып келген белем дейм. Ал эми байыркы таш дөбөчөлөр уктап да, ойгонуп да, ойлонуп да, мен келер замат илгерки кызыл кыргын, кара сүргүн болуп, кан төгүлгөндө, жоону жоюп кылычташкан жалгыз эрендей мени эгедер туткан чыгар. Жайкалган жашыл өрөөнүмө келген сайын, ичкери чоң калаанын дүңгүрөгөн капшабын эстен чыгарып, таш дөбөчөлөрдү кыдыра карай берем. Кээде тизе бүгүп, баш ийип, ишаарат кылып, бир ары кетем да, бирде бери кетем. Бирде отура калып, бирде тура калып, фотоаппаратым менен сүрөткө тарта берем. Жаным уйгу-туйгу болуп, жай таппайт. Оштонгон боюмду токтото албай, дүүлүккөн сар-санаамды жыя албай эзелки жалгыз эрендин караанын дагы көргөндөй ээликтей келем. Ошо жоокердин сөөлөтүн таш дөбөчөлөрдөн такооч тапкандай болуп, шейиттердин бараандуу турпатын бүшүркөп туйгандай болом. Бара-бара окчун отуруп, дептеримдин актай барагына ошо баатырдын бет-бейнесин шоотуп, калемим менен ары-бери чиймелеп, таш дөбөчөлөрдүн кыябына салып, аргымагын жетелеп, капага камыгып келаткан турпатын элестеткендей болом.

Дагы да жер алдынан кубаттуу дүңгүр чалган доош кайрадан кулагыма угулгандай болуп, жүрөгүм ыргак туюп, кыраат айтчудай күңгүрөнө баштайм.

Каса тулпар ат минип, оо,
Кастарын тиккен жоо келсе, оо,

Азууга салып чайнарбыз, оо,
Каса курчтуу зулпукор,
Колдон түшпөй чарт уруп,
Карсылдаша жайларбыз, оо...

Олбурлуу огожо жалгыз эрендин көзү шам чырактай жанып, таш дөбөчөлөрдүн сабында сүрдөнүп тургандай болот. Кабагы калың, кыл муруту сербейген кыраан шердин сүрүнөн таш жарылып, ай талаага чачылгандыр...

Шалдайып көпкө отура берем. Боёк эзип, кыл калемим менен кыялымдагы эрендин келбетин сүрөт кылып тартууга негедир жүрөгүм даабайт. Айлам куруп, бүткөн боюм чымырап, колум калтырайт. Касиеттүү жалгыз эрендин анты урчудай шектүү шоок сезим ойбоюмду дүргүтөт. Көзүм караңгылап, алачакмак болуп, кыйнала берем.

Кайрадан таң атар да, кайрадан күн батар. Жаздан жаз, жайдан жай, күздөн күз келер да, жылдан жыл алмашып, өмүр өктөмү келе берер да, кете берер. Ал эми мен канткенде, байыркы да кан төгүшүп, жоо менен кырчалышып, эл-жерди сактап калган шейиттердин арбагына тайынып-ташынып, таш дөбөчөлөрдү курган жалгыз эрендин ыйык кеземетин сүрөттөй алар экем? Көрөсөн көрүнүшүн кыл калемим менен келиштире тартып, эгем талаа кудуретине эгедер боло аламбы, ким билет?

«Карай берсе көз жеткис, санаттай берсе сөз жеткис» деген бабалардын байыркы даңазасын, ургаалдуу эскермесин, кыл калем менен кынаптап тарта алар бекем?

Өңүмдө да, түшүмдө да аруу тилегимди Кудай кут кылсын дейм. Тээ, ичкери чоң калаадан сүрөтчүлүк окуумду улантып, мен дагы бир жылдык сыноочу көпүрөсүнөн аман-эсен аттап өтүп, дагы да эл-жериме келип кетермин. Эми мен кан жолду ара басып, жаштай чагымдын жана бир келген кеземетин кур өткөрүп, ара зат болбоюн деп чыйрала түшөм. Дагы да мени бир жакшылык жышаан күтүп жаткандай, эмнегедир жан-дилим дүрбөп, ашыккандан ашыга берем. Жараткан өзү жар болуп, өмүрүмдөгү өз энчимден кечигип, такыр өкүттө калбайын деп, чарпыгандан чарпыла берем. Белсенип белди бууюн дейм. Ыкчам кыймылдап, алга карай тездей басып, байыркы жалгыз жоокер эрендин элесин сүрөтчүлүк кудуретим жеткиче, өлсөм-тирилсем да көркөм көрүнүшүн тартайын дейм. Эми кол баштыгымдагы сүрөтчүлүк көр тиричилик буюм-тайымымды ийиниме илип, көздөн учкан кең өрөөндөгү таш дөбөчөлөрдү уламулам кылчая карай берип, окуума дагы да шашылам. Ак жолум али ачык, али алыс дейм. Ата-бабам дем көр дейм...

Беки ШААДАТ уулу (Чаар теке)

1943-жылы Кытай Эл Республикасынын Кызыл-Суу Кыргыз Облусунун Улуучат ооданынын Көнө-Улуучат айылында туулган.

Сатирик акындын чыгармалары эл ичинде чоң шардана жараткан. 1993-жылы «Ак мунар», 2000-жылы «БЫрым калсын артымда» деген поэзиялык жыйнактары жарык көргөн. 35 жыл кыргыз тили жана адабият боюнча мугалимдик кесибин аркалап келди. Көптөгөн мыкты акын, жазуучу, илимпоз, тилчи шакирттерди тарбиялаган. Эл ичинде Жуңго кыргыздарынын Байдылдасы – «Чаар теке» деген адабий ысымы менен белгилүү.

Шаанытыл

Сакал жөнүндө

Томо досум быйыл сакал коюптур,
Тойдо «башка», куймулчакка тоюптур.
Теңтуш тургай чоңдорду да пычалап,
Тартып, ылдап чоң мүчөнү чоюптур.

Кечээ мени ыза кылды өзүнчө,
Көсөсүң дейт эл, жамааттын көзүнчө.
Кичи болсо тутат сакал болсо эле,
Көп урматтуу болор итиш сөзүнчө.

Томонун түк ак кирбептир башына,
Түшпөдү дейт жапа-түйшүк башыма.
Тең эле го курагыбыз, жашыбыз,
Тарттымбы мен жабыр-санаа ашына.

Ою жоктун бат ак кирбейт чачына,
Ойлойт, жешти үч маал тамак, ашкана.
Ою терең адамдар тез аксаят,
Оң чекеден, сол чекеден жакшына.

Агарса да өкүнбөйтмүн сакалым,
Сыйда эмес ээктен көрөм чатагын.
Сакал эмес, акын талант көтөрдү,
Сары алтын Байдылданын атагын.

Кудай соко салбаганбы батыра,
Кап, сакалым окшойт кайрак арпага.
Куйкаласа керек балким жаратын,
Куйкум сөздөн ууртуман бал тама.

Сакалдуулар тойдо, ашта баш алат,
Сакалсыздар кандайынча шашылат.
«Саптап жүрбө сатираны акын»-деп,
Сыйда сакал башты мага ашыфат.

Кучак сакал бербесе да ыраазытын,
Кызуу соорун отурушта казытын.
Кылкан турут, сакал коюп не кылам,
Кызуу жашоо, гүл өмүрдүн жазытын.

Кийиз жасап, аркан эшпейт сакалдан,
Ким акчага сакал алган базардан.
Көкөр сакал көсөлөрдү сөкпөсө,
Кийлигишпей алыс турат жаңжалдан.

Кары кетпир сакалдууну жактыфат,
Кыркма сакал жубанга кеп аттыфат.
Кырып эгил пайда тапкан жефим бар,
Кыз-келиндер сакалсызга каткыфат.

Жөн тактанба, Тото, бир боо сакалга,
Жардам кылбайт сакал-турут акылга.
Жүдөп калат кучак кылды көтөрсөм,
Жүзүм көркөм сакал этес, сатира.

Коңшундун кызы

Коңшум кызы - ашкан сулуу Тамафа,
Кашы-көзү көмүр окшош капкара.
Кытыгысы күчтүү, чиркин түгөнгүр,
Калбай кирет чоң тансага мактана.

Бул чиркиндин тамашага шыгы бар,
Бүдүр чачтуу боз балдарга ыгы бар.
Буурул чачтуу башчылардан тартынбайт,
Бул сулуунун майтарылбас жагы бар.

«Тайкы чөнтөк» жигит көрсө кылчактап,
 Тапанчалуу сакчы көрсө ырсактап.
 «Тунук сулуу, перизат» - деп мактасаң,
 Тынбай күлөт «ыраспы» - деп ырсактап.

Отурушта чыр-чатакты жактырбайт,
 Оңсуз акыл айтсаң кылча кайгырбайт.
 Оссар күндө эки кийим которуп,
 Ойноп-күлөт, улут деле айрыбайт.

Таптак болсоң, күндө тааш жол боюнда,
 Танса-оюн, ичип, ырдаш оюнда.
 Текирейген кызыл кирет сумкасы,
 Даарат жайга кирсе дагы колунда.

Кашкар чылап төрттөн кирет ар айда,
 Кайыбынан «кирым» табуу «таалай» да.
 Кара бетти кандай дүлөй эр алар,
 Кыз кезинде даңкы кетти далайга.

Жүдөп барат уятынан атасы,
 Жадап, тойду шум кызынан апасы.
 Жайында бир, кышында бир кыдырса,
 Жыртылбайбы анын бала калтасы.

Ак Татара кийинкиңди эстечи,
 Ата-энеңдин сөзү сага жетсечи?
 Аракечтин кудайым тээп ичине,
 Алыс жерге эрге тийип кетсеңчи?!

Жармаңкеде бир келин

Айтпай болбойт, келин-кызга кебил бар,
 Айып ачмай сатирага эбил бар.
 «Ачал» - деген жүк таштоочу базарда,
 Ашкан сулуу бир соодегер келин бар.

Сулуу ыраң байлык экен чынында,
 Сулуулардан күдөр үзүш кыйын да.
 Соодасы акпай серттер менен карынын,
 Сулуу билет «кош пайданын» ыгын да.

Жаркынбүдө тагазин бар, жатак бар,
 Жат кирбеген эшик кактай чатак бар.
 Жанындагы соодагерлер коюшкан,
 «Жаш жадыгер, сыйкырчың» - деп атак бар.

Шуртулдашып көп «ичкичтер» тапкандай,
 «Шатпан» ичип ак кучагын жайгандай.
 Шашкалаңдап түгөл конот баарысы,
 Шопурлардын башын үйрүп алгандай.

Ээ-жаркынсыз дүкөн калат чөлсүрөп,
 Эстүү чиркин өтө сүйкүп төлтүрөп.
 Эңги-деңги мастар чоюп сорунду,
 Эки көздүн битин карап өлтүрөт.

Чоң сулуунун суусун кимдер татпасын,
 Чырайы серт, толпойду ким тактасын.
 Чет өлкөлүк ичип алган шопурдун,
 Чек чыгарбай коёт итиш акчасын.

Шайбырт жаркын төрөбөдү бешик жок,
 Шыкааласаң терезеде тешик жок.
 Шопур жатчу жатак менен үйүнүн,
 Шулдуктуу бу, ортосунда эшик жок!....

Жаркынбүдөн кардар көөнүн кыялбай,
 Жүз акчаны табат экен кыйналбай.
 Жерибизде бизге дагы калса экен,
 Жармаңкеге бүт сулуулар жыйналбай!..

Акын жүрөгү

*Бир башкача акындардын жүрөгү,
Бүт табийгат-жаратылыш сүйгөнү.
Билет акын кандайынча жашоону,
Башкача кыз - башка аял жүргөнү.*

*Акын коёт эң алдында сүйүүнү,
Ал анткени, сүйүү өмүр түйүнү.
Акын кайтат, бирок ыры көп жашайт,
Акын коомдо из калтырбай жүрөбү?*

*Акындардын жаны батпайт ичине,
Аралаша акындардын ишине.
Ажырабайт аял-арак, оюндан,
Анда акындан сенин оюң кичине.*

*Акын эңсейт чөйрө, шартты, жагдайды,
Алла бербейт ар кимге жез таңдайды.
Аял-арак, ыр-музыка, чегимдик,
Акын эрки, каалабайбы-каалайбы?*

*Акын сүйөт текен, элди, улууну,
Акын даңдайт, кооздукту, сулууну.
Ар улуттар бир туугандай жашаган,
Акын эңсейт тынч-ынтымак турууну.*

*Көп аялдар залкар акын тууй албайт,
Кедейчилдик акын шыгын бууй албайт.
Көп акындын өрт жалындай жүрөгү,
Көйгашканы эшекчендер кууй албайт.*

*Акын туктаж ойдогудай аялга,
Ак сүйүүдө көөн эргиткен аял да.
Ак жүрөктөн колдобосо алганы,
Акын талант өчүп барат кадалда.*

*Арсыз аял акын шорун катырат,
Аралдан жеп, этин сактайт чатырап.
Акча таппай ооруп калсаң жүз үйрүп,
Алыкулдай этгегиңди сапырат.*

*Акын жүрөк туйлап турат кулундай,
Алып-уруп байдын жалгыз уулундай.
Адилетти сүйөт акын жүрөгү,
Амал-акча, таламга түк бурулбай.*

*Акын коркпойт четке кагуу басымдан,
Акын кайтпас сыйкырдуу күч жашынган.
Адилетсиз, ынсапсыздык көрүлсө,
Алп сатира өткүрлүгүн ашырам.*

*Эл аралык
Махмуд Кашгари конкурсуна*

**Сары
БАЛБАН**

ЗАРНА

(Аңгеме)

Кызарттан ашканда Кененбай болуштун көңүлү арыктын ала-шалбырттагы суусундай кирдеди. Тулаңы тушаңга оролуп, жашыл кымкап жамынып жаткан береги Жумгал өрөөнү эски жаратынын оозун ачып, киндик каны тамып, эр жеткен Көлдүн көкүрөгүн эске салып, түпкүрүндөгү сагыныч сезимдери денеге сыйбай удургуп ойноп чыкты.

Катарлаш бастырып бара жаткандардын кебине аралашпай, соорусу кучак чабдар аттын тизгинин тартпастан эркине коё берип, жол басыгынын омогунда кара көрпө тебетейи чекесине түшкөн калыбында ойлуу баратат.

«...Жанагы ит болбогондо...» – деп өзүнчө күңгүрөнө бир капталына кыйшайып, ээрдин башын чыканагы менен таянды. Иниси Кыдырга болгон канына бүтүп калган кастык сезими шакардай кайнап чыкты. Ошондо иниси Кыдыр менен болуштук талашып, бир уруунун журттун экиге бөлүп, тээ алыскы көкүрөктөн Көлдүн көчүгүнө көчүп келген күндү Кененбай бир чети алда кимдир бирөөгө табасы кангандай, бир чети өкүнүү менен эстеди.

Жаратылышынан көк, билгенин башкага бербеген мерез жана мансапкор Кененбай менен кошо көкүрөктөн арык уруусунан миң түтүнгө жакын эл көчтү. Үйүр-үйүр жылкы айдап, короо-короо кой айдап күтүрөгөн бай көчтү. Камчынын күчү менен Көл аягына өмгөктөгөн кары келди, жетимди ээчиткен жесир келди, итке минген томаяк, бечара-карып көп келди.

Кышында кыламык кар түшпөгөн, жазында дүркүрөп көк өнбөгөн, бозоргон адырларына алтыгана менен адырашмандан башка эч нерсе чыкпаган, кыштоосунан жайлоосу алыс, дыйканчылыкка байымы жок жаңы жерде жашоо, өзгөчө карапайым калк үчүн кыйын болду. Малды жут алды, бей-бечара көп майып болду.

Мансап артынан аттанып түшкөнү менен журт камын көрүү түйшүгүн билбеген Кененбайды бул ого бетер кыжырын келтирип, ач карышкырга окшоп кетти. Түн жамынтып жигиттерин аттантып коңшу уруулардан барымтага жылкы алдырды. Бирок бул ага жакшы атак алып келген жок. Кененбай ууру аталды.

Иниси Кыдыр болуш Караколдогу орус оёсу менен жакшы болгондуктан арызга баргандар жоголгон малын өндүрүп ала алышпады, куру кол кайтышты.

Кой дээр кожосу, ай дээр ажосу болбогон соң «бир тентек» Кененбай болуштун зулумдугу арткандан арта берди. «Туяк акы» деп Көтмалдыдан өтүп бара жаткан соодагердин бөзүн тартып алды, жолоочунун атын тартып алды.

«...Узун элдин учуна, кыска элдин кыйырына жеткен Кыдыр аке, Кыдыр аке деген кадыры деле жетет эле го... Ал тырышып тизгин талашпаганда ээн жердин бөрүсүндөй болуп эки тоонун ортосунда жүрөт белем?!»

Эбаккы кеги эсине түшүп, эски жараттын оозу ачылгандай ачуу ыза каңырыгын түтөтүп, колжойгон манжалары менен кыл чылбырды мыжа-мыжа эзгилеп онтоп жиберди.

– Кенеке, бир жериңиз ооруп турабы, – деди алдындагы атын колтукка темине жанаша жете келген Ишенкожо. Кененбай алыска жол жүрсө жанынан чыгарбай дайыма бирге ала жүргөн ишенимдүү кошчусу ушул москоол жигит.

– Эч жерим деле ооруган жок! – Болуш жүзүн үйрүп тескери карайды, – тек гана зарнам кармап, кичине тынчымды алгансып турат. – Ал көздөрүңүн кычыктарына кысылган жашты көрсөткүсү келбеди.

– Жол жүргөндүкү болсо керек. Береги секинин ары жагында айыл боло турган эле. Аттарды чалдырганча, биз да эс алалы, – деди Ишенкожо камчысынын учу менен томуктай бөксө тоону көрсөтүп.

Алар барып түшкөн үйдүн ээси Саалы. Түмөндөгөн көп малдуу, чириген бай болбосо да, колунда бардар адам. Алдында аты бар, оозунда сөзү бар дегендердин бири эле.

Меймандарды ак өргөөгө киргизип, дасторкон жайышты. Чайдан кийин кымыз сунулду. Меймандар менен үй ээси өз айылындагы жаңылыктар жөнүндө сүйлөшүп олтурушту. Алар өткөн жаздын жут болуп, мал-жан көп зыян болгондугун, эл жайлоого көчөөр алдында уруулардын кагылышкандыгы жөнүндө кеп кылып олтурушту.

Асман көпкөк тунук, күн жадырап тийип, айлана жапжашыл болуп жан да, мал да магдырап турган учур эле. Күн нуруна жарк-журк эте тээ жылгадан көбүктөнүп кулап түшкөн булактар, төмөндө ылаалай бырт-бырт бетеге тиштеп оттоп жүргөн короо-короо койлор, үйүр-үйүр жылкылар береги дөбөдө олтурган Кененбайды азыркы абалында кызыктырбады. Кум чайкап кеткенсип, бир чети эңшерилгендей көңүлүнүн жанагы кирдеген жери тазаланбай жатты.

Ушул учурда анын көзүнө эшик-төрдөй сүлүктөй сүйрү күрөң ат минип, суусар тебетей кийген он эки, он үч жаш чамасындагы кыз көрүндү. Төмөнкү сайдан чыгып келе жатты ал. Жетелеген тору атын көкүлү көккө серпилип, суйдаң жалы желге сапырылып, жибек куйругу чаткы аягы ылдый төгүлүп, туягы жерге тийип тийбей, күрөң атын тиги ыптасына бир чыгып, бул ыптасына бир чыгып алчактап азыр көрүнүшү өзгөчө көркөм эле.

«Капырай, ушундай да келишимдүү жылкы болот экен ээ, – деп ойлоду Кененбай, жанагы көңүл сыздаткан ойдон дароо кол үзө. – Тиги Күрөң сүрөөчүсү болсо керек».

Өмүрүнө көп нерсени башынан өткөргөн Кененбай бул жолу да туура божомолдоду. Али дубан жарган чоң байге албаганы менен Жумгалдагы эки болуш элди келечекте көпкө үмүттөндүргөн Топчутору деген жылкы ушул эле. Өз айылындагы майда аш-тойлордо чабылып жүргөнү менен алыска даңк ала элек. Малдын башы Кененбай менен азыр жанаша олтурган кара мурут жоон жигит Саке мырзаныкы.

Баятан бери Торудан көз албай турган Кененбай:

– Атаа, болуш минип жүрө турган жылкы экен, – деген сөздүн кандайча оозунан чыгып кеткенин байкабай калды.

– Топчутору болуштан башкага деле жарашат, – эртеден бери унчукпай олтурган Сакенин бул сөзүндө кандайдыр бир кекенүү, ачуу ыза бар эле.

«Өткөн жылы күздө барымтага алдырган жылкыларынын кегин унута элек экен», – Кененбай үн каткан жок. Түнөргөн калыбында тамагын ичти да, жөнөп кетти.

* * *

Жумгалдан кайткан Кененбай үйүнө шыр кайрылган жок. Жанына жалгыз Ишенкожону алып, Семиз-Белдин Кара-Булагына жөнөдү. Алар Ботокандын конушуна жеткенде көз байланып калган убак эле.

Укуруктай узун, ээгинде эки-үч кылы бар, кыймылдаганы шайдоот, колдору шадылуу адам алардын атын алды. Түндүктөн түшкөн шылуун ууру Ботокан деген ушул эле.

Ботокандын уурулугу жөнүндө мындагы эл өзүнчө аңыз кылып айтышат. Бирок Ботокан Кененбайга кеңешпей туруп бирөөнүн ала жибин да аттабайт. Ал өзүнүн көрөр көзү да, угар кулагы да, таянар тоосу да, качып кутула турган коргону да Кененбай экенин жакшы билет.

Алар ал-жай сурашып бир аз олтургандан кийин Кененбай:

– Ишеке, тиги аттардын ооздугун чыгарып, бир аз чалдырып келчи, – деди.

Ишенкожо лам дебестен эшикке бет алды да, ошол бойдон кайрылган жок. Үйдө Кененбай менен Ботокан гана калышты. Алар узакка сүйлөштү. Бирок кеп эмне жөнүндө болгондугун эч ким билген жок.

* * *

Ботокан Жумгалга келерки жылдын жазында, жылкы кара тил болгон маалда жөө келди. Күн бешим ченде Сакенин айылынын шилисиндеги айлана алаканга салгандай даана көрүнгөн калың бадалдын ичинде отурду.

Төмөн тараптан күрөң атка минип, тору атты жетелей оттой ойноктоп келе жатты суусар тебетейчен бир кыз.

«Кененбай айткан тору ат ушу го» – деп ойлоду Ботокан, – маңдайында топчудай агы бар. Башка жеринде белги жок».

Кеч кирип, жайыттан мал кайтып, тоо ичи туяктын дүбүртү менен койдун маараган добушуна толуп, көчмөн турмуштун түйшүктүү учуру башталды. Келин-кыздар кой саап, балдар козу көгөндөп, айыл ичи ызы-чуу.

Көз да байланды. Эшикте жүргөндөр азайып, айылдагылар өз үйлөрүнө кирип жай алгансыды. Ботокандын көзү тиги мамыда байланган эки атта.

«Түнкүсүн жайытка коё беришпейт экен. Демек, таптап жатышкан көрүнөт» – деп ойлоду Ботокан.

Улам убакыт өткөн сайын караңгылык пардасы калыңдай берди. Ботокан жогортон келе жаткан уйлардын караанын жамынып айылга жакындады.

Кой короонун четинде, музoo-торпоктуун арасында жатты эми Ботокан. Айыл үстүндөгү коюу түтүндөр сейилдеп, боз үйдүн түндүктөрү тартылып, жаз түйшүгүнөн чарчаган эл жат-жатка кам көрө башташкан эле.

Ушул бейкапар тапта кирпич ирмебей, кулак тосо бирин бири аңдыган үчөө. Анын бири койчунун короонун четинде калган чапа-

нын жамынып, көгөндөлгөн козулардын ичинде олтурган Ботокан. Төмөнкү кууш сайды өрдөп чыккан ач бөрү адам жытын сезип, ко-роого таш ыргытым жетпей, батынып кирип бара албай өңүп жаткан.

Борс-борс уруп, бирде анын жанына келип, бирде безилдеп үн сала сай тарапка жүткүнгөн эки айлык кичинекей күчүк Ботоканды чындап тынчсыздандыра баштады.

Адам карааны менен күчүктүн борсулдаган үнү өңүттө комдонуп жаткан карышкырды куру кол артка кайтууга мажбур кылды. Ал ордуна акыры козголо турду да, малдын коңур жытын ырахатта-на дагы бир ирет искеп алды. Кыйла убакытка ошол калыбынан козголгон жок. Дагы бир искегенде адам жыты келди. Бүткөн бою дүр дей түштү. Куйругун такымына кыпчый, күчүктүн борс-борс үргөн үнүн жактырбагандай кулагын тикчийте тыңшады да, арты-на бурулду. Сайдан өткөн соң, бөрү отуруш сала, тумшугун жогору көтөрүп улуп жиберди.

Абалаган иттердин үндөрү эми таптакыр басылды. Жанагы борс-борс үргөн күчүк да чарчап, уктаган сыяктанат. Терелде койлордун бырт-бырт кепшегенинен башка эч дабыш угулбайт.

Жаштайынан уурулукка маш болуп, дабыш чыгарбай басып көнгөн Ботокан Топчуторуга ээр токуп жатканын адам эмес короо-чу иттери да туйган жок. «Таң сөгүлгөнчө Кызарттан ашып кетсем болду» – деп жатты ал ичинен.

Эртең менен күн нуру жерге тегиз тийгенде Ботокан күрөң ат ми-нип, Торуну жетектеп Кара-Коодо урдуруп бара жаткан.

– Ээ, Ботокан барсыңбы?

Ал болушту үнүнөн тааныды. «Түндө кирпич каккан эмес экенсиң. Кара басканда, жанагы күчүктү да ала кетсем болмок экен» – деп ойлоду ал. Шаша-буша кийинип сыртка чыкты.

Салам айтып, утурлап астынан чыгып атын алды. Бул жолу Ке-ненбай жалгыз эмес болуучу. Ээрчиткен үч-төрт жигити бар.

– Алып келдиңби? – Болуштун саламдан кийинки эле суроосу ушу болду.

– Ии, кечеги түнү.

– Кайда?

– Тиги жакта, – Ботокан ээк көтөрүп жогору тарапты жаңсады.

Адатта Ботокан уурдап келген малын Кызыл-Жардын учундагы бир короо кой сыя турган үңкүрүндө багат. Анын жайын билген адамдар аз.

– Жетелеп кел, бул жакка, – деди Кененбай чыдамы кетип.

«Капыр, канкор, дагы эмнени ойлоп таптың экен?» – Жайдак атка минип жогору бастырган Ботокан Кененбайдын бир жорукту баштарын сезип турду.

Ботокан суналган Торуну жетелеп келди. Эч ким үн каткан жок. Бирок жылкынын келишимине өздөрүнүн суктануусун айтпаса да жашыра алышпады.

Кененбай бетине кызыл жүгүрүп, кимдир бирөөгө табасы кана, кумары тарагандай Торуну бир тегерене карап чыкты да:

– Ээ, Ботокан, баягы тай казаның барбы? – деп сурады.

– Бар.

– Бар болсо ошону кемегеге астыр.

– Ии, анан?

– Суу куйдуруп от жак. Отуз кулак кыл аркан алып келип кайнат.

– Кана, жигиттер, эми Торуну этин оорутпай жыгып, колу-бутун кыймылдагыс кылып таңгыла да, ысык чылбырга бөлөгүлө.

Ошол күнү Топчуторунун кудайга жете чаңырган үнү Семиз-Белдин тоолорунун чокуларына жанчылып турду.

* * *

Сансызбайдын ашына чогулган калың элди кунан, быштыларын чапкылап, төмөндөн чабалекейдей сызып келген жаш балдардын «Кененбай келетат!» деген кабары дуу көтөрдү.

Дөбөдөн жоон топ атчандар көрүндү. Катарлаш, үзөңгү кагыштыра бастырган отуздай адамдын ортосунда илбирс тебетейчен, эшик төрдөй чабдар ат минип келе жатты Кененбай.

– Меймандардын атын алып, аркы үйлөргө киргизип чай бергиле! – зоңк этти кимдир бирөө атчандар жакындап келгенде. Баятан бери тигилерден көз албай, оозун ачып туруп калган жигиттер эми эсине келгенсип атчандарды утурлай шаша басышты.

Ушундан чай кайнатым убакыт өткөндө калың эл чогулган тарапка дагы бир топ атчандар жакындады. Эми мындагылардын назарын болуш эмес, топтун ортосунда жетекке алынып келе жаткан жылкы бурду.

Камыш кулагы менен элик шыйрактарынан башка бут тулкусу жибек жабуу менен жабылган жылкы жардана карап, жабыла тиктеген миңдеген көздөрдүн алдында мактангандай моюн чулгуп алчактай басат.

– Айланайындар, бул биздин Сакенин торусу го?!

Кубанганынан алды-артын байкабай алга жүткүнүп, бир колу торунун жалына, экинчи колу жабуусуна жетип жете электе Салы-

нын эти качкан билегине чып чабылган жыланбоор камчынын уусу төгүлдү.

– Ок, энеңди урайын, алжыган чал! Эмне, жылкы көргөн жок белең?! Жалына асылып... же айылыңарга келген малдын баары силердики боло береби?

Ботокандын оозунан ак ит кирип, кара ит чыгып, жүзүнөн каар төгөт.

Торуга жакындаган дагы эки-үч кишини Ботокандын жигиттери уртокмокко алып жиберишкенден кийин эч ким экинчи даап батынган жок. Күрсүйгөн жигиттердин ортосунда күлүк элден оолактай берди.

Жумгалдын бийлери чакырып жатыптыр дегенди укканда канчалык тоң моюн болсо да Кененбай кооптонуп аттанды. Жанына арбын жигит алып, айтар сөзүн белеңдеди.

«Аттан жыгып, алып коё алышпас. Чындыкка көзү жетип, антер болсо чакыртышпай эле. Эмнеси болсо да бара көрөм. Кыйын болсо мойнума коюп көрүшсүн. Көкүрөктө Кыдыр болушту эсине алып, орус оёзунан сестенишер...» – деген ой Кененбайды ээрге бекем олтургузду.

Айылдын ортосунан орун алган ак өргөөнүн босогосун аттап кирген Кененбай үйдө олтургандарга жалпы салам айтты. Мындагылар кары-жашы дебей ордуларынан жапырт козголуп, кол алыша учурашканын улам алардын бул жолу жыга албасына көзү жетип, ишенимдүү басып төргө өттү. Көз кыйыгын таштап, төрдөн улагага чейин олтургандарды бир карап өттү. Эки ыптасында олтурган Жумгалдын болуштары Курман менен Көкүмбайдан башкасын тааныган жок.

Алар ал-жай сурашып бир аз отургандан кийин Көкүмбай:

– Кенеке, угушума караганда ашта байге чабалы деп сиздер да бир күлүк алып келди дейт, чынбы? – деп сурады Көкүмбай.

– Чын, – деди Кененбай түнөргөн калыбынан жазбай.

– Келишимдүү мал экен. Мен көрдүм, – деп сөзгө аралашты Курман. – Бул жылкыны кайдан алгансыз?

– Өз төлүм. – «Уурдатып алдың» дегенге ооздору барбай турат деп ойлоду Кененбай. Болоттун мизин ушундай кызуусунан майтаргысы келди ал. – Эмне, Кененбайдын өрүшү куурап калды деп уктуңар беле?!

– Бул кепке айып этпе, Кенеке, – деп жайкап өттү Көкүмбай. – Мында биздин бир бала доого түшүп олтурат. Сиздин күлүктү менин малым эле дейт.

– Ии, тааныса алсын, – Кененбай мыскыл жылмайып улага тарапка көз чаптырды. Баягыдагыдай менменсип чиренген турпат

жок, колго түшкөн немедей сыңар тизелеп олтурган Сакени көрдү. – Кандай белгиси, тамгасы бар эле?

– Күлүккө тамга басып, белги салуу ата салтында жок, болуш акелер, – деди Саке чыйрала. – Күлүктү бүт эл, жалпы журт тааныйт. Менин эле торум. Таанып турам. Маңдайында топчудай агынан башка белгиси жок.

– Көкүмбай, Курман! Айылыңа ашка чакыртып, байгеге чабайын деген атымды жыгып алайын деген экенсиңер, – Кененбай эми алардын талылуу кыймылдагыс жеринен кармады. – Болуптур, ээси күлүктү чындап эле тааныса алып калсын. Айыбын төлөйүн. Эгер тааныбай калса, – ал олтургандарды бир сыйра кыдырата карап чыкты. – Азыр төө баштаган тогуз айып тартсын!

Кесим бүтүп, бата кылынды. Олтургандар сыртка бет алышты.

Аңгыча Тору күлүктү жетелеп, Кененбайдын жигиттери да келип калышты.

– Тарт жабуусун! – деди көзүнөн чаар учкан Кененбай.

Үлпүлдөп жибек жабуу жамынган тору ат заматта чымчык чаар жылкыга айланганын көргөн Сакенин өңү талаада калган чүпүрөктөй кубарып, киргил суу аккан арыктын боюнда олтурган бойдон ордуна козголо албады.

– Эмгегин бар эле, мобул инген төөнү сен ал, Ботокан, – деди Кененбай аттанып жатып. – Калганын калыстык кылган Көкүмбай менен Курманга бергиле.

Кызарттан өткөндө Кененбай болуштун көңүлү арыктын ала шалбырттагы суусундай кирдеди. Аны тору күлүктүн чыгып келиши да, байгеден алган түмөн мал да кубанткан жок. Көңүлүн кум эшип кеткен жайдак жээктей болгон кандайдыр бир ээндик кайрадан ээлеп алды. Алкымына ачуу жаш кептелип, муунтуп жиберди.

– Кенеке, табыңыз болбой турат көрүнөт. Отуруп, эс алсак кантет?! – деди жанаша бастырып бара жаткан Ишенкожо.

– Эч нерсе эмес. Зарнам кайра козголду көрүнөт. – Болуш көйнөгүнүн топчусун бошотту.

– Кол чаначка кичине кымыз куюп алдык эле, ошондон...

– Жок, кереги жок. Андан көрө эртерээк үйгө жетели, – Кененбай катуу темине, атын моюнга чаап башкалардан узай берди.

– Аны жайына кой, – деди аксакал чал тигинин артынан жете барууга кам көргөн Ишенкожого карап. – Бир айыл элдин атын уурдап, өзүн айыпка жыгып, эки суу элдин күлүгүн чаап, байгесин алганда басылбаган зарна, сенин кенедей чаначыңдагы кымызга басылат беле. Анын дарты башка го...

*Эл аралык
Махмуд Кашгари конкурсуна*

**Мукаш
ЭГЕН**

КОШ КАНАТ

(Аңгеме)

Саратандын ысыгында тери шоргологон момун Акбар үйүнө араң жетти. Терден нымшыган көйнөгүн босогону аттар замат чечкенге да чамасы жетсечи, бүчүлүгүн араң ажыратты. Тулку бойдон дарман жок. Жонундагы терге чыланган көйнөгү жонуна жабышып калыптыр, чечип эле бурчка ыргытты. «Өх» – үшкүрүгү бекер болгон жок... Ооба, бул момун жашоодо эмнени көрбөдү.

Чоң чыны толо муздак сууну шыпкаары менен көлдөлөңгө күп жыгылды. Оо, бир далайдан кийин көзүн ачса, үйдүн шыпкасын желе басып, барбаналар толуп кетиптир. Үйдүн желесин шыпырганга чыгынбады, өмүрү үй тирлигин кылып көнбөгөн ага оор иштей көрүндү бу. Ага курулуштан башка иштин баары оордой көрүнөт. Желеде салбыраган барбаналарды көпкө тиктеп жатты. Барбаналар өлүүбү, тирүүбү, кыймылдар эмес, «кой өзүм кыймылдайын» деди күбүрөнүп. «Тирилик кылайык». Бирок тириликти эмнеден баштарын билбей ойдолоктоп, курсак кампайткандан баштады. Кургак нан үштөп, артынан айран жутту, колго урунар башка эчтемке болбосо кантсин. Анысы да жарты бөлкө нан менен бир күрүшкө айран, бирок бул жумуруна жук болбоду. Үйдө болгон картөшкөнү аарчып, чырылдаган майга чала кууруду да, үстүнөн суу куюп, мискейдин капкагын жапты. Эми тамак бышкыча душка кирип бир сыйра чайканып алмай болду. Акбарга бу жашоонун жыргалы эле мончо, кээде мончо болбосо да ушинтип душка чайынып алганы деле анүчүн укмуштай ыракат. Ырас эле быйыл базардагы темир-тезектин арасынан көзүнө урунган бочканы алып алыптыр, минтип огороддун бир четине душ жасап алган.

Жайдын саратан күнүндө суу кайнатып кереги жок, эки күндүн биринде толтуруп коюп, кара жумуштан тер басып келгенде жуунуп, сергип алмайы бар. Азыр да денесин кычуусу канганча жышынып, жылаңач денесине сүлгү оронду. Гардеробду аңтарса, түгөнгүрдүн бир да турсийи калбаптыр. Сүлгү менен чала курганган неме үйдүн жарыгын тутантып, дырдай жылаңач бойдон гардеробдун астыңкы да, үстүңкү да полкаларын аңтарды. Болгон турсийин кийип болуптур, баары жуулбаган бойдон кир жууган эски машиненин ичинде жатат. «Турсий кийбегенимди ким көрүп атыптыр» – деп сыртынан күбүрөнүп, ошол дырдай жылаңач денесин күзгүнүн алдында маашырланып карап, керилгенин кантесиң. Сыртта болсо анын дырдай жылаңач экенин бирөө тиктеп атканы менен иши жок.

Коңшусу бар, турмуштун алтек-тентегинен адашып тээ качан Баткенден Чүйгө көчүп келген. Жаңыдан таанышканда эле: «Атым Абдысабыр, бирок чоң энем дайыма мени Кыпчак дечү. Үка, сен да мени Кыпчак аке деп жүр» – деп муну өзү суранган. Анын айтымында: түбү суюлуп, кыргызга сиңип бараткан кыпчактардын тукумунан экен. Ал кембагал кыпчак тилин чолуп сүйлөгөнү болбосо, тээ качан эле эне тилин унутуптур. Уул-кыздарын өстүрүп, ар кимиси өз жолу менен кеткен. Кыпчактын көкүрөк кенже уулу Гафар гана бир жыл мурда бекен, эки жыл болдубу, айтор, үйлөнгөн. Үйлөнгөнү курусун, колуктусу Мунар менен бир-эки ай жашагандан кийин Гафары көзгө урунбай калган. Көрсө, Маскөөгө иш издеп кетиптир, бирөөнүн убалынан коркпогон данкесе. Ушинтип да бүлө курабы адам. Чыбыктай солкулаган колуктусу тили чыгып калган чүрпөсүн бооруна кыса кучактап ары-бери басып калганы болбосо, үйдүн айланасынан алыс чыкканын көрбөйсүң. Гафарында аталык сезим жокпу, уулунун жентек тою менен бешик тоюн белгилегенге деле келбеди. Мунар буга канча таарынган менен айласы канча, таарынычын келгенде чыгарам дечү. Ичиндеги бугу ошол эле, башка жок. Кетип калайын дейт, бет чыдабайт. Минтип тууп алгандан кийин ата-энемдин маңдайына барып, жүк түбүндө отурмак белем дейт.

Кудайдын боору ооругандай ошол келиндин кайната-кайненеси Баткендеги туугандарынын бирөөсү өлүп, кабар келгенинен кечээ жолго чыгышкан. Алыс жолдон убара кылбайлы деп Гафарга гана кабар айтылган жок. Мунарды эскиликтин ырымы боюнча: «Сени али жаңы келген келин дейт, мурда жакшылыгына баралек элең, үйдө кал, жамандыкка барганың болбойт» дешкенинен «майли» деп үйдө калган.

Мунар ун элеп, камыр жуурумак. Ун Гафар экөөнө арналып бүткөнү калган үйдүн далисинде турчу. Ал үйдө тирүү жандан чычкан эле болбосо, адам жашабайт. Чараны колтуктап, үйдүн илгичине колун созо берерде, көзүнө өөн көрүнгөн нерсе учурады. Көзүң жамандыкты көрбөсүн: коңшу үйдүн жарыгы күйүп, дырдай жылаңачтанып алган эркектин сөлөкөтү көрүндү. Адегенде жүзүн ала качып, көзүн жумду. Канчалык коңшу үй тарапты карабаганга аракет кылды, бирок бир заматта денеси ток өткөндөй дүр дей берди. Шаштысы да кетип калды, жүрөгү дүк-дүк. Элеңдеп эки жагын каранат, жан киши деле жок. Коңшу үй тарапка мойнун буарын буруп алып, жараткандан уялдыбы же өзүнөн өзү уялдыбы, өз бетин чымчыды. «Тобо, кудай сакта» – деди ичинен. Адам белгисиз күчкө тез эле алдырабы? Кайра да тиктегиси келди. Күзгүнүн алдындагы булчуңу чың эркектин керилген денесине сугун артып тиктеген бойдон катты да, калды. Бир заматта сезими дүрт жанып, токтоно албачудай алдастап барып, өзүн карманды. «Жок, жок» – деди ичинен... Ушунчага чейин өз эркин бекем карманчу кургур, чыдайм деди. Бирок жан темир эмес го...

Чара колуна качан түшүп кеткенин билбейт. Деми кысылып, көөдөнү карбаластап салды. Шырп эткен дабыш чыгарбай, ордунда тура берди. Адегенде көзүнө өөн көрүнгөн эркектин жылаңач денесин эми дааналап тиктегиси келип, тиктеди. Адам бүйрү бир козголуп алса акылга да, эрке да баш иер эместей. Жанатан бери камыр жууруйм деген Мунар эми бир орунга тура алсачы, ары басат, бери басат, эмне кыларын билбеди. Оюнда бир эле нерсе... Ал нерсени ойлогон сайын өзүн өзү жемелейт: «Кайсы бетим менен карадым. Жок, мен жинди болуп баратамбы...» Күбүрөнүп-шыбыранып бешикте тынч уктап жаткан наристесин бир, сырт жакты бир карайт... «Жок, жок... Кайсы бетим калат...»

Акбар чоң таштекке чылап алган кир-кечектерин буркулдатып жууп атканда, дарбаза тыкылдады.

– Ким бул?

– Балкаңыз болсо берип турасызбы?

Сыртка башбакса, Кыпчактын келини жер карап турат. Жер караган келин башын көтөрбөгөн тейде салам узатты:

– Арыбаңыз... Кечирип коюң...

– Балка сурап атасыңбы?

– Ии... балка эле.

– Кыпчак аке баарына камдуу киши деп жүрсө... Уста кишинин балкасы жок болгону кандай? – деп Акбар буга чындап таңданды.

– Үйдөбү а киши?

– А үйдө мен эле... Олор Баткенге өлгөнгө кетишкен...

– Ыйманы саламат болсун, жакындардан бекен? – Акбар келиндин жообун күтпөстөн, балканы алганы артына бурулду.

– Жакын деле эмес го, таанывайт экем...

Келиндин жообун Акбар уктубу, уккан жокпу, балканы колго берерде гана тамаша кеп узаткысы келген:

– Кайнатаңдын устачылыгы сага да өткөн бейм...

– Жок, айласыз иш болуп калды да, ака. Кечээги катуу шамалдан үйүбүздүн эшиги пичи оонап калыптыр, ошонун мыгын бекемдеп коёюн дегем...

Акбар кошуналык милдет үчүн гана келиндин артынан кошо басып, каалганы түзөп берейин дегенден башка жаман эч нерсе ойлогон жок. Чырпык талдай келин эшикти кантип оңдомок эле деп, жууп аткан кир-кечегин кайра келип улантмак. Мунар кыйшайган каалганы түз кармап берип, Акбар мык какмай болду. Адатындай эки-үч мыкты оозуна тиштеп алган. Келин бир убакта Акбардын оозундагы мыктарды: «Келиң, мен кармап берем» – деп бир колуна балка кармап, бир колу менен каалганы түрткөн Акбарга жеңилдик кылгысы келди. Колун сунуп, Акбардын оозундагы мыктарды назик манжалары менен ала берерде эркектин эрдиндеги, таноосундагы ысык демди сизди. Анын көптөн бери эркек менен болгон карыш жердей жакындыгы ушул гана. Акбардын ысык деми денесин магдыратып, көзү караңгылашып барып, кулап калчудай сизди өзүн. Каалга жөлөп турган денеси бир убакта Акбарга жакындап барып, кокустан соорусу эркектин боюна тиер замат көздөрү жумулуп, термеле баштады. Ордунда термелген келиндин алаканындагы мыктар кошо титиреп, ага жер айланкөчөк болуп атканын балка кагып аткан эркек сезген жок. Боюна жакындап келген Мунар кулап баратканда гана шап кучактап калды. Кучактап алып, келиндин тирсийген көкүрөгүн уучтап алган олдоксон кыймылынан өзү уялды. Колундагы келиндин денеси улутунуп ыйлаган наристедей өпкөсү өпкөгө тийбей ыйлап ийди. Акбар адегенде келиндин талма оорусу барбы деп жүрөгү болк этип барып, сезим оту жанды. Келин Акбардын топчусу бүчүлөнбөгөн дагдайган төшүн аймалап, өпкүлөй баштады. Эки албуут дайра бири-бирине кошулгандай буркан-шаркан кайнаган экөөнүн сезимин токтотор күч жок эле.

– Мени бузулган жинди келин деп атасыз го өзүңүзчө...

– Жок! – деп чочуду Акбар. Деми басылганча шып тиктеп ойлонуп жаткан момун неме келиндин бешенесинен сылап, эми биротоло эркелеткенге өттү.

– Антпе, каралдым.

Мунардын манаттай кызарган бетинен чопулдатып өпкүлөгөн Акбар жанындагы жаш дененин алоологон илебин сезип, көз ачып-жумганча болуп өткөн окуяга акылы айран. Экөө бирдей марага чогуу жеткен күлүктөргө окшоп, акырындап демдерин басып, кобурашканга өттү.

– Жумакан эже эмне көптөн бери үйдө көрүнбөйт?

– Ал да Россияга тентип кеткен, – деп үшкүрдү Акбар.

– Гафарга окшоппу? – Келин да үшкүрүндү. – Сиз экөөбүздүн тагдыр окшош экен да.

– Окшош үчүн ушинтип...

Бешиктеги бала чукуранганын уккан Мунар төшүн кымтыланып, ордуна секирип турду.

– Кардың ачтыбы, жаным? – деди маңдайындагы чыпылдап аккан терди сыдырган келин баласынын алдында күнөөлүүдөй. Бешиктеги наристеден ийменгенсип, эмне кыларын билбей күйпөлөктөп да калды.

Үйдө Мунардан башка да жан бар экенин Акбар эми түшүндү. Шаша-буша чолок шымын издеп, анын тээ босогодо чечилип жатканын көрдү. Азыр эстесе, чолок шымын өзү чечпесе керек эле. Аны жана эсин жоготкон келин кире бериштен эле дырдай жылаңачтап салган. Алдындагы жер төшөктү бурдай кармап, бел курчоосуна оронгондон башка колуна эчтеңке урунар эмес. Наристенин көзүнөн эптеп уят жерин жашырып калганга үлгүрдү.

Мунар бешиктеги баланы чечкен кезде, ал түз эле «ата» деп Акбарды көздөй там-туң басып жөнөсө болобу.

– Бул ушинтип эркек киши көрсө эле баарын ата дей берет, атабыз карабай кетип... – деди келин бир эсе жайдары, бир эсе муңкангандай үн менен.

Акбар да өмүрүндө баланын «ата» деген үнүн биринчи уккандагысы ушул. Ичи элжирей түштү буга. Наристе эч чоочуркабастан Акбардын алдына келип отуруп алды. Баланын мойнунан жыттап өпкөн үйдөгү эркектин караанына Мунар ыраазы болгондой узакка тиктеди. Ушул көз ирмемдеги эркектин балага болгон мээримине ичи жылып, жүрөгү канап кетейин деди. Бул үйдүн босогосун аттагандан бери ал өзүн азыр гана бактылуу эне сизди. Бөтөн бала дебей, Акбар да эки көзүн чылк жумуп алып наристени гүл жыттагандай

аярлык менен ыракаттанып жыттап отурган эле. Бала жытына мынчалык кумар болбосо керек буга чейин.

Согончогу канабаган Жумакаан экөөнүн тагдыры кыйраганына кыйла болуп калган кембагалды заматта ой басты. Кудай Таала баланы бирөөгө зар, бирөөнө кор кылып койгону ушу экенин түшүндү. Тизесинде былк этпей отурган бала өз канынан жаралгансып боор тартып калганы эмнеси, тагдыр буйругу деген ушубу? Мунардын «кел бери» деген үнүн угуп, баргысы келбей кыйылган наристеге Акбар ого бетер мээрим төгүп, маңдайынан сылап ыракат алгысы келди. Убакыт тездиги билинбей, мына кырк жашка таяп калды, эмдигиче артында калар туяк көрөлөк.

– Ах-хх... – баланын жыты кандай керемет. Адамдын мындан укмуш бактысы кайсы? – деди чачын таранган Мунардын тулку боюна көз арткан Акбар.

– Бирок бала баркын биргылыдар билет экен, биргылыдар... – Ким бирөөнө кекээрденгендей үн катты келин.

– Атың ким?

– Асул, – деп булдурады бала.

– Расул, – деп түзөдү келин.

– Аа... Расул, жакшы бала турбайсыңбы. Мен бала кылып алайынбы сени? – бала дароо башын ийкеңдетип макулдугун берди.

– Мени менен кетесиңби? – мында да башын ийкеңдетти бала.

Расул баятан Акбардын кетмен-күрөктөн чор болуп бүткөн алакан-дарына өзүнүн быйтыйган алаканын тийгизип, кетмендей кол менен өзүнүкүн теңештирип таңгалып отурат. Анын колуна азыр ким бирөө укмуштай оюнчук карматса да, «жок мага оюнчук эмес, мына бул кетмендей кол керек» дечүдөй, Акбардын чор болуп бүткөн алакан-дарынан кызыгуусу таркабады. Шуудураган бир алаканы менен баланын маңдайын сылап, бир алаканын Расулга оюнчук катары сунуп отурган Акбарга мындан өткөн ыракат жоктой туюлду. Наристе да мынчалык ыракаттуу оюнга берилди бекен. Бир убакта бала кетирекей тиштери менен Акбардын чоор алаканын тиштегилеп ойногонго өттү. Өз мыймыйы менен ойногон арстанга окшоп Акбар да Расулдун быйтыйган колдорун тиштегилеп, бала кытылдап күлө баштады. Экөө көпкө ойноду. Бир далайдан кийин Акбар чечкиндүү үн катты:

– Болду, мен сени биротоло бала кылып алам.

Бала Акбардын мойнуна жабышты.

– Мунар, бул үйдөн кенедей да түйүнчөк алба, бул үйдөн сени, анан мына бул тентекти өзүм менен биротоло алып кетем, – деди күтүүсүз.

Келин элейип катып калды. Арабөк сезимде не кыларын билбей, жооп таппады. Бир колуна баланы кучактап алган Акбар экинчи колу менен Мунарды өзүнө имере-имере тартты.

– Экөөңдү эки канатыма кыпчыдым. Эми ушул бойдон экөөңдү бул үйдөн ала кетмейин чыкпайм. Бири-бирибизге канат бололу, – Акбардын шыбыраган үнүн уккан Мунардын ээктери титиреп, не дээрин билбей ыйлап жиберди.

– Эч ойго келбеген иш болуп кетти го? – деди тагдырдан бүшүркөп коркуп калган келин.

– Бакыттын өзү ойго келбеген иш. Жүрү, кеттик. Адамга бакыт ойго келбеген жерден ушинтип жылмайт. Адам ою менен жеткендин баары – план. Адам планды гана ойлонуп жасайт. А бакытты пландай албайбыз.

Мунар Акбардын оң канатынын алдынан чыга ала турган эмес, эркектин кучагы бекем кысып алыптыр, каршылык көрсөтө албай турду.

– Эч болбосо эки ооз кеп түшүндүрүп, кат жазып кетейин үйдөгүлөргө, – деди илбериңки келин.

Үстөл үстүндө кат жатты.

«Мен бул үйгө кайрылып келбейм. Бул үйгө малай эмес, келин болууга келгем. Ушул үйдүн босогосун аттап, көшөгөгө киргенде – башымда ак жоолук, жүрөгүмдө аппак ниет гана бар эле. Тагдырымды күнөөлөйүн десем, күнөө тагдырымдан кеткен жок. Уулуңар тагдырымды оюнчуктай көрүп, таштап кетти. Эгер ал согушка кетсе, канча болсун күтөт элем. Ал биздин эмес, өзүнүн кара жаны үчүн иш издеп кеткенин эми түшүндүм. Мен аны канча жол карап күттүм, эми небереңердин жол карап өскөнүн каалабайм. Ал күткөн атасын тапты...»

* * *

Үйдө үч караан ортодогу дасторконду жайнатып ийди. Расул Акбардын көтөрүп келген баштыгындагы момпосуйларды дасторконго каалагандай чачып, той каадасын жасамыш эткен жаңы атасынын жанына жабыша калды.

– Молдо да чакырасызбы? – деди келин.

Акбар, бир саамга ойлонуп отуруп үн катты:

– Жок, өз никебизди өзүбүз кыябыз.

– Бобойт ко?

– Болот. Молдого нике кыйдыргандын баары эле бактылуу жашап атышпы? Турмушта нике кыйдыргандын канчасы түбөлүккө бирге жашап атыптыр. Нике адамдын мынабу жеринде, – деп жүрөк тушуна колун жаңсады. – Биздикин нике кайып дейт. Экөөбүз түбөлүк никеге ниет кылганыбыз жетет, – деген Акбар ак чыныга суу толтуруп келип, Расулдун колуна сунду.

– Кана, балам, апаң экөөбүздүн никебизге сен гана күбөсүң, андыктан сен гана никебизди кыясың. Сени наристе дейт, сенин гана жүрөгүң таза.

Акбар кенедей наристеге чоң ишеним менен карап, эки адамдын ортосундагы ыйык никени кыярда кандай тилек каалап, эмне деп айтыш керектигин үйрөтө баштады.

– Сен бизден туттуңбу деп сурайсың, макулбу? Кана, айтчы...

– Туттуңбу? – бала муну таптак айтты.

– Туттум, – деди атасы.

– Туттуңбу?

– Туттум, – деди жетиналбаган апасы.

Экөө баланын колундагы чөйчөктү кезектешип жутту, суу туттунук эле. Наристе да туттунук ою менен суу ууртагандарды карап турду.

– Магачы? – деди бир убакта чөйчөктүн түбүндө тамчы суу калбаганын көргөн наристе.

– Сага болбойт, сен кийин чоң эр-азамат болосуң. Ошондо үйгө апандай татынакай, жакшынакай келин киргизгенде гана бизге окшоп суу ичесиң. Бул суу ыйык болот, – деди атасы.

– Кана, энди бизге бата бербейсиңби? – деди жароокер апасы алакан жайып.

– Оомийи, бактыйу болула! – деп жаңы үйлөнүп аткандарга наристе батасын берди чулдурап.

Түн оокумга чейин Мунар менен Акбар үйдүн желе баскан шыбын тазалап, чаң баскан терезелерди жалтырата сүртүштү. Өмүрүндө үй тиригигин жасап көрбөгөн Акбарга негедир Мунар менен тириликти бирге жасаганда эч бир оор сезилген жок, кайра жакты. Азыр ага үйдөгү аба да, жарык да такыр бир башкача туюлду. Үй ичи иретке келген кезде Мунар гардеробдун жанындагы күзгүгө келип, чаңдарын сүрүп атып күлүп ийди.

– Эмне болду сага?

– Жана сизди ушул жерден көргөм, шам маалында. Күзгүгө каранып атыпсыз.

Экөө көпкө күлдү. Айыбы ачылып калганына Акбар адегенде жүзү кызарып уялды, бирок анын көңүлүн Мунар тез эле жайгарганга өттү.

– Сизде эмес, сизди карап турган менде уят жок экен. Сизге шого, анан балканы шылтоолоп келгем.

– Ох... кандай шок мүнөзсүң! – ичи элжиреген Акбар колуктусун типтике көтөрүп, ордуна чимирилген экөө бири-бирине көпкө эркелешти. Экөөнүн үйдү жаңырткан күлкүсүн тынч уйкудагы Расул сезген да жок.

– Бул үйдү сатабыз, – деди бир убакта Акбар. – Башка жактан жаңы үй алып, жаңы жашоо баштайбыз.

– Баары сиздин эркиңизде. Сиз не десеңиз да... – Мунар мындан башка эч нерсе кошумчалаган жок.

Акбар жалдыздуу түнгө суктанып, үйгө кирди. Баары жаркырайт. Өз бөлмөсүнө башбакты, Мунар төшөк салып коюптур.

– Эмнеге жалгыз жаздык койгонсуң?

– Сиз экөөбүзгө бир эле балыш жетет. Мен мындан ары сиздин билегиңизди гана балыш ордуна төшөнүп жатам.

Акбар түн бир оокумда дарбазанын тарс-турс кагылган үнүнөн ойгонуп, сыртка атып чыкты. Сырттын жарыгын күйгүзүп корс этти:

– Бу ким?

– Мен Гафар эле.

Акбар дарбаза жакка буйдалбастан кадам шилтеди.

– Беймаал тынчыңызды алганыма кечирип коюң, Акбар ака.

– Э-эч... эч нерсе эмес, үкөм. Эмне мынча кеч?

– Күндүзгү самолётко билет жок, Москвадан түндө келдим. Туугандар кайтыш болуптур. Атамдар кабар бербей, достордон уктум.

– Уккам, арты кайрылуу болсун тууганыңдын. Кир бери.

– Жо, киргенде эмне. Кеп бар, бирок ушерден эле кайтайын...

– Эмне кеп?

– Кеп... Үйдө келинчегим колыпты эде, келсем жок. Үй кулп...

– Анан мында экенин угуп келдиңби? Мунар менен Расул тынч уктап жатат үйдө.

Мындай жоопту күтпөгөн Гафар ичкериге аттап, жандана түштү.

– А-аа... Ырас болду да. Жеңем жакшы жүрөбү? Үй-бүлөнү сурашпай эле... – Жайдаңдап, барбаңдап турган Гафар арышын керип, калдастай түштү.

– Жеңендин жакшы жүргөнүн кайдан билейин. Ал да качан эле Россияга кеткен. Сен да үй-бүлөнү сураштырат экенсиң да. Үй-бүлөм аман-эсен... – деген Акбардын жообун уккан Гафар төбөсүнө таяк тийгендей селейип калды.

– А жеңебиз башка болуп калганбы? Билбесем шу да, укпасам... Кечирип коюң.

– Жеңең башка болуп калган.

– Жакшы, жакшы. Хап бактылуу болушта да, ким менен жашасак.

– Туура айтасың, ким менен жашабайлы, кеп бактылуу болушта...

Гафар босогону аттары менен алдынан кумсарган өңдү көрдү.

Жыландын алдынан чыга калган бакадай титиреген Мунар алдастап калганын көргөн Акбар ишенимдүү үн катты.

– Жеңең мына алдыңда, акыбалын сура өзүнөн.

– Мунар!

– Уулундун жакшылыгын сүйүнчүлөгөндө келбедиң еде го, ояктагы алыс тууганыңдын жамандыгын угуп келипсиң да!

Гафардын жүрөгү көзүнөн заар чачыраган Мунардын үнүнөн көп нерсени туйса да жаак эттери титиреп, ага муштум кезечүдөй ызырынып алдыга жүткүндү:

– Канчык!

Гафардын таштай түйүлгөн муштуму көтөрүлгөн кезде Акбар аны билектен шап кармады.

– Эй, бала, тарт тилинди! – Акбардын сестүү үнүн уккан Гафардын кайраты мокой түштү. Тигинин кычкачтай карыштыра кармаган колу Гафарың дагы бир былк этсе, сындырып койчудай. Каршылаштын каруусу тилди да тартып сүйлөштү тез эле үйрөтүп койду ага.

– Сен мени канчык дегидей акың жок, мүмкүн канчыктардын артынан өзүң жүргөн үчүн тагдырыбыз шундай болмоктур деген жоопту уккан Гафар Мунардан биротоло түңүлгөндөй күңк этти:

– Ондо баламды колума бериң!

– Ону балам дегенге акың да жок, анын атасы манау, – деди келин Акбарды көргөзүп.

– Баламды көзүмө бир жолу...

Расул үйдөгү кобур-собур үндөн улам ойгоо жаткан. Акбар Мунарга карап, «көргөзсөң көргөз» дегендей баш чулгап ишарат билдирген кезде там-туң баскан бала оозгу бөлмөгө өзү чыгып келди.

– Балам... Расул... Мен атаңмын... – үнү каргылданып, көз жашы каканактап төгүлүп берди.

Бала чочуркап, Акбарга качты.

– Балам дейм! – Гафардын колдору калчылдап, ээктери титиреп эчкиргенин көргөн бала желмогуз көргөндөй коркконунан бакырып ыйлап, Акбардын бутун кучактады.

«Бала тапкандыкы эмес, баккандыкы» деген ушул, – көзүнүн жашын сыдырган Мунардын да мууну бошоп, Гафар менен кошо ыйлады. Бирок Гафарга мисирейип тиктеген көз карашында эч бир кечиримдүүлүк жок эле.

– Сен экөөбүз баары бир бири-бирибизге кош канат боло албадык. Тагдыр шу экен: мен өзүмдүн кош канатымды бүгүн таптым. Мен бир күн мурда өзүмдү сенин кош канатыңдай сезгем... – деген Мунардын өзөгү сыздап турганын көргөн Гафар канаты сынган куштай эки колу салбырап, жер караган башын көтөрөлбай чыгып кетти. Артынан угулган баланын ыйы анын аталык сезимин, жүрөгүн бычактын мизиндей тилип өттү.

*Эл аралык
Махмуд Кашгари конкурсуна*

КЕНЕН

СЕТЕР

(Аңгеме)

Адан кажылдаган катуу үндөн капыс ойгонуп кетти. Атасы менен апасы таң азандан адатынча кажыша башташкан экен. Күнүгө ушул. Көкөйгө көк талкандай тийип бүттү. Мына, бүгүн да атасы күңкүлдөп актанып, энеси албууттанып жатыптыр:

– Өлүккананды көрөйүндөр! Деги бу, иттин турмушунан качан кутулар экемин? Таң азандан талпылдап оокат-оокат деп жүрүп өлүп кетмей болдум. Качан бир элчилеп жашайбыз? Же күйөөң адамдай болсо эмне, оозунан алдыргансып, өлдүрөп... өлүү-тирүүң баары бир. Колунан котон иш келбейт! Баары очор-бачар үй-жайлуу болушту, машинада чалкалашат бири калбай... Менин эмнем кем экен, алардын аялдарынан? Институтту деле бүткөм, жалаң балдар, оокат деп жүрүп үй күчүк болуп калдым. Мен деле алмакмын алар алган сыйлык, акчаны! Жети киши кенедей эки көмүткө камалып, туубай эле тул болуп калсамчы! Зарлап жүрүп өтөт экемин го! Анан калса заманың да жарыбай койду, баары кымбат! Бул, оозун ачкан жуттарды кантип тоюндурам?..

– Кой эми, көп кейибечи, кудай берер бизге да... Башкалардай бизди көтөрмөлөп, сүйөмөлөгөн эч ким болгону жок го, ата-энелерибизден эрте ажырап калбадыкпы. Шүгүр дейли, эл катары келатабыз. Балдарыбыз аман болсун...

– Ой, балдарың эмне кылып жатыптыр?! Мындай балдардан жогу!..

– Кой, кемпир, антип кесир сүйлөбөчү, экөөбүздүн жаныбыздан жаралган пенделер эмеспи...

– Ой, элдин балдарындай иштешпейби, анан? Жүрүшөт көчө таптап...

– Иш табылбай жатса кантишет. Чондорундун баары эле өз жакын-туугандарын ишке алып, заман аңтарасынан түшүп калбадыбы...

– Анан оозун ачып жүрө беришеби? Же мен силерге өмүр бою эшек болуп өтөмүнбү? Же сен элдин эрлериндей болсоң эмне, күргүштөтүп таап?

– Адамды акча менен баалаба...

– И-ий ит!.. Азыркы карышкыр заманда акча менен бааланбаган-да эмне менен бааланат адамың. Акчаң болсо баары болот, кишини да сатып аласың. Ой, сетер, тур, күн түш болуп кетти, сасып жата бербей! Базардан тачка түртсөң деле болот эле го!? Мунусу да бир өлжүрөк, атасын тартып...

– Болду, жетишет! Балдарга асылба! Мени күнүгө жегениң эле жетишет...

– Аа, сен мени эмес, мен сени жеп жүргөн турбаймынбы! Балдарыңа үйрүлүп түшө калып жүрүп, мына, жыргадың. Баары сага окшоп арам тамак! Өз тоочторун таап жегенге жарашпайт ымтырашып, намыстанышпайт, ашка жүк, башка жүк...

«Башталды. Эми кечке дейре токтобойт, – деп ойлоду Адан, кийинип алып сыртка жымырыла чыгып баратып. – Экөө тең эле жакшы адамдар, анан эмнеге эле кажыша беришет? Бирин бири жактырбаса эмнеге баш кошушту?» Аданга баарынан да энесинин өз атынан айтпай «сетер» дегени жанына катуу батат. Арданып, эч көнө албай койду. Бала чагында анчейин этибар алчу эмес, тестиер тартып калганда, алтынчыбы, жетинчи класстабы атасы мугалим Кубаныч деген классташынын үйүндөгү килейген сөздүктөн таап окуса сетер деген сөз – чабалынан энеси жерип эмизбей койгон, түрткүнчү, артында болушаар эч кими жоктугунан бүтүндөй короо кой сүзгүлөп, тээп, жектеген ара туут козу экен. Кыязы, кой да козусунун жарым жан, жашап кете албаганын билип, мал болбойт деп жерип койсо керек. Табияттын тандоосу катаал эмеспи. Күчтүүлөр гана жашап кетет. Адан да жети айлык төрөлгөн экен. Ал ат ошондон жабышып, ушул кезге чейин аны таанып-билгендер Адан дешпей «Сетер» дешет...

Кыштын илеби эртелеп келип калганбы, октябрь айы жаңы эле башталса да таң ата асман чаңдап, салкын. Кыязы, жамгыр жаайт көрүнөт. «Кайрадан шалпактамай башталат экен да!» – деп, ичинен иренжиди Адан, ал жаан-чачындуу күздү, суукту бала кезинен жактырчу эмес.

Ата-энесинин минтип араздашканы, ыйы, көр жемеси Адандын көкөйүнө көк талкандай тийип, аны үйдөн кубалаганына көп болду. Эс тартканынан эле ошондой. Тажап, кутула албай келет, эч кандай ылаажы да жок. Акчанын жоктугунан университетти кой, мектеп-

ти бүтүрө албай калды. Же бир жумуш табылсачы, көңүлүнө төп. Жакшыраак иштин баарын жетекчинин жакындары, тааныштары, паралагандары ээлеп алышкан. Чоочунду эч жолотушпайт. Же акча бериш керек. Барган жердин баары ошондой экен. Анан Адан эмне кылсын?! Иштейин, оокат кылайын эле дейт. Жакшысы жок...

Бүгүн ишемби. Эртең дем алыш, анан кайрадан жумуш. Кайсыл жарыткан жумуш дейсиң – тамак-аш дүкөнүндө жүк түшүргүч. Ага да араңдан зорго, кошуна теңтушунун ортомчулдугу, кепилдиги менен араңдан зорго орношкон. Заман жаңырды, жакшырды, демократия деп шаңданган менен колунда бар байлардын, бийликтегилердин заманы келди. Карапайым кишилер итке кандай минсе, ошондой эле бойдон – өзгөрүүсүз. Же эзелтен ошондойбу. Кудай минтип, адамдардын энчилерин неге экиге бөлүп койгон?

Күн суук тарта баштады. Аба улам муздап, ным тартып барат. Ачка, көйнөгүнүн жакасын кымтыланып туш келди баскан Аданды тез эле майда калтырак басып чыйрыгып, бетинин түгү түктүйүп чыга түштү. Курткасын кие чыкса болмок экен, бирок ата-энесинин кажылдагын кайрылып уккусу келген жок. Андан көрө үшүгөнү өйдө.

Башаламан жети кабат үйлөр салынган бу жерди «Восток – 5» кичирайону деп коюшат. Төкөлдөш деп атайбыз деген да чуу чыгып унутулуп калды. Ошентсе жакшы болмок, кыргыздын жери, борбору болуп туруп, кайдагы «востокту» койбой. Ошенткен менен шаардагы «атактуу» аймактардын бири. Бишкектеги «криминалдуу» жерлердин алды. Айрыкча жаштары жаман. Кечкиге калсаң балээге жолукмай, соо калышың күмөн. СССР кезиндеги Фрунзенин «Карпинка» деген «атактуу» жеринин дал маңдайында, ошол «карпинкалыктардын» көбү ушул жерден үй алышкан. Кыргыз-уйгур тууганчыл эл эмеспи...

Аданга көңүл бөлүп, алын сураган эч ким болбоду. Үйлөп койсо жыгылчудай илмийген арык, кийими кир, бырыш, чачы өскөн жүдөө неме менен кимдин иши болмок эле. Ар ким өз башы, көр түйшүгү менен алек. Шаарда ошондой, өлсөң да тааныбаса карабайт. Дайыма баарынын кайдадыр ашыкканы ашыккан. Антпесең ачка каласың, бирөө сага боор толгоп кайрылышпайт.

Адан терең санаанын туткунунда, өз кутусуна бекинип, шүмүрөйүп бет келди кетип баратты. Үшүгөн колдорун колтугуна кысып алган...

Бүгүн он сегизге чыккан Сергей түш ченде араң ойгонду. Башы зыңылдайт. Кечээки эсин жоготкончо ичкенинен да. Тим эле көзү караңгылайт. Оозу – бошогон кудуктай кургак. Үйгө качан келгени түк эсинде жок. «Баламут» менен көчөдөгү жайкы кафеден маданият-

туу эле пиводон башташкан, анан «Жинди», «Чылапчын» кезигип калып аракка киришти, анан дагы бирөөлөр жолукту, андан кийин дагы... аягы опур-топур, кажы-кужу...

Ашкана тараптан кимдир бирөөнүн кобуру угулду, анан эркек сымал колдураган энесиники чыкты. Залдагы энесинин төшөгү бош, демек, таң атпай бирөөнү тапкан экен.

Сергей эптеп тамды таянып барып, ажатканадагы суу чоргого башын көпкө жууду. Муздай тоңуп калгычакты. Ошондо гана көзү ачылып, эсине келгенсиди. Ашканага башбакса али кыркка чыга электигине карабай тиштери түшүп, бети-башы балбырап шишиген энеси чачын тарап алганга чамасы келбей тамекини буркуратып, бир эркексымал менен олтурган экен. Тимеле каадалуу кишидей, буттарын учкаштырып алган. Тигинисине кыйын сөрөй көрүнөйүн деп жатса керек. Анысы кургаган дарбыздын кабыгындай чүрүшкөн арык, сакал-чачы өскөн жүдөө неме экен, арактан кылгырып калган көздөрүн тостойтуп, деле каадалуу кишидей сөз угуп олтурат. Ортодогу үстөлдө жартылап калган арзан арак, тамекинин буралган көк түтүнү, саңырсык жыт...

Энеси Сергейди кош көңүл карап коюп каргылданган үнү менен кебин уланта берди:

– ... Ошентип, ал акмактын чөнтөгүндөгүсүн бүт кагып алдым. Жүрөгүнүн үшүн алып койгомун да. Ал эмне үчүн жырғап жашашы керек да, мен анын баласын багышым керек куурап. Кудай алдында баарыбыз теңбиз да...

– Ооба, сага! Тең имиш, эмне, ага дагы бардыңбы? Ал жакка экинчи баспагын дебедим беле! – Сергей энесин уруп жиберчүдөй ызырынып, кызараңдап кетти. Кеп анын атасы жөнүндө болуп жаткан. Аракеч энеси менен таштап кеткенине таарынып, ата дегенге оозу барчу эмес. Закон, ошол заманда ошондой, баланын энесине дайыма артыкчылык берилчү деген сөздөр жүрөгүнө тургай кулагына да кирчү эмес. Калтырып кеттиби, демек, күнөөлүү, эч кечирбейм дечү Сергей.

– Жаагыңды бас, көк мээ! Андан акча кагып албасак экөөбүздү ким бакмак эле?! – энеси кайра ага ажылдады. – Жаман атаңа жан тартпагын дебедим беле!

– Эх, сендей эненин энесин... – Сергей столдун үстүндөгү бөтөлкөнү ала коюп оозунан куркулдатып ичип кирди.

Бөтөлкөнүн көз көрүнөө бошоп баратканына чыдай албай энеси:

– Жетет! Бизге да калтыр, баарын шыпкабай, – деп, тура калып итиреңдеп, баласынын оозунан бөтөлкөнү жулуп алды.

Сергей чакап, бети-башына төгүлүп кеткен аракты жеңи менен аарчып:

– Үлүшүңдү небак ичкен турбайсыңбы, экөөң... – деди жоошуй, чөлдөгөнү кана түшкөн эле. Анүстүнө «коноктун» аны жалтак карап, үнсүз олтурганы шердентип койду. Ага башын жаңсай: – Сен «иштерман» эмессиңби, азыр эле таап аласың да, – деди энесине.

Ал атырылып тура калып, эшик тарапка кол жаңсай:

– Чык эшке! Мээмди көп... – деп, эркекче шыпырылтты.

Болду. Ушунчасында кетпесе энеси азыр калайман сала баштайт. Долу. Бир тамчы арактын артынан өлүп кетет. Ал ага тим эле мүрөктүн суусундай. Сергей корстон боло мыйыгынан жылмайып, сыртка жай чыгып баратып энесине кайрылды:

– Дегинкиси, бүгүн менин туулган күнүм.

– Урдум!

– Канчык! – Көңүлү кайт боло түшкөн Сергей эшикти каңк жаап сыртка жөнөдү. Бул алардын көнүмүш, күнүңкү «жай маектешүүлөрүнүн» бири эле. «Алма дарагынан алыс түшпөйт» деген чын тура, бала көргөнүн кылат да.

Ачкарын ичкенге арак түз эле мээге чыгып, деңдароо кылып жиберди. «Эчтеме эмес, башталышы дурус, буюрса бүгүн олжолуу болчудаймын, анүстүнө туулган күнүм эмеспи, Кудай берет».

Күн бир топ салкын экен. Түшкө жакындаса да асман мунарыктап, аба нымдуу. Сергей бешмантынын жакасын көтөрүп, башын ийinine ката шүмшүндөй «жолукчу жерге» жөнөдү. Беш-алты үй алыс, жети кабат тамдын жертөлөсүн атактуу кинодогу Жеглов айтмакчы ушинтип атап коюшчу. Кай бири сүрдөнтүп «Бункер» деп да койчу, Гитлерчилеп.

Ал «Бункерге» баш бакканда эле кобурашкан үндөр угулду. Көрсө, алар эжигейдей сары, илмейген «Сабиз» менен семиз «Баклажан» – Гала экен.

– Охо-о! Жакын досторго ысык салам! – Сергей көңүлдүү кирди. Эч ким болбосо эмне кылып, каякка каңгыйм деп санаа тартып келаткан эле. Оңдой берди болду.

– Салам!

– «Жол башчыга» салют!

Сергей мактоого мурду дердейе түштү. Ал кемсинүүнү жек көрүүчү. Дайыма алдыда, биринчи болгонго умтулат. Сыйлабай, жинине тийсең өлдүң, эзели унутпай эрегишип, кычыктанып турат. Көпчүлүктүн көзүнчө кем сөз айтсаң колуңа өлүп берүүдөн кайра тартпайт. Кашкулактай тиш салган жерин өлсө өлөт, түк коё бербейт. Анын сырын жакшы билишкен курбулары сестенишип, «жолбашчы» атап, кошоматтык жасашчу.

Үчөө чылымдан баштап, анан бир косяк нашааны дүрмөттөп, тегерете тартып алышты. Сөздөрү барган сайын күчөп, соңку жаңылыктардан бөлүшүп жатышты. Мээ тумандаткан нашаадан

үндөрүн да, болор-болбос нерсеге жөртөлөнү башына көтөрө экилене каткырып өзгөчөлөнгүсү, өзүн өйдө көрсөткүсү келишет.

Ачкарын арактан, эми чеккен чекишинен алагүү боло түшкөн Сергей курулай кептен тез эле тажай баштады. Анын көңүлүн Гала өзүнө буруп алды. Негедир бүгүн ал сүймөнчүктүү көрүндү. Кымбат баа, жыттуу боёкторду сүйкөнүп алгангабы, же ал да таң атпай арактан атып алганбы экиленип, бүгүн бөтөнчө ажардуу сезилип турду. Анысын «тажрыйбалуу», эч качан жок небес шалпык кыз да тез эле баамдап, сырдуу шыңкылдап, улам көздөрүн кадап арбап барат.

– Сабиз, – деди бир маалда Сергей, – бар, дүкөнгө барып келчи. Бир чардайлы, бүгүн менин туулган күнүм!

– Мына, сага!..

– Оо! Куттуктайбыз!..

Алакан чабыштырып, төш кагыштырып чыгышкан соң Сергей болгон акчасын Сабизге берип:

– Өзүң билесиң, жетпегенин таап ала кел, – деди, анысы карыздайсыңбы, уурдайсыңбы сөзсүз аткаргын дегени эле.

Сабиз кошоматтана антаңдап чыгып кетти. Неден баштаарын билбей дабдаарый түшкөн Сергей чылым күйгүзө баштагыча болбой анын алдына жөөлөй олтуруп, Гала:

– И, баштайлыкпы, же жалгыз калганыңда сүрдөп кеттиңби? – деп тамекисин оозунан эпчил тартып ала коюп, үстөл үстүнө былчыйта өчүрдү. – Мына, мен, сеникимин, алгын мени...

Сергей мындай ачык абийирсиздиктен иренжий түшкөнү менен намыстанып кетти. Гала дагы бирдемени балп эттирип кыжырына тиймек, бекеринен «Баклажан» эмес да. Анын үстүнө жаш кыздын жыты мурдун өрдөп, делебесин козгоп жиберди: «Тоюп өлбөйт го, шуркуя!» Ал чапчаң тура калып көзүн сүзө шыңкылдаган Галаны жерден так көтөрүп алды да, бурчтагы тактанын үстүнө баса жыгылды...

Аданды буттары өзүнөн өзү эле шаардын чыгыш-түштүк жакасындагы унутулган, эски мусулман көрүстөнүнө алып келди. Ар кай жерде дөмпөйүп, кээсинин үстү түшүп, аң болуп калган мүрзөлөр баскан дөбөчөдөгү бул көрүстөнгө ал көп келе турган. Ал адам сөөктөрү жаткан жерди аягандай айланып аккан өзөн суу да бар. Анын жээгинде карт-жаш дарактардын топтошуп өскөнү да кызык. Ушунун баары бир бүтүндөй туюлуп, бир көргөн адамды өзүнө негедир тартып турат. Не деген түркүн адамдардын сөөгү жатат да, адамдар биле бербеген кандайдыр бир сыр болсо керек...

Адан карт эмендин түбүнө чырпык, куурайлардан алачык чүргөп алган. Жайкысын көлөкө, жаз-күздө жаандан тосот. Бул, элдин эсинен небак унут калган көрүстөнгө андан бөлөк эч ким келбейт,

ошондон улам алачыгы да дайыма бүтүн. Кайран гана маркумдар! Ушинтип жакындарынын, айрым элим дегендердин караманча эстен чыгып, ай-талаада унут калаарын ойлошту бекен?! Ай, ким билет, баары эле алгы үмүт-тилек күтүшкөндүр, эскеришер деп...

Адан алачыгына кирип, ичиндеги өзү алып келип койгон одеалга оронуп жата кетти. Калч-калч этет. Эриндери да титиреп чыккан. Ал опур-топур, таш боорлугу көп шаар дүйнөсүнөн алыс, ээн жайда дарактардын шуулдагын, өзөндүн жумшак шылдырын, мемиреген жымжырттыкты тыңшап жатканды жактырат. Көпкө келе албай калса кусаланып да кетет. Кыйды-чуйду жанталашкан машинелердин тынымсыз ызы-чуусу, ашыгып, жөөлөшкөн адамдар, шаардын тажатма шоокуму жетпеген бул тымтырс, ээн жер бейиштей эле сезилет. Көрүстөндөр да ойлуу, унчугушпай мелтиреп терең ойго түртүшөт. Адан алыскы жердеги адамдардын жашоо-турмушу, жылдыздар, алардагы сырдуу тиричилик, өзүнүн келечеги жөнүндөгү таттуу кыялданганды жакшы көрөт. Не деген укмуштуу ойлорго батат дейсиң! Тек, жашоодо башка, супсак, мерес...

Канткен менен калканч эмеспи, алачыкта денеси жибип, Алан титиребей калды. Ачкалыгы эсине түшүп, курсагы улам кулдурайт. Эстесе кечээ түштөгү куру нан, чайдан бери наар тата элек экен. Ата-энеси кечинде да адаттарынча кажыша кеткенинен эртелеп эле жатып алган болучу. Бирок кеп анда эмес. Кеп – Адандын эч кимге керексиздигинде! Бул – ачуу чындык. Анын бул жарык дүйнөдө бар-жогу менен эч кимдин иши жок. Жок дегенде Кудайдан кийинки эң ыйык делген энеси канымдан жаралган балам деп ийип, мээр төгүп койсо не. Антпейт, каргап-шилеп уу жыландай заарын чачат да турат. Бала үчүн мындан ашкан кайгы барбы! Атасы эле, байкуш, жан тартып, жөжөсүн коргогон тооктой калкалап калгысы келет, же сөзү өтпөйт. Эчтеме эмес, эптеп эки ай чыдаса аскерге кетет. Ал жактан келгенден кийин иштегенди көрсөтөт. Башы менен жер казса да атасын багып, бир туугандарына кам көрүп, жакырчылыктын сазынан сууруп чыгат. Бул дүйнөдө баары бар: күйүмдүүлүк да, жакшылык, бакыт, сүйүү да... Алар жок болсо сан китептерде жазылып, кинолорго тартылмак эмес да. Тек, аларды Адан азырынча кезиктире электигинде. Бактысына сөзсүз жетет!

Атаңгөрү! Москвадан кинорежиссерлукту окуганда эмне, тентимиш көчө балдарынын, деги эле ачуу турмуштун, адам тагдырларынын не бир тайкы жактарын таасындап тартпайт беле! Алардын акырында сөзсүз адилеттик, тереңдик жеңип чыкмак.

Сергей ойгонгондо жанында эч ким жок экен. Жана алдында күчүктөй кыңкыстаган Гала да көрүнбөйт. Башы каңгырап калып-

тыр. Эптеп туруп, көйнөгүн шымданып, ычкырын тартып жатканда «Сабиз» дагы бирөөнү ээрчитип келип калды жайдактап:

– Жолубуз ой-да сонун болду, жол башчы. Мына, азыр бир гүлдөйбүз дейсиң!.. Оозун ачкан бир катындын кошелогун менчиктеп койдум, – деп, өзүнчө шерленип да, үстөлдүн үстүнө эки шише арак, төрт-беш пиво, тандыр нан, консерва коюп жайнатып жиберди.

– Жарайсың, Сабиз! – Сергей бир пивону ачып оозунан куркулдата жутуп кирди.

Төбөлүнүн мындай мактоосунан Сабиздин мурду тердеп, ого бетер шадыраңдап калды. Жанындагысы Балтек экен. Дайыма балбырап, унчукпай, айтканга көнүп жүрө берет. Башка чапсаң да кың этпейт. Сабиз ага адатынча буйрук берип кирди:

– Ач, консерваны, пивону... Ыстакандарды таап кел!

Үчөө олтурганда Сабиз чоң кишилердей каадалана ордунан туруп Сергейди туулган күнү менен куттуктап көп акча, кереметтүү машина, сулуу катындарды каалап, ыстакан көтөртүп адатынча кошоматтык кылып жиберди. Ичке жинди суу кирген соң айда, кетти: чаржайыт сөздөр, мактанмайлар, көбү ойдон чыгарылган не бир укмуштуу окуялар, кажы-кужу... Эки-үчтөн, жалгыздап, бири угуп-укпай, кай бирлери жөн эле келип-кетип жатып кечке жуук жертөлө күрү-гүү болуп, киши батпай кетти. Алардын деминен, тамекинин, көбүнесе наша кошулган чылымдын түтүнүнөн тумандап эч нерсе ачык көрүнбөй калды. Үп, дем алууга болбой калганда Сергейге кимдир бирөө аянтта дискотека болорун айтып калды. Ансыз деле мээси тумандап, думугуп, урунарга жоо таппай турган Сергейге шылтоо табылып:

– Кеттик, дискотекага! – деп, баатырсынып ураан салып жиберди, – бириңер да калбагыла, баарыбыз барабыз! Туулган күнүмдү ошол жерден сайрандайбыз!

Алагүү болуп алган ар кошкон кыздар-балдар ураалап, чакырыкка кошуларын ырастап ызы-чуу түшүп, кажылдаша топурап сыртка сүрүлдү. Келечекти кой, эртеңкисин ойлобогон мээси туман жаштарга азыркы эрмек, күнү эптеп өтсө болду эле. Биринен экинчиси мыкты көрүнүп, каракүчкө өзгөчөлөнгүсү келет, анткени алардын мактанарлык билими да, акыл-дарамети, жетишкен ийгилиги да жок, парасаты көңдөй, бош болучу.

Адан чүпүрөккө чүмкөнүп жатып, жылуулуктан магдырап кеткен экен. Чочуп ойгонгондо караңгы кирип калыптыр. Шаар оту, жылдыздардын жылтылдаганы болбосо айлана көрүнбөйт. Чыкыроон. Адан не кыларын билбей уйкусурап бир аз жатты да, тура жөнөдү. Жанындагы мүрзөлөр, жыла баскан караңгылык, коогалуу ойлор анан алсыраткан

ачкачылык Аданды шаарга айдады. Канткенде да адамга адамдын карааны, чөйрөсү керек. Жалгыздык убактылуу зарылдык гана.

Алыстан музыканын үнү угулду. «Бүгүн ишемби, дискотека болот эмеспи. Кайрыла кетейин, мен баргычакты ата-энем да уктап калышар...» деген Адан шаар борбору тарапка бет алды. Жаш эмеспи, улам катуулап чыккан музыка, бурала бийлеген бейтааныш ажарлуу кыздар, шатыра-шатман шаңдуулук аны азгырып, ашыктырып жатты. Анүстүнө аны жол карай күткөн, эстеген эч ким жок. Барыжогу баары бир.

Түнкү салкында колдорун колтугуна катып, башын ийнине ката үшүп келаткан Аданды аянтка жакын тар көчөнүн кесилишинен капыл-тапыл чыга калган топ балдардын бири күтүүсүз кезигеден алды:

– Сен эмне, сарооз, байкелериңе жол бербейсиң, я?! Шашып баратасыңбы? Бийге барганды сага ким коюптур, котур?

– Ушул кейпи менен бийлеген жүрөбү, я? Ха-ха-ха!

– Хи-хи...

– Чөнтөгүн аңтар, кыздарга акчасы бар бекен деги...

Узун бойлуу, албеттүү неме Адандын мойнун мыжый кармап, жерге басты эле кыңкыстай тизе бүктү. Ичине катуу муш тийди. Бүрүү чөнтөгүнө кол сала баштады. Адан эсин жыйып жулунуп чыгып качмакчы болду эле, тиги бутун тосо койду. Адан чалынып, көмкөрөсүнөн жыгылды. Кайра тура калмакчы болгондо жанагы албеттүү неме бетке катуу муштап жиберди. Адандын көзүнөн от чагылып, жаагына тийген муштан эбелектей ыргып, чалкасынан кетти. Баары тапыратып туш-туштан тепкилеп киришти...

Адан качан эсине келгенде көчө жээгиндеги арыкта жатыптыр. Кыязы, бир топ жаткан көрүнөт. Түн коюу. Эч ким жок, көчө ээн. Музыка эле шаңдуу.

Адан теңселип ордуна эптеп турду. Оозу калбайып, ачышат. Ооз ичи канга толуп кетиптир. Түкүрүнүп алды. Башы зыңылдайт. Шүмшүктөр аябай ийлешкен экен. Денеси катуу жанчылыптыр. Жан тарткан эч кимдин жоктугуна ызаланып кетти. Эмнегедир эсинде ата-энеси, кичинекей бир туугандары, дөмпөйгөн мүрзөлөр – баары бир заматта тартылып өттү. Алардын, деги эле адам аттуунун ага бир кайрымы жок. Жаны ачышып кетти. Кордоолорго, кемсинүүлөргө, жакыр турмушка, деги эле жашоого катуу нааразы боло түштү. Ушундай ит жашоонун кереги барбы?! Качанкыга чейин үмүтөтүп, тилек этип жүрө берет? Жетишет! Мындан ары чыдоого мүмкүн эмес! Бүттү!

Адан күрсүнө кыжынып, чөнтөгүндөгү сары саптуу, колго жасалган узун макисин алып чыкты да, жаагын ачып дискотека өтүп

жаткан аянт тарапка жөнөдү. Жанагыл зөөкүрдү!.. Болду болбоду ал ошол жакта.

Күндүзгүдөй жаркырап, омур-томур түшүп бийлеп жатышкан жаштардын чети көрүнө бергенде алдынан төрт-беш караан чыкты. Кылыктанган кыздардын да үнү чыгат. Алар жакындай келгенде бири:

– Ой, Сергей, мына бул жанагыл баатырыбыз го? – деп, жасакерлене каткырып калды.

– Чын эле, Сабиз, кач, ал сенден өчүн алганы келатат! Ха-ха!.. – деп, шылдыңдай каткырган үндү Адан жазбай тааныды. Ал жанагыл, мойнун мыжып, жерге ныгырган албеттүү неменики болучу. Бетмаңдай келе түшкөндө ал көнүмүш адатынча дагы кежигеден алмакчы болуп колун суна берди эле саал эңкейе калып Адан анын көкүрөк тушуна макисин катуу шилтеп калды. Колу тайып барып тигинин былкылдаган ичине урунуп, ысык суюктукка толо түштү. Кан!

– Ык!.. энеңди... – Бычак жеген Сергей колдору менен ичин басып, чөк түшүп калды. Жанында келаткандар эмне болуп кеткенин түшүнбөй деңдароо болуп токтой калышты да:

– Аа-а!..

– Өлтүрдү-ү-ү!

– Милиция!

– Качкыла-а! – деп туш-тушка чачырады.

Жер тизелеген Сергей турам деп, теңселе барып кыңкыстай капталынан жыгылды. Эсин жогото түшкөн Адан нес болгонсуп ага жетип барды да чалкасынан кулач жайып жаткан Сергейдин үстүнө шакмине калып туш келди үстөккө-босток бычак уруп кирди.

– Ме! Ме, сага! Кыйынсыңбы?! Кана, көрсөтчү!.. Тажатып бүттүңөр!.. Тойдум!.. – Ал тагдырындагы бардык ызасын, көкөйүнө көк таштай жыйылган өкүтүн жалгыз Сергейден чыгарып жатты...

Аянтта шаңдуу музыка жаңырат...

*Проза***Казат
АКМАТОВ**

ВОЙ

(Новелла)

Перевод с кыргызского автора

Серая птаха... Где она? Я не видел ее на ветке арчи возле юрты. Знать, она не ожидала, что я поднимусь так рано. Иначе уже сидела бы на пахучей арче. Я немного обиделся на нее. Сегодня-то, в такой необычный, исключительный для меня день, могла бы оставить свой сон и прилететь пораньше. В другие дни пусть она делает как угодно, спит как положено, как определено ей природой, а нынешний день в самый раз для ее тонкой, мелодичной песни. Как нужно, чтобы сейчас она ее пела – как благословление встающему дню и тому, что должно произойти в этот день, счастливо уготованный мне отзывчивой судьбой! Уже прошло более недели, как моя Серая птаха особенно услаждала меня по утрам проникновенными мелодиями, каких я никогда прежде не слышал. Свою песню она не называла, как мы, люди, песней, а упоенно выводила: чи-риг-чи-риг чир-чир-чрилейлю!... Ни пожалела бы она нынче для меня своего «чир-чир-чрилейлю»...

Умываясь, Кален невольно вскинул взгляд в сторону Кок-Беля – Зеленого перевала. Кок-Бель, уже вставший таким близким, даже родным... Кажется, были бы у него, Калена, крылья, сейчас бы полетел туда. Протяни руку – и достигнешь Кок-Беля. Стойбище отца Мунары, тут же, за рекой Арчалу, бросается в глаза юрта, в которой живет Мунара. Он увидит ее, обнимет...

И почти всегда так: теплые, сладкие мысли прервет что-нибудь мелкое и пустое, собьет их с желанного пути. Кален только долетел мысленно до Кок-Беля, вдруг на его плечи легли огромные черные лапы пса Балтека. Он вздрогнул, дернулся, и пес, чуть не свалившись наземь, устоял на Калена, словно пытаясь уловить; рассердился на него хозяин или собирается с ним пошалить? Если собака умная, недовольство, вызванная ею, быстро проходит. Кален присел, пес отпрыгнул в сторону, тогда он бросился за псом, а тот, радостно, с визгом принимая игру, начал носиться кругами, на ходу схватил зубами висевший на веревке достархан – скатерть, которую постирала и повесила мать Калена – Канымгуль.

– Брось! – резко выкрикнул Кален.

А пес Балтек и не думал бросать достархан. Вот так и получается: начнешь с собакой игру, а она и пойдет дурачиться, только тебе же хуже будет: что скажет мать о замаранной скатерти? Кален едва отнял у пса достархан...

Он не любил чистить зубы с холодной водой. Без подогретой воды не ощущал мятного вкуса пасты. А сегодня тщательно чистил зубы, зачерпывая воду прямо из речки, и дольше обычного мыл лицо. Пристроил зеркальце на ветке арчи, основательно побрился, подравнивая аккуратной скобочкой усы. И снова вдруг не то – он даже вздрогнул, ему показалось, что одну сторону он больше сбрил. Пригляделся – и вправду так... Никогда раньше не портил усы, а сейчас рука, что ли, стала кривой? Именно сегодня... Не на шутку расстроенный, он стоял не шевелясь: что делать? Кое-как уравнивал кончики усов, взял ножницы и начал подрезать слишком отросшие волосы на голове. Надо быть в полной форме... Виски он всегда ловко подравнивал, как и усы, и возле ушей, чуть выше их, стриг не хуже парикмахера, а вот сзади, на затылке – это проблема. На пальцах-то нет глаз. Были бы, хоть с игольное ушко, стрижка не составляла бы никакой сложности... Невезенье всегда неожиданно: рука с ножницами в самом деле пошла вперекос, и они ножницы, внезапно отхватили целый кллок волос, почти до самой кожи – появилась что ни на есть явная плешина. Кален в крайней досаде едва не хватил ножницами о камень: да что за напасть!.. Целая цепь – одно к одному. Не есть ли это... Нет, к чему думать о каком-то дурном предзнаменовании? Лучше – прочь от зеркала! Подальше от него, чтобы оно не толкало на искажение настоящего облика. А причем зеркало? Зеркало – это лишь отражение внешности того, что перед ним. Или кого... А суть того, что перед зеркалом? Где оно, в чем оно, каково оно?..

Я в самом деле отпрянул от зеркала. И не потому, что оно стало виной чуть ли не знаменательной напасти. Серая птаха... Моя птаха...

Она сидела на арчовой ветке, рядом с зеркалом. Здравствуй, Серая птаха!.. И я чуть не воскликнул: «Ой, где ты была?» А она опоздала, видно, потому, что тоже после сна прихорашивалась: серые крылышки ее с прожелтью были влажные, мягкий пушок на грудке был весь в крошечных капельках. А на ее макушке пушистая перьевая корона светилась мигающими искрами утренней звезды. Неужели этот изумительный наряд для меня? Для Мунары? Для нас с нею?.. Так и песня твоя – для нас! Ну-ка, спой. Давай пой... Слышишь, пой! Прыгай на ветку, более объятую утренним светом. Взмахни крыльями, и ты вся обсохнешь, если это будет помогать твоей песне.

«Чир-чир-чрилейлю!» – услышала она мою просьбу.

Чир-чир-чрилейлю! Чир-чир-чрилейлю!

Залилась Серая птаха своей трелью второй и третий раз кряду. Так она всегда начинала свою песню.

Сама себе конференсье...

Серая птаха, ты – моя покровительница. Пусть твоя сегодняшняя песня будет намного лучше, чем в минувшие дни.

Чир-чир-чрилейлю!..

Что ты сказала? Ах, сегодня свою песню посветишь Мунаре? Какая же ты умница, Серая птаха! Не зря ты – моя покровительница. Сама ты птичка-невеличка, но за тобой, за твоими хрупкими крыльями – великая природа, питающая все живое на белом свете. Ты – малая толика этой великой силы, но будь добра – вдвойне покровительствуй мне сегодня, в самый особый день моей благосклонной судьбы. Если ты внимлешь моей мольбе – станешь вдвое сильной моей мудрой покровительницей, будет мне дорога туда, за Кок-Бель, к юрте, которая хранит дыхание моей девушки, моей невесты. Моей... О-о, Серая птаха, дай мне силы произнести эти слова: моей жены... Жены? Неужели жены? Жены! Мунара – предел моего счастья. И это свершится сегодня. Так скоро! Мечтал об этом годами, а выходит, так скоро – сегодня, вот в этот живой, ощутимый, реальный день. Неужели? Как в это поверить? Мунара...

Кален, посылая воздушный поцелуй Серой птахе, даже запрыгал от новой волны чрезмерного, неведомого ему ранее возбуждения. А когда к человеку приходит подобное приподнятое состояние, он может показаться окружающим несколько странным, а то и надоедливym. Так и получилось за завтраком в юрте, за достарханом, снятым им с веревки и принесенным в юрту.

– Апа! Джамалка! – оживленно обратился он к матери и младшей сестренке. – Достархан потаскал Балтек, немного замарал. Но ничего чай пить за ним можно. Лишь бы был чистым вот этот день. Мой день... – и он заигрываяще дернул сестренку за торчавшую косичку.

– Ну, что-о?! Не трогай! – сестренка, обычно озорная, смешливая, отдернула голову, и в ее голосе послышалось раздражение. – И-и Больно...

– Больно? – он изобразил на лице изумление. – Не может быть! Не может быть больно в этот день...

– Не вынуждай ее пиццать, – сказала мать, подавая сыну пиалу с чаем. – Пиццать – это не дело. Мы с отцом не для того вас растили. И растим...

– Хорошо растите?

– Как можем.

– Отменно растите. Уже вырастили! – с подъемом сказал Кален. – Хотя бы меня...

И он умолк, не понимая, кому мать высказала недовольство – ему или сестренке: у нее была привычка сказать что-нибудь твердо, даже резко, а потом повернуть голову в сторону, к тому, кто вроде бы и не являлся объектом ее недовольства, – попробуй пойми, кого она осуждала, а кого защищала. Хотя на этот раз ясно: она недовольна Джамалкой. Иначе не может быть. Неужели она могла высказать недовольство сыну – ведь она знает, что сегодня... Что сегодня? Год, месяц, день и час – все произошло для сына. Знает она, золото-мать: сегодня день Калена!

Вчера, когда отец отлучился в загон, он сказал матери:

– Апа, Мунара закончила училище и вернулась.

Мать искоса глянула на сына:

– Неужели уже закончила? Бедняжка...

Он не понял, почему она сказала: «Бедняжка...» – но вдохновенно кивнул головой. Очень хотел сказать: «Завтра привезу ее домой». А она, к его радости, и сама, видно, догадалась:

– Потерпи. Не своевольничай... Пусть у отца нога заживет.

И повернула лицо в сторону.

– Но как же?... – он растерялся. – Ведь я уже договорился, апа!

– Что? Кумалак! Что за слова ты говоришь?

– Да, договорились. На завтра...

– А родители ее согласны?

– Нет.

– А как же?

– Она убежит.

– Так не годится. И дорос ли ты до женитьбы? Готов ли?..

– Что же я, малолетка? Армию уже отслужил.

– Это ты скажи отцу. В этом деле нет моей власти. Отец не считается со мной, – мать снова отвернулась в сторону, словно давая этим понять, что все о чем идет речь, ее не очень касается, пусть дело решается само собой, без ее влияния. – Считай, только вылез из бешика, а уже

что думает: хочу привести в дом жену! Как будто дочь толстогубого осенит счастьем мой лоб...

– Апаке! – взмолился Кален. – Прошу!.. Я же отслужил армию.

Армия, армия!.. Отец твой тоже был в армии, на фронте – о-о! А теперь совладай-ка с ним, контуженным на войне. Да и еще незадача – хромает, ногу волочит, как раненный волк. Ему скажи.

– Апа, скажи ему сама.

– И не надейся. Больно мне охота препираться с контуженным. Разойдется – пыль до неба.

И верно, есть у чабана – теперь уже, считай, бывшего – Карамурата такое в поведении: если бывал не в духе, мог любого огреть палкой. Случалось, что жена или сын выбегали из дома, охая и почесывая спину. Только на дочь он никогда не поднимал руки. «Дочь в доме отца – гостя», – говорил он, и Джамал, улавливая такую снисходительность, приученная к ней, стала избалована вольготной жизнью, часто кривлялась и озорничала. Все подарки – забавные вещицы и сладости, которые появлялись в кармане отца после его поездки в аил, на центральную усадьбу колхоза, предназначались только этой курносой хохотунье. Когда Кален вернулся из армии, в первые минуты встречи отец достал из кармана две шоколадки, загодя купленные для дочери, и протянул их сыну. «Спасибо, ата! Но... Я уже не ем шоколада. Привык есть кашу из алюминиевых мисок. Эта еда крепче...» – Кален чуть было не отстранил руку отца, и тот явно обиделся, потемнел лицом, потом, очевидно, почувствовал себя неловко, даже опустил глаза и усмехнулся: ну, мол, старый, дожил – сын-то уже взрослый. После этого у них долго не получались разговоры по душам. Более того, Карамурат иногда резко одергивал сына: «Армия – долг каждого мужчины. А ты все: то в армии да се в армии... Если будешь много о ней твердить, твои слова не будут твердыми, а станут, как мутная лужа». Кален оправдывался: «Я рассказывал матери, как мне служилось. Как я получил первый разряд по стрельбе...» – «Незачем говорить женщине о винтовке. Это мужское дело! Что было, пусть останется в тебе, это твой пройденный путь, и негоже шаркать по нему ногами, хотя и на словах». И в самом деле – Карамурат в отличие от других мужчин, бывших фронтовиков, кто не упускал случая выпятить, как они жили на фронте рядом со смертью, шли по крови, никогда не заводил об этом и речи. Лишь иногда – перед новолунием или на непогоду – у него сильно болела голова, он, лежа в постели, сжимал виски ладонями и скрежетал зубами: «Вот она, фашистская мина!..» Его нрав тяжелел постепенно, с годами. А в молодости он, по рассказам пожилых людей, был общительным, веселым джигитом. Тогда-то и вышла за него замуж Канымгуль, а

будь у него в те годы нрав таким, как ныне, еще не ясно, сошлись бы они или нет. Выходит, Кален мог и не появиться на свете?.. От чего только зависит человеческая жизнь... Карамурата контузило взрывом мины, но он остался жив, контузия подействовала на нервы – появилась вспыльчивость, резкость, а от этого страдали жена и сын... А тут еще – два месяца назад – ногу его прихватило капканом. Причем своим же капканом. Поведились волки в урочища округи, где находились чабанские стойбища, совсем одолели – резали овец ненасытно. Взялись за них чабаны – кто стрелял, кто ловил капканами, но волки не унимались, словно сами горы их плодили и посылали на разбой. Карамурат тоже поймал двумя капканами по волку, а в третий сам попался. Этот капкан он замаскировал куском старой шкуры, она сдвинулась в сторону, он в сумерках не заметил, ступил ногой прямо в капкан с острыми зубьями – помял всю стопу. Идти не мог. Выручил сосед – посадил на свою лошадь, впереди себя, и так привез домой. Ну и было зрелище: двое крупных, грузных мужчин едут на низкорослой лошаденке... «О аллах!» – воскликнула Канымгуль, когда увидела их, и даже выронила из рук кувшин с теплой водой. Поддерживаемый соседом, Карамурат осторожно сползал с лошаденки и скрипел зубами, как во время приступа головной боли. А сосед со скрытым подшучиванием хлопал плетью себя по бедру: «Ай, Карамурат, вступил в схватку с волками. Да бес его побери этот капкан! Щелк – и ты, почитай, инвалид. Вот люди-то узнают!..» Карамурат насупился: мол, ничего смешного здесь нет. Кален, узнав, что же случилось с отцом – сам попал ногой в свой же капкан, – не удержался и прыснул. Вроде не сделал ничего уж такого предосудительного, но это больно задело отца. Он помрачнел тучей и прохромал в дом. И вот последствия того – что Кален не может подступиться к отцу, сказать ему о своем намерении, о Мунаре. Отец затаил на него обиду. А обиды Карамурат держал обычно долго. Тогда он становился неразговорчивым, не обращал внимания на то, есть ли кто рядом с ним или нет, доводил человека, на которого затаивал обиду, до растерянности, до раскаяния, а то и до отчаяния: хоть казись, а он карающе молчал. Поэтому Кален и просил мать:

– Апа, скажи отцу. Ну скажи!

– Не приставай. Бесплезно толковать с твоим отцом. У него есть бумага, что он контуженный. Уж говори сам.

– Да ты пойми... Он же молчит. Как мне подступиться? А дело... Душа у меня горит. А ты отмахиваешься, как будто у меня какая-то пустая блажь.

Так-то... А мать есть мать, не выдержало ее сердце – сдалась:

– Ладно, поговорю.

Карамурат вернулся из загона, Кален, возбужденный, взвинченный своей просьбой к матери, вышел из юрты, и мать – он уловил слухом – тихонько заговорила с отцом:

– Твой сын, кажись, задумал привезти в дом дочь толстогубого, с того берега. Уже завтра... Не упрекай потом меня: дескать, знала и молчала, не сказала. Слышишь?

Что скажет отец? Кален припал к войлоку юрты, чтобы услышать все, что скажет отец. Его голос – решающий. Но Кален замер не только потому, что нужно было услышать слова отца, а и – пожалуй, более – потому, что в голосе матери, в ее словах он уловил некую снисходительность, похожую на ту снисходительность, которую отец позволял по отношению к дочке: «Дочь в доме отца – гостья». Чувствовалось, что она, произнося важные слова, касающиеся не только Калена и Мунары, но и всей семьи, даже двух семей, в себе считала, что все это пока не заслуживает серьезного внимания. Так что же отец? Что он ответит матери – возразит или ответит внешне согласно, а то и согласно по существу?

Наконец Карамурат произнес:

– А что за дочь у толстогубого?

– О аллах!.. Ты же знаешь, была такая... Ну, замурзанная, как куназ.

Кален ощутил, как его, словно шилом, кольнуло, сердце так екнуло. О-о, апа, ну и скажет иногда такое, точно ужалит жалом. Мунара не замурзанная, она чистенькая, белая лицом...

Карамурат снова подал голос:

– Эта та самая, что была похожа на цыпленка? Уже так выросла?

– А почему ей не вырасти? Уже училище закончила. Куда еще расти? Мы-то в такие годы уже детей имели. И не одного...

– Ну, тогда что? – Карамурат вздохнул и не высказал напрямую своего отношения к делу, касавшемуся всего дома, всей семьи. – Девушка уже взрослая. Куда же идти, как не замуж?

Кален весь сжался: отец согласен насчет женитьбы, но согласен как, вообще? А как насчет того, что эта женитьба будет уже завтра? Не свадьба, конечно, а предварительный вечер, посиделки только в кругу одной семьи. Свадьба будет потом, как сговорятся...

Мать, словно услышав мучительные мысли сына, вымолвила:

– Твой сын желает, чтобы это произошло завтра. Он настаивает: привезу завтра. Замучил меня совсем.

После паузы Карамурат спросил:

– А что он так спешит?

– Я уже спрашивала. Ты спроси.

Снова длилось молчание. Затем – как удар капкана при захлопывании:

– Завтра это невозможно. Мы же едем к Чагатаю.

Карамурат произнес это размеренно, сухо, как окончательный приговор. И Канымгуль смирилась с его решением: невозможно, потому что едем к Чагатаю. Кто такой Чагатай? Ясное дело – не чужой человек, нужный, даже родственник. Какой-то родственник. И к нему непременно нужно ехать. Так решено заранее. И бесповоротно, несмотря ни на что. Таково намерение Карамурата и его жены Канымгуль, которая не может перечить мужу, потому что у него есть бумага насчет контузии... А при чем война? Или какие-то другие обстоятельства? Мысль должна быть всегда самостоятельна. Несмотря ни на что...

Но они едут к Чагатаю.

Утром всесветлого дня, после чая, после игривого состояния Калена, когда он дергал косичку сестренки, после безмолвного согласия матери с желанием сына, после того, как отец опять пришел из загона – закладывая в длинную дощатую кормушку комковую соль для овец – и они с матерью стали молча, деловито собираться в дорогу – к Чагатаю, Кален невольно взорвался, но все же усилием воли подавил в себе недовольство – негодование на родителей, высказал свое смятенное состояние только матери, хотя отец стоял рядом:

– Так что, мои слова для вас ничего не значат?

Мать ответила:

– Мы же не собираемся насовсем там оставаться. Мы вернемся.

– Когда? Приезжайте хоть пораньше.

– Как управимся.

Отец ничего не сказал.

Вернемся... Вернутся и – все? С чем вернутся, к чему вернуться? Не сказав ему своего определенного решения, они с немалым трудом, кряхтя и охая, взобрались на коней и уехали. А что делать ему, Калену, в его избранный день, нареченный судьбой? Решать самому? Что ж, он принял решение. Осталось только его превратить в явь. И дышать этой явью... Дышать насколько сил хватит.

Оставшись один, Кален выпроводил овец на пастбище, к ближним склонам, вернулся к юрте, снова почистил – после завтрака – зубы, опять пригляделся к усам – не подравнять ли их по-настоящему, но удержал себя, не рискнул: а вдруг еще больше испортит?

Уже поднялось солнце и всю светило – оживляло день для Калена и Мунары. Горы – высокие, белоснежные, ярко-зеленые, ущелье, продуваемое свежим нагорным ветром, горные склоны с зарослями арчи – все ради них, во имя их, двоих... Но что это? Солнце вдруг за-

медлило свое движение, похоже, совсем остановилось, медлило свое движение, похоже, совсем остановилось, как привязанное к шесту. Не веря солнцу, Кален глянул на часы. А стрелки часов тоже словно замерли, даже секундная стрелка ходила по кругу, как в замедленном кинокадре. Глянул туда, куда выгнал овец – передние паслись на ближних склонах, а последние – еще внизу, у начала склонов, тянутся, как неживые... Пора уже было подниматься к овцам, чтобы они не забрели в Дикое урочище, а Кален решил еще раз примерить одежду, в которой вечером предстояло отправиться к Мунаре. Понравится ли ей, как он будет выглядеть? Он попытался представить ее – платье, фигуру, лицо, волосы...

Мунара... Какая ты неуловимая, возвышенная. Я вижу тебя вроде так ясно, а ты уплываешь куда-то в синеву. Мне трудно подыскать слова, чтобы выразить, какая ты есть. Знаю одно: ты превосходишь меня. Во всем? Может быть, во всем. Знаю: лицо твоё – прекрасно. Моя мать просто наговаривает... По сравнению со мной, ты чистая и легкая, как лебяжий пух. Ты очень преобразилась после города – фигура стала выразительнее, глаза источают затаенных мыслей, волосы отливают блеском. И пахнешь по-другому. Так и хочется обнять тебя и целовать – всю, всю... Так я и делал вчера – целовал тебя, отзывчивую, до опьянения... Ты меня околдовала еще с девятого класса. Я не осмеливался смотреть тебе прямо в лицо. Только завижу тебя издали, сердце начинает колотиться, тело сковывало. В школу мы ходили по одной улице, группами. Выходя со двора Чагатая, у которого я жил, пока учился в школе, потому что у отца не было дома в аиле, я всегда пристраивался за той группой, в которой шла ты. Это доставляло мне неимоверное удовольствие: я хотел видеть каждый твой шаг, каждое твое движение, слышать твой голос, улавливать взгляд, улыбку. Вечерами, в сумерках, забирался на карагач у вашего дома, перед дувалом, желая увидеть тебя в окне, но ты плотно задергивала окна шторами. Хотя бы увидеть твой силуэт... Мне казалось, что ты укрываешься от меня даже под одеялом, с головой. А все же есть на свете удачи... Однажды я нагледелся на тебя, нагледелся вволю. Был выходной день, и я с утра забрался на карагач, в самую гущу его веток, чтобы никто не увидел меня со стороны. Начал наблюдать за глухими зелеными воротами: за день-то выйдешь ты из калитки в воротах, не иначе, буду ждать хоть до вечера... Но, слава богу, до вечера дело не дошло. Первым вышел сам хозяин – медлительный, с крупной, всегда свешенной набок головой. Отец твой... Он направился прямо к карагачу, в мою сторону, я весь сжался, даже закрыл глаза: неужели заметил меня? Сейчас возьмет и стащит за ногу на землю, поднимет крик. Вот будет

стыд!.. Открыл я глаза - он прошел мимо меня. Я вздохнул с облегчением. А вскоре скрипнула калитка и появилась ты. Я не верил своим глазам. Но ты вышла. И нисколько не подозревала, что я сижу в укрытии и наблюдаю за тобой. Ты прошла к колонке на углу улицы, набрала воды... И выходила в калитку, вновь выходила из нее, шла не спеша к колонке, набирала воды, проходила вблизи карагача – и все это не менее десяти раз. Вероятно, в доме была стирка, и ты помогала матери – носила воду. Когда ты шла первый раз, твое лицо мне показалось просветленным, словно ты вспоминала что-то очень приятное. А шла второй, третий раз, я уловил в твоём лице какую-то печаль. Под тяжестью ведер твоя тонкая фигура изламывалась в талии, колени слегка подгибались, брови и губы подрагивали. Меня охватила жалость к тебе. Мне хотелось спрыгнуть с карагача, отнять у тебя коромысло и ведра: «Не носи такую тяжесть! Тебе нельзя. Ты такая хрупкая, слабая. Лучше я буду носить воду. Перетаскаю хоть целую реку!..» Но как я мог соскочить и отнять у тебя коромысло с ведрами? Во первых, это испугало бы тебя до смерти. А во-вторых, еще более бы возмутило – тогда прощай мое блаженство! В общем, я весь исстрадался. Но настала минута, и калитка совсем захлопнулась и больше не открывалась...

Кончилась школа – и провал... Как быть дальше? Все разъехались. Мне пришлось ехать в горы, на джайлоо, к отцу, в то урочище, где он водил свою отару, где постоянно жила наша семья. Я был в таком состоянии, хоть выходи в полночь к ущелью и завывай с тоски. Но наконец-то меня по-настоящему взяла гордость – вещь сильная. Я разгневался на тебя, и это меня охладило. Я сильная. Я сказал в сердцах: «Не хочешь? Ищи себе кого-нибудь получше меня!» Вот так... В этом мире есть закон: то, что плохо, заменяется тем, что хорошо. В одном месте убудет, в другом прибавится. И воистину – уехав на джайлоо, я летом впервые встретил свою Серую птаху.

Сидел я один на берегу реки Арчалу, заросшей густо арчовником, в той тихой излучине, где в глубокой выемке вода замедляла свое течение, поверхность ее успокаивалась, наполнялась небесной синевой и отражала все, как зеркало, – солнце, редкие облака, заросли арчи и лицо, если низко склонишься к воде. Я склонялся и видел – неизменно видел не свое, а твое лицо. И оно почему-то было хмурым, словно омраченным мыслью: как, за что мне наказание – неясное томление? Я сидел и не мог оторвать взгляда от этого лица, подняться, точно я был прикован к берегу. В один момент на водное зеркало упала сухая травинка, и твой облик заколебался и исчез. Исчез!.. Откуда травинка? Я огляделся – никого. И вдруг увидел – недалеко от меня на ветке арчи сидела маленькая птичка, серая, с

хохолком на голове. Я пригляделся: на грудке маленький гладкий пушок, крылья по краям тронуты прожелтью, клюв и лапки - черные, как мореные корешки, выброшенные из воды, а бусинки глаз не такие темные, как обычно у птиц, а похоже на блестящее просо. «Здравствуй!» – улыбнулся я. «Здравствуй!» – ответила серая птичка и перепорхнула на другую ветку. «О-о! – осенило меня. – Так это есть ты, моя птичка?» В детстве я много слышал от деда о дивном диве: по его словам, любого человека рано или поздно судьба природы земной близко сводит с каким-то живым существом, будь то животное или птица. Я воспринял серую птицу как знамение. Поэтому вступил с нею в откровенность. «На, возьми свою травинку, – эту травинку я поднял с зеркальной водной глади. – Наверное, ты обронила ее, когда несла в клюве для своего гнезда». – «О юноша! Дело не в этой травинке, – ответила серая птичка. – На земле много других сухих травинок». – «А в чем же дело?»

Чир-чир-чрилейлю! Чир-чир-чрилейлю!

Она залилась вольной трелью. Тогда она в первый раз запела для меня. И кажется, я что-то понял в ее пении. До этого я не сталкивался с тем, чтобы дикая птица села прямо перед человеком и, ничего не боясь, стала петь ему свою песню. Поэтому я воспринял эту серую птичку как то, о чем говорил мой дедушка. Я понял: она мне вещала... Что? Думал я, думал и пришел к тому, что же она мне вещала: «Избавься от ближней надежды, имей дальнюю надежду». Мудрая птица. А мудрость птицы – мудрость самой природы.

Серая птичка улетела. Я огорчился, но подумал: «Если у каждого человека есть покровитель среди живых существ природы и этот покровитель всегда опекает человека, помогает ему во всем – способствует в хорошем, освобождает от дурного, – так это же замечательно. Это мое желание. И это наше желание».

Серая птичка... Мунара, она думала о тебе!

Кален примерил одежду, в которой вечером он отправится к Мунаре. А что примерять? Он уже много раз примерял: импортные джинсы, жесткие, еще и обтертые, футболка с рисунком – копье то-реадора вонзается в холку быка – и красно-белые ботосы тоже какой-то заграничной фирмы. Натянул с трудом, с усилием все это и глянул на себя в зеркало, висевшее у двери юрты. Какая жалость, зеркало мало и он не увидел в нем все свое одеяние. И внезапно рассердился не видно в зеркале одежды, а как же увидеть всего себя? Он взял зеркало в руки и, наклоня его, осмотрел себя по частям – джинсы, ботосы, футболку, неровно подрезанные усы, даже постарался глянуть на то место, где был сзади охвачен ножницами клочок волос, – все не то, облика в целом не являлось. Он вышел на солнце – глянуть на

свою тень. А тень оказалась очень коротка, кургуза – не пойдет! Но это же и хорошо – значит, солнце поднялось почти к зениту и – что? Выходит, осталось полдня до заветного свидания, до самых желанных мгновений – слияния со своей любовью. Однако – что одежда? Оценит ли это Мунара, хотя она и современная девушка? Может быть прибегнуть к испытанной форме – военной? Она еще хранится на всякий случай. Военная форма должна быть везучая – ведь ее у Кален еще и не было, только предстояло ее надеть, а произошло то, о чем он мечтал днями и ночами, горячо, до умопомрачения: все-таки явилась она! Она, Мунара!.. Но как она, все время отвергавшая его, узнала, когда и где будет происходить то, что предназначало ему военную форму? Очевидно, мать ее сказала: «Сын Карамурата уходит в армию». И она явилась...

На плацу у военкомата было построение – уже на отправку, на посадку в автобусы. Шла переключка: «Ташматов, Эшматов!..» Кален стоял в строю и ничего не видел замглившимися глазами – ничего. И что его толкнуло – спала с глаз пелена, и он увидел перед зданием военкомата, на карагаче, на его кривой ветке серую птичку с хохолком на голове. Она смотрела на него, Калена. «Откуда она здесь? – с трепетом содрогнулся он. – Учужа, что я здесь? Ухожу в армию... Но как? Что у нее за чутье?» А может, она такая: будет сопровождать его всюду, куда теперь пошлет его жизнь? Подойти бы к ней поближе и побеседовать. Но не положено. Строгий строй! А что та, чей облик она разрушила сухой травинкой в тихой заводи? Многих парней, стоявших в строю, провожали любимые девушки. Эти парни смотрят свысока на тех, кого не пришли провожать девушки, а чего там свысока, подумаешь: может, его, Калена, девушка куда-то уехала, заболела или еще что-нибудь, словом, нет девушки, а есть, допустим, птица. Покровительствующая... У всех ли она есть? Девушка может быть у каждого парня. А птица?

Девушка явилась...

Она стояла позади толпы провожающих, тянулась, выглядывала поверх голов, ища взглядом в длинном строю его, Калена. Наконец нашла, и лицо ее заметно просияло: «Я пришла. К тебе... Проводить тебя...» – «Мунара! Ты?.. Ко мне?» – его так и рвануло из строя. Он ничего не соображал, не слышал окрика сухощавого капитана, стоявшего перед строем: «Призывник, куда? Стать на место!» Пусть здесь стоял бы и не капитан, а какой-нибудь ярый, клыкастый хищник, все равно у Калена хватило бы духу снести его с пути: ведь там за толпой, стояла она, одна, напряженная, вытянутая, и так призывно глядела, словно молила о помощи. Он растолкал толпу, подскочил к ней, воспаленный, дрожащий и окаменел перед нею, не зная, что делать, что сказать – ноги налились чужунной тяжестью, язык онемел.

Обнять ее? Но как? Руки не поднимались. Дотронуться до нее хотя бы пальцем? Но ведь палец обожжет... Впервые в жизни они стояли так близко, рядом друг с другом – слышно учащенное дыхание. Именно таких встреч, такой близости они более двух лет избегали, стеснялись, хотя внутренне тянулись к этому. Поистине – что в юности есть сложнее, чем это, совсем непостижное? Сложнее этого нет ничего...

«Ну что? Ты... У тебя слезы? – поразился он, не улавливая своего сдавленного, с чуждой сиплостью голоса. – Не надо... Не надо плакать...?» Он смотрел на нее, а глаза его резало, она начала расплываться, как речное отражение, и это еще больше его поразило, даже охватило ужасом: неужели и у него выступили слезы? При ней? При людях? Он прикрыл глаза ладонью. Сзади раздался суровый окрик: «Призывник!...» Он обернулся. К нему приближался капитан, белый от возмущения. Ну и пусть, будь что будет. Главное – она... Ее уже не было. Она исчезла, вроде и совсем здесь не появлялась. Он уже было бросился разыскивать ее, однако капитан ухватил его за локоть. «Посадка!» – крикнул он в лицо ему, будто глухому. «Посадка!» – это не доходило до Калена. Очнулся уже в автобусе. Приник к окну. Где Мунара? Куда пропала? Почему внезапно исчезла? А если навсегда?.. Навсегда? Нет, такое невозможно! Это было бы немилосердно, жестоко... И точно молния полоснула в голову: «Серая птичка!» Что же с ним случилось? Как же он это допустил? Увидев за толпой Мунару, он забыл о серой птичке. Забыл... И низверглось наказание – звал ее на помощь, девушка бы не исчезла, он прикоснулся бы к ней и ощутил ее живительное тепло, которого ему хватило бы на целых два года службы. Он просчитался: главное – она, Мунара... Нет, главное – птичка-покровительница. Если она есть, все остальное будет у человека...

Раздумался Кален о дне отправки в армию, привыкая телом к не совсем обычной одежде. Пожалуй, солдатская форма – это слишком строго. Но не мешало бы от нее что-нибудь. Ремень... Широкий, плотный, с тяжелой пряжкой. Годится! Хотя и не очень-то идет к джинсам. Не в стиле. Но ничего, пусть он венчает эту манерную «загранку». Покрепче спаяет тело...

Желая совсем пообвыкнуться в обнове, он взнуздal своего коня Сарыкера – буланого, стоявшего под навесом в загоне, у своей кормушки. Овцы уже добрались до самого гребня зеленого покато го увала, тянулись на дальние склоны, и нужно было развернуть их в сторону стойбища. Дальние склоны хребта – округа глухая, урочище дикое, со многими распадками, обрывистыми, заваленными камнями, заросшими коряжистым арчовником. Волчьи места... Сколько он помнит, отец всегда говорил: «Там пасти овец опасно. Волкам на съедение...» Не надо об этом забывать.

Выехав на гребень увала, он повернул отару, направил ее на чистый склон перед стойбищем – паситесь, животные, нагуляйте вес, вынашивайте свое руно. Взбадриваясь в седле, воображая себя в фирменной одежде ковбоем, он выбрал ровную поляну и пустил коня вскачь – туда и обратно, как бы проверяя его состояние, его бег, резвость. Как будет держаться Сарыкер вечером? Ведь нам ехать к Мунаре. Посадит ее в седло, а сам уместится сзади, возьмет повод, и руки невольно обоймут девичье талию, голову закружит нежный запах распущенных волос, и так он привезет ее в свое стойбище, туда, где стоит перетянутая веревками юрта, торчит возле нее столб-коновязь, темнеет загон с навесом, обнесенный изгородью из жердей, а рядом возвышается голая каменно-глинистая гора, названная людьми именем многолетнего хозяина стойбища, проще – гора Карамурата. Не будет ли конь пугаться – уже наступят сумерки, – шарахаться в стороны, переходить на тряский ход? Когда Кален на нем один, пусть он выделяет что угодно, хоть перелетает через ущелья. А с Мунарой... Впрочем, он, конь, девушку уже достаточно знает, она с ним дружна, ласкает его, глядя ладошкой по упругой шее. Добрый конь, крепкий, статный. И бег отменный, ровный, без сбоя, резвость – на загляденье... Кален выбрал его для себя еще перед уходом в армию. «Вернешься из армии, а я уйду на пенсию, – говорил отец. – Быть тебя хозяином и лошадям и овцам».

Так и случилось. Теперь он, Кален, хозяин и Сарыкера, и отары. Отец оформил пенсию, и – выходит – сын стал старшим чабаном, а отец и мать у него в помощниках. Однако по-прежнему верховодил и в доме, и в делах отары Карамурат, хотя он и начал заметно сдавать, поизносился телом и духом.

– Бог мой! – вдруг всполошенно воскликнул Кален, за долгими раздумьями и не заметивший, что времени-то прошло довольно много. Солнце уже перевалило далеко за полдень. От матери и отца – ни слуху ни духу. А до того, как ехать к Мунаре, времени осталось всего ничего – часа четыре. Кален поднял глазам бинокль, оглядел дорогу, которая спускалась в узкую долину, к темневшему вдаль, в знойной дымке, аилу, где было колхозное правление, где жил Чагатай, справлявший поминки по своей матери. На дороге – ни конного, ни пешего. Кален прикинул: если отец и мать уже выехали сюда, на стойбище, они придут часа через три, ни раньше, да и ему на путь к Мунаре нужен час. Тогда он едва успеет ко времени, условленному с девушкой.

Солнце, до полудня почти не двигавшееся, теперь покатилося по небосклону, к далеким ледниковым пикам. А овцы, как назло, разбрелись по другим склонам, иные – во главе со старым козлом – вожаком – добрались и туда, к запретным склонам, к Дикому урочищу

с распадками, загроможденными камнями среди низкорослой арчи и разного горного кустарника. Встревоженный Кален хлестнул коня, поскакал на перерез отбившимся овцам, начал их заворачивать, выгонять из колючего кустарника, а они, упрямые, не шли туда, куда он их направлял. Подальше от этих зарослей и камней, громоздившимся мертвым, адским хаосом, – иные камни, расколотые, торчали поверху, острые, как топоры.

– Айт-айт! Кош-кош!- кричал он, хлестая их плетью, а они сбивались в кучу под кустарником, за грудками камней и не двигались.

Он соскочил с коня – хватал козла за рога, тянул овец за шерсть, поддавал им коленом, но ничего не выходило, кроме того, что в нем все больше и больше росло раздражение, даже злость. Ну что там они, отец и мать? Ведь он просил их быть дома пораньше. И почему они вообще поехали? Им что, желание сына – и еще какое! – не более чем игрушка? Поминки важнее? В юрте надо приготовиться к приезду невесты. Чем ее встречать? Пустым достарханом?.. Да шайтан с ним, с этим достарханом, сами бы приезжали побыстрее. Он оставил бы на них отару – пусть хоть издали, от юрты, присматривали, а сам бы поехал пораньше туда, за Кок-Бель. Иначе он опоздает. Опоздает! Да и как ехать в таком состоянии – раздраженный, взвинченный. Что же будет? Мунара заметит... Довольно! Времени в обрез. А овец еще надо спустить к реке, на водопой, и там, в низине, они должны попастьись еще часа два. А у него времени на это нет, хоть пропади. С еще большим запалом он принялся за отбившихся овец, вытащил таки козла из каменного завала, пнул его под зал – тот чуть кубарем не покатился по склону, расшевелил упрямых, глупых – как будто и в самом деле у них нет мозгов – овец, и они потрусили за козлом. А Кален, собирая всю отару, все кричал, махал плетью, метался в одну сторону, в другую посылал собак – Балтека и Учара скупивать овец, а псы больше носились играючи, очумело, чем помогали ему. И это его раздражало. Вдобавок расшалившийся Балтек вспомнил свою любимую забаву – вскинулся на задние лапы, а передние, лохматые, когтистые, забросил на плечи хозяина. На тебе!.. Кален развернулся и огрел его плетью. Опомнился: за что? А конь дергал повод, тянулся к траве, захватывал ее, позвякивая удилами, а он и его хлестанул плетью. И опять – за что? Твари несознательные. Не понимают его состояния, горения, не сочувствуют ему... А солнце катится вниз, словно тянут его арканом. Спешит в свое гнездо. А ему, Калену, еще более надо спешить. Все же он собрал отару, направил его вниз, к стойбищу и с ходу завернул в загон – теперь разбредайтесь, залезайте, куда взбредет пустым головам. А с него хватит, все! Свет клином не сошелся на этих овцах! У него есть поважнее дело – любовь. Что

бы они понимали, эти животные! Эй, вы, псы верные, сторожите и загон, и юрту. Повнимательнее...

Кален переседлал Сарыкера, обтер его тряпкой, накинул сверху синее бархатное корпачо, сразу вскочил на коня и направил его в сторону Кок-Беля. А мысли его летели впереди: быстрее!.. И словно споткнулся с конем на полном ходу – вспомнил: дверь юрты не закрыл на замок. С незапамятных времен дверь чабанского жилища не знала, что такое замок. Теперь завели порядок – нужен замок. Особенно мать... Опасается, а чего, кого опасаться: яду, что подсыплют в казан? Приедет, увидит, что юрта оставлена открытой, будет потом выговаривать: бросил юрту на произвол судьбы... Он повернул коня и пришпорил его к стойбищу. Только накинул на дверь замок, повернул ключ, как из-за юрты появился всадник – старший чабанской бригады Керимбай. Он при своих проверках, каково положение в отарах, всегда искал повод, чтобы придраться к молодому, еще неопытному и, как он считал, заносчивому чабану.

- Куда это ты так нарядился?
- А у меня сегодня праздник. Разве нельзя?
- Поэтому так рано и загнал овец в загон?
- Да. Я спешу...
- Некуда тебе спешить. Отара еще должна пастись.

Щуплый, такой невзрачный, а показывает свой гонор: как же, глава бригады, назначенный правлением колхоза. А чем он отличается от других чабанов числящихся в одной бригаде? Разве тем, что выдает им зарплату да зимой распределяет корм скоту – по отарам. Но Кален и без него знает, что ему положено, что причитается, – сам возьмет и привезет. Чего он так командует по любому поводу?..

Кален положил ключ под кизяк у двери и вскочил на коня, дернул повод: пошел!

- Некуда тебе спешить, – Керимбай ухватился за его повод.
- Уберите руки! – сказал Кален, бледнея.
- Ты не ершишь, парень! Плохой сын зазнаётся, когда умирает отец или он женится.

Кален оторопел, задохнулся: на огонь водой плеснули. В точку попал этот хилый властитель.

- А если и в самом деле женюсь?

Керимбай не понял его, да и не желал понимать:

- Хоть три раза женись. Сразу! Нужны мне твои жены! Выгоняй овец, пусть пасутся.

– Да войдите же в мое положение! Мне нужно ехать, – смягчился Кален. – Позарез. Ничего с овцами не случится. Целый день паслись.

– Никаких – нужно ехать! – упорствовал Керимбай, словно лишенный слуха.

– Вы – бригадир? Вот и приглядите за отарой этот вечер, – снова в лицо Калена ударила бледность негодования: чурбан он, что ли, этот тип, а не человек...

Он тронул коня и поехал, не оглядываясь. И точно – чурбан... Кричит, ругается ему вослед, а слова отборные – такие какими, бывало, зоотехник пропесочивал его самого. И кто это чабана ставит начальником над чабаном? Да еще такого неуча... Ни одной книги не прочитал о том, что такое овца и как ее пасти, а пытается учить других. Кален и без него знает, как быть и что делать. Пусть он не важничает, не лезет со своим указом. Выпячивает грудь... Одни важничанья... Вместо души. Неужели не понимает, что человеку нужно ехать? Человеку... Не хочет понимать или не способен на это? Привыкли многие люди: что там понимать другого, к чему вникать в его желания, нужды, переживания? Очерствели, отмахиваются: а-а, какие нужды – мелочь, все и так обойдется, само собой... Обойдется? Всегда ли обходится?... Мать и отец отмахнулись. И отмахнулся бригадир Керимбай, даже накричал, угрожая. Никому до него, Калена, нет дела? Что ж, свою судьбу надо брать в свои руки...

Серая птаха! Покровительница, помоги! Я уже добрался до Кок-Беля, когда вспомнил о ней. Еще не стемнело, значит, она могла находится недалеко от меня. И как это я о ней запечатывал? Иногда со мной бывает такое... Я натянул повод, остановил коня, с надеждой глянул по сторонам: нет ли ее на ближайшем кустарнике? Она должна быть где-то здесь, сопровождать меня. Ведь если я даже вдруг ее забуду, отягченный какими-то заботами, она не оставит меня без своего участия в моих делах, в моей судьбе. Сегодняшним утром она сразу уловила своими крохотными блестящими глазами мое горячее состояние, почувствовала своим сердцем. Она давно постигла, что в моем положении предстоит нечто значительное, что душа моя изнывает в нетерпении. Она понимает: я, сын человеческий, могу одно помнить, а другое забыть, у меня могут быть мысли и белые, как первозданный снег, и черные, как пыльная буря. Дескать, человек есть человек. А она, серая птаха, вовсе не такая, как я, – она крохотная частица непогрешимой великой природы, но витает надо мной, как самый надежный щит.

Забыв, что время мое неумолимо утекает, как вода в реке, я вглядывался в кустарниковые заросли, поверху них: если не теперь, то предстоящим торжественным вечером она, моя покровительница, обязательно должна быть рядом. Я верю ей больше, чем себе. Когда я был весь поглощен ожиданием увидеть ее, вдруг за спиной уловил

шорох, трепетанье крылышек. Оглянувшись, и меня обдало жаркой радостью – Серая птица. Вероятно, до этого она была занята чем-то своим, важным, и вот, оставив все другие заботы, отыскивала меня, догнала. То снижаясь, то взмывая, пролетела вблизи меня и опустилась на молодой можжевельник, как бы говоря впопыхах: «Двигай вперед, все будет в порядке!»

Где она задержалась? У нее была привычка – на закате солнца слегка полоскала в воде крылья и хвост. Может, потому и задержалась – проделать эту свою обычную процедуру. Но так долго... Нет, что-то другое ее занимало. Однако меня не забыла...

Когда я вернулся домой из армии и после долгой разлуки впервые ее увидел, она как раз и занималась тем, чему уделяла особое внимание, – полоскала свое оперение, омывая его от пыли дневных хлопот. За два года я так истосковался по горам, ущельям и долинам, что если увижу где-нибудь зеленую траву, так и хочется повалиться в нее, утонуть лицом в пахучей прохладе. Тогда я сполна ощутил, что значит – стосковаться по родной земле, которая дала тебе дыхание, вскормила тебя и вспоила. Это чувство так сильно будоражило душу, что я едва сдерживал слезы. Если у кого-то не возникало такого состояния – при ситуациях, подобных моей, – я такого человека не считал нормальным. Мнилось, что такой человек способен стать и предателем своей земли.

Горы и долины... Тогда, в армии, я больше всего скучал не просто по родным горам, а по Мунаре и по Серой птице. С отцом и матерью переписывался, знал, что они живы-здоровы, поэтому я и не испытывал к ним такой сильной тяги. А на все мои те письма, которые были адресованы Мунаре и которых хватило бы, наверное, на целый чемодан, она ответила только однажды. Оттого-то и ныла моя душа, хотя я не сомневался: как только вернусь, она непременно встретит меня. Не напрасно же она тогда, у военкомата, была в таком смятении... Но когда я приехал в аил, вышел из автобуса – ее не увидел. Не была ее и в доме за зелеными воротами. На джайлоо, куда я приехал на коне дяди Чагатая, она тоже меня не встретила. Тогда и охватило меня опасение: что-то стряслось с моей Серой птицей! Неужели я лишился доброй покровительницы? Если так, я могу остаться одиноким на свете. Тяжкие мысли оглушали меня. Потерянно я бродил по речному урочищу – по ущельям, по ложбинам, арчовым зарослям, искал и искал маленькую птичку с выпуклой грудкой, с подрагивающим хвостом. Мой слух жаждал знакомой трели-мелодии, но ничего не улавливал. Я совсем почувствовал себя одиноким, бесприютным – без опоры в этом беспредельном мире. Прежде я никогда не испытывал такого состояния. А в последние годы у меня была Серая птица. При

мысли о ней я был воедино слит с землей, со всем земным, со всем добрым, что наполнило вселенную, и душа моя единилась с природой – жизнью зеленой планеты.

Но где она теперь? Куда сгинула? Неужели насовсем? А может... А может, она, привыкшая ко мне, такая отзывчивая и доверчивая, подлетала к кому-нибудь близко и тот ударил ее палкой – и все, конец. Значит, и мне конец? Иначе как жить? Раньше верили в бога, теперь – не верят, во всяком случае, я не верю, но во что-то же надо верить. В кого-то...

С такими мыслями я приблизился к своему стойбищу. Еще немного проехать, и Балтек, учуяв и узнав меня, бросится навстречу. Спустился к реке. У брода, по обоим пологим берегам сплошняком лежали серые камешки, влажные возле воды и сухие подальше от нее. И здесь мне почудилось: один из тех камешков, что лежали у самой воды, вдруг шевельнулся. Я протер глаза... Камешек в самом деле шевелился. Я замер: вот он, живой серый камешек! Это была она, Серая птица. Я осторожно спрыгнул с коня и присел на валун. Я не обманулся – это была она... Она вскидывала крылышки, легонько била ими по воде, и брызги омывали ее оперение. Возвращаясь из армейского далека, я думал, она хоть немного подросла, но оказалось, нисколько не изменилась. Была такая же, как и прежде, – прекратив плескание, точечными, как бусинки, блестящими глазами, исполненными птичьей мудрости, она внимательно глядела на меня: «Это я, не удивляйся».

– Здравствуй, Серая птица! Я не удивлен, а очень обрадован тем, что вижу тебя, – ответил я. – Ты есть, значит, жизнь продолжается.

Когда я это сказал, она встрепелась и перелетала поближе ко мне, почти к самым моим ногам: «Чир-чир-чирилею!.. Я тоже обрадована. Ты жив-здоров? Ты вернулся?»

– Вернулся, моя покровительница!

Вот так мы и встретились. И никогда она не оставляла меня один на один с моим тем или иным крутым делом. Как же она могла сегодня не сопутствовать мне! Одно лишь плохо, что ночью она не летает. В ночной темноте ее глаза плохо видят. Но я был убежден, что хотя ночью она и не видит, все же сердцем своим покровительствует моим ночным помыслам.

Я спросил:

– Вероятно, сегодня ты будешь ночевать на Кок-Беле?

Она ответила: «Да, я буду там ночевать».

Сарыкер и в ночное время легко одолевал горные тропы. Кален давал ему поводом основное направление, а остальное была делом его, коня. За немалые лета эти окрестности изведаны, исхожены,

обеганы – все запомнил. В ночном сумраке не поскользнется, не споткнется на тропе, словно тайган – гончий и сторожевой пес, – осторожно ставящий ногу и нюхом определяющий путь дорогу. А это одно удовольствие для наездника. Верно говорят, что отменный конь – это крылья человека-горца.

Кален и Мунара должны были встретиться у места, где река Арчалу раздваивается. Там есть удобный брод. Кален намечал встретиться где-нибудь поближе к стойбищу, но девушка настояла именно на этом месте. Причину этого он улавливал – наверняка ее мать почувствовала: дочь тайно сговорится с парнем, недавно вернувшимся из армии. Кого-кого, а эту женщину вполне можно было назвать сварливой, привередливой. Стоило ей услышать имя Калена, сразу же начинала точить свою дочь, – об этом он слышал не от одного человека. Пока он был в армии, она изводила дочь упреками: «Ты зачем потащилась в военкомат? Провожать сына чумного Карамурата? Он же и сам чумной. Ходит – ничего не видит, не замечает. Заносчивый, никогда не поздоровается». Словом, он ей не нравился. А ведь это будущая его теща... Очевидно, она желала в мужья своей дочери готового министра. А такой чабан, как ветреный Кален, нужен разве что одному колхозу. Вообще-то Кален это понимает – действительно, Мунара достойна самого лучшего джигита. Без сомнения, в городе многие зарились на нее. Кален все это чувствовал, хотя она и не подавала никакого вида. От этого в нем иногда вспыхивала ревность, едва сдерживаемая, – каменели скулы и наливались кровью глаза. И все-таки он чрезвычайно благодарен судьбе, что она свела его с такой недоступной девушкой, которая – тем не менее – именно ему дала согласие вместе идти по жизни, где есть свои горы, ущелья и пропасти...

Уже стемнело, когда он прибыл на условленное место. Преодоле брод. Посмотрел на часы – оказалось, что он прибыл сюда на час раньше. Как же так? То он все опасался, что опоздает, а теперь появился целый лишний час. Или Сарыкер так постарался? Не заметил... В недоумении он стоял на месте, не слезая с коня. Хотелось поехать дальше, к стойбищу, но не решился нарушить условленность. Со стороны стойбища – никакого шума, ни огонька, ни лая собак. Прислушиваясь, Кален напряженно вглядывался в тропу, терявшуюся в темноте, – ничего и никого...

Прошел час – никого. Прошел и второй – снова никого. В висках стучало, мозг мутился, сердце било чуть ли не в горло. Он метался в мыслях: может, она подошла к этому месту с противоположной стороны и ждет его за рекой? Пустил коня махом по броду. Нигде нет... Вернулся. Где же она? Почему так задерживается? А придет

ли?.. Внутри у него холодело. Надежда становилась тонкой, как волосок. Глаза уже устали вглядываться в темень. А слух напрягался сильнее прежнего. Казалось, будет уловлен каждый малейший шорох – шелест травы, хруст камешков под ногой – и со стороны стойбища, и вплоть до противоположной точки земного шара. Все тревоги, мучившие душу, точно исчезали, только один стучало в голове: «Когда она придет? Когда же она придет? Когда же?..»

Сарыкер позвякивал удилами, щипал траву, отфыркивался, затем притих, успокоился. Никого нет крепче, нежели человека. Он все вытерпит, вынесет, но как вынести такие минуты? Ему, Калену, и раньше приходилась ожидать Мунару, однако это – на пределе – ожидание терзало его, разверзало душу. Подступил настоящий страх: договорились они твердо, а ее нет и нет, значит – если не явилась, с нею что-то стряслось опасное, может, непоправимое. Такая мысль – что змея: извиваясь, вкрадывается под сердце и жалит...

Наконец слух уловил – треснула на тропе сухая ветка. Он вздрогнул, понял: шаги... Шаги приближались. Еще вдалеке, в сумраке, различил – не один, а два силуэта. Почему два? Не думая даже, что это могли быть совсем другие люди, он вскочил на валун, вытащил из кармана белый носовой платок и замахал им, словно это был условный знак, хотя мало проку – носовой платок в темноте, пусть и белый. Но все же двое, спускавшиеся по тропе, заметили это и явно ускорили шаг. Почему же двое? У страха глаза велики?.. А вдруг с Мунарой идет ее сварливая мать? Его будущая теща... Если в самом деле – сейчас – она, никакой теще не бывать. Все, разметет...

Однако нет, слава богу, была не она. Мунара пришла со своей жене. И опять – почему? Кален этого никак не ожидал. А молодуха сразу принялась за дело:

– О-о, а где же, джигит, твой дружка? Положен дженкетай. Иначе я девушку не отдам.

Сердце у Калена дало сбой. В голосе молодухи не было шуток. Он знал о таком обычае, но и не подумал, что этот обычай может коснуться его с Мунарой, в такой обстановке. Неужели роковое упущение? Молодуха не отступала от своего, переминалась с ноги на ногу, словно пританцовывая, склонялась к Мунаре и шептала:

– Что же он так делает, твой избранник?

Считай, напрямую осуждала. Вероятно, и Мунара осуждала Калена: когда он было взял ее за руку, она решительно руку отняла.

– Простите... Завтра будет подарок... – осевшим голосом проговорил Кален, точно просил прощение за неимоверное прегрешение.

Молодуха повела плечами:

– О господи, разве ж сторона, которая берет невесту не все продумывает до конца? Что за люди – эти молодые? Мунара столько из-за тебя натерпелась, на все решилась... И я в ночь... Пошла проводить... Или она такая, что не стоит соблюдать порядок?

Наплывало опасение: теперь Кален не то что Мунару, а и ни единого ее волоска не получит. Такая мысль совсем сокрушила его, и он беспamięтно вымолвил:

– Я люблю Мунару... И она тоже...

Молодуха усмехнулась.

– Выходит, вам почти еще безусым, достаточно лишь того что вы любите?... А остальное вас не волнует? Отцовские обычаи... У женитьбы свои заботы, любезный. Не вещь берешь, а живого человека...

Кален готов был принять любую вину и нести любое наказание, но только не то, что он выслушивал. Как он все просто себе представлял: прискачет, посадит девушку впереди себя и улетит на крыльях любви. А коль совершаешь такое дело – на всю жизнь, где твой самый лучший друг, доверенный человек, где все остальное положенное при женитьбе? И разве не заслуживает благодарности женщина, которая с добрым намерением провожает к жениху спутницу его жизни?

Кален молча казнил. В ноги им, что ли, пасть? Если б помогло!.. Теперь только он заметил черный чемодан в руках молодухи. Чей это чемодан? Чего же гадать – чемодан с вещами Мунары. Не опуская чемодан на землю, она отвернулась от Калена, словно совсем разочаровалась в нем, сочувственно сказала Мунаре, но в голосе ее таилась жесткость:

– Едешь с ним? Решай... Однако мне придется рассказать людям все как есть. Я вынуждена... Иначе подумают, что я утаила дженкетай, присвоила. Ты ведь знаешь наших женщин...

Мунара стояла недвижна и безмолвна, как мумия. Хоть бы сказала что-нибудь или заплакала, умоляя джене ничего не говорить родственникам, аильчанам. Кален не продумал всего, упустил, случилась такая ошибка – это его вина. А при чем тут Мунара? Ему же будет крепкий урок... Сколько у народа вековых обычаев, и их надо знать, помнить, и надо следовать им, уважая обычаи, определяющие жизненный уклад, порядок. Если станешь игнорировать их, можешь потерять уважение к себе. В обычаях проявляется мудрость народа, а народная мудрость освещает человеческое бытие.

Как же все-таки быть? Может – чтобы соблюсти правила – все отложить на завтра? А возможно ли такое? Если бы намекнули об этом, Кален, кажется, сразу бы согласился. Молодуха прозрела его состояние:

– Девушка покинувшая дом, чтобы выйти замуж, не может назад вернуться. Так-то джигит! – произнесла она как приговор. – Что ж, увози ее... А я вас не видела и вашего дела не знаю. Будем считать что ты ее умыкнул.

Сказала это она, отчужденно повернулась и пошла в темень. Кален и Мунара остались вдвоем, в безмолвии. Между ними стоял черный чемодан.

– Давай завтра через моего друга Аскара передадим ей дженкетай, – подал он потерянный голос.

– Поздно, – отозвалась она с сожалением. – И так не бывает.

Они молчали – девушка сама, воспользовавшись лукой седла и стремением, села на коня, Кален тяжеловато примостился сзади, придерживая чемодан, привязанный к седлу, – так молча двинулись в путь. Вначале Мунара держала ноги в одну сторону. Но этак ехать при подъемах и спусках было неудобно. Затем она переменила положение – села прямо, лицом вперед, к гриве.

– Что не хочешь ехать как сестра Керри? – вдруг вырвалось у него чуть ли не потустороннее, и спросил он это, не найдя что сказать иное.

– Я – Мунара, – ответила девушка, и в ее голосе сквозила холодность.

Если судьба однажды сурово обошлась с человеком, она и дальше его не жалеет... После этой короткой фразы девушка за всю дорогу не произнесла ни единого слова. Совсем обиделась? Или гордость терзала – сама села на коня, будто силой навязала: увози! Как это развеять, чем ее утешить? Пытаясь заглушить чувство своей вины, сгладить ее, он старался разговорить девушку, отвлечь ее от неприятного раздумья, расположить к себе прикосновением ладоней к ее плечам, ловил момент, чтобы поцеловать в щеку или губы. А она даже к шее не позволяла дотрагиваться. Оставалось – только грудью припадать к ее спине, ощущая девичье тепло, представляя, что его и ее тела слились, превратилась в одно тело и кровь их – жгучая джигитская, трепетная девичья – тоже слились в одну. Кален силился сдерживать свои желания, свое нетерпение, чтобы Мунара не заподозрила его в развязности. Единственное, что он позволял себе, – склонялся к ней, ловил губами ее волосы, уже от этого совсем пьянея, отуманенным чутьем постигая: все-таки сердце ее стучит томительно, отзывчиво, а если так, все будет как и положено быть.

Сарыкер, вроде и не чувствуя того, что на нем сидели двое, сноровисто нес их с подъема на спуск и со спуска на подъем. Похоже, он спешил с большим нетерпением, чем молодой хозяин. На самой седловине перевала Кок-Бель Кален, спохватившись, подумал: а

явились ли, приехали домой родители? Надо же приготовить юрту, ужин... Он глянул вниз ущелья, в сторону своего стойбища – там было темно, ни единого признака жизни. Только вступала из тьмы угрюмая гора Карамурата. Что же будет, если Мунару встретит пустая юрта? Руки его с поводом, воздушно охватывающие девушку, занемели. Неужели Мунаре предстоит новое разочарование, когда она в пустой юрте поймет, каково отношение отца и матери к своему сыну? Разве бывают такие родители? Калена охватило смятение: отца и матери явно нет, конь идет торопливо и надо что-то придумать... И все же в это время он заметил среди кустарника что-то необычное – беловатые силуэты. «Не овцы ли?» – и сам не поверил такой мысли. Вначале он ничего плохого не предчувствовал. В момент, когда он в благих намерениях приближал самое важное событие в своей жизни, неужели в такой момент могло произойти нечто плохое, близкое к несчастью, а то и к трагедии?

Пристальнее взгляделся в темноту – беловатые контуры, вернее, размытые пятна шевелились. Он повернул коня туда, где шевелились эти пятна. Оказалось, в самом деле – овцы. Здесь-то его сердце совсем упало. Что за овцы – откуда, чьи? На высоком склоне, в зарослях арчи, среди камней... А рядом – ущелье, Дикое урочище. На Калена, как сквозняком, потянуло опасностью: это же не могут быть его овцы. Что, днем отбились от отары? Но он же «прикинул» отару, загоняя ее в загон. Да и не так давно проезжал здесь – ничего не видел.

Натянул повод, остановил коня.

– Наверное наши овцы, – сказал он осторожно.

Мунара не ответила. Вся напряглась: сейчас, в такое время, думать о каких-то овцах? Он что, тронулся?.. И вообще – бывает ли у чабана день, когда бы он думал о чем-нибудь более возвышенном, чем овцы? Или у него нет иных интересов, иных устремлений? Или он рядом с овцами становится недалеким, тупым, душевно глухим? Ну, нет. Кален убежден: настоящий чабан – и человек настоящий. Жизнь его в сущности здорова: труд – на лоне природы, он пьет самую чистую горную воду, дышит свежайшим воздухом и часто спит под звездами. В нем – и всевозможные мысли, благостные мечтания, и значительные цели, достойные истинного батыра. И, разумеется, он сполен способен на самое нежное чувство – то, которое порой жжет под сердцем. Чем живет чабан, находясь месяцами и годами вдаль, на джайлоо, среди трав, скал, ущелий? Любовью! А если любовь, то причем заблудшие овцы? Очевидно, так думала Мунара и поэтому оставила слова джигита без ответа, не пожелала, чтобы он делил свое внимание между нею и овцами.

– Мунара, – сказал он приглушенно, так, как говорят о чем-то между прочим. – Давай завернем этих овец к стойбищу.

Мунара снова не ответила. Кален подумал, что она своим молчанием сказала: мол, сам решай. Он спрыгнул с коня и держа повод в руке, стал выгонять овец из арчовника, нахлестывая их плетью. А его самого захлестывала неловкость, щеки ему опалял стыд. В темноте этого не было видно, но они горели. Девушка сидела на коне – в ожидании святого часа в юрте, а он оставил ее, гонял, шугал бестолковых овец. Ох, и стыдоба!.. Но иного выхода не было. Если этих овец оставить здесь на ночь, считай, что они обречены... Кругом – волки. Особенно в Диком урочище. Бывает, на глазах уносят овец. А эти неприкаянные, чем-то очень испуганные – дрожь их била, – не хотели двигаться, куда их гнали, жались к зарослям, к массивным камням. Негодуя, Кален хватал их за шерсть, толкал вниз по склону. Конь всхрапывая, сделает один шаг и остановится, перебирает ногами, грызет удила. Если так будет долго продолжаться, Мунара не выдержит – соскочит с коня и убежит. Убежит? Но как же, ведь и она дочь чабана – должна понимать, что он поставлен в безвыходное положение: овец нельзя оставлять. Он поддерживал себя этой мыслью. Быстрее бы пригнать овец на стойбище, в загон, тогда бы он ни на секунду не отлучился от девушки и ее бы обида растаяла. А овцы упрямились, вырывались из его рук, разбегались по кустам, и он еще больше негодовал, даже ярился, вымещая свою злость на овцах, – пинал их, швырял под уклон.

Медленно но приблизились к стойбищу. Послышался лай собак. По хриплому, сбивчивому лаю он уловил, что случилось совсем неладное. Обычно псы живо неслись навстречу, обгоняя друг друга, прыгая и повизгивая... Между людьми ходил слух, что псы Карамурата легко берут волка. А сейчас они были неузнаваемы – тревожно взывали по сторонам.

– Балтек! Учар!

Псы еще тревожнее взвыли, и вой их был похож на плач, на рыдание.

– Верно, что-то серьезное...

И Кален прямо глянул в лицо Мунаре. Видно, она и сама начала понимать, что на стойбище не все благополучно. А в таком случае разве можно продолжать обижаться на джигита? Собаки побежали к загону, оглядываясь и поскуливая, и это означало: иди за нами, быстрее! Он поспешил за ними – там, у загона, лежали три разорванные овцы. Впопыхах загнал тех, которых собрал у перевала, в загон, привязал коня к столбу у юрты, протянул к Мунаре руки, чтобы она спустилась с седла. Руки дрожали...

– Беда... Овцы зарезаны. Родителей дома не было...

Мунара спрыгнула с коня.

– Волки! – убежденно сказала она, и в ее голосе прозвучала решительность, намерение, что она не останется в стороне в этой тревожной ситуации.

И странно, невероятно: это словно смягчило напряжение Калена, чуть ли не обрадовало его, уже достаточно замотанного. Наконец она заговорила! А стало быть, теперь никакие беды не страшны. В эту минуту она показалась ему не невестой, которую он только что привез домой, а испытанным другом перед лицом дикой опасности. И все – и недоразумение с подарком, и скрытая обида девушки, и неловкое состояние джигита, его стыд, – все как ветром разнесло. Кален взял Мунару за руку и повел в юрту. Зажег фонарь.

– Побудь здесь. Закрой дверь на крючок. Только не обижайся...

Не дожидаясь ответа, он бросился к выходу, и в этот момент руки Мунары вскинулись к нему. Вскинулись... Вот что значит природа. Она всегда жива. А в человеке – дважды, ибо он – вершинная часть природы. Сила... Как бы она не была скрыта, чем-то сдерживаема, она всегда встрепенется, прорвет любой заслон. Обретет свой собственный вид, то есть станет сама собой... Кален было рванулся хоть раз обнять невесту, но его остановила сила природы – сила долга, толкавшая его за дверь юрты, туда, под звезды, в жуткую неизвестность. Понятно, не время обниматься... И он схватил другой рукой фонарь, двустволку, висевшие у двери, и выскочил в темноту. И снова странно: здесь, за стенами юрты, в которой осталась девушка со вскинутыми руками, все ему показалось устойчивым, освещенным, будто ничего опасного и не произошло.

– Мунаш, я скоро!.. – крикнул он и вместе с собаками побежал туда, где недавно обнаружил среди зарослей беловатые шевелящиеся пятна, к Дикому урочищу.

– Балтек, где отара? Ищи! Балтек, Учар, ищите!

Кален не отставал от собак. Все происшедшее, главное исчезновение отары и душевный отзыв Мунары – так его встряхнуло, взвинтило, что тело налилось небывалой силой, можно бежать по всем горам и долам. Быстрее найти отару, собрать всех овец – и в загон. И – к Мунаре. Остальное – завтра выяснится. Пусть исполнится то, что должно было исполниться этой ночью, а там судьба, можно надеяться, поддержит и все пойдет своим порядком. Когда удача и неприятность приходят одновременно, состояние человека становится таким шатким, запутанным, что кажется, и невозможно разобраться в нем, в этом состоянии, но вместе с тем силы вскипают, человек способен на то, чего и не подозревал в себе. Несчастье есть

несчастье. И никуда от него не денешься. Но жива в человеке сила противостоять любой напасти.

Кален бежал, держа ружье наготове. Уже вблизи того места, куда они стремились, дыхание не только у джигита, но и у собак сбилось: все же трудно – в гору да в гору. А Учар, имевший преклонный возраст, и вовсе отклонился в сторону, замедлил бег – дал понять, что устал почти до изнеможения. Беда старости – старость...

Кален следовал за одним Балтеком. Сложно – бежать в темноте за псом черной масти – то исчезнет он в кустарнике, то растворится в непроглядной ложбинке. Кален останавливался, прислушивался к шорохам, издаваемым собакой. А запаленное дыхание мешало улавливать шорохи – направление собачьего бега. Впереди, у скал, слышался короткий лай: значит, Балтек что-то обнаружил. Кален приблизился к нему, уже сидевшему у тропы на задних лапах, одобрительно потрепал его за холку, взгляделся в скалы – под одной скалой обрыва, увидел овец, сбившихся кучей. При появлении собаки и человека овцы встрепнулись, тесня друг друга в угол площадки под скалой, к самому обрыву. Кален засветил фонарь. Овец было не более пятнадцати. Кроме них, вокруг ничего не замечалось. Он хотел снова послать Балтека на поиски, но пес сидел, не двигаясь, а это значило, что здесь искать больше некого. Кален, еще не отошедший от усталой одышки, осторожно пробрался в конец площадки, вытолкнул с нее овец и погнал их вниз по склону. А где вся отара? В загоне – десятка два овец, здесь полтора, а где остальные из пятисот овец? Куда их загнали волки? Неужели всех порезали? Если случится так, завтрашний день для чабана – день краха. Не будет ни гор, ни джайлоо, ни Мунары, ни его самого – будет только одна тень его жизни, этого мира.

Кален ощутил, как его обдало холодом, – лицо твердело, точно жечь, и кровь застыла в жилах. Неужели он так жестоко наказан? За что? За то, что весь день был во власти радостного подъема, летал на крыльях радужных представлений? Или за категоричные слова, сказанные им бригадиру Керимбаю? И что, во всем этом – его непростительная вина? Перед ним отчетливо всплыло самодовольное и злорадное лицо: вот-вот, схлопотал! Выходит, Керимбай ему отомстил? Выпустил овец пастись до темноты и не загнал? А как это докажешь? Он же не признается. Бывают же такие жестокосердные!.. Или отару всполошили своим набегом волки, и овцы, ломая жердевую ограду, разбежались по ущелью? А возможно, еще не совсем крах? Не могла же погибнуть вся отара? Что-то от нее осталось... Где? В каких глухих углах этого Дикого урочища?

Наливаясь тяжестью, голова шла кругом, и он не заметил, как перед ним возникла юрта. Родная юрта... Внезапно полыхнула молния, и он увидел: Мунары в юрте не было. Она стояла возле загона, где овцы металась из угла в угол. Балтек зарычал на девушку, Кален прикрикнул на него, утихомирил:

– Ты что? Своя!

Снова полыхнула молния. Оказалось, что плотные черные тучи уже давно поглотили звезды и небо стало совсем непроглядным. Настороженная тишина, тяжелый воздух – по всему было видно, что скоро обрушится ливень.

– Нашел? Сколько? – спросила Мунара.

– Да что там нашел! – он безнадежно махнул рукой.

– Пошли вместе искать.

– Нет, лучше так – ты побудь здесь в юрте, а я еще пойду...

– Устал?

– Какая усталось, если... Сама видишь.

– Заварить чаю?

– Потом, – сдержанно ответил Кален, потихоньку вздохнул с облегчением, и темнота скрыла его улыбку благодарности за начальное проявление девичьей заботы.

Они разошлись: она – в юрту, он – вверх по ущелью, к Дикому урочищу. Прошел он уже много, оглянулся и замер: из верхнего отверстия юрты – тундука – исходил свет и струился дымок. Значит, она развела очаг. В душе его сразу потеплело. Это был первый их свет... Свет Мунары и Калена. Небывалое чувство – еще пока летучее чувство своего, личного семейного очага, дома – пронизало его насквозь. Долго ли живет такое чувство в человеке? Или придет и уйдет? Дважды придет – дважды уйдет. Что является его воспламенителем? Свет очага в ночи? Калену явилось это чувство, заставило его, уставшего, взвинченного, оглушенного бедой, долго глядеть на свет, исходивший из юрты. Эти минуты тешили его душу, поднимали в нем силы. А долгими ли бывают такие минуты? В этом мире все, что дорого, имеет короткий срок. По-моему... Отрадное время – коротко... Что-то вторгнется извне, и все исчезает. И у Калена так... Упала капля, как пуля, попала в распахнутую грудь. Он невольно вздрогнул, и от него отлетели благостные мысли. Вернулась суровая реальность – пропавшие овцы. И потому шаги – не к свету, а в темень.

На этот раз Балтек бежал не впереди хозяина, а следовал позади него. Дождь усилился. Кален заторопился. А куда торопиться? В какую сторону урочища идти? Что делать? Волки опасны... Выстрелить? Но волки, потерявшие и разогнавшие отару, наверное, уже ушли за перевал, подальше от людей. Все же Кален вскинул ружье

и нажал на спусковой курок. Резкий звук выстрела подействовал на него так ободряюще, словно он отомстил своей напасти. Гул от выстрела покатился по ущелью, и с ним катилось негодование джигита, вызванное волчьей кровожадностью. Заряд, вылетевший из оружейного ствола, подобно верному другу настроил его на твердое противодействие дикому коварству. Зубы стиснулись, руки железно сжали ружье, все тело налилось каменной твердостью – он сам стал как хищник, которого гнали ярость и месть.

Прозвучал выстрел, и осмелевший Балтек бросился в боковой распадок ущелья, загроможенный камнями. Через несколько минут он заскулил, зовя хозяина к себе. Камни, трава, кустарник – все было мокрым, и Кален, одолевая крутой подъем, скользил, оступался, падал на колени, больно ушибаясь, поднимался и снова лез вверх, хватался руками за пучки высоких травных метелок, за низкорослый кустарник. Продолжая поскуливать, Балтек вертелся у глубокой вымоины под обрывом с обнаженными арчовыми корнями. В этой вымоине были овцы. Они так тесно в нее набились, пряча головы друг у друга под брюхом, что виднелись – при свете фонаря – одни спины. Кален свистнул, гикая, но овцы, похоже, и не услышали этого. Сдвинуть их с места, выгнать из вымоины было вряд ли возможно. Он долго с ними возился, вытаскивая по одной, цепляя руками их за шерсть, за уши, за ноги. Снова скользил, падал, пачкаясь в грязи. Упрямству овец он противопоставил свое упрямство, доходя до осатанения. Осталась одна овца, она лежала на дне вымоины. Она не шевелилась. Он приподнял ее, поддерживая коленями, вынес из вымоины, шагнул через каменный завал с торчащими остриями расколотых камней, похожих на тесаки, и, оступившись, покачнувшись под тяжестью овцы, упал с размаху на холодные валуны. И сразу почувствовал резкую боль в бедре. А овца по-прежнему не шевелилась. Он ощупал ее, и до него дошло что она была мертва, вероятно, разбилась во тьме о камни. Потрогал правое ушибленное бедро и охнул, морщась, – джинсы в этом месте были распороты, словно по ним полоснули ножом, текла кровь и теплила ногу, руки стали липкими, как от сиропа. Поднес к бедру фонарь и разглядел: рана была – ох, как основательна, порез наискось бедра прямо-таки зиял, изливая обильную кровь. Надо бы перевязать, но чем? Оставить так нельзя, можно кровью изойти. Снизу футболки оторвал полосу, кое-как перетянул бедро, пошевелил ногой – она немела, становилась малочувствительной. А кровь уже просачивалась с ботос. Он снял футболку, разорвал ее и перетянул бедро потуже. Дождь хлестал его разгоряченное голое тело. Ну и пусть хлещет, он согласен, лишь бы кровь поостыла и утихомирилась. Поднатужась,

он взвалил овцу на плечи – оставлять ее здесь нельзя, за ночь от нее могут остаться одни копыта.

– Балтек! Гони овец, гони!

С каждым шагом намокая овца становилась тяжелее, давила на плечи, на спину, а более заметно на раненную ногу. Боль в ноге усиливалась. Все бедро ныло, его покалывало, как иголками, а ниже нога совсем онемела, он почти не чувствовал, как ступня касалась земли.

В ушах гудело, во рту пересохло, и ему захотелось пить. Под дождем, а подступила жажда... А Балтек, бестолковый, погнал овец вниз по прямой, по самой крутизне. Лучше бы двигаться по косине спуска, а так на больную ногу приходилась гораздо большая нагрузка и повязка ослабевала. Отдохнуть? Сбросить с плеч овцу? Но тогда он может не поднять ее вновь на плечи, не хватит сил – это он чувствовал. Кровь вроде утихла. Впитывается в повязку. Значит нет большой опасности. Чтобы там ни было, дойти до стойбища обязательно нужно. И поскорее... Неизвестно, что может случиться с бедром, с раной. К тому же он особенно ясно ощутил себя джигитом, у которого есть невеста, точнее, который привез ее в свой дом. И обязан... И на самом деле так... Он здесь, в ущелье Дикого урочища, измотанный поиском, а в юрте невеста ждет его, кипятит, заваривает чай. А могла бы уже стать женой... Да и жена-то не такая невзрачная, как у многих других, – что тебе фигура, что лицо, что глаза! Бог свидетель, во всей обширной округе никто из девушек и молодых женщин с нею не сравнится. И это не пустое хвастовство, а истинная правда. Что, не так? Тогда пусть скажут те, кто раньше его женился, – они скажут истину, вынесенную из собственного опыта: кто есть кто.

У юрты Кален сбросил с плеч овцу с разбитой, окровавленной головой, облегченно вздохнул – боль в бедре уменьшилась. Дверь юрты распахнулась, и в свете от очага порывисто появилась Мунара. Девушка, невеста, жена на пороге твоей юрты – какая все же отрада, блаженство! Он потянулся к ней – обнять, а новый ток боли, пронизавший бедро намного сильнее, чем до этого, приковал его к месту.

– Опять не все нашлись? – в голосе ее прорвалась горечь.

Балтек снова зарывал на нее, стоявшую в двери. Она с опаской отступила в юрту.

– Балтек! – одернул его Кален. – Свои! Это невеста... Моя жена.

– Невеста, жена? – как бы в недоумении проговорила Мунара. – Не вижу... Впрочем, это не упрек. Я понимаю.

– Да пусть хоть все провалится! – в отчаянии высказал Кален. – Все... Довольно.

Припадая на раненную ногу, он вошел в юрту. Только здесь разглядев, в каком он был виде, Мунара ахнула:

– Ты в крови!

Он глянул в зеркало. В самом деле – весь в крови, даже волосы, свалявшиеся прядями, которые прилипали ко лбу. Джинсы, тело – в грязи, словно побывал в трясине, облеплены клочьями шерсти.

– Не пугайся, Мунаш, – и он старался говорить как можно спокойнее. Кровь на голове, на плечах – от овцы, только вот бедро...

– Господи, столько крови... - Совсем испуганная, она расширенными глазами окидывала то его слипшиеся волосы, то голую, в красных потеках грудь, то бедро, перетянутое изорванной футболкой.

– Воды бы теплой...

Налили воды в цинковый таз, и он умылся до пояса. Следовало бы промыть и рану на бедре, обработать ее йодом – в юрте имелась аптечка – и перевязать чистым бинтом, но ему было неловко при девушке снимать джинсы.

– Снимай, – требовательно сказала Мунара, как заправская медсестра.

Он не посмел ее послушаться, чтобышний раз не охладить, не оттолкнуть. Отвернувшись, кое-как стянул промокшие, ставшие жестяными джинсы, а вновь повернуться к ней лицом никак не мог. У нее, видать, на этом кончилась решительность – она молча сменила в тазу воду и отошла к очагу. Лишь когда он управился с раной, надел другие брюки и свежую рубашку, она облегченно вздохнула, хотя брови ее были тревожно нахмурены:

– Наверное, много крови истекло?

Он чувствовал слабость, головокружение, но ответил с деланной беспечностью:

– И этой, что осталось, хватит на всю жизнь.

Сели пить чай. К чаю нашлись только зачерствевшие лепешки и загустевшая сметана, но все же и это подкрепило силы Калена, хотя он и не мог прямо сидеть на кошке, привалился боком на подушку, избегая глядеть в лицо Мунаре, сидевшей по другую сторону достархана.

Лишь следил за ее руками, словно впервые замечая, какие у нее тонкие и подвижные пальцы. Все-таки постаралась природа – создала девушку на загляденье. А что, если бы вдруг она досталась кому-нибудь другому? Что бы тогда было с ним, Каленом? «Камень тебе в рот! Говоришь такое...» – упрекнул он сам себя. Тогда бы и незачем стало жить на свете.

Меня тянуло к Мунаре – прикоснуться к ней, а нас разделял достархан. Это мне казалось недоразумением, какой-то нелепостью. Взять ее хотя бы за руку... С этим желанием я поднялся, преодолевая слабость в теле и боль в бедре, проковылял в хозяйственный угол, где

стояла фляга с водой, – вроде зачерпнуть воды, охладить горячий лоб, а при возвращении на место опустился рядом с Мунарой. Похоже, все сдерживавшие меня невидимые арканы лопнули, я не выдержал – обнял ее и начал целовать. Вначале она оторопела, сжалась, скрестила перед собой руки, прикрывая локтями грудь, а ладонями шею и щеки. Охнула, слабеюще застонала. Но никакого слова не могла вымолвить. Неловко? И чего ей было так неловко? Ах, да – фонарь. Горел фонарь. Светил. Его нужно было потушить. А как – встать, подойти к нему и задуть? Это выглядело бы грубо. Оставалось – не глядеть... Она лежала с закрытыми глазами. И я закрыл глаза, силясь разжать ее руки, отнять ладони от лица. Ведь на ту радость, которую близким душам впервые дает любовь, глядеть не обязательно, можно сказать, запретно, невежливо. Она не отталкивала меня, но и не допускала, чтобы я касался руками ее груди, целовал в губы, а мне уже невозможно было себя остановить. С каким жестким упорством она защищалась, с такой настойчивостью, запальчивой торопливостью я одолевал ее защиту. Еще одно усилие – и ее руки ослабнут, раскроются. Но свет. Тьфу ты, этот негодный фонарь! Как с ним быть?

– Не надо... – готовая вот-вот обмякнуть, выдохнула Мунара. – Так же не бывает!

«Как не бывает?» – оглушенный нетерпением, спешкой, я ничего не понимал, меня гнало, палило одно слепое желание – прикоснуться, прильнуть к девичьему телу, ощутить слияние с ним, уловить под своим сердцем учащенный стук ее сердца.

– Не надо так... – сквозь слезы неловкости прошептала она. – Я постелю... – дыхание ее прервалось.

Эти слова обожгли меня, как молния. И я, отпрянувший от Мунары, лежал ничком, словно сраженный молнией. Бесплотный шайтан издевки прыгал по моей спине: «Грубиян, недотепа... Тебе лишь бы поскорее... А душевно – ничего ты не понимаешь». Пристыженный, я лежал, не поднимая головы. А когда до меня окончательно дошел смысл сказанного Мунарой, во мне, похоже, вспыхнул солнечный луч. Я и раньше, в общем-то, не сомневался в девушке, а теперь даже возликовал: умница, чистая, мне принадлежащая. Лежать так, ничком, было душно, я пошевелился, и это отдалось в бедре глубокой колющей болью, которая растекалась по всей ноге и телу. И это встряхнуло меня, вернуло к реальности – плачевным делам там, за стенами юрты. Разве можно здесь лежать, пусть и в такой момент? Момент? Какой момент? Их два, особых момента – здесь, в юрте, и там, снаружи. Совершенно исключают друг друга. Но они соединились, перехлестнулись. Как их разорвать? Нужно встать, толкать себя: снова идти в темноту, в дождь, ищи проклятых овец. А

встать – сил не было. Я улавливал каждое движение Мунары. В углу, где были сложены одеяла, слышалось легкое шуршание – стелила постель. Брачная... Сердце во мне заходило ходуном. Я и не знал, что шуршание постели может иметь такое воздействие – меня всего трясло от возбуждения. Все же я поднял голову... Белые подушки, белая простыня. На краешке постели сидела Мунара, отвернувшись к стене, в тонкой ночной рубашке, с распущенными волосами. Передо мной все закружилось, поплыло – белые подушки, белая простыня, пахучие волосы, пугливое тело под легкой белой ночной рубашкой... Все превратилось в белый туман. И наши белые желания устремились друг к другу.

Слепяще полыхнула молния, как будто влетела в тундук, не совсем плотно прикрытый от дождя куском войлока, и вслед ей грохнул мощный гром, сотрясая юрту, точно проламывая землю. И только утих громовый раскат, послышался тягучий, жуткий вой: о-у-у, о-у-у!

– Волки! – вскинулась Мунара на мгновение раньше меня.

Все – белый туман улетучился. Надо было действовать. Я еще лежал, а она, Мунара, уже почувствовала, что я готов, преодолевая распаленный плотский соблазн, душевное слияние, вскочить и бежать туда, где леденяще тянулся волчий вой.

– Ты что, один? – ужаснулась она. – Что ты сделаешь один? Одному нельзя...

А меня эти слова ободрили, всколыхнули мою гордость, самолюбие джигита. Укором сверлила мысль: снова пришли волки, где-то гибнут овцы, можно хоть какой-то малостью поправить беду. Как должен действовать человек, который женится, заводит семью, готовится стать ее главой? Что важнее – брачная постель или спасение овец? Неимоверная дилемма. Дикая, невозможная.

– Я с тобой... – Мунара поднялась в просвечивающей рубашке, забыв о стеснении.

– Куда уж ты! – я снова сорвал ружье с гвоздя. – Ни шагу отсюда.

– Позови хоть кого-нибудь, – вырвалось у нее с отчаяния.

– Да кого я здесь позову? Я же один...

Один... И один в поле – воин, если ты соответствуешь званию джигита. В эти минуты я ощутил себя настоящим хозяином стойбища, дома, ответственным не только за отару, но и за девушку, свою нареченную. «Что ты сделаешь один? Одному нельзя...» – чего больше в этом заключалось: неверия в мои силы или опасения, тревоги за меня? Явно – больше тревоги. Это и придало мне духу, энергии: сам пойду в дождливую темень, в неизвестность, пойду один и покажу,

как надо действовать. Пусть на пути будут не то что волки, а тьма дьяволов, я не сверну, не отступлю, не дрогну. В моем доме – моя жена... Обычно почти никто не замечал меня на джайлоо, не обращал внимания на мою работу, на мои дела. А в эту ночь все видит Мунара, и я докажу ей, на что способен. Даже один... Надо искупить все – и промах с подарком, и отсутствие отца с матерью, и сиротливую брачную постель.

Вконец взвинченный, осатанелый, превозмогая боль, я ковылял по залитой дождем земле, по скользким склонам, палил из ружья, отпугивая волков, подбадривая себя и собак. Псы же, сбитые с толку ливнем, непроглядной тьмой, выстрелами, лаяли в разные стороны, а путь к потерявшимся овцам не указывали.

– Балтек! Учар! – ярился я на них. – Вперед! Ищите!

Эх, помощники! Тоже выбились из сил. Помощники, спасители? А где моя истинная помощница, покровительница? Серая птаха... Где? Неужели она не знает, не провидит, что у меня случилась такая беда? Ну что опять за вопросы? Может, и знает, непременно знает, но ведь она ночью не может летать, да еще в такой дождь! Ночует где-то на перевале Кок-Бель, укрывшись в арчовой гущине. Скорее бы рассвет. Серая птаха прилетит, спасет меня. Обязательно... Прилети же, Серая птаха, спаси от гибели! Ты можешь это. Ты способна на это. Если я всего этого не выдумал... Нет, не выдумал.

От выстрелов что ли, глаза у Калена прояснились. Перед ним тускло вырисовывались очертания гор. Дождь прекратился, тучи облегчились, отошли в долину, к айлу. И посветлело... Оттого ли, что тучи поредели? Да ведь это же стало светать. Уже наступил рассвет. Неужели рассвет? Казалось, что его никогда не будет – лишь темень, дождь, тревога, терзания в юрте, метания по ущелью, склонам, камням, зарослям...

Балтек порывался не к Дикому урочищу, а в сторону горы Карамурата. Кален остановился, осененный догадкой: вполне возможно – там!.. Ну, раньше, с вечера, ночью – что же, прямо какое-то затмение. Почему раньше он не подумал об этом месте? Там, с одной стороны горы, подмытой рекой, есть большое углубление, похожее на пещеру. Иногда, в зной, после водопоя, овцы забивались туда. Как же он забыл? И верно – затмение. А сейчас – рассвет, и Серая птаха отошла от ненастного оцепенения, вступила в свои права и натолкнула его на мысль, где может быть отара. Он интуитивно уловил ее подсказку на расстоянии – от Кок-Беля до стойбища, невдалеке от которого возвышалась гора Карамурата.

Овцы были в пещере, почти вся отара. Кален с радости, которая даже выжала внезапно слезы, хотел крикнуть: «Вот они, овцы! Муна-

ра, мы спасены!» Но сдержался. Разве настоящая радость – в овцах? Вдруг Мунара услышит его возглас и поймет, что именно так – его радость заключается в овцах. Еще больше обидится, оскорбится. Настоящая радость связана с нею, а не с овцами. Велика ли честь от животных? Однако Кален ничего не мог с собой поделать – уж так он устроен: его радость – все вместе взятое на свете. И Мунара, и овцы... Ведь он отныне становился главным хозяином стойбища.

Среди овец был и козел. Кален вытащил его из самой середины и направил к стойбищу. За козлом потянулись овцы, а когда увидели загон – свое привычное становище, заспешили, толкаясь и блея на все лады. Но полностью ли отара найдена, собрана? Или еще какие-то овцы таятся в укрытиях? Балтек потянулся к глинистому склону горы, взлаял, задирая голову кверху. А вверху, на значительной высоте, темнел уступ, местами затянутый мелкокаменными осыпями и обросший колючками. Этот уступ знаком Калену – там он в детстве часто забавлялся, озирая с высоты отцовское джайлоо и съезжая по осыпям вниз, на луговину. А теперь там, на этом уступе, он увидел овец – одна, две, три... пять... Что-то около этого. Как их туда занесло? Сами не спустятся. Надо стаскивать... Он поднялся по узкой и крутой, едва видимой тропе на уступ, скользя по раскисшей глине, цепляясь за стебли колючек, поближе к их корням. Овцы заполошно отпрянули – на несколько метров, а дальше – некуда. Дальше – обрыв, почти отвесный. Если их не успокоить, они, очумелые, толкая друг друга, сорвутся по отвесу. Он подождал, пока овцы малость уgomонятся, осторожно приблизился к ним, утихомиривая голосом: «Ме-ме-ме!» – ухватил одну за заднюю ногу и потащил к тропе. Только отпустил, направляя к тропе вниз, а она, глупая, приседая, бросилась назад, к своим недотепам. Снова злясь, он поймал еще одну и уже не отпускал, поволок ее по тропе юзом к подножию горы. Таким способом он стащил с опасного уступа вторую овцу. А первая, как заведенная, упрямо норовила бежать кверху, карабкаться по склону на уступ. Пришлось тащить ее к загону. Новая колгота, ходьба – и не по ровной дорожке – и чрезмерное напряжение разбредили рану. Опять обильно потекла кровь, просочилась сквозь повязку, омочила всю штанину. Он никогда не боялся крови, не очень обращал внимания на всякие свои раны, царапины и ссадины, но то, что эта рана оказалась намного серьезнее, чем были прежде, и что опять так сильно пошла кровь, его насторожило, обеспокоило. Ну да пусть, авось не будет большого худа, важнее то, что отара в основном осталась в сохранности. Не отдана волкам на растерзание, не загублена, а значит, и жизнь его не загублена. Только перед Мунарой неловко... Как она там, в юрте? Что делает? В каком состоянии?

Проходя мимо юрты, заглянул в нее. Бедная она, любимая, зажда-лась его, не выдержала и задремала. Сидела у постели, белой несмя-той, лицом к стене, склонившись на стопу одеял, подставив под щеку ладонь, недвижимая, погруженная в сонливое забытие. Бросится к ней, разбудить, смять постель? Но он снова весь в грязи, в шерсти, мокрый, потный. И чистая постель, чистое тело под легкой рубаш-кой... Нет, лучше пусть поспит. Это ее успокоит, просветлит. Почти не дыша, он прикрыл дверь.

А тело джигита, каким бы ни было оно крепким, хоть железо-бетонным, все равно бывает повержено крайней усталости. Кален прикрыл дверь, отошел от юрты, к телеге возле копны сена, и здесь силы его покинули – он повалился на копну. И сам погрузился в забытие. В какие-то моменты видел на небе, в разрывах туч, одну извечную Чолпон – утреннюю звезду. А восхода солнца не заметил. Иногда сквозь ресницы взгляд тянулся туда, к горе с уступом, где виднелись оцепеневшие овцы, словно неживые, приклеенные. Эти – последние? Или еще где-нибудь пропадают? Сколько овец загрызли волки? Только тех, что у загона? Как бы там ни было, не миновать шума. Вернутся родители, потом съедутся люди, и конечно, явится Керимбай, напыщенный, с многословным разно-сом и угрозами... Ох, и существо – возможно, сам выпустил отару и сам же – с обвинениями.

Сквозь забытие он услышал позывные «Маяка». Откуда? Из телеги... Очевидно, там, в передке с ведром и мешками, остался транзистор. Со вчерашнего дня... И все это время он был включен? Выходит, так... За позывными последовали отрывочные слова дикто-ра: «...опасность...вергнуть землю в катастрофу...» Где-то назревает всеобщая катастрофа. Возможная. А здесь?.. Встряхнувшись, Кален поднялся и направился к горе имени своего отца.

Когда солнце поднялось над ледниковым хребтом, над зеленым перевалом – Кок-Белем, давшим ночной приют Серой птахе, Кален переправил еще троих овец с уступа в загон. Осталась одна, послед-няя. Последняя ли?.. Он едва добрался до уступа, присел на камень отдышаться. Голова еще сильнее кружилась, в глазах рябило. Боль-ная нога уже плохо слушалась, совсем деревенела. Набухшие, тяже-лые веки сами смежались. Наваливалась ватная сонливость. В теле появлялось зябкость. Это утро, что ли, такое зябкое?.. А вчерашнее утро, вчерашний рассвет? Ах, то был рассвет! Огромный, окаймлен-ный горами простор, неохватное темно-синее небо, неизъяснимо сияющая утренняя звезда – все было объято ясным вселенским све-том, оваяно окрыленной надеждой, что самая заветная мечта – это близкая, ощутимая явь, как нарождающийся день.

А нынешний рассвет совсем иной. Неприютный. Это не Калена рассвет. Не его утро. Не их с Мунарой... Хоть бы поспала она подольше, чтобы не видела неприютного утра и его, своего жениха, мужа, в таком беспомощном состоянии. Он бы окончательно управился с отарой, умылся, привел себя в порядок и тогда бы разбудил ее, невесту. Жену...

Веки слипались. Голова никла, клонила на грудь. Сонливость уносила его в какую-то темную глубину. Отгоняя сонливость, он вскидывал голову, открывал глаза, а его снова тянуло в темную глубину. Находясь на грани сознания и беспамятства, воюя с поморочными наплывами, он улавливал заторможенным слухом отдаленные голоса, надрывные крики. В общем шуме прорывались голоса отца и матери. И Керимбая... Хриплые, осудительные голоса терзали сердце.

Он сам не осознал, как вскочил. Гоня навязчивую сонливость, глянул вниз, на стойбище, - никаких людей там не было, кругом стояла тишина. Овцы - в загоне, собаки у ворот загона, Сарыкер - у коновязи. Пребывающий в полном неведении, добрый конь был спокоен - минувшим вечером исправно исполнил свои обязанности. Если бы его хозяину такое состояние... А может, положение этого хозяина не такое уж отчаянное, черное? Как Мунара? Теперь-то все дело в ней. А возможно, она встретит Калена так, как будто и не было этой кошмарной ночи.

И последняя овца упиралась, не хотела спускаться с уступа. Расставив ноги, пригнув голову к земле, она не двигалась с места. Кален уже и не досадовал, не злился на такое упрямство, а равнодушно и отупело глядел на нее, как и она на него: что, мол, тебе надо от меня? Тащить ее, упиравшуюся до тропы - не хватило бы сил. Он подтолкнул овцу к ближней осыпи, дал ногой ей под зад и не устоял - сам покатился вместе с нею, хватая ее за шерсть, по мелкому камению, по влажной осыпи, как по бурливому ручью-водопаду. И перестал ощущать все: сонливость, усталость, боль. Полное бесчувствие и невесомость... Докатившись до подножия горы, овца, измазанная человеческой кровью вскочила, отряхнулась и - как эти овцы похожи одна на другую! - засеменила к стойбищу, а он остался лежать, не имея ни возможности, ни желания поднять головы, оглядеться, докончить дело. Еще вчера его тело горело всеохватным огнем, а сегодня оно уподобилось остывшему пеплу.

Однако молодость сильна молодостью. Тело предельно разбито, недвижно, а в сердце теплятся желания и готовность преодолеть разбитость, беспомощность плоти. Таинственная, живительная сила поднимает его и потихоньку, медленно двигает к реке, к шумящей воде с освежающим дыханием... Он попытался ополоснуть лицо, смыть с себя

грязь и кровь. Перед глазами пошла карусель – вода, камни, берег, гора с уступом, солнце в тусклых тучах... Юрта... Он покачнулся и упал лицом в воду. А по воде плыли овцы. И юрта. И белая постель...

«Что ты сделаешь один? Одному нельзя...» – исходило из воды. Что он сделает? А все, что было ночью, – это он сделал один. И десять бы таких, как Керимбай, не справились. А он сделал, смог... и дальше сможет все, чтобы печаль не трогала девичьего лица.

Земля качалась, уходила из-под ног и стала твердой лишь в тот момент, когда он коснулся ногой порога отчей юрты. Прислонившись плечом к косяку, он немного успокоил дыхание и глянул на зеленый перевал, на небо, где тучи сменялись розоватыми облаками и солнце становилось теплее и лучистее. Как, чем приветить невесту-жену, чем ее одарить? Он протянул руку к солнцу, приподнял его на ладони и, не чувствуя никакого жжения, внес в юрту.

– Мунара!

Молчание.

– Жена...

Она сидела так же, как и сидела, – привалясь к одеялам, лицом к стене, погруженная в целительный сон-забытье. И, конечно, не слышала, как он вошел в юрту.

– Счастье мое!.. Вот солнце. Это тебе...

Она медленно – невыносимо медлительно – приподняла голову, обратила к нему бледное и застывшее, как маска, лицо. Он отшатнулся... А нет, она не спала. Она вообще не спала. Не спала все это время, а сидела так, без сна, думала. Была во власти своих дум. Каких?.. Он никогда еще не видел такого бледного лица – окаменевшего, отчужденного, такого тяжелого, измученного взгляда – углубленно-отрешенного и вместе с тем укоряющего: «Эх, ты! Чему ты предпочел меня?» Но молчала... И он, скованный ее казнящим и несколько презрительным взглядом, тоже молчал: не находил, что сказать в оправдание в силу случившегося. Она не высказывала своего упрека – значит, понимала, осознавала, что он, Кален, старший чабан, в данной ситуации не мог поступить иначе – нужно было спасти отару. Но она, девушка, привезенная в дом жениха – привезенная по ее согласию, по ее воле, – ночью, когда он метался по ущелью, по горам, а она, сидя у пустой брачной постели, ею же приготовленной, ожидала его, одолевая досаду, жаждая пылкой джигитской силы, – в эту ночь она надломилась: все же сказались природа, молодая плоть, которые взяли вверх, воспалили в ней желания стать женой именно нынешней ночью. Эта женская жажда ее ослепила. Прозреет ли она?..

А ему что, бежать отсюда? Но как сдвинуться с места? Нет никаких сил... Опустошенность. Отчего так? Что – до крайней опасности ис-

сякла кровь или еще хуже – начало проявляться заражение крови? В глазах потемнело, словно вернулась дикая крошечная ночь. Его сильно качнуло, и он ухватился за кереге – деревянный решетчатый остов юрты: удержаться, не упасть при ней! Ведь он крепкий джигит, выносливый. Неужели не вынесет и такое дьявольское испытание? Помоги... Где ты, покровительница?.. Не выдержал... Ноги подломились, и он, разрывая на груди рубаху – не хватило воздуха для дыхания, – повалился на кошму, которая превратилась в мрачную, глухую пропасть.

... Солнце упало с ладони и покатилося из юрты.

На карагачевой ветке перед открытой форточкой сидела Серая птаха и не отрывала своих внимательных глаз – бусинок от палаты – белого человеческого гнезда. Стены, халаты, простыни, бинты, эмалированные ванночки – все было белое, точно сотворенное из высокогорного снега. Стеклообразные сосуды, блестящие на солнце, стояли на белом столе и на подоконнике, крашенном белой краской, между ними зеркально отсвечивали инструменты – скальпели, шприцы, зажимы. В том гнезде было тесно – высокая тахта посреди него, прикрытая простыней, вокруг тахты – люди, облаченные в белые халаты – обутые в тапочки, и аппараты с тонкими шлангами, с пузырьками, с которыми соединялись шланги двумя концами. В этих пузырьках часто, как тикают часы, падали красные капли.

В сквере сидели трое – отец, мать и девушка. Люди в халатах склонялись над тахтой. На тахте лежал почти бездыханный джигит, тоже белый, как полинялый, выгоревший на солнце платок. Все его силы вытекли из глубокой раны на бедре – вместе с кровью. Беда... страшная беда!.. Эта беда ее, Серой птахи. Но она скорбела больше из-за тех людей, которые способствовали – вольно или невольно – тому, что произошла жуткая беда. Эти люди больны. Их болезнь – невнимание к ближнему – ставшее жизненной привычкой. Обыкновением. А косное, глухое обыкновение губит полет... и здесь она, Серая птаха, – в предотвращении этой болезни – оказалось бессильна. Остается отчаянно повторять за красными каплями: почему... почему... почему?

Повторяют ли это сидящие на скамье в сквере?

Вдруг люди в халатах, склонявшиеся над тахтой застыли, замедлился пульс, замерло дыхание, посинели губы. Жизнь его ускользала из рук людей и переходило в руки безмолвной вечности. Текли последние секунды между жизнью и смертью. Как в такие секунды вырвать человека из потусторонней бездны, вернуть его к чувствам, которые уже, как последние секунды, потекли в смутную вечность? Смятение людей передалось Серой птахе, и она шевельнула крылья-

ми, вскинула хохолок на голове – напряглась в неодолимом желании поведать уходящей молодой жизни свое заветное слово:

– Джигит, еще не все кончено, крепись извечной страстью жить, не отдавая свое тело бренности, оно выносливо и способно вернуть былые силы, в твоём помутненном сознании, трепещет крылатый силуэт, уносящийся в небо, то есть птица твоей жизни, с которой ты только что прощался, то есть я дух природы, создателя всего живого, родительницы и колыбели человека, храма и его жития, не уношусь я в небо, уносится туда твоё сознание, но оно вернется непременно, ты жизнь, человек же создан природой для счастья, а не для страдания, иначе зачем я в его грудь вложила горячее сердце, способное творить добро и ненавидеть зло, зачем заставляю его биться дни и ночи, месяцы, десятилетия, иначе, зачем я дала человеку нескончаемую надежду на то, что он достоин высшего блага на земле, я наделила его умом, чтобы он овладевал знаниями, умело владел землей, своей жизнью, боролся с бедами и смертью, я одарила его мечтой, чтобы он высоко летал, а не ползал низко, я наделила его страстью, чтобы он никогда не останавливался в своих устремлениях, я одарила его словом, чтобы он воспевал землю, красоту, я наделила его интуицией, чтобы он улавливал скроенные мысли, чувства и желания ближнего своего, все это я дала, чтобы он сам распоряжался всем этим, разумно, по-хозяйски умножал и усиливал, эти свои богатства, я даровала человеку любовь к доброму человеку и в этом его главная сила, однако, если он не будет ее ценить, питать теплом своей крови, хранить, как высшую драгоценность мира, погибнет и человек, и мир, священный долг людей предельное внимания к каждой душевной струне, к каждой личности, иначе может случиться трагедия, как случилась твоя трагедия, кто в ней виноват: люди, ты, девушка, любовь и ненависть, отзывчивость и бездушность свойство жизни, их не отбросить, неизбежны их столкновения, ведущие к трагедиям, когда все высшие блага души и тела даны человеку, он не должен отступать перед злой судьбой погибать, умирать, уходить в небытие, поэтому джигит крепись, дыши, открой глаза, гляди на белый свет, живи, справедливость призывает тебя к этому, честность мерило твоей жизни, и ты вправе быть счастливым, ибо ты есть на земле, человек...

Маараке

**Санарбек
КАРЫМШАКОВ,**

филология илимдеринин
кандидаты, профессор

КАЗАТТЫН КЕНЧ КАПКАСЫ

Адабият аталган ааламда да жыбыраган жылдыздар көп болгон менен алардын ичинен нурун алыска-алыска чачырата чачкан чолпондору саналуу эле болот экен. Мына ошондой бадырайгандарынын ичинен ушул күндөрү бүткүл коомчулугубуз 70 жылдык мааракесин кеңири белгилеп жаткан Кыргыз Эл жазуучусу, мамлекеттик Токтогул сыйлыгынын лауреаты, даңазалуу саясий-коомдук ишмер, досубуз **Казат Акматовдун** адабий жылдызы шаңкайып жанып турганы табигый көрүнүш.

Ал өткөн кылымда «алтымышынчылар» деген даңазага ээ болгон кубаттуу толкундун жалпы хорунан бара-бара өз үнү, өз дүбүртү менен бөлүнүп чыга келди. Андай өзгөчөлүккө жетишүүсүнө анын тулкусуна тундурулган тубаса талант-жөндөмү, кыраакы, көрөгөч «маамыттыгы», учу-кыйырсыз кеңирсиген кең ааламга серепчилей билген сезимталдыгы, орошон жандүйнөсү өбөлгө болуптур.

Улуу согуш тутанган жылы Ысык-Көл чөлкөмүнөн бу дүйнөгө көз жарып келген Какебиз ошол касиеттүү элдин, жердин энергиясына сугарылып, канатын жетилтип, оболоп чыгыптыр да, чытырман токойлуу чоң турмуштун гүлдөрүн да, чычырканагын да аралай чаап, бара-бара дүр-дүйүм жемиштеринен татый баштаптыр. Жараткан ага жазуучу деген жышааналуу ырыскыны бешенесине ыроолоп, өзүнүн ыйык сөздөрүн айта алуу касиетине ээ кылуу менен тулку боюна чы-

ныгы Адамга тийиштүү бүткүл асыл сапаттарды – ак ниеттүүлүктү, кең пейилдикти, абийир-ыйманды, терең акыл-эсти, эли үчүн кара жанын карч урчу эрдикти кошо жуурулуштурган экен. Досубуздун мына ушундай төрт тарабы төп келген туруш-турпатына дүйнөлүк адабият менен маданияттын мыкты үлгүлөрүнө чаңкоосун кандыра сугарылганы да шай келип, натыйжада аны мезгилибиздин кайраткер каарман-атуулдарынын алдыңкы сабына алып келип койгонуна биз, замандаштары, сыймыктанып келебиз. «Досуң ким экенин айтсаң, сенин ким экениңди билебиз» – дешсе, жеке мен өзүм саналуу досторумдун ичинен ушул Казат досумду биринчи атаар элем. Анткени биз жарым кылымдан ашуун мезгил бир майданда, бир чөйрөдө билек түрүнүп, «чалгы чаап» келебиз. Какемдин алгачкы адабий кадамынан ушу кезге чейинки «кызыл кырманьына» үйүлгөн дасмиясына чейин жеткиликтүү кабардар болуп, улам жаңы бийиктиктерди багынта билген анын адабий «альпинисттигине» алакан чаап келгендерденмин. Анткени ал кайсы жанрда (прозада, драмада, саясий публицистикада) эмгектенбесин, мезгилдин талылуу маселелерин мелжеп кароолго алат да, аны көркөмдүктүн бийик талаптарына жооп бергидей деңгээлде купулга толорлук эстетикалык таасир берчү сапаттарга эгедер кылып, жандуу образдар, «тирүү адамдар» менен кездештирет.

Казакке адабият астанасын аттаган жылдары мындай алгылыктуу сапаттарга али чукак төл адабиятыбызды жаңы көркөмдүк бийиктиктерге көтөрүү үчүн дал ушундай чыгармаларды жаратуу вазийпасы соңку муундун өкүлдөрүнө жүктөлгөн эле. Ал жаңы көчтүн башында Алп Кошойдой болуп, Ч. Айтматов турбадыбы жана «Туяктуунун баары – тулпар эместигин, канаттуунун баары – шумкар эместигин» сезген ал кыраан саяпкер Казат инисинин «аяк ташташын» купулуна толтуруп, бара-бара анын чыгармачылыгы өзүнүкүнө танапташ болуп чыккандыгы үчүн ар дайым ызааттап, эркелетип өтпөдүбү! Анткени гений да жалгыз болгусу келбейт, ага да ымандай сырын бөлүшө билген өзүнө тете караан-жороон керек. Мындай бактыга сейрек калемгерлер гана туш болорлугун моюнга алсак, ушул эле фактынын өзү Казат Акматов деген ким экендигин кашкайтып коёт эмеспи!

Карааны алда кайдан көрүнгөн Казаттын адабий «мунарасын» аралап чыкканда анын пайдубалы «Боз улан» аталган алгачкы жыйнагы (1974) менен бетондолуп бекем курулганына дагы бир жолу ынанабыз. Андагы «Эки сап өмүр» повести кезинде Москвадан чыкчу абройлуу «Роман-газета» журналына (1977, № 4) устатыбыз Сооронбай Жусуевдин баш сөзү менен жарыяланып, кийинки жылы авторуна СССР Жазуучулар союзу менен Бүткүлсоюздук комсомол-

дун Борбордук Комитетинин Островский атындагы сыйлыгынын Ардак грамотасы ыйгарылганы жалпы эле кыргыз адабияты үчүн утуш-мөрөй болгон. Ал кездеги Москванын талабы моло таштан да катуу болгондугун эске салсак, Казакебиз адабий «ээрине» адегенде эле түз мингенине бүгүн да кайра башынан ыраазы болобуз.

Ырасында да жазуучунун төл башы ошол повестиндеги Асек, Нурмат, Мухтардын образдары конкреттүүлүгү (өз жүздөрү бар), жандуулугу, ынанымдуулугу, ошол мезгилдеги жаш адамдардын турмуштагы түйшөлүүлөрү, изденүүлөрү, өз орундарын табуу аракеттерин жалпылаштырып, типтештирип шөкөттөп чыга алгандыгы менен кулак түрдүргөн. Анткени ал чыгармасы менен Казат кийин бүрдөп-гүлдөп, өнүп чыккан көркөм чеберчилик (образ, мүнөз түзүү, аларды калыптандырган кырдаалдар чөйрөсүн, сюжеттин, композициянын элементтерин кынаптай билүү, чыгармага социалдык мазмундуу идеяларды сиңирип, аны көркөм боёктор менен сырдоо ж.б.) маселелеринин өнүмдүү көчөттөрүн сугаты мол «кара топурактуу» кыртышка отургуза баштаган экен...

Ошол 1974-жылы СССР Жазуучулар союзуна мүчөлүгүнө кабыл алынган Казатты Республикадагы компартиянын кыраакы жетекчилери лупадан өткөрүп текшерип чыккандан кийин анын орус тилинде да эркин ой жүгүртүп жазарын эске алышып (ал армияда жүргөндө ал жерде орусча аскердик гезиттин активдүү кабарчысы болуп турган), КП БКга иштөөгө чакырышат. Жаш адам үчүн мындай сунуш ал учурда канчалык азгырмалуу болгону менен көкүрөгүндө чыгармачылык пландары, ойлору уюлгуп, делөөрүтүп жүргөн Какең канчалык олку-солку абалда калса да, акыры коммунисттик милдет деген ал кездин сыйыртмагын шыпырып сала албай, анын үстүнө батирден батирге самсып жүрүп жадаган соң акыры макул болот да, ошол кездин Ак үйүндө он жылча эмгектенип, акыры компартия дегендин ички табиятын, анын «кишичил буура» экенин өз көзү менен көрүп, бир олжосу, кийинки чыгармалары үчүн «курулуш материалдарын» камдап, акыры, Кыргызстанга да келе баштаган жаңы мезгилдин желаргысынан серүүн дем ала демократиялык кыймылдын моторун алгач от алдырган «механик» да ушул Казат досубуз болчу! Учурунда мындай кадамга баруу – Чолпонбайдан кийинки эле эрдикке тете иш эле.

Коомдук-саясий турмуштун «дөшүсүндө» чыңалган ал бара-бара чыгармачылык чабытын да бийиктетип, көркөм чеберчиликтин көмүскө сырларын өздөштүрө баштаган сайын ошол түмөн түйшүгүнүн жемиши катары алгач «Мезгил» (1979) романын жарыялады. Роман жеке автордун эле эмес, жалпы эле кыргыз романистикасындагы жаңычыл чыгарма катары адилет баасын алып,

мамлекеттик Токтогул сыйлыгына көрсөтүлсө да, «Баягы, баягы, Байкожонун таягы» колундагылар тоңмоюнданып коюшкан. Себеби Казат Акматов БКда иштеп, кызмат абалынан пайдаланып жатыптыр. Улуу оруска каршы имиш! (Баракелде, кыргызым!)

Ал романдын негизинде «Жаралуу үчүн жан берүү» деген фильм да тартылып, чоң-чоң абройлуу сынактарда нечен байгелерди жеңип алган.

А чынында романдын жаңычылдыгы кыргыз эли башынын өткөргөн кыйын кезеңдерди, жаңы кеңешчил өкмөт доору келгендеги өзгөрүштөрдү «бутабай», «тарабай», ак менен каранын, жамандык менен жакшылыктын кырчылдашып сүзүшкөнүн реалдуу, философиялуу сүрөттөгөнүндө экендигин койнунда котур таштары жоктор жапырт айтып чыкканбыз.

Мына ушул романынан тарта Казат Акматов жөн эле жазуучу эмес, ойчул сүрөткер катары Адам жана мезгили тууралуу окурмандарын да жаңыча ойлонууга чакырган чыгармаларын удаа-удаа жарата баштайт. Коом турмушундагы кыңыр-кыйшык көрүнүштөрдү, руханий жандүйнөсү керең, майып адамдардын кунарсыздыгын көркөм иликтөөгө билек түрө шымаланып киришет. «Ыйык журт» (1981), «Мунабия» (1987) китептери, «Күндү айланган жылдар» (1988) романы, «Ажырашуу түнү», «Азаттыгым – арманым» пьесалары, «Смерть во имя жизни», «Белый табун», «Мунабия» киносценарийлери, бир нече жаныйтма-тамсилдери менен эне тили, эли-жери жөнүндөгү курч публицистикалары Казат Акматовду кыргыз классиктеринин катарына кошту. Бүгүн ал – Кыргыз Республикасынын Эл жазуучусу, мамлекеттик Токтогул сыйлыгынын лауреаты (2009, «Архат» романы үчүн), Россия Федерациясынын М.Ломоносов атындагы Алтын медалын тагынган РФ коопсуздук жана коомдук байланыш проблемалары боюнча Академиясынын академиги. Мына ушул аталган сыйлыктар, наамдар Казат Акматовдун нукура сөз чебери, адабияттын ар-намысы экендигинин күбөсү эмеспи.

Ал эми «Окуялар, адамдар (Миң бир күн)» даректүү публицистикалык ой толгоолор китеби (1998) кыргыз публицистикасынын кыйырын кыйла кеңейткен, кыргыз демократиясынын жаралуу, калыптануу, өнүгүү жолдорун таразага тарткандай илимий тактык менен чагылдырган тарыхыбыз үчүн табылгыс таберик. Мындай китептерди ар бир кыргыз жаздыгынын алдына жаздап, колунан түшүрбөй окуп жүрүшү үчүн кайра-кайра чыгарып туруу керек эле. Сасык тумоолоп калгандарды азыркы «самопал» дарылардан көрө ушундай китептер тез эле сакайтмак... Алиги «Кыздардын себине кошуп берүү керек» деген таңсык товарлардын бири да дал ушул китеп!

Казат Акматовдун чыгармачылык дүйнөсү көптөгөн илимий иштер үчүн кызыктуу объект болуп берүүдө. Жогорку окуу жайлары

менен мектептердин окуу программалары боюнча окутулуп, дил-баяндар, курстук, дипломдук иштер жазылууда. Ал эми изденүүчү, жаш адабиятчы Айнура Урматова филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасына ээ болуу үчүн диссертациясын (2004) бир добуштан коргогон. Изилдөөчү жазуучунун чыгармачылык өнөрканасын системага салып, анын кыргыз адабиятына кошкон салымы, көркөм чеберчилик маселелерин мурда белгисиз кырларын ачып жаткандыгы тууралуу жогоруда аталган чыгармаларына конкреттүү, ынанымдуу талдоо жүргүзүп чыккан. Албетте, бул Акматов таануу илиминин «музду ордунан жылдырган» башаты гана. Ал илим мындан ары да уланып, тереңдей берээри бышык.

Айтылуу Габриэль Гарсиа Маркестин «Сто лет одиночества» романы чыкканда перулук жазуучу Варгас Льоса аны «Адабий жер титирөө» деп атагандагы ушул канаттуу үч сөз Казат Акматовдун «Архат» романына да куп жарашып калчудай. Анын биринчи китеби 2005-жылдын сентябрь айында, ал эми үчүнчү китеби 2006-жылдын сентябрь айында жарык көрөрү менен адабий аренада буга чейин болуп көрбөгөндөй «дүрбөлөң» түшүргөн эле. Анткени ал төл адабиятыбызда мурда түшкө да кирбес болуп кара торго камалган жаңы теманы (көзү ачыктык, кара сыйкыр, ак сыйкыр, гипноз, дубакөйлүк, левитация (асманда учуу), кайып дүйнө, бакшылык ж.б.у.с. көркөм-философиялык дүйнө таанымдын көп сырлуу түрлөрүн көркөм ой тегирменинде иштетип, ийлеп чыккан экен. Автордун: «Дүйнөдөгү улуу күчтөрдүн эң улуусу – адамдын ой жүгүртүүсү. Ал эми эң учкулуу – кыял. Ушул экөөнү бел кылып алып чыгармамды жаздым» – деп, китеп соңунда айткан ымандай сыры аны түшүнүүгө жол көрсөткөн компас сыяктуу.

Роман жарык көргөн убактан тарта борборубуздагы жогорку окуу жайларынын көпчүлүгүндө романдын жаңычылдыгын талдоого алган илимий конференциялар өткөрүлүп, таанымал жазуучулар, адабиятчы, философ окумуштуулар, мугалимдер, студенттер ж.б. аталган чыгарманын жаңычылдык мүнөзү, көркөмдүк бийиктиги тууралуу далилдүү ой-пикирлерин ортого салышты.

Маселен, Ч.Айтматов III китепке жазган Баш сөзүндө: «... адам-жандын дилинде терең жашынып жаткан «мен» деген көп залалдуу эгосезимдин чыгармадагы негизги лейтмотив катары атайын изилдениши – бул чынында эле адабиятыбыздагы жаңылык, мурда боло элек көрүнүш», – десе, проф. К. Асаналиев I китебине жазган Баш сөзүндө: «Бул чыгарма мазмуну боюнча, темасы боюнча жана сүрөттөө манерасы боюнча кыргыз романистикасындагы мурда болбогон жаңы окуя, жаңы көрүнүш», – деген болчу. Академик

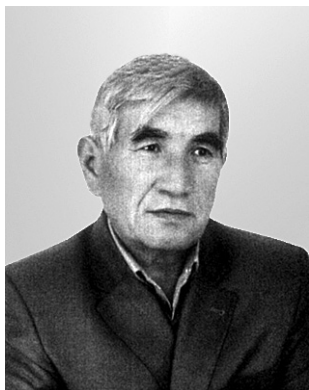

А.Эркебаев: «...романдын үч китеби бул – автордун көп пландуу, көп аспекттүү, бул дүйнөлүк проблемалар жана адамдын эготабияты жөнүндөгү эстетикалык-философиялык терең талдоосу» («Слово Кыргызстана», 22.09.2006).

Мына ушундай пикирлерди Эл жазуучулары К.Жусупов, М.Абакиров, профессорлор И.Лайлиева, К.Байбосунов да бир эле мезгилде айтышып, алар «Архатты» дүйнөлүк адабияттын классикалык үлгүлөрү Гётенин «Фауст», «Дон Кихот», «Доктор Фаустус», «Кыямат», «Кассандра тамгасы», «Бесы», «Бир тууган Карамазовдор» сыяктуу өзгөчөлүү чыгармалардын контекстинде философтор, социологдор, психологдор адабиятчылар менен бирге комплекстүү изилдөө керектигине басым жасашты. Роман тез эле орус, англис тилдерине которулуп, ал жактарда мындан да ашыра бааланып жатты.

Өзүбүздө болсо, Кыргыз Республикасынын Өкмөтү тарабынан «2007-жылдын бестселлери», ЭлТР коомдук телерадиокомпаниясы, «Кеңеш» жана «Кыргыз руху» гезиттери тарабынан «Жылдын мыкты чыгармасы» деп аталганы да романга берилген татыктуу баалар эле. Кыскарта чапканда, романдын башкы каарманы, табиятынан адамдардан башкача, сырдуу, касиеттүү жышааналар менен төрөлсө да, ар дайым адилетсиздикке дуушар болуп жүргөн Адилет аттуу бала тибет элинин улуу архаты (олуясы) ыйык Миларепаанын миң жылдан кийин кайра жаралган кыргыз түгөйү катары бүт өмүрүн жер жүзүндөгү адилеттүүлүк үчүн күрөшкө арнаганын автор көркөмдүктүн бермет шурулары менен кыюулап чыккандыгы адилет бааланды.

Буларды айтып өткөнүм – «Боз улан» курактан «Архат» жашына чейин адабиятка, маданиятка, элине ак кызмат өтөп келаткан Акматтегин Казат досума мындан ары да чың ден соолукта болуп, узак өмүр сүрүү менен албан-албан ийгиликтерди жарата берүүсүн ак дилимден каалап, мааракесин утурлай сунган гүлдестем болсун!

Проза

**Ракманберди
МАМАНОВ**

ҮЧ КАТЫН

(Үландысы. Башы өткөн сандарда)

– Жигиттин колунан мындай иш келбейт, Нажи. Кыздан кечирим сура.

Ошо пайтта кирип келген кашка баштын үнү өктөм, каардуу угулду.

– Ка-ка... Ке-кечир-риңиз...

Өңү кубарган Нажи коркуп кеткенинен араң эле жаны бар кишидей калтырап, менин атымды атай албай кечирим сурап, алдымда шөлбүрөдү. Мен дагы күлдүм, акыбалына. Балким, күч-кубатка толуп чытырап турган жигиттин чампак, токтолгон кишинин алдында сууга пышылган күчүктөй калтырап турганы мага кызыктай көрүнүп, ошого күлсөм керек. Билбейм..

Мас болсом да, сестене түштүм. Бүткөн боюм дүркүрөп, башымды өйдө көтөрдүм. Кашка баш мага тигиле жылмайып карап туруптур. Тиктеше түштүк. Баари бир түркөйлүгүм мени жеңиппи, же атамдай болгон улуу кишинин алдында тургандагы адаткы ийменчээктигимби, көздөрүмдү андан ала качып, жер тиктедим. Баятан бери аны күткөнүм да эсимен чыкты.

–Олтуралычы...Кыйладан бери көрүшпөйбүз.

Ал колуман кармай жанымга олтурду. Нажи окторулганда ордуман тура калган элем, кайра коомай көчүк бастым. Ал саамайымы сылай бетимен өптү. Бир башка атирдин жыты каңылжаарыма кирибатканын сездим, бир эле мезгилде титиребаттым. Ошентсе да, никелешкен күйөөм деп, коруп алар деп дагы Нажи тирелейди

издедим. Ал бая эле чыгып кеткен экен, көрүнбөдү. Өзүнө тарта кучактады, мойнуман жыттады, көздөрүмөн өпкүлөдү унчукпадым, эл аңыз кылып сүйлөөчү чоң бийликтин ээси жалынып-жалбарыбатты, катындан ала турган лаззаттын кудуретине баш ийген, ага чөгөлөй тооп кылган лөк.

Шылына бышырылган козунун этинен желип, кичинеден «ак мол-додон» урулгандан кийин, анын бүйрөсү кызый мени колдон алып, төркү бөлмөгө жетеледи. Каршылык кайда. Өлүп кетсин эми десем керек, жетегине көндүм. Аппак, таза дасмалданган шейшептүү, алоолонгон оттой кыпкызыл сылан көрпө жабылып ынтаа менен жасалган эки адамдык кроваттын жанына келдик. Ал оболу мени чечиндирди да, анан кроваттын үстүнө эбелектей жеңил көтөрүп чыгарды. Анан өзү...

Сулк жаттым. Курсагын дардайта жаныма кыйшая жатып, бир бутун үстүмө чыгара артылтып алып, дагы өпкүлөп, сылап-сыйпап жан алакетке түштү. Өлүү жандай бүт денем бир дүрт этсе кана.. Кам семиз нерсе куру көл-шал түшүп пышылдай берди. Жалынып-жалбарып өпкүлөп жатып үшкүрүндү. Чыдамы кете: «Кичине кыбырап койсоң боло», – деп аргасыз күңк этти.

О бир маалда ордуман козголо баштадым.

– Жата турчу кичине, – деп жүдө ыраңы пас сүйлөдү. Мен анын терезеден көрүнгөн айдын шаңгалаты түшүп турган өңүнө карадым. Купкуу, сугалак көздөрүнөн абдан тынчсызданыбатканы байкалды. Каалаган-каалабаганыма койчу беле, булка тартып, кайра кучагына алды. Баари бир чыйрыктым. Ал: «Энеңди урайын, байланып калганмынбы», – деп аргасыз сөгүнүп жиберди.

Кайтарда: «Эзели мындай болгон эмес. Шерменде болдум сенин алдыңда... Ырас эле, Нажинин машинасына лама пальто салдырып койдум. Кийип ал. Сага жарашат. Бою-башыңы эми карай жүрчү кичине», – деп дагы акыркы жолу өзүнүн бул түнкү жортушунда «акта» чыкканына ызасы келе күнөөлүүдөй шалпайды.

Машина катуу шуулдап келатты. Мастыгым тарап, анын ачык айнегинде гуулдаган күзгү шамалга бетими тосуп унчукпаймын. Чолпон жаркырап чыгып, таң сүрүлө баштаган маал болуп калганда машина кыйк-куйк эте түштү булкунуп. Нажи «апа» деп бакырып жиберди. «Жигули» бир нерсеге дүк эте урунгандай болду. Чекелеп барып токтоду. Ал оболу катты, саамда өзүнө келе шап эшигин ачып сыртка чыкты да, машинанын артына карай чуркады.

Парвайим-палак, ламага оронгон бойдон унчукпай олтура бердим. Нажи кайра келди, уңулдап ыйлап жиберди. Таң кала арт жакты кайрылып карадым. Караңгыда эчтеке көрүнбөдү.

Кыйлада өзүн өзү токтоткон кыйды машинадан дагы кайра чыгып, арт жактан бирдекени жол четине сүйрөй жөнөгөндө эмнени койдуруп алганын түшүндүм. Бакырып жибере жаздап оозуму бастым, коркунучту туйгандай бүт тулкум калчылдады.

Машина артка кайра тартты, шау-шау деп учуп бараткандай жөнөдү. Алкымым оозума тыгылды. Эски-Ноокатка жетип токтогонубузду да билбей калдым. Нажи бир үйгө кирип кеткенин аңдагыдай болбой шайым ооду. Аздан кийин эле биздин машинанын жанына дагы эки машина келип токтоду. Алардан түшкөн кишилер да, тиги үйгө кирип жок болушту.

Көп өтпөй үч машина биринин артынан бири ээрчише зуулдап баякы жерге келди. Биринчи биз жеттик. Нажи машинаны жолдун четине токтотуп эле шапа-шупа чуркап түшүп, беркилер алиги өлүктү жолго кайра сүйрөп чыгып шалак эттире таштап жиберди. Таң сүрүлө баштагандыктан, ыраңы купкуу боло кумсарганы даана байкалды.

Берки машиналардын биринде келген киши дүңкүйгөн неме экен, чала кыргызчалап:

– Уруп кеткен машина каттаби? – деп кыйкыра Нажиге карап сүйлөдү.

– О катта! Өзү төккүч машина өңдөндү, – деп жооп кайтарыбатып ал кайра беркилерге кошулду.

Мен алардын сөзүнө түшүнбөдүм. Ким жөнүндө, эмне жөнүндө сүйлөшүбаткандарын аңдай албадым. Аз-маздан кийин милициянын машиналары келди. Адам көбөйдү. Нажи машинага олтурду да, биз жүрүп кеттик.

Эч нерсе көңүлүмө чаппай, жолдо жаткан өлүк көз алдыман кетпей жүрдүм. Нажи да тынчтана албай илмийди. Ансыз да киртийип жүрчү көздөрү ого бетер чанагына кирип жылтырайт, орсоёт, утуру үшкүрөт.

Анын жогорудагыдай абалын көрүп бир эсе табам кана жүрдүм. Ушундай адамдарга да бир кудай бар окшойт дегендей туюм пайда болгонсуду. Анан, чын эле, бир бүдөмүк шекшүү пайда болду менде. Абдан таң калдым.

Баякы далдайган кишинин кандай машина эле дегени, ага Нажинин жооп бергени кулактарыма кайта жаңыра түштү. Бирок эчтекеге түшүнбөдүм.

Ушул үйгө келгени өз атым өчүп, «О койчунун кызы» атка кондубу. «О койчунун кызы, малды кара, о койчунун кызы тезек жап, оокат бышыр, чай демде, отун жар, эшик-эликти шыпыр». Кечке жаным тынбайт. Көчүк басып олтуруп бир тамак ичүү жок жүрүп түн жарымы болуп, анан төшөккө сулк жыгылам. Ыйлаймын. Ушинтип

эле өмүр кечире бербесимди, эртедир-кечтир бир нерсе болушу керек экендигин сезип аттым. Бирок качан?

Бир күнү Нажи үйгө ошол далдайган эмени мейманчылыкка ээрчиге келди. Экөө тең өтө кызымтал болуп алышыптыр, ооздоруна ак ит, көк ит аралаш чыгыбатты. Отурушуп эле дагы арак ичүүнү улантышты. О бир оокумда Нажи мас болуп жыгылды. Беркиси азмаз олтурду да, ордуна туруп мага жакын басып келди.

Уяты жок, шүмшүк. Быртыйган семиз колдору менен далыман сылай, кармалай баштаса болобу. Бүт денем дүргүй үркүп, ачууман ушунчалык туталандым, сүйлөй албай калдым. Ал ээгимен кармап көзүмө тиктеди. Кылырайган көздөрүнөн суук эч нерсени алигече көрө электирмин.

– Уктап калды, Нажи... Баса...

Ал ушинтти да, кастиминин төш чөнтөгүнө колун салып, бир нерсени сууруп чыкты. Кагазга оролуу экен. Аны ачып жиберди эле, алтын сырға жарк эте түштү.

– Атайлап сага апкелдим. Ке, кулагыңа салып коёюн...Мына, абдан жарашат турбайбы. Ой, укмуш турбайбы. Бу Нажи тирилей кайдан таап алган сени?.. И-и, атаң жакшы эле киши экен.

Бир балааларди сүйлөй берди. Мен таштай каттым. Атамы неге эстегенин түшүнбөдүм. Нажинин атайлап мас болгону айкындалды. Төркү бөлмөгө көтөрүп кирип, кровать жаткырганда да өзүмө келбедим. Чечиндирип үстүмө чыкканда гана аппак чачтарынан мыжыга кармап жулкнуладым. Тил-оозсуз каршылык кылдым. Бирок күчүм жетпеди. Тиги күшүлдөп-бышылдап алып жаныма шалпая жатып калды.

Бйлаганым жок. Жөн гана көнүмүш адаттагы бир иш болу баткандай мелтейдим. Анын жанынан туруп кетпей жата бердим. Ал жалынып-жалбарып бети-башыман өпкүлөп, шөлбүрөгөн көкүрөктөрүмү жыттагылабатты. Жашы элүүдөн эчак аша түшкөн кишинин жаш баладай кылыгына эми аябай күлкүм келди. Баари бир алемим күч эле. Канткенде да өз үйүндө бирөөгө салып берет деген ойго азали келген эмесмин. Не айла. Үйдөгүлөрдүн бири аралаша пың этсе кана. Ушундан кийин нени күтөм булардан? Эчтеке. Эми талаасы да, үйү да баари бир эмеспи мага.

Уктап кеткен экенмин, кобурап сүйлөшкөн үндөрдөн улам ойгондум.

– Аксакал, бир жашаңдап алдыңызбы?

Нажи тигиге кошомат кыла жалпаңдабатыптыр. Кошуп бергенине корстон, тигиге ылымылык этимин жакканына кубанычтуу. Өл-а.

– Ооба, жашым өтө түштү, болбосо.

Экөө күлүштү. Ушунчалык суук күлүштү, балким, мага ошондой туюлгандыр.

– Нажи, бу келин күбө болуп бере алабы? – деп тиги киши мен жакка ээгин шилтей кобурады.

– Коюңузчу, менин койдуруп кеткеними көргөн да. Кокус элдин көзүнчө ачыгын айтып койсочу? Анда кантебиз? – деп орсок чочуп ордунан ыргыды.

– Жолдо эч нерсе жок эле мен өткөндө деп, тиги эч тана албай жатат.

– Эошо чечендин эмнесин аяйсыз!? Камап койдуңуз, далилдедиңиз...

– Ооба, Нажи, аябатканым жок. Жалган жерден эле кишини койдуруп тебелетип кеттиң деп жалаа жабыштын өзү да оор экенин түшүнөсүңбү негизи?

– Рахмат, рахмат, аба! Сиздер бар, бизге имне гам.

– Баса тергөөчүгө канча бердиң? Бере элек болсоң, тезирээк берип кой. Анан мага дагы эки миң... ортомчу баламын пулу машинага жетпей жатыптыр, кошумча кылып кой.

– Азыр эле берем сизге.

Нажи башка бөлмөгө чыгып кетти. Ак чач кайра менин жаныма басып келди. Көпкө мелтиреп тиктеди. Көзүмдү ачадым. Ал менин ачык көкүрөгүмө эңкейип эриндерин тийгизди. Бурулуп тескери карап жатып алдым.

Ошо тапта Нажи кирди.

– Мына кабыргасы сына элек пулдар. Тупатуура эки миң. Чөнтөгүңүзгө салып коёюн.

Бир аздан кийин тиги киши кетти. Аны узатып келген Нажи уялбай менин койнума кирди. Мен андан жийиркендим. Көкүрөгүнөн нары түрттүм. Ал чалкалай жатып кобурады.

– Билсең, бул Ноокаттын лектөрүнүн бири. Кимге болсо да күчү жетет, камайт. Керек болсо, атаңы да түрмөдөн куткарган прокурор ушул. Аңтар-теңтер кылып коёт, – деп уйку-соонун ортосундагы кишидей эсинеди.

Мен туруп кетүүгө ордуман козголгонумда ал билегимен тарта жанына кайра жаткырды да уйпалай басып калды.

– Тур нары!

Катуу каршылык кылдым. Доңуздай күчтүү неме анымы тоотуп коёбу. Палит, жийиркенбеди. Тигинин шапшылап коюп таштап кеткенин оюна да албады, арам, ыпылас. Шилекейин чачырата беттеримен өөп, жыттап... э эл а! Эркек да ушундай болобу?

Дене боюм дүркүрөдү. Эң жаманы, жуда ээнсиредим, карманар шыбаксыз жапжалгыз сетирейдим. Эркек аттуунун баары азезил сезилип, түрү укмуштуудай суук көрүнүп, азайбаданым калчылдай турган болду. Эми эле толкушугандай, ал эми ааламга, бу жарыглыкка таңыркагандай карап, бой түзөй баштаган кырчын курагыман

биротоло ажырадым. Дилимди үмүтсүздүк каптап, келе элек эртеңки күнүмөн азар кылдым.

Боюма нокетек пайда болгонун кайдан билем. Мурда-кийин мындайды башыман өткөрбөсөм, ал кыялыма келбесе. Иши кылып, бүт тулкумун гана оорлошо баштаганын сезгем. Оболу көңүлүм айнып окшугандарым бар. Муну жөн эле өткөн көндөрүмүн жийиркенич учурларын эстегендериме жооруп коюп жүргөм.

Суу ысысын деп очоктогу отту козгоп, казан-аякты тырыктата жууп түйшүктөнүбаткам. Үйдүн түштүктү караган пешайбанына карай тартылган жүзүмдүн саясындагы сөрүдө кайнатам менен кайненем олтурушкан желпинишип.

– Анавы сетердин башы караңгы окшойт.

Кайненем гүдүң-гүдүң эте чукчуңдады. Кара сурма коюлган, ичке кайрыктап терилген каштары жыйрыла түйүлүп, мисирейди.

– Кантип?! Боюнда бар бекен?!

Кайнатам чочуп кетти. Учтары салаңдаган капкара мойлоосун өйдөгө карата чыйралтыбатканын тып токтотуп ормойду. Эсенеси ката түшкөндөй көздөрү да алайды. Ачуусу келгенде муунткандай кызарып-татарып кетчү. Ошентти.

– Ой, атаңын көрү-ү. Шорубуз кайнабайбы. Качантан бери экен?

Байбичеси буга жооп бербеди. Мыкчийып, көздөрүн жума сарса-наага баткандай тунжурады. Үшкүрдү арада. Эриндерин түйрүйтүп, чыдабай баратканынан онтоду очорула козголуп. Чын эле ичин ит тыталабатты. Ал утуру тамагын кырына жөтөлүбатканынан даана байкалыбатты.

– Менден күмөндөр болсоңуз, ишенбесеңиз, өзүңүз текшерип көрүң. Баш тартпаса керек. Эркек аттууну көрсө жантагынан жата калган неме...

– Саал, а-а. Адиңен ашпай сүйлө. Кандайы болсо да, келин аты бар. Нажинин атасымын. Э тилиң үзүлгүр. Бул сөздөр эшикке чыкса... Анын үстүнө бала... Өлөсүң, тирүүлөй гөргө көмөмүн.

– Аңиз чыкты. Чыкпай коёт беле. Мындай нерсе жерде жатабы.

Экөөнүн сөздөрүн угубатып эле эсенем катты. Муну билбегем. Жуулуп, бири-бирине кийиштириле чокчо болуп турган чыныларды шарактата оодара коюп, үй ичине чуркап кирип кеттим. Күп эттире боюмду кроват үстүнө таштап, көмкөрөмөн жаткан бойдон көпкө дымыдым. Ыйлаганым жок. Кыялым деле ардекеге кетпеди. Болгону төрөө жөнүндөгү нерселер, чалкайып ичимин чоңоюшу, кайкалап басуум, өңүмө түшкөн дактар, төрөбаткандагы айгай бүт тизмектеле көз алдыма тартылды. Мурда-кийин төрөп көрбөсөм, кыйындыгын тартпасам, өлүп-тирилүү зарылдыгын билбесем да, коркуу пайда болду. Бирок бул иш кудай пендеси үчүн жаман болсо, бардык аялдар

мындан өлө качса керектир эле. Ошондуктан да, бүт тулкумда бир жагымдуу быжыроонун жүргөнүн аңдадым.

Эртеси күнү мен жаткан бөлмөгө Нажи кокус кирип барды. Ада-тынча зордугун көрсөтөр бекен деп, көкүрөктөн тирей түртүүгө жакын жолото койбоого камдана сестейип, ага карап коомайландым. Ал эшик астанасын аттап, ошоерде токтоду. Мага тигиле карады, сыдыра тиктеп чыкты. Атып жиберчүдөй чекчейген көздөрүнөн көздөрүмү ала качтым, кумтундум. Дагы нени баштаберет бу деп узакка созулган жымжырттыктан корктум.

– Өзүң билесиңби, кимдики бул?

– ...Жооп бербей койдум. Чындыгында, билбеймин анын кимдики экенин. Же Нажиники, же өзүнүн ошолорунуку да. Үйдөлүгүмдө чоң коргондон сырткары чыкпасам, бирөө-жарым менен сүйлөшпөсөм...

– Ой-й эннеңди... Кимдики дебатамын?!

Ороңдоп кыйкырып, сөгүнүп, мушу түйүлгөн колун өйдө көтөрө урганы жакындады. Минтпейт эле бул чоңдордун баччаси. Ырсаландап, ылжактай күлүп тим жүрчү ошончодон бери маданияттуу киши өңдөнүп.

– Баарыныкы, э өлүгүңдү көрөйүн жипаңдаган кошмочу. Урасыңбы, ур мына, өлтү-үр! Жаныман тойдум.

Кармана албадым. Бөлмөнү көтөрө чаңырып, тура кала ага түз атырылдым. Качантан бери ичиме жык толгон аламим менен, аны көкүрөктөн ары сүзгүлөп жибердим.

– Оо, а-ай, жин туттубу. Сурабатамын да анан...

Өлүгүңдү көрөйүн суу сийдик, апасынын арзанда чалагайымы. Коркуп кетти, жүрөгү түштү. Ошо бир бакырышы менен жантал-пастай сыртка боюн таштады. Костюмунун этеги колума чала-була илешип калды. Качып кутулду. Болбосо тытып таштамакмын.

Атасы Муса алдымы тосо карма-күрп туруп калды. Ачуусу ушунчалык келгенби, айтор, беттеринин тултуйган калың эттери дирт-дирт этибатканын көздөрүм бир чалды, андан аркысы эсимде жок. Катуу согулган оор муштан көзүмө от чачыла талп этип кулап түштүм.

Канчалык токмок жегеними билбейм. Чамасы, жакшы эле тепки-леген го. Оер-буерим көгөрүп, муш тийген оң көзүм шишип, киши көрбөс жерлеримин баары ооруксунуп...ич жагым гана. Кыйды да, какса да кошуналар айткандай. Талуу, үзүлүп кетчү жерлериме тийбей, эттүү жерлерими эзиптир.

Кайнатамдын, алтымыш ооп калган аксакал адамдын, мени биринчи жолу токмоктошу эмес. Жаакка чаап, желкеме чоң муштуму менен дүп эттире коюп эле жүрөт. Кимге датымды айтам, кайсы белдүү тууганыма далдаланам? Жок. Болсо да, азуусу менен ай жанып, жер челип турган бул маскунан адамдарга кыпындай

көрүнүшпөс. Баары, чоңдор эле эмес мыйзам да, молдо, кожолор да ушулардын сөзүн сүйлөөр. Алардын ушул үйүндө жашаган ошончого жакын убакыттын ичинде муну жакшы түшүнмөк түгүл, эчен жолу көрдүм го. Канчалаган бечаралар ак болсо да, безилдей чөгөлөгөндөрүнө оголе көп күбө болдум а. Түрмөгө түшүрүп койгондору канча, жогорудагы бечарага окшотуп.

Мусасынан кийин кайненем да беттерими аткый чымчылап, чачыман бурай кармап көчүгүмө тепкилеп, ит айтпаган сөздөр менен каргап чыгып кетти чарчаганда. Өлүктөй жата бердим. Кол кайрыбадым. Ыйлабай безирейдим.

Эми мага баари бир эле. Жашоодон тойдум кыскасы. Баш алып бир жакка кетүүдөн башка арга калбады. Үйгө барганымда не? Кой-ай, чыда менен кайра келем. Келин ордуна көрүшпөсө да, үй тиричилигине жарар бирар жарым керек буларга. Ошол үчүн да кармаша берери бышык, бекер кызматкер дешип.

Түн бир оокумда жылт этип качып чыктым. Эчтеке албадым. Жалаң көйнөкчөн бойдон караңгылыкка бой таштадым. Эми ата-энемдин алдына эмес, Күн Чыгышты көздөй лепилдедим. Ошо мен үчүн мазардай жек көрүндү үйдөн алыстаган сайын кере-кере дем алып, бир көчүк баспай жорто бердим. Кээ-кээде артыма жалт карайм, куугун келатпайбы дегендей. Кайдан. Өздөрү да кутулууга шылтоо издебатышканда жоктошмок беле.

Каракчы-Колго жеткенимде коркунуч пайда боло эки жагымды элеңдей карана баштадым. Баари бир ээн жерде коркубаттым. Жолдон о-о алда-канча төмөндө аккан улуу суунун шары, тоо тараптан тынымсыз гырылдай соккон шамалдын кабасаты, ага кайсы бир жерде үңкүйүп олтурган баюулунун үнү аралаша өтө ээн туюлуп жан таттуулугума алдырдым. Ошол тейде, ошо кыязда да зуулдаган машиналар көрүнө калса жолдон четтей жашырынып, жылгындардын артына далдаланыбаттым.

Жүрө бергенден акыры чындап коркуп, шактары кепедей ийилген калың бир түп жылгындын түбүнө бүрүшүп олтурдум. Ушерде таң атырууну чагладым.

Эки жагымды элеңдей каранып, шырт эткен нерседен чочуп таңга маалкы кыроодон үстүмдөгү көйнөгүм нымданып, ээк ата калчылдап араң таң атырып, дагы сапар тарттым.

Тагдырдан качып кутулуу кыйын...канчалык тырбалаңдап, канчалык тыртаңдасаң да ошол-ошол. Баари бир пешенендин шорунан арылуу кыйын экен. Эски-Ноокатта ар кимге түрткүндү болуп жүрүп акыры ошо Даткайымдын ортагы Салтанатка туш келдим. Бир айча пөпөлөдү, кийиндирди, ичирди, ушунчалык майин, ушунчалык жөнөкөй. Ашкан сулуу неменин мындай лепилдегенине жылан

ийнинен чыгар агари. Ага ыктап, эш тутуп дегендей, мөмүрөдүм, ишеничим камил боло насааттарын уктум.

Көз жардым ошо Салтанаттын үйүндө эле. Ысмын Тилек дедирип эже өзү азан айттырды. Ушул күндөн тарта көңүлүм бөлөк бир жаңы ааламга туш келгендей жаркырап, жаңырды. Анын чексиздигин божурап айтуу кыйын. Ымыркай эриндерин бүлкүлдөтө эмчегими соруп, кээде жарыглыкка келгенин тыңшагандай тып токтоп, болбосо өңүмө таң калгандай карап, өзүнчө мулуңдап калса барбы, бүт дене боюм балкыйт. Уктап жатып чукуранып, чүлдүйгөн тумшугу менен балбалактаган мамагымы түрткүлөп койгону, үрпүн издегилегени али ойгоно элек кытыктуу туйгуларымы козгоп койгондой, бир ажайып дүйнөгө туш келгендей элжиретет, аппак сүтүм тамчылап-тамчылап кетет ов. Баарын унутам. Кечээ эле өткөн күндөрүм, андагы Нажилер түгүл аалам эсime келбей калат. Бала мээрине мас боло өзүмү жоготом.

Ошентип, атам (ыраматылыктын жаткан жери жайлуу болсун, ооруп-нетпей өтүп кеткенин укканмын, ыйлап-сыктаганмын, чоң энем үйрөткөн сүрөлөрдүн бири менен куран окуганмын) айткандай, жылкы мүзөс адатым менен шор пешенем кечиргендерин кичине эле унута баштаган бир күндөрдө эже үйгө эрте келди.

– Кой, садага болоюнум, Тилекжаныңды карай бер. Өзүм бир апсала менен жасайын, маззасин чыгара коёюн. Анын үстүнө мейман келет, бир сыйра үстү-башыңы карап ал, – деп эже эми эле кечки тамакка кирише баштаганымы көрө чечинибатып минайым сүйлөдү.

Ушул кипая. Эженин пейилин билип калгамын. Унабай уруна беришти жактырбайт. Мындайда бир-эки жолу билимсиз чагып койгонун да баштан кечиргем. Бугагынан катуу болчу.

Мейманы жаш адам экен. Сейрек сакалына караганда намазкөй көрүндү. Тартынбай эркин олтурду. Сергек, сөздөрү даана. Сүйлөгөндөрүнүн экисинин бириси ыйман, тазалык. Ушуга жараша эже дагы бутунун учу менен басып, кээ-кээде тигиге алдыңыздагылардан ала олтуруңузду өтө майиндигине сала аткарып, өзү чымчымдан ашыра койбой дасторконго кол сунуп, оозун билинер-билинбес ачып дегендей ызааттуу олтурду. Дайыма эле ушундай ал. Экөөбүз гана тамактаныбатканыбызда да бул калыбын эч бузбайт. Ошондуктан, мен анын бул адебин туурап, ошондой болууга аракеттенип, аваз көрчүмүн. Алдыга коюлган тамакка каалагандай кол сунуп, жээр-жемексендей ныксыраган алиги кашка баштар да мынчалык эптүү тамактаныша алышпаганын, чынынын түбүн кашык менен тырыктатып жиберишерлигин, бычак менен вилканы эптенише алышпай калышарлыгын, ал түгүл тарелкаларынын жагына жакшына дасмалданып, бүктөлүп коюлган майлыкты утуру

ооздорун арчыбатып уйпалап ташташарлыгын ушул үйдө эстегем. Азыр муну тиги мейман да тастыктады. Оокат ичилип, желинип жаткан мезгилде тамагын бир жолу да кырынып жетөлбөдү, бармагын оозуна сала жаланбады, башкаларга окшоп гороктотуп мурун тартпады, кашык, вилкага тишин тийгизбеди, сакалына эчтекени чачыратпады.

Сүйлөшүлүбүткан сөздөр деле ар жакка көп чачырап кетпеди. Бүгүнкү күн, Кеңеш өкмөтүнүн түбүнүн солкулдай баштаганы жөнүндө ки-ичине айтылды. Калганы өтөр-кетерлер тууралуу сыйпаланып жүрдү. Акырында колго жагымдуу жылуу суу куйдум. Экөө тең мага өмүр тилешти, жакшы турмуш каалашты.

Ошентип, мейман узатылган соң, үчөөбүз калдык. Дасторконду да Салтанат эже өзү лепилдей жыйыштырып койду. Идиш-аякты бири-бирине тырык эттире тийгизбей жууп, аарчып, орду-ордуна тизди. Ошондон кийин гана кичине насактап, ыйлактаган Тилекти эмизип олтуруп калганыма оңтойсузданыбатканымы түшүнгөндөй жылмая күлүп жанымга келди.

– Саал тумоолоп калган го Тилекжан. Жакшы болуп кетет, коркпо. М-м... Капа болбосоң, бир сөз айтамын. Антпейсиңби?

– О жо-ок, неге антейин, эже.

Чын да. Көчөдө калган жеримен үйүнө киргизип алып, ушунча жакшылыктарды көрсөтүбүтканына капа болсом, тузу урбайбы. Кашкая күлүмсүрөп турган өңүнө тике карабай өтө акырын жооп кайтардым. Ал да ошо калыбын бузбады.

– Эми эртедир-кечтир айтылар сөз бар... Жашсың, өтө жашсың. Ошого карабай, жаман адамдардын кесепети тийип, кыйла генчиле түштүң, ысык-суукту кечирдиң башыңан. Корктуң-үрктүң. Көргөн кордук, тарткан ызаң бар... А-а, ар кимдин башына салбасын кудайым мындай нерселерди. Лекин, ушинтип калдым деп жүрө берген да болбойт. Акыры бир күнү...

Ал сөзүн жүдө алыстан баштады. Акыбалымы толук түшүндүрдү. Айлантып келип турмуш куруумду сунуштады. Жашоонун, үй-бүлө куруунун өзү ар бир мусулман пендесинин парзы экендигин акырын жылдырды.

– Мен коколой баш олтурамын. Ушул мага жакшы дейсиңби? Көз жашымы куюлта койбой сыгып жүрөмүн. Ич күптүм күчөгөн күндөрү эшигимен төрүмө чейин төшөлгөн мыногу килемдер, анавы жылтараган алтын-күмүш идиш-аяктар, колумдагы үзүк, кулагымдагы салбаңдаган сөйкөлөр көрүнбөй калат. Башымы алып жок болуп кетким келет. Бул кудай пендесине жарашмак түгүл, күнөө болор. Сен мендей болбо... а-а, ошондой.

Сөзүнүн акырында жанагы келип кеткен меймандын мени жактырып калганын, атайы өзү да мага көрүнгөнү келгенин айтты. Көпкө мага телмире тиктеди. Мен башымы жерге сала унчукпадым. Бирок анын айткандарынын баары көңүлүмө куп туура келибатты. Чын эле ошондой экени кыялымда кайкыды. Бирок турмуш кур деген ой далдыратты, жүрөгүм мыжыккандай түйүлө түштү. Нажи көз алдыма тартылып, ата-энесинин күндө кордоп айткан сөздөрү кулактарыма жаңырды. Кантсе да баари бир ошентип керектигине, аргасыздыгыма майлам келдим.

Акыры түбү Салтанаттын айткандарына макулдугуму билдиргендей унчукпадым. «Тилекжаныңды өз баламдай асырап аламын, баладан азар кылбаймын. Ким ошентсе да, кыргыз антпейт», – деп бышыктап айткандары о-о алыстан жылт эткен үмүт учкуну сымал, жакшы күндөргө азгырды. Анын үстүнө тиги адамдын кандайдыр жылдыздуу, жагымдуу оңу да ушуга түртүбатты о төрүмдөгү пысып жаткан ишеничтерими.

Кийин кантип сүйлөшкөндөрүн билбейм, жубандык каада менен мени эже өзү жаңы бүлөгө жеткирип, алар кой союшуп тойчукка окшош кичине нерсе өткөрүшүп, тутунган энеси дешип Салтанатка бир сыйра сарпайы кийгизишип, кайра жөнөтүп жиберипти. Мейман тосуп, күзөтүп жүргөндөр да жылып-жылып таркап кетишти.

Үйдө арык, сопок баш киши калды. Жашы элүүдөн ооп, тагыраагы алтымыш таталап барган. Утуру аер-бурге жыла олтуруп, арасында тынымсыз күрсүнүбатты. Өтө оңтойсуз абалда турганы даана байкалыбатты. Буларга анча маани бербедим. Мени көргөнү барган баякы Нурмаматти күттүм. Бирдеке иш менен алектенип жүргөндүр деген пикирде жаңы келген келиндей созулуп олтуруп албай үй ичин жыйыштырымыш болубаттым.

Мен акмак болуптурмун. Нурмамат эмес, ошо сопок баш Жанжигит экен күйөөм. Муну билерим менен, бир өйдө көтөрүлдүм, айгай салдым. Бирок ордуман туруп кете албадым. Кайда барам? Кайра Салтанаткабы? Ошол бейбак ушинтип алдабатабы? Билдиби, билбедиби? Бул суроолор кайта-кайта жаңырыбатса да, эшикке жулунуп чыгып кетпедим. Ошентсем эле дагы шерменде болорум, көчөдө каңгып каларым турган нерсе. Өзүмө карадым. Эр тандагыдай акыбалымы таразаладым. Кемтигим болбосо, ашык жерим жок. Жаш элем дей албаймын, ал курагым жайрап жатат. Этегим жыртылмак түгүл өрттөнүп кеткен.

Жанжигиттин төрт баласын кириндирип, кир-когун жууп, үй ичин мизилдете тазалап-таарып, оокат жасап... булар мага көнүмүш иш. Апам, кала берсе Салтанат үй тиричилигине бышырып ташташкан.

Бирок эженин колунда калган баламды сагындым, бала жытына көнө түшкөн моокумум омсоңдоп, шаштым кетти. Жанжигит эки-үч жолу алып келгени барып, куру келгенде озондоп ыйлабаттым. Ал мени сооротуп, Салтанаттын айткандарын төкпөй-чачпай кайталап берип, дагы барарлыгын түшүндүрүп...

Бир ай өттү. Күйөөм экөөбүз ымалага келишип алдык. Өтө жөнөкөй, кыргыздын кадимки сада кишилериндей ишенчээк, кыйтың-куйтуңу жок эле неме экен. Ыраң-ороюнун чүлдүйгөнү, башынын сопойгону деле билинбей, өөн учурабай калды. Аялы каза болгондон бери жүдөп калган бечаранын үстү-башына кичине көңүл буруп койгонума жалжайып эле алды, пөйпөлөктөйт. Оор нерсени колуман ала коёт, тез-тез эс алып ал дейт. Балдары чуру-чурулашып жаныман чыгышпайт, жалооругандай жалжылдашат. Энелеринен ажыраган байкуштар жүдөөнүн оорчулугун тартышты да, ач-жылаңач бойдон ар жерде томурайышты да, сиркелешти көрүштү да.

Кийин эки-үч курдай Салтанатты издеп өзүм бардым. Таппадым. Ичимен тындым, үшкүрдүм, ыраңыман аздым. Тилектин бажырая күлгөнү, тыбыраганы, упчуну бүлкүлдөтө соргону көз алдыман кетпей туруп алды. Бирөөгө сатып жибербедиби деген ой да келибатты. Мындайда азайбаданим дүрүлдөйт. Андайлар да болубатпайбы... Бирөөнүкү мындай турсун, өздөрүнүкүн да ошентишибатпайбы...

Жеңил машина менен бир күнү Салтанат өзү келип калды. Үстүнө кийген костюму, шымы субагай боюна кынаптай жабыша чыпыйып, сүлкүлдөйт. Кара көз айнек да тагынып алыптыр. Эриндери кыпкызыл боёлгон. Кыска чачы сүлкүлдөй кулпурат.

– Буюм-тайымынды түйүнүп чык. Муну менен жашатпаймын сени. Бала керек болсо, тез бол. Антпесең кала бер. Бизди алдашыптыр булар, тузакка түшүрүшүптүр.

Не дээрими билбей туруп калдым. Жанжигит талаада. Ар балээ оюма келе түштү. Кетким келбеди, бирок Тилектен да кур калуудан аябай корктым. Салтанаттын мындайын көргөн эмесмин. Алданган кишидей алкынып-жулкунганына адам чыдабайт. Чындап күйүбаткандай ыйлап да жүрөт.

Түйүнүп, көтөрүнүп чыкканымда Жанжигиттин эң кенжеси апа-лап этегими тартып, чырылдап ыйлаганда өзүм да жашымды булактай агыздым. Баа деп бакырып жибербей эрдимди кесе тиштеп, бош сол колумдун алаканы менен оозумду бекем бастым. Калган берки үчөөсү да бозурайышып, чачылып кетчүдөй бөжүрөштү.

Өлүгүнүкөрөйүн ошол Салтанаттын. Эки-үч күн өткөрө койбой, Тилегиме моокумум кангыдай болбой дагы бир күйөөгө узатып жиберди. «Эй, бейбак, бакты кара! Он күнчө жашайсың. Таза нерселерди алдырып кийинесиң, алтын шакек, билерик, сөйкө алдырасың

жаңжалдашып болсо да. Анан качып келе бер. Антпесең, балаңы экинчи көрбөйсүң» – деп эми түп максатын ачык айтты.

Оозум ачыла таң калдым. Ишенгим келбеди анын жылтыраган өңүнө тике тиктеп туруп. Атырылып барып беттерине чеңгел салып, аткып-аткып алгым келди. Бирок андай кудурет кайда?! Ушу тапта ага каяша айтканга алымын жетпесин акылым алыбаткан. Ошол үчүн унчуга албадым. Калчылдаганым гана басылбай мисирейдим.

Айла канча, Куу-Майдандагы сакалсыз көсө чалга сатылып кете бердим. Анын наспай жыттанган сасык оозуна чыдоого аргасыз болдум. Келтегин жеп, көзүм көгөрдү. Ушуну шылтоолой «түйүнүп» алып сегизинчи күнү Салтанаттын үйүнө кайра келдим. Өтө тез кайтканыма ал аябай маашырлана кубанды.

Ошодон кийин тез-тез сатылып, тез-тез качып кутулубаттым. Эч жерден «түйүнсүз» кайтпадым. Ушинтсем гана Салтанаттын газына калбасымы түшүнүп бүттүм. Эрге сатылбай үстүндө беш-он күн олтуруп калсам, Даткайымдыкына жиберет. Ал өлүгүңдү көрөйүн түшкө чейин да, түштөн кийин да эркектерге кошубатты. А-а. Бара-бара буга өзүм да көндүм. Эркек кудуретинин ар түрдүүсүнө жолуккан сайын, дагы башкасынан үмүткер болуп, болбосо издеп кайсалактап...кесел бул, айыкпас дарт...

...Икая бүттүбү, бүтпөй калдыбы билбейм, олтурган кабинетимдеги катар стулдардын бирине кирип келип эле маңдайыма кашкай олтурган бойдон өз икаясин баштап алган аял озондоп ыйлап жиберди. Кой-ай дей албай олтурган жеримде каттым.

Не деп сооротомун? Менин ордумда башка бирөө олтурса, ал кантмек? Акылым жетпеди. Балким, урматтуу окурман, Сиз бирдеке дей аласызбы? Эмне демекчисиз? Аялга боор тарта Нажини күнөөлөбөткандырсыз. Муну мен боолгоп турамын. Мен деле ошол кыяздамын. Бирок бул баари бир жооп эмес. Буга сиз деле макулдурсуз. Ооба, ошондой. Андыктан, экөөбүздөн да дурусуураак бирөө чыгып калар. Жоопту ошого тек коёлу.

Ооба, тек коёлу. Азыр сизди бул бүтпөй калган икаянын негизги каарманынын кийинки тагдыры кызыктырып жаткан жокпу? Аягына чыкпай калганымы туя моокумуңуз канбай, мени күнөөлөбөткандырсыз. А-а ошондой. Кеч болуп калгандыктан, аял эртеси аңгемесин улантаарын айтып коштошкон бойдон келбеди. Абдан күттүм. Бир күн өттү, үч күн өттү... Күндөр өттү, келбеди...

«Күйөөсүн өлтүрүп койгон аялдын соту болот экен, сен ошого катышып кел», – деп баш редактор мени жөнөттү. Залга кирип барып эле эсенем катты. Алиги аялдын колуна кишен салынуу турганын көрдүм да, селт эте чочуп кеттим. «Кимди...Кимди өлтүрдү?» – деген суроо да даяр турду көңүлүмдө. Иш карала баштаганда түшүндүм. Нажи өлүптүр, өлтүрүлүптүр. Экөө бала талашышыптыр...

Мына аягы сизге, урматтуу окурман. Эми кутулдумбу? Андай болсо, калганын өзүңүз ойлонуңуз. Мен эчтеке дей албаймын. Андан көрө үчүнчү икаяга киришкеним оңдур.

ҮЧҮНЧҮ ИКАЯ

«Ата-а!» – деп түшүндө кыйкырып жаткан Марапат өз үнүнөн чочуп ойгонуп кетти. Түшүнө бербей башын өйдө көтөрүп олтурду да, эки жагына элеңдей көз чаптырды. Жүрөгү лакылдап, алкымы оозуна тыгыла деми кыстыккан неме саамда өзүнө келе түшүп, анан элейди. Түш көргөнүн түшүндү.

Баари бир тынчтана албады. О качан дайынсыз жоголгон атасы, анын алагайыраак чегир көздөрү ага дале чекчейип тигилет. Өңү карасур тартып түнөргөн. Үстүңкү калың дордойгон эрини чормоюп, сигареттин түтүнүнө ышталган саргыч муруттары тикчиет.

– У-фф!

Марапат үшкүрдү, терең дем алды. Жалгыз бөлмөлүү өз үйүндө эле экендигине биротоло көзү жетти. Бул ааламдагы тирүү жандай кыйчылдаган темир кроватинан түшүп, буттарын сүдүрөлтө кадам таштай ашканасына кирди. Чоргодон сызылып чыккан сууга бетин чайкап, кирдеген чачыгы менен сүртүнүп бүтүп, күзгүгө каранды.

Аттиң а-ай! Капкара көздөр о чанакта киртиет ов! Ана-мына өчүп калчудай жылтырайт. Каректи кара, каректи. Кеңейген, кудуретсиз бозураят. Узун кирпичтерчи... уйпаланган, сынган, кайрылган. Көздүн асты көгайкыланып... шишип... апсайган чачтары кыроо баскандай агарып...

Мурда да эсинде жок, качандыр күзгүгө каранып жүргөн. Бирок бүгүнкүдөй саресеп салбаганбы, азыр пуштайган өз жүзүнө тигиле тиктеди. Баякы кызылы-кызыл, агы-ак өң жок. Жаактар шимирилген, жука эриндер калдая шишип, мурун пычыйган. Алманын сабагындай узун мойну кылтырап... Бир жат адам карап тургансыганына айраң кала тиктеп, анан чочуп кетти. Кетенчиктеди селейген бойдон.

Аздан соң кайра көздөрү бозорду. Бирдекени ойлогонго, ал түгүл азыр эле өз өңүн тиктеп чочуп кеткенин эстегенге дарамети жетпей башы шылкыйды. Айланбаш козуга окшоп артына бурула, жаткан ордуна кайра барды. Шылкыны куруп, дарманы жок сүдүрөлгөн бойдон аер-буеринен пахтасы булайып чыккан төшөнчү, түгү кетип бүткөн одеял, жалгыз жаздыгы бар ошо кроватина чалкалай жатты. Көздөрүн чоң ача бөлмөнүн ичин сыдырып карабаткандай көрүндү. Ал бирдекени издебеди. Бирдекени көзүм чалар бекен деп ойлободу, ойлой да алмак эмес. Анткени бөлмөдө ошо кыйчылдаган кровать, анын баш жагына катар коюлган кичине стол, стулу менен, столдун

үстүндө арагы ичилип бүткөн бош бөтөлкөдөн башка эчтеке жок эле. Бөлмө жапжайдак.

Түн али сүрүлбөгөн болчу. Ардем кыял ойлору бир жерге топтолбой чачылып, уйкусу канбай калган адам сымал көздөрү сүзүлүп, тирүү немедей кичине кырына жөтөлүп, сол жамбашынан оң жамбашы тарабына оодарыла жатып, дагы терең уйкуга бейгам кете берди. Сырттан кирген бирөө кокус бир тиктеп, жаны барбы деген ойго сөзсүз барышы да ыктымал эле азыр.

О шашкеге барып кайра ойгонду, өзүнө келди. Буралып ордунан араң турду. Эмне болгонун эстей албады, ага дарман жок. Ойлонбоду. Ойлонгондон не пайда? Ошо илкиген тейде терезеге жакын басып келди, көчө тарапка карады. Караганда не? Эчтеке. Аяк-буякка шуулдай өтүбаткан автомашиналар, кумурскага окшоп шашылган адамдар аны кызыктырбады. Неге ошентип керек эле. Алар көңүлсүз. Ушундай туйгу барбы анда? Жок.

Көп өтпөй сыртка чыкты, бети-колун эптеп чала чайпанып. Үй айлана көчөгө чыкты.

Эски-Ноокаттын бул көчөсүндө дайыма адам көп жүрчү. Бүгүн андан да көп. Күндөгүдөй эмес, баары жасанып алыптыр. Бала-чака да өтө ызы-чуу. Алардын Ноорузду майрамдап жүрүшкөнүн Марапат кыялына келтире албады. Аны менен иши эмне. Кызыкканда не пайда.

Адамдардын агымына кошула маданият сарайынын алдындагы кең аянтка келди. Сегиз-тогуз жерге тигилген боз үйлөрдүн ичине жайыла салынган дасторкондордогу дүйүм тамактардын, ар үйдүн жанында бирден кайнап жаткан казандардан көтөрүлүп, аянтты бүт каптаган сүмөлөк жыты анын курсагын куйтулдата тамшантты. Селкинчек тепкен жигит-кыздардын шаракташы, комузчунун дарыянын шарындай черткен күүсү, ырчылардын оболонгон тунук обондору арактан кара куйкум болуп сүстайган өңүнө кичине болсо да кан жүгүрттү. Ирдентти саал. Бакыракай көздөрүн жылтылдатты. Жалпайган Аскар куудулдун таптап сүйлөгөн куйкум сөздөрү жылмайтты акыры.

Четтеги боз үйдүн жанында дардайып турган өзү курдуу эле бир капкара кишиге көзү түштү. Кулактары чоң экен делдейип. Бырс этип күлдү анын калың, сапсайып өскөн каштарына тиктеп. Чоң курсагын жаап-жаппай калган кыскараак көйнөгүнүн эң ылдыйкы топчусу түймөлөнбөй киндиги көрүнөт.

– Майрамыңыз менен!

Тааныбаса да эзелтеден көрүп жүргөн киши кыялда ага жакындап барды. Тиги бурулуп Марапатты баштан аяк сыдыра тиктеди. Боол-голодубу же түк эле тааныбадыбы, айтор, борбойгон мурду тырышты.

– Сага эмне керек? – деп бурк этти.

Азыркы күндөрдө, эгемендүүлүк алгандан бери, мындай самсаалап, суранып-тиленип, көрүнгөн жерде жатып калып жүрчүлөр Эски-Ноокаттын да көчөлөрүндө көп эмеспи. Ошолордун бири да деген тейде ормойду.

Марапат чегинбеди. Ошентем деп ойлогон, олку-солку болгон да жок. Нары боз үйдүн ичиндеги дасторкон үстүндө сулкуяп-сулкуяп жаткан чучуктардын, жаңы келиндин диңкийген куйругундай аппак болуп бүтүн бойдон турган сүт куюлуп бышырылган өпкөнүн, кой майына басылган аш-палоонун, өрүк как, майиздин, Ноокаттын кыпкызыл алмаларынын даамы арактан башкага былк этпей калган напси кытыгысын козгоду, жутунтуп жиберди. О-ху-у. Мындайлар түшүнө кирбес.

– Өл-а-а, тааныбай калдыңызбы?

Эркектерди торуна түшүрөрдөгү адатына сала Марапат жымың этти, моймолжуй бүт тулкун тербелтти. Бирок анысы ойдогудай жарашпай калганын өзү да дароо сизди. Мурдагыдай жаркылдаганга урунду. Анысы да окшошподо. Ошентсе да шыйпаңдаган кыязда мүдүрүлө түшкөнсүп Кубатка кипти менен жөлөнө туюк, онтомуш этти. Колун тигинин колтугуна өткөрө салды.

Мындай үстү самсалап жүргөн, көздөрү көгайкылана шишиген, бүт өңү бузулган жугумсуз аялдардан жадап бүткөнсүгөн кыязда Кубат аны өзүнөн алыстата акырын түрттү. Ачуусу келмек эмес, мүзөсү гам жебеди.

– Бар, бар эми. Чачыңы ак аралап, мойсопуттуктан өтүп калганыңы сезбей калган окшойсуң. Эми базарга салынган байталдай миң кылпылдасаң да, өтпөй калыпсың.

Бүгүн өзү башкача. Мындай сөздөр түгүл, сөккү-каккыларды канча баштан кечирсе, ошончо кабагым-кашым дебей ыржалактап басып кетип жүргөн. Азыр о бир жери тырс этти. Ага таарындыбы же сындыбы? Муну өзү да түшүнбөдү.

– Ме, анан жакын жолобо, тигинде чоңдор келатат, – деп Кубат чөнтөгүнөн бир ууч акчаны чеңгелдей сууруп алып чыгып, арасынан жыйырма сомдукту Марапатка сунду тезирээк кутулууну көздөп.

Сетирейген Марапат колуна Кубат кармата койгон акчанын канча экенине карап да койбой нарылады. Базаргирлигиң өтүптүр деген сөз гана дагы көңүлүндө туманданып, кулагына чуу-чуу деп жатты. Намысы козголдубу? Ариетине тийдиби бул сөз же ?.. Биринчи жолу айтылбады да. Адатта мындайга маани берчү беле? Ким билет. Балким, өзү да түшүнбөй, ажырата албай бараткандыр. Ошол үчүн илкип сүйрөлгөн буттарын тырып-тырып эттирип, Шарап көрдүн аракканасына бет алдыбы көнгөн адат менен?

Борбордук базардын эле күн чыгыш тарабынан өткөн ичи таштандыга дайыма толо турган, эки жагы цементтелген терең, кең арыкты (канал десе да болот) аттата курулган сеп этме кичине дүкөнгө жетип, ичкериге кирип эле колундагы акчаны унчукпай соода тосмо столунун үстүнө таштады.

– О-хо! Марапатхон, бүгүн дөңсүң го. Кечээки жыйырма беш граммдын акчасынан да кутуласың... Клиент чыктыбы? – деп Шарап бапылдады.

– Куй, көп сүйлөбө.

– Хо-п, гөзалим! Мына-мына... Бу кызыталактын кылтылдаганын кара. Ман-на куйдум. Ала кой.

– Э өлүгүңдү көрөйүн жинди сарт! Аз куйдуң го.

– Кой а, Марапатхон... Мана, куй десең яна куяман та. Жарымысын кийин ичсин дегеним. Аз-маздан... кийин жыгылып калбасаң эле болду.

Марапат анын өзбекче-кыргызча аралаш сөздөрүнө көңүл бурбады. Стаканды эки колдой кармап оозуна алып барды. Колдору ушунчалык калчылдабаткандыктан, стакандын кырына жеткире мелт-калт куюлган арак чайпала баштады. Эриндерине, тишинин кыпкызыл мүлктөрүнө арактын чачырандысы тийип, кемшийген ээги аркылуу ылдый куюлуп да кетти. Башы жежеңдеп, көздөрү жумулду куду ичип жаткандай.

– Тохтаңг-тохтаңг, жонгинам.

Шарап эми өз тилинде таза сүйлөп, леп соода столун аттай секирип өтүп, анын колунан стаканды ала койду. Марапатты арт жагынан бир колдоп кучактады. Анан экинчи колундагы стаканды анын оозуна жакындатты жаш балага оокат ичирип жаткансып.

– Энди жонгинам, огзиңи оч. Аб-баракал-ла. Ана-а аммаек равшан, хам гүлистан... Өзиңга келип оласан бир паста. Мана стул. Утириб дам ол озгина.

Аракты ачырканбай гурт-гурт эттире жутуп бүткөн Марапат оболу терең дем алды. Али титиреги басыла элек колдорун жазган бойдон стулга араң олтурду да, шуу үшкүрдү. Ошондон кийин бозоргон, ааламды ымыр-чымыр көргөн көздөрү саал тунду. Саамга барып калчылдабаткан бүт денеси жазыла баштады.

Тер кетти. Бирок бир гана баякы көңүлгаштыгы дүпүйдү. Бүлбүлдөгөн бүдөмүк нерсе тынчсыздандырып, оюн удургутуп турганын сезгени менен, не экенин ажырата албады.

Аздан соң илкий туруп, сыртты көздөй жөнөдү. Артынан Шараптын бак-бак сүйлөгөн сөздөрүн уккан да жок, тыңшоого кулак төшөбөдү. Каткырык, күлкү менен сүрүлүп жүргөн адамдардын арасында басып баратты. Ачкалыкпы, болбосо жана ичкен арактын

таасири башталдыбы, тез эле көздөрү үлүндөп, кайра масалети башталды. Башы айланып жатканын өзү сезген жок. Каякка барарын да оюна албады.

Элдин Марапат менен иши эмне. Оозунан ичкиликтин ачыткы жыты буркураган, үстүндөгү шөлбүрөгөн шакмар кийиминин жыртылган жерлеринен эти көрүнгөн, сапсайган чачтарын эптене албай каздык куракка кадам койгондой көрүнгөн аялга ким көңүл бурмак? Эч ким. Көнүмүш көрүнүш. Мындайлар азбы.... Майчы катын ичет, гүрүч саткандар эрте күндө ичет. Бензин саткандар кечке жуук ар жерде томолонот. Түнкү «көпөлөктөр» кычыйт. Иши бүткөн эркектер көчүккө бир тээп чыгарып койгондо, дагы бирөө-жарым илип кетсе түзүк, болбосо бир бурчта, же акыр-чикир ташталган жайларда кала беришет. Карыган, жашы өткөндөрүнүн акыры көргөн озур ушу. Анан баарынын шылтоосу бар. Ал – арпанын наны, болбосо бүгүнкү күн. Таза болбогондо лөлүнүн эркектериндей иштебей, эчтеке таппай жеп-ичип үйдө олтурган эрлери. Иши кылып, өз айыбын, ичкичтигин, көчөдө калгандыгын таналыш жок. Аз да болсо ариетнамыстан тышкары адам атын асырайт да.

Соттун имаратынын жанына жете бергенде Марапат эки жагын сыдыра каранды. Жатып эс алыш керек деген ой келдиби, болбосо уйку-насақтыктын күчүбү, айтор, жаны жай тартып баратты. Жалгыз бөлмөлүү үйү эсине эмес, кыялына келбеди. Көнгөнүнчө түз эле Лениндин айкели тарапты көздөй илкиди.

Айкелдин жанына жете кыйлага шөлбүрөдү. Тизелери бүгүмгө келбей калчылдабатты, башбербеди. Колу менен жер таянганы эңкейип баратып кулап түштү. Айкелдин түбүндөгү тайпанын кырына чекеси тийди. Арактан суюлган кан шар жайылды пешенеден. Суналып жатып калды аздан эле кийин.

Ким билет. Мышык ыйлай турган ушул акыбалында да ал тиштенди, тиштерин кычыратты. Жаңдалбас уруп жаткандай бүт тулку дирт-дирт этип, шилбидей моюну кожоңдоп, кокосу турган жери билинер-билинбес кыймылдап, оозун кең ача дем алганга урунубаткансыды. Ажалга моюн бергиси келбейаткан пенде өңдөндү.

Бул арман дүйнөгө келгендердин эч бири өзүнүн топурактан жаралганын, эртеңби, ушул эле таптабы, кайра топуракка чачылып кетерин ойлобос. Ошол үчүн адамзат кайсы бир мезгилдерде кырчын кезин, шуулдап көк тиреген мезгилин, толкуп-ташкан учурун көксөөрү анык. Оттой ауру шуу этип көкүрөктөн чыгып кеткиче тиштенери, тырмышары бышык. Көз тойбогон жарыглыктын учкыйырсыз мейкиндигине тигилери да чын. Жөн эле чачылып кетүүгө оңой моюн суна койбостур ов! Азыр Марапат ошол тейде, кыялда тебинип, тыбырчылабатпаса да, тиштенип алган болчу.

Ал сулап калды акыры. Ыраңы купкуу болуп кубарып, узун-кыска кирпичтери көздөрүн жаап, эриндери кымтылган бойдон дем алганы сезилбей, бир калыпта дымыды.

– Эй, канчык, тур ордуңан. Атаңын төрүндө жаткандай керилипсиң го!

Милициянын сержанты Марапаттын эти качкан как көчүгүнө бутунун учу менен акырын түрткүлөдү. Ойгонбоду. Козголбоду. Дем алып жатканы сезилбеди.

– Тур деп жатам!

Сержант үнүн катуураак чыгара эки жагын элеңдей каранып алды. Адамдардын көңүл бурбай, быякты тиктебей өтүп жатышканын баамдай эми как эттире тепти.

Тепкиден улам Марапаттын көмөкөйүнөн угулар-угулбас туюк онтоо чыкты. Көзү кичине ачылгансыды. Бирок кыймылсыз кала берди.

Сержант кооптоно түштү. Үңүлүп тиктеди аны. Тирүү адамдын кейпи жок. Кырынан жаткан немени оодара чалкадан түшүрсө да, былк этпеди. Башы, бүт тулку шылкылдады. Чекесиндеги каны эми бетин жаба агып...

Аздан соң тез жардам машинасы бый-бый, бый-бы-й эте жетип келди да, кайра «өкүрүк» чыгара дабаакана тарапка учуп жөнөдү.

– Мас эмес бекен?

– Э билбейм. Көп кызыксаң, оозунан жыттап көр.

Экөө ыкшып күлүштү. Буларга не. Мындайларды ташып жүрүп жадеп көнүшкөн немелер беймарал кытта-кытта кылып отурган жерлеринен козголуп калгандыктарына өкүнүп жатышканы, аны улантууга шашылышыбатканы азыр.

Жаткан жери кыймылдап, шарап-шурук эткенде Марапат ойгонду. Кырынан бүктөлүп жатып калгандыктан, каерде экенин боол-голой албады. Бирок нараакта бопбоз болуп жаткан эки-үч өлүктү көзү чалды, түшүнгөн жок. Алардын кыпажылаңач экендиктерине да маани бералбады.

– Э, энеңди урайын, акмактар. Тирүү немени апкелип жаткырып коюшуптур эшектер! Чакыр, реанимацияга алып барышсын муну.

Жанибек касап-орус (паталогоанатом, касап орус деп эл атайт аны) өлүкканада жаны чыккыдай бакырды. Анын сөздөрүн чала-бучук уккан Марапат түшүнбөдү. Ким жөнүндө айтылып жатканын да ажырата албады, иши кылып, оозу-мурдуна ак тагып алган адамды гана көрдү.

Эки жумача дабааканада канын гемодез менен жуудуруп, глюкоза алып жатты. «Марапат кандайсың?» – деп эч ким жоктободу. Ылымылык суу көтөрө келип, ал-акыбалын сураган, көңүлүн көтөргөн бирөө жарым болбоду. Муну өзү деле күткөн жок. Кайсы жакыны бар эле...

Врачтар мындай калып, кир-кок жуугучтардын түрткүсүндө жүрүп, баякы шөмтүрөгөн кебетесинде ооруканадан чыкты. Майда-чүйдө нерселери башаламан чачылып, кунары качкан үйүнө келди. Жалгыз табуреткасына көчүк басты. Олтура берди мелтиреп. Нени ойлоду, нени койду, тутулдубу же жөн элеби, белгисиз. Бирок көзүнөн жаш агыза ыйлап, купуя кыйналып жатты. Анан ордунан туруп кроватина кыңкайды. Анысы онтогондой дагы созула кыйчылдады. О кыйлада чалкасынан жатты. Өзүнөн өзү жумула уйкуга кетчү көздөрү эми чекчейди. Акыркы жолу атасын көргөн күнүн аста-секин эстей баштады...

Кыш чилделигине сала кычырап, ага кошул-ташыл бороон эки-үч күндөн бери көз ачырбай улуит, уңшуйт ааламды аңтар-теңтер кылчудай. Үн жетер эмес кадам ары турган караанды көрсөтпөй кар тозоңу удургуйт, ичи-коюнга кирет. Сырт ушинтип аңгир-дүңгүрү менен күпүлдөбөткан.

– Ой, акмак, жиндисиңби! Ошол айгыр жоголгуча өзүң өлбөйсүңбү. Анын Ригадан канча пулга келгенин билесиңби? Э энеңди... дөдөй! Тап! Таппасаң башың менен жооп бересиң.

Топтомолук, семиз, сары зоотехник ичкериде буркан-шаркан түшө сөгүнүп, уурттарына көбүк пайда болуп, түкүрүктөрү чачыраганча кыйкырды, өкүрдү. Колхоздун көздөй асыл-тукум айгыры жоголуп жатса анан. Жер тепкилеп безенди аттын жарым миллион сомго жакын тураарын кайра-кайра айтып.

– Э, издеп барбаган жерим калбады. Ушинтип эле олтурат дейсиңби. Ич-ичиме суук өтүп өлбөгөн жаным кашайып...бакырасың, сөгүнөсүң.

Аскар салаңдаган башын көтөрбөй тиштенет. Жер чукуйт. Өң-алет өчкөн. Бир аптадан бери бороонго этек-жеңин жулкнулата кер кашка Тамаданы издеп жүрүп жаактары шимирилген, ошол арада алынбаган сакалдары өскөн. Суукка капкара болуп тотуккан жүзү кургатылган балык түспөл чатыраган.

– А ошо Тамада өлгүр өлбөсө, табылар. Бороондо бир буйткада байтал карап, буюгуп туруп калгандыр. Зоотехник бала, коюң эми ачууланып, катуу кете бербең. Андан көрө дасторконго караң. Сизди жакшы көрөт эле деп нанды казанга бышыргам атайлап. Алыңыз нандан. Чыныдагы кымыздан ичиңиз.

Баятан бери катын каадасын бузбай маралдай керилип басып, кээде гана үшкүрүмүш болуп, түйшүктөнүп жаткансып жүрүп Ал-малыктын алоолонуп күйгөн көмүрүнө кызарып чыккан печкеге чай кайнатып, демдеп бүтүп, дасторкон жайган Татубүбү акыры шыңк этти. Онунчу чырактын үлпүлдөгөн жарыгына атайлап жүзүн тосо Жаңыбайдын көңүлүн өзүнө бурду. Оозундагы алтын тиштерин жаркылдата күлүңдөдү.

Жаңыбай леп Татубүбүнү карады. Жаңы көргөндөй элейди. Тигиле тиктебатып жутунуп жиберди. Койкойгон чүрөк моюнга жараша суйсалган узун бой, оту жана балбылдаган көздөр, ооз комуздай куюлган мурунга кытай жарашкан оймок ооз аялдын жаркылдашы аны арбап алгандай аңырайтты. Азыр эле аңтар-төңтөр болуп кетчүдөй турган ара быш эткендей шуулдаган жымжырттыкка айланды.

– Байым, чекеңизди тырыштырып олтура бербей, Кара-Таш булак тараптагы буйткаларга дагы бир саресеп таштап келиң. Далдоо жерлерди калтырбай караңчы, табылып калар жаныбар. Болбосо, адатынча азынап, өзү ойноп жүргөн байталдарын алдына сала айдап кирип келээр талаада калбай. Сабыр кылгыла экөөң тең.

Аялдын назик, жылаажындай үнү жылан ышкырыгындай арбап, сыйкырдап койгондой эки эркекти, бири-бирин баса калып тытып жиберчүдөй ачуудагы адамдарды жайлантты, толгон, ашып-ташкан ич күптүлөрүн быш эттирди. Бейпарварликке аргасыз көндүрдү.

Киши колдуу эле болгондой туюлуп, үйүрүнөн ажыраган жаныбар бир жерде байлана жер чапчыбаткандай элеңдеп көрүнүп, алами ашып, ага кошул-ташыл сарытамыздай коңулдаган Жаңыбайдын сөгүнгөнү ого бетер оор тийип, тиштенип, ичинен каны өтүп турганда да Татубүбүнүн «чекеңизди тырыштырбай» дегенин кулак сыртынан кетире койбогон Аскар көтөрүлө жаздап токтоду. Ормоё тиктеп, унчукпай ордунан булкуна козголду. Уруш-талаштан бөжүрөп бурчта отурган жалгыз кызы Марапатка сыртка чыгып бара жатып кайрылып тиктеди, саамга тигилди. Ошо кыязда көздөрүнө кылгырган жаш пайда болду. Алсыз жарыкта ал жалтылдап көрүндү.

Шарт бурулуп чыгып кетти. Кырк жаш таталаган дөөдөй киши сырттагы улуп-уңшуган бороондо колхоздун эки-үч байталы менен бирге кайып болгон айгыр Тамаданы издеп тапканыбы, же жөн эле туш келди жөнөдүбү, айтор, короодогу байлануу, токулуу атын минбей, будуңга аралаша жөө аңкастади, мүдүрүлгөнүнө, чалынганына, бороондун этек-жеңин жулккулаганына карабай караңгылыкка сиңди.

О бир маалда катуу күш-пыш, кыңкыстоо, акыштануулардан кыз ойгонуп кетти. Башын өйдө көтөрбөдү. Сизди, туйду. Мурдатан эле апасы менен Жаңыбайдын бул адатына көнүп калгандыгына саал оодарылып, тескери карап, эчтеке болуп жатпагандай көздөрүн кайра жумду.

– Бүттүбү?.. Ыраазысызбы?

Татубүбүнүн үнү наздангандай, гобангандай акырын чыкты. Ушунчалык майин, ушунчалык жагымдуу, таза. Анысын эч нерсеге – булактын угулар-угулбас шылдыртына, комуздун терилген кыңкысына, кыяктын солкулдаган ийине да салыштырып болбойт эле.

– Дайыма колунду кармай элек дүргүйүм, магдыраймын, ажайып дүйнөдө эргигендей эриймин. Чындап ширинсиң, таттуусуң.

Колдурт этти Жаңыбай. Анын сөзүнө Татубүбү най-най этип, чоп эткире көзүнөн өөп, кыздай кыңкыстады. Бейиштин төрүндө үлпүлдөп олтурган перидей жайылып, үлбүрөдү. Тигинин эс-масына мааркангандай өңү албырды.

– Аскардың кантти экен а? Таарынттың, чекеңизди тырыштырбай деп.

Жаңыбай жай күңкүлдөдү. Тынчсызданганы үнүнөн сезилбеди. Бейгам угулду.

– Ал бүгүн келбейт. Бир жерде бүрүшүп жаткандыр. Балким, ко-роо ичине кирип, о бир четиндеги самандын үстүнө жатып алгандыр адатынча. Мындайга көнүп калбадыбы.

– Боорум ачыбатат бечарага.

– Менин да...Кебете-кешпир жетишерлик. Кудай кудуреттен кемсинтип... анда-санда болбосо, жылдап жанымда унчукпай жатып калды бечара.

Сөздөрдүн маанисин Марапат түшүнбөдү. Бир гана алардын жай, ымалалуу күбүрөшкөнүнөн, атасынын эртең кабагы бүркөө келерине, ат табылып калса, турмуш күндөгүсүндөй уланарына зирек акылы жетти. Ошол бойдон ширин уйкуга кайра кетти...

– Өлүгүңдү көрөйүн, айгыр болгон. Үйүрүнөн да ажырап кете-би! Дагы Тамада имиш. Ошончо бээни таштап коюп. Маза кылып жүрөбөрбейби.

Жаткан жеринен козголо Марапат сүйлөндү. Колхоздун ошон-до жоголгон айгырын каргады. Нары жерге карап жаткан бойдон түкүрүндү. «Кайдагы байталдарды эрчип кетмек эле болбураган, бошошкон эме. Суукка чыдабай өөнгө түшүп кеткендир» деген ой сыртына чыкпады. Ошол кыязда артка дагы кылчайды...

Атасы кайтып келбеди. Бир күн өттү. Эки...он күн зып этти, кел-беди, табылбады. Жаңыбай күндө келет кабар алганы. Куру эмес, сары «Жигулисине» майда-чүйдө «артыныбалат», издебатабыз дейт. Акыры өлдүгө чыгарышты. Калың кардын, күрткүнүн астында жат-кандыр, жазда табылып калар дегенге ичтеринен бүтүштү.

Ата көрү-ү. Дүнүйө ушул да. Кечээ жолборстой күркүрөп турган дөөдөй адам бүгүн жок. Айгыр табылбады. Тамадага окшоппу, бол-босо азынаган айгыр анын кейпинде болуппу, иши кылып, экөөн тең көпчүлүктүн башына түшкөн оор күндөрдүн бороонуна буюкту-рушту, ит-кушка жем болдуга чыгарышыбатканда «Кыргыздарды бир жарым кылымга жакын бактык, жөлөмөлөдүк, эми өздөрүнчө тиричилик өткөрүшсүн» – деп коюп, орустар жүз буруша башташты бүгүн. Тили чүчүк баладай кыргыз оболу абдырады, элейди. Кудум

орустардын мал, мүлкүндөй бар нерсе бүт элдик талоонго түштү. Үч тукумду төрт адам бөлүп алды. Ташып баратканда ал чачылды, төгүлдү. Кыргызча таламай көпчүлүктүн турмушуна сүңгүп кирип алды.

Татубүбүнүн мышыкча мыяулашы да күчөдү. Аскардын азы-ноолак чогулткандары гана эмес, жартылаган «үлүштөрү» бурч-бурчтагы арак, вино сатчуу камокторго өтүп кетти. Аңызсыраган эркектин баары мурда көз байланганда келишип, таң атканча «доор» сүрүшсө, эми күндүзү ылыгышкандан тартынбай калышты. Жарым-жартылай жылаңач Татубүбүнүн өзүнө деле жашы өспүрүмдүктөн өйдөгө кылтыя оогон Марапаттын бары-жогунун паркы болбой калды. Кучакташуу, өбүшүү, уят сөздөрдү оозануу көнүмүш адатка айланды.

Жаз ортолой доор сүрүп, чымын-чиркей күчтөнө кутурган чак. Кыпча белин иймеңдете бой тартып, кыткылыктай күлгөнү жылаажындай жаңыра эркек түпкүрүнүн кытыктуу жерине тие зырп эттирип, капкара бакыракай көздөрү жалжылдаган Марапатка боз улан эмес, мойсопуттар тигиле тиктеп, эч кимге байкатпай тамшанган күндөр зыпылдабатканда аер-буеринен жарака кетип, дубалдары бозоргон авгарсиз үйгө Жаңыбай дагы келди. Түнү келди эч кимге көрүнбөй.

– А-а! Биз жакка басыштан өкмөт башы болгондон бери азар кылат элеңиз. Бу кандай шамал учуруп калды?

Жаңыбай көтөрө келген бөтөлкөдөгү аракты бөлүштүрө куюп жатып, Татубүбү оолжуду. Мурда мунусу куп келишчү. Ууртунан жылмайды. Экөө тең окшошподу. Асты калталана шишимиктенген, көгайкыланган көздөрү жалжылдамак түгүл, оту өчкөн очоктой муздак бойдон кала берди.

– Эски кадырданым деп келдим да... Акыбал, турмуш-тиричилик жакшыбы?..

Тиги анын көп жааган жамгырдан кийин без болуп каткан жердей түссүз өңүнө кыйгач тиктеди. Ичип, туш келген менен иргебей жүрүп кеткен эменин түсүнүн ушунчалык бузула өчкөнүнө, жагымсыздыгына баам сала ичинен «тамам болуптур» дегенсиди.

– Эй, Жаңыбай! Кел эми ишти баштайлы. Ошенткенге келсең керек.

Бошогон бөтөлкөнү арт жагына тоголото Татубүбү үстүндөгү желе-тин сыйра шап чечип жиберди. Жадыгер, адамдар айта жүргөндөй, кыпажылаңач экен. Өйдө тура калып керилди, чоюлду. Жүгармак, тулку баякысындай сакталыштыр. Ичке бел, курсагында бир бырышы жок, саал эле бошошкону болбосо, диңкийген май куйрук. Мамактарынын шөлбүрөй түшүп, өңдүн гана өчкөнү, антпесе гаркыраган шоонасы

күчүндө. Жаңыбай муну мурда эчен жолу көргөн, сугу арткан. Тиги ичип кеткенден... ар ким менен жүрөнөөк делинип аталгандан тарта өзүн алыстатып жүргөн күндөрү, өкмөт башы болгондон бери, булар эсинен чыкпай, утуру көз алдына тартылып, утуру түшүндө көрүнүп азгырык сымал оюнан түк кетпеген. Азыр анысын тан алды. Өзүн өзү кармана албай жутунду. Чөгөлөп барып бутунан кучактады. Шаштысы кеткенден ошол эле жерге, жакөндөс үстүнө жаткырды, кең аңыздын уюлундай киндигинен өпкүлөдү чопулдатып.

А-а, эркек акыбалы ушул да. Төшүн каккан киши сөрөйдүн акылына баш ийбеген напси бул таттуулуктун алдында бир бечара, алсыз, кудуретсиз болуп калганын ана көрүп ал. Мас, өлүү аялзатынын бүдүрсүз ылымылык мүчө аттуусунан шириндик издегендей искегилегенин карап кой. Ким баш тарта алат мындан? Ким? Зикир чалган такыбабы? Эркекмин деп көкүрөгүн каккан сөрөйбү? Болбосо эл бүжүрөткөн амалдарбы? Баарынын кылдай созулуп турган жери тырс этер. Эстүүсүнгөнү чалагайымга айланар агари.

Бурч жактагы жалгыз кишилик кроватта чүмкөнүп жаткан Марапат бейзапта болду. Эс-акылын токтотуп, бой тартып баштаган бечара кыздын өмүрү мындайда ар сапар жерге кирип, өзүнө өзү тунчу, чөкчү. Сыныбатты азыр да. Бой керип, өзүн түзөй баштаган неме тигилердин чалпылдашыбатканына көөнү айныбады, окшуп жибербей жаткан жеринде пытырабатты. Жаңыбайдын күшүлдөп-бышылдаганы жанынын кыргагына чарктай тийсе да, жек көрүүсү курчугандан курчубатты.

Татубүбү өлүк. Жансыздай шылкылдаган бүт тулку чымырап койсо кана. Мурдалары канчыктай кыңшылап, таза кырына жеткенде тооктой какылдап жиберчү неме былкылдаган сөөксүз сом гөштөй сулк жатат ушу тапта. Ошондой. Кечээ «тоё» канган да. Каяктагы бир жаш жигитти ээрчитип келген түнү. Таң атканча жандары тынган эмес. Медери ток бүгүн. Эки эле күн эркек менен жатпай калса, гезип «ууга» чыгар агари... Көрүнгөнгө тийишер, сөйкөнөр ыржалаңдап. Бар амалын жумшайт кеселинен кутулуу үчүн. Анын мунусуна Марапат бир жолу да ой жүгүрткөн эмес. Түшүнбөсө кайдан ойломок. Болгону күнөөнү ичкиликке коё алат, сойкулуктан көөнү айныйт.

Бир гана... негедир... ооба, ошол... дагы атасы эсине түштү. Дайыма ушул. Татубүбү тигинтип бирөө менен жатканда атасы Аскар көз алдына келет. Анын башы шылкыйып, кабагы салынат. Тиштенгенден жаак эттери пучуят. Көздөрү гана көрүнбөйт. Аларды, ошол өчүп бараткан көздөрдү, Марапат унута албаган болчу. Буга акылы жетпесе да, негедир тынчсызданып, бирдекеси кемигенсип туюлчу. Атасынын аздектеген бир назик туйгулары мына бул Жаңыбай сымалдарга тебеленип жатканына азыркыдай адеми күчөчү.

– Акымы таштап кет. Бекер замандар өткөн!

Татубүбү үстүн жамынып албай дырдай жайдак жаткан бойдон кийинип, сыртты көздөй жөнөгөнү калган Жаңыбайга ороң этти.

– Сен... Сен... А-а, болду-болду. Ме, ал.

Жаңыбай төш чөнтөгүнөн сууруп алган элүү сомдук акчаны Татубүбүнүн көкүрөгүнө таштап койду.

– Кош, дагы болбосо тыгып ал мунуңду керек жериңе.

Тиги жымыйды. Пык эте күлүп жибере жаздап, өзүн араң кармады. Коюн чөнтөгүнөн уйпаланган акчаларын мыжыга алып чыгып, Татубүбүнүн үстүнө себелей чачып жиберди.

– Э сенден пул үргүлсүн. Ал ана. Жакында дагы келемин. Ар ким менен көп чалпылдашпай этият болуп тур. Анан...

– Анан имне?! Тамаданын пулун бересиңби, өлүгүңдү көрөйүн?!

– Э дагы эле будан чарчай элексиңби?! Эриң жоголгондон жети ай кийин табылган го ал. Кокондон таап келишти го милициялар.

– Өзүң шилтегенсиң.

Татубүбү ордунан козголбоду. Алчайган этсиз буттарын гана бири-бирине алмаштырып алып оолжуду.

– Ой, сегиз-тогуз жыл өттү ошондон бери, унутпадыңбы!.. Карганып-шиленип жүрүп түгөй турган болдум го бул катынга.

Жаңыбай шарт бурула эшикке чыгып кетти. Татубүбүнүн чарактаганына бурулуп карабады, көңүл бурбады, ачууланбады. Себеби бул бүгүн эле болуп жаткан жок. Көчөдөбү, үйдөбү, чоң мааракелердеби, кайталана берип тарпи кеткен шоокум. Ошентсе да, экөөнүн түндөлөрү апак-чапагы түгөнбөй ушинтип уланып келүүдө.

Айыл өкмөт башы кеткенден кийин, үй ичи мыдырады. Кулагынын кужулдаганы токтоп, жаны жай ала баштаган Марапаттын көзү илинди. Бирок бир саатка жетпей кайра ойгонуп кетти апасынын шарактай күлгөнүнөн. Жаткан жеринен турбай башын өйдө көтөрдү. Он биринчи класста окуган Кубатаали. Татубүбүнүн сол эмчегин тиштегилеп, соргулап жатыптыр. Дырдай жылаңач.

– А жетим! Апаңын ууз сүтүнө тойбой калгансың да, ха-ха-ха-ха-а! Сор, сор. Керте тиштеп салба дагы адатыңча.

Дайымкыдай Марапаттын түпкүрүнөн бирдеке үзүлүп кеткенсинди. Аалам серт, адам желмогуз, ыплас туюлуп, көңүл илешер эчтеке таппай аргасыз шалдырады. Бир гоом ордунан ыргып тура тиги экөөнө кыйкырып, уяты жоктор дегиси, эшикке чыгарып жибергиси келди. Анте албайт. Алы да жетпейт, айла жок пурсат кылат, эртеңди үмүт менен карайт, анан эле кайра ушул.

(Уландысы бар)

Проза

ТУЛПАРДЫН ТУКУМУ

(Башы № 1, 2012-ж. санында)

**Абдымомун
КАЛБАЕВ**

КАРАБОТОНУН ҮЙҮНДӨ

— Эми балам мына, өз элиңе, өз жериңе келдиң. Бир нерсени кулагыңа салып коёюн. Эсиңе сактап ал. Сен атадан жаш калдың. Ата-тегиң тууралуу айтып берейин, тууган-урукка барганда сөзүң тың болсун, уулум. Эмесе, сөз башынан болсун. Силердин урууну Баркы деп коёт. Түпкү чоң атаңар бий болгон. Баркы бий деп кыргызга даңкы чыккандардын бири болгон. Мына ошол Баркыдан тарагансыңар. Сенин апанды сөөк жаңырталы деп туугандары кызына да атаңды үйлөндүргөн. Бирок өмүрү кыска экен, жаш эле өтүп кетти. Жети атасын билбегенди кыргыз кул деп коёт. Мына, Нуракең да айтып бергендир. Баркы бий Таластагы бийлердин баш бийи болуп ушул Таласта жашап өткөн экен.

Баркы бийдин чоң аялынан Кабай, Жабай, Жолдош, Дөбүт төрт баласы болгон. Кичи аялынан, же токолунан Андаш, Рай деген эки баласы болгон. Жабайдан Коңгайты, Шамек.

Коңгайтыдан кызырыроолор, Шанектен түктүү курттар. Сен ошол түктүү курттун уругунан болосуң. Шанектен Бабаш баатыр калмак-кыргыз чабыштарына катышкан. Анжиянда чоң чабыш болуп, ошол чабышта жеңип алган жерлерине Таластан туугандарын көчүрүп келип отурукташтырган. Кара-Суу, Алай, Кара-Кулжада баркылардын жашап калышы ошондон.

Эми Бабаштан Араңжан, Араңжандан Жээнкул, Кабыл, Көкө. Жээнкулдан кимдер таркаганы эсимде жок, Көкөдөн Нооруз бий.

Бул Нооруз чоң бийлердин бири болгон, ага уу берип, андан өлбөй калып бийлигин таштап, туугандарына таарынып Аксыга көчүп баса берген. Араңжандын бир баласы Кабыл дебедикпи. Кабылдын эки баласы болгон: Эсиркеп сенин атаң, анан Жакыш.

Эсиркептен бир туугандарыңды билерсиң, билбей да калышың мүмкүн, анткени сен атадан жаш калып Таласка кетип калбадыңбы. Эсиркептен алты баласыңар. Алардын улуусу Сарыбай, Сазыкул, Мырзагул, анан сен, Шералы, Тоялы деген ага-үкөлөрүң бар. Алардын баары азыр өзү менен өзү болуп, бир айыл болуп калышкан. Калганын барганда тааныша бересиң. Кечээ мени менен Таласка Сарыбай акең барып келди. Бирок сени делөөрүтпөйлү деп сага айтпай келе бердик эле. Эми туугандарың менен ынтымактуу болгун, балам. Эң башкысы сабырдуу, анан кечиримдүү бол, сен утасың. Эми бир жума эс ал, мына жайлоолор менен тааныш. Анан өзүм алып барып туугандарың менен тааныштырып, жайгаштырып келем. Келип кетип турасың.

– Аяш ата, жакшы кылдыңыз. Бул тууган-урукту айтып бергениңиз жакшы болду. Таластык таякелерим деле таарынышып калып туугандарым жөнүндө сөз кылганды анчалык жакшы көрүшчү эмес. Анын үстүнө мен Нуракемдин колунда жүрбөдүмбү. Ал киши эми ар тараптуу, таланттуу адам экен. Ал кишиден бүркүт салганды, ат таптаганды, мал оору, сыркоолоп калса дарылаганды, камчы-жүгөн өргөндү, кыскасы, көп нерсени үйрөндүм. Сегиз жашымда ат чаптым. Эки ирет күлүк жыгып кетип, азап да чектим. Кыскасы, жылкы менен жүрүп жылкынын сырын кыйла эле билип калдым.

– Жакшы, уулум.

ТЕКЕНИН АК-СУУГА КЕЛИШИ

Ак-Сууга бир аты, он беш кою, бир тайы менен Каработо алып келди. Туугандары менен тааныштырып, жашаганга туугандары алты канат боз үй беришти. Каработо баатыр эми Текени жакшы жерден, тектүү жердин бүлөсүнө үйлөгүлө деп туугандарына катуу табыштады. Анткени Эсиркеп досу көзү өтүп баратып: «Каработо, көптү көргөн досумсуң, ушул баламдан бир нерсе чыгат, менин атымды ушул калтырат. Балама баш-көз болуп жүр. Колуң бошто кабар алып, аяш аталыгыңды билдирип тур, досум» – деп, кайра-кайра табыштаган. Үйлөп-жайлап коюу деле колунан келмек, болгону урук-тууганы туруп атасынын досу үйлөдү деген сөз кетпесин деп эле туугандарына алып келди. Ошондон улам кайра-кайра табыштап жатканы. Атасы өлгөндө да агалары атадан калган мүлктөн Текеге бербей коюшуп, апасы ошого

таарынып Аксыдан кетип калган эле. Өмүрү кыска экен, кайра Аксыны көрбөстөн өтүп кетти.

Текенин келгенин угуп агалары, үкөлөрү, эли – баары келип учурашып жатты. Таласта жүрүп бой жетип калган жигитти жетине албай тосуп алышты. Туугандарына таарыныч, нааразычылыгын деле айткан жок. Чоң агасы Сарыбай агалары менен тааныштырып чыгып, Каработонун көзүнчө инисинин башын куттуктап сарпай жаап, башына суусар тебетей кийгизди. Туугандын топурагы алтын деген сөздү аныктагандай эле болушту.

Каработо туугандарынын көзүнчө Текенин тайы бар экенин жар салып, аны асый чыкма болгончо карап бере тугандыгын да билдирип койду. Ошону менен Теке туугандарына аралашып, эми өз алдынча тиричилик кылууга туура келди. Нуракесинин колунда жүргөндөй жылкыга кетсе ат даяр, үйнө келсе оокат даяр турмуш эми бүттү. Үйлөнгөнчө Сарыбай акесиникинде жүрө турган болду. Бекер жүрбөй акесине бир жүгөн өрүп берүүнү туура көрдү. Келип эле ошого киришти. Бул жерде жакшы экен, кайышты Намангандын, Кокондун базарларынан эле даярын алдырып келишет экен.

Үкөсү келген Эсиркептин балдары тууганын үйлөп коюу боюнча аракет кылышып, ылайыктуу кыз таап Текеге көрсөтүп да келишти. Ага жакканын алып бермекке той жасоонун аракети көрүлүп жатты.

Өзү бала кезде жүргөн Ак-Суунун жерлерин кыдырып, балалыгын көз алдына бир жолу тартып алды. Таластан алып келген бир койду союп, аксакалдарды чакырып атасына, өтүп кеткен туугандарына куран окутуп, атасынын кабырына барып да куран окуп, мүрзөсүнүн айланасын тазалап келди. Мына ушунун өзү туугандарын ыраазы кылып, мыкты адам болуп жетилиптир деп сүйүнүп кетишти. Өзгөчө мал-жандуу болуп өскөнү сүйүндүрдү. Жылкынын өңүнөн эле кандай оорусу бар экендигин биле тургандыгы туугандарын таң калтырды.

Теке үйлөнүп, чакан той жасап, агасы берген алты канат боз үйдү тигип өз алдынча түтүн булатып калды. Бул даражага жетиши да канчалык кыйынчылыктарды башынан өткөрдү.

КЫЗЫЛ АТТЫН ЧАТАГЫ

Баягы, Таластан келген тай бара-бара келишкен жаңы бышты чыкма болуп, боконо сөөгү толуп, тулпарлык сыны көрүнүп келе жатты. Атка көзү түшкөндөр көбөйө баштаганда Каработо Текени чакыртырып, Кызыл атты берди.

– Балам, мына, атың жетилди. Эми бир ай жайлоо жегизип ал да табын келтирип таптап, чаба берсең болот. Ат жалтак болуп калбасын деп эркин өстүрүп, тай кезинде мингизбей мына жакында үйрөттү балдар. Мыкты күлүк болчудай. Атка көз арткандар көбөйө баштады, ошондуктан сага энчиленип берилген мал болгондуктан аман-эсен өз колуңа тапшырайын деп чечтим. Ыраазы болгун, балам, – деди Каработо мамыда ойноктоп, кишинеп, жер чапчып турган жылкыны көрсөтүп.

Теке деле Кызыл аттын мындай жетилерин билген эмес эле.

Ак-Сууга Кызыл атты алып келип күздөн баштап талаага өзү жетелеп алып чыгып, кайра өзү үйгө алып келип карап, аспиеттей баштады. Бул жылдагы күздөгү тойлорго чапкан жок. Чоюбек болуш таякеси энчилеп берген, минип жүргөн атын таптап кошту эле бир жолу экинчи, бир жолу үчүнчү болуп келди. Бул, Текенин атты таптай ала тургандыгын дагы бир ирет көрсөттү. Менин атымды таптап, чаап бериңиз деп келүүчүлөр да көбөйдү.

Жылкы таптоодо саяпкер негизги сырларын деги эле бирөөгө ачпайт. Бир гана Нуракеси колунда жылкычы болуп, анын үстүнө өз уулундай болуп калган үчүн, ата болгон үчүн үйрөттү. Ошондон мыкты саяпкерлер дайыма таберик болуп келет. Жылкынын кыял-кылыгына чыдаган адам гана чыдайт. Адам – жылкы мүнөз болот деген сөз бекер жеринен айтылып калбаган. Жылкы тазалыкты, пакизалыкты жана аяр мамилени сүйөт. Анан да жылкы ким жакшы караса ошону адамча сүйүп калат. Ал жок болсо чөп жеп, жем жебей да кыйнайт. Багып жүргөн адамын алыстан үнүнөн же жытынан да билет.

Таласта бир окуя болбодубу: Нурактын байгеге чаап жүргөн атын Теке ооруп калып кошунасынын баласын чаап бер дебейби. Бала сүйүнүп, атка эми мингенде байкоосуз турган баланы бир силккенде ал үстүнөн учуп түшүп, бир колу сынып калса болобу. Мына, жылкы деген адамды да таанып, ошого жараша мамиле кылып калат. Башка бирөөгө мингизбей да кыйнайт. Кызыл ат да Текеге анча көнө бербей жанына келсе чукчундап, бурулуп тээп жиберүүгө аракеттенип жатты. Бирок жылкынын сырын мыкты билген Теке анын кайсыл жерин сыласа тумшугун салып туруп каларын билгендиктен тил табыша баштады.

Эрте жазда эле Сарыбай акеси Чер тарапка жылып көчүп, анан кулжа айында Черге чыгып, ошону менен саратанда улуу жайлоого көчө турган. «Бир жайга жайлоо жедирип келип бериңиз, анан этият боло көрүңүз, мен Ак-Сууда калып жүгөрү-эгининди карайын» – деп калып калды. Жайлоого жетпей эле бир жумада Черден кабар келди. «Атам Кызыл атты алып кетсин деп жатат» – деп. – Ой, карап берсин, бул ысык жерде жылкыны ысыкка урдуруп алам – деп баласын кайтарып жиберди.

Көрсө, Кызыл аттын кыялы чатак неме үйүрдөгү айгырларды бир тиштеп булкканда же эки тебишкенде эле кууп чыгып, үйүрлөрдүн баарын бузуп, тополоң сала баштаптыр. Сарыбай акесинин айгырын тиштеп, жарадар кылып салыптыр. Ачуусу келген Сарыбай Кызыл атты жигиттер менен көптөп кубалап укурук менен карматып, кыл аркан менен колу-бутун бууп, актатып таштаптыр.

Муну уккан Теке акесине ачууланып, эртеси эле жетип барды.

– Бу, жылкыны багып бериң десе эмне кылганыңыз, акыры ушул Кызыл атты айгыр кылып жылкыга салсаңыз зыян тартмак белеңиз, – деди, ачууланганын жашыра албай.

– Ой, өркөнүң өскүр. Теке, бул сенин жаман атың айгырдын баарын иштен чыгарды. Ушул атыңдан тулпар чыгат эле дегени турасыңбы? – деп албууттанды Сарыбай. – Андай кыйын экенсиң мына айгырды төлө анда.

– Төлөсө төлөйм, жаман айгырын тим эле түркмөндөн алдырган атка окшотуп, – деп наалып, нары басты. Черде олтурган жылкы баккандар тез эле топтолушуп калышты.

Алардын баары бир сөз болуп алгандай Текеге асылыша баштады. Балам, бул атың жанды койбой үйүрдүн баарын бузуп, алтүгүл жылкыларды Бозбу ашырып айдап кеткенге аракет кылып жүрөт. Мына, эки бирдей айгырды үйүрдөн кууп чыкты деп, Теке Кызыл атты кармап, жөө жетелеп алып Ак-Сууга көздөп, кыр ашырып кетип калды. Алар менен айтышып абийир таппасына көзү жетти. Кызыл-Мойнокко келип алып туугандарыман көрөр пайдам ушул беле деп муңканып да алды. Ошондон кийин көпкө чейин Теке Сарыбай акеси менен сүйлөшпөй жүрдү. Бирок кылган дыйканчылыгын оруп жыйнап, өз үлүшүн алды да калганын атка артып жайлоого каттагандардан акесине берип жиберди. Эми эмне кылып керек деген ой келди башына. Эми Кызыл атты таптап, чапкандан башка эч нерсеге жарабай калды деп ойлоду.

КЫЗЫЛ АТТЫ ТАПТОО

Таласта атты таптоо мындагыдан оорураак эле, бул жерде оңой окшоп көрүндү. Анткени Наманген, Пышкаран, Үч-Коргондун базарына жем деген неме каалагандай түр-түр болуп чыгат экен. Теке базарга барып беш кой сатып, пулуна жалаң жем алып, үч атка артып Ак-Сууга алып келип алды. Андан сырткары мында жылкы арзан экен, эки бышты алды. Эми мен Кызыл аттын кандай ат экендигин туугандарыма көрсөтпөсөм болбойт деген чечимге келди Теке. Бул ишке жаңы алган катыны деле түшүнбөй калды. Мынча жемди эмне кылып, кайсыл малына берет деп оозу ачылып турду.

Теке үч атка бирдей жем-чөп берип, үчөөсүн тең бирдей жерде, бирдей шартта бага баштады. Эрте жазда талаага жүгөрү эгип, анын жаш, солкулдаган паясын да четинен оруп берип, андан сырткары күңгөй беттеги тулаңдуу жерлерге үчөөсүн жетелеп барып откозуп келип, суу-жемин убагында берип, күндө кечкисин бир маал минип бастырып, анан кайра байлап, катуу чаап бастырбай үч жылкынын артынан керелден-кечке жүрүп убактысын өткөрө турган болду. Кийин жүгөрү дүмбүл болгондо аттарга үч баштан дүмбүл бере баштады. Ошентип эккен жүгөрү бышпай эле паясы менен кошо жок болду. Эл бугу айынын аягында эле жайлоого көчүп кетип калса Теке үч аты менен кулжа айынын ортосунда эрте сепкен жүгөрүсү дүмбүл болгондо, мына ошол жүгөрүнүн дүмбүлүнө Кызыл атты бир тойгузуп багып алып, анан жайлоону көздөй аттарды суу бойлотуп жөө жетелеп, күн сайын он чакырымдан жол жүрүп олтуруп, бир жума дегенде Черге чыгып барды.

Жайлоого келери менен бир жылкы союп этин алтыга бөлүп, бир дөбөсүн өзү алып, калганын бирден койго деп ошол жердегилерге таратып берди. Текенин мындай берешендигине тигилер деле түшүнбөй калды. Бир жилигин бышырып, этин жегенден кийин жилигин чагып көрсө чучукка толоюн деп калган экен. Дагы бир айда ат кубатка толот деп койду. Жайлоодо да салкындатып, карагай-чердин айланасына алып барып, чымын-чиркейден алысыраак, салкын жерде багып жетелеп жүрдү. Муну байкаган урук туугандары: «Бу Теке Таласта жылкычылар менен жүрө берип ат касел болуп калыптыр» дешип да калды. Алар жылкыны таптаганга даярдап жатканын кайдан билсин. Ак-Сууга барып чөп чаап, жыйып келгенче да бир жума Кызыл атты көрбөй жинди болуп кете таштады. Теке айынын аягында Теке элди чакырып, баягы, базардан сатып алып Кызыл ат менен кошо багып жүргөн жылкынын дагы бирин союп этин бирден койго бөлүп берди. Ошентип, туугандарын он беш койго карыз кылып, бирок чүйгүн семиз эт менен карк кылып, алардын да батасын алып жатты. Ошондо аттын бир жилигин салып этин жеп, жиликти чагып көрсө жылкынын жилиги чучукка толуп калган экен. Жайлоодон эл орок оргону жакага жөнөгөндө Теке кызыл атын жетелеп кошо жөнөйт.

Эккен буудайын бир жагынан оруп боолойт, экинчи жагынан оруп баштай Кызыл атка бере баштайт. Эл оруп бүтүп кырманын бастырып, буудайын орого көмүп жайлоого жөнөмөкчү болгондо Теке кетип жаткан адамдын бирөөсүнө Сарыбай агам каттагандан бир ат берип жиберсин дейт. Сарыбайдан ат келгенден кийин эки кап буудай жүктөп, кызыл атын жайдак жетелеп, буудайдын бир кабын ун кылып жайлоого барат. Экинчи каптагы буудайды сокуга салып актап, атына берип, жетелеп откозуп суута баштайт.

Эми тогуздун аягы келип калды, сумбула түштү, эми аш-той башталат, атты эми суута баштайын деп Кызыл атты жетелеп Ак-Сууга алып келип суута баштады. Мына ошондо Кызыл ат көркүнө бир чыкты дейсиң. Бирок ичиндеги куу тезеги түшпөй жатты. Суутулган аттын куу тезеги түшпөсө жакшы жүгүрө албасын билген Теке атты таптаганын уланта берди. Убагында аса байлап, убагында терин алып чаап келип, кайра кыл арканга узун кылып байлап алып, жөө жетелеп бастырып жүрдү. Күн аркан бою көтөрүлгөндө Кызыл атты сууга алып келип бою-башын кадимкидей жууйт. Ат сергип, бою-башын бир силкип алып жакшы оттой баштайт. Оонайт, чычып-сиет.

Нурак айткан эки нерсе эсинде: «Балам, Аксыда чынар, жаңгак көп болот, мына ушул эки дарактын түбүнө эч убакта ат байлабагын» деген, экинчиси ар убакта байгени коно чапкан кезде байгенин аяк паккеси менен баш паккесин орто жеринде туруп ат келе жатканда бир саамга токтотуп, эки-үч бурдам беде чайнатып кой. Мына ушул ишке атты көнүктүрүп, чаап келгенден кийин бир бурдам беде же-дирип, койдун жаңы куйругунан эки-үч тилим сугундуруп жиберип кайра чаап терин алып, атты мына ушуга көндүрүп жүрдү. Кызыл ат да жайлоодон келгенче Текеге абдан көндү. Ал келе жатса окуранып, башын Текенин ийнине коюп жыттап турчу болду.

Мына, жүгөрү да, беде да түгөнүп Ак-Сууга алгачкы кар жаап, эл аш-тойго камынып жаткан мезгилде Теке атты жемден өксүк кылбай күрүчтү сүткө жибитип, ага мейиз кошуп берип жатты.

Бир күнү айылдашы Акмат:

– Бу, Теке, аспиеттеген атыңды жайлоого чыпчаң бир ай кеч алып бардың го, – деди.

– Ээ, туура айтасыз, быйыл кеч калдым, эми билбеймин ат кандай болот, чөптүн гүлүн чындыгында жедире албай калдым, – деп койду.

А чындыгында Теке жайлоого атты атайылап кеч алып барды. Анткени жайлоодо уу чөп көп болот, ошол уу чөптү жылкы жесе өлөт, бирок кой жесе өлбөйт. Майда жандыктар жайлоого баргандан кийин он-он беш күн кийин барса кой уу чөптү жеп, жайлоону тазалап коёт. Текенин максаты ушул жакта болчу.

Эми мындайды кексе жылкычылар эле билбесе көптөрү биле бербейт. Уу чөп жеген жылкы кемде-кем оңолот. Ал эми уу чөпкө кой эч нерсе болбойт. Дарактын да уусу болот. Жаңгак менен чынардын түбүнө атты байласа ныксыратып уруп коёт. Андай ат жайлоого барса оңолбойт. Саяпкерлердин көбү жылкыны долоно менен талдын түбүнө байлашат, же ачык жерге эле мамы орнотуп ошого байлаш керек. Теке такысы түшпөгөн ак тайды (кыргыздар акты кызыл деп айтышат) жетелеп, малын айдап, тай бара-бара сымбатына чыгып кунан, анан бышты болот. Кийинки жылы ат төрт жашка толуп азуу саят.

Жылкы назик болот, ошол назиктигин көп саяпкерлер түшүнбөй эле ат жүгүрбөдү деше берет. Жемден өксүк болуп калса да, же терин алганда туура эмес кармап койсо да бузулат. Көп адамдар ат бир-эки байгеден чыгып койсо эле акчанын көзүнө карабай алат да кийин жүгүрбөй койдү дей берет, ар кандай күлүктүн жакшы жүгүрүшү бул саяпкердин айла-амалына баглык дешет мыкты адамдар.

КЫЗЫЛ АТТЫН БИРИНЧИ ЧАБЫЛЫШЫ

Ак-Сууга Байысбек байдын уулуна Чартакта бере турган сүннөт тою болот деп чакыруу келди. Тойго Эсиркептин балдарына атайын кабар берилиптир. Тойго чабарман болуп келген жигит тойдо күрөш, улак, оодарыш, анан байгенин бардык түрү боло тургандыгын айтып кетти. Бул тойго Теке да бара турган болду. Тойго баруунун алдында Теке бир кой союп урук-туугандарын чакырып, атасынын арбагына куран окутту. Тойго Ак-Суудан бара тургандар топтолуп кимди күрөшкө салабыз, кайсыл күлүктөрдү чабабыз деп такташып да алышты. Бул тойго Наманган, Кокон, Фергана, Самаркан, Ош, Алайдан, бул жагы Чаткал менен Таластан коноктор чакырылганы белгилүү болду. Эми тойдон таластык таякелери менен да жолугушуп калуусу мүмкүн эле. Жаратканга жалынып, Нурак акесинин сөздөрүн үйүндө олтуруп дагы бир ирет эстеп чыкты. Эң башкысы атты суук көздөргө ойноктотуп көрсөтпөө эле, анткени тойго ар түрдүү жерден сынчылар, көздүү, сөздүүлөр келет, жакшы аттарды жолдон тосуп алып, башка-көзгө чапкылап чыгарып жиберүүнүн да аракетин көрөт эмеспи. Анын үстүнө Кызыл ат мындай чоң тойдо биринчи чабылышы. Атты көнүктүрүүгө Теке да балдарга чакан байге кылып козу сайып, кой сайып чаптырып, атты ар тараптуу сынап алган.

Тойго Ак-Суудан абдан көп адам жөнөдү. Жалаң эле улакчы, эр эңишке түшчү, байге чапчу чыгаандар. Булардын ичинде Текенин Кызыл атын чабам деп Мырзагул акесинин балдары Момуналы менен Курбаналы да бул тойго кошо жөнөдү. Булар Чартакка тигил эле Чер аркалуу Ринжит менен жөнөштү. Жолдо конуп түнөсөк деп алты канат бир боз үй, ал жерде жашаганга деп алты кой алышты. Тойго кошконго деп Эсиркептин балдары бир төө алышып жолго чыгышты.

Алыс жолду кыскартат, тойдо кыз оюн болсо, акындардын айтышы болбой койбосо керек дешип жаш ырчы Базар акынды да алып алышты. Тойго келгендерди күтүү сарайлык Рыскулбек байга дайын болуп соорун берилди. Албетте, Рыскулбектин айылы бул тойго абдан даярданганы көрүнүп турду. Он эки жерге боз үй тигишип, меймандарды тосуп жатып калышты. Сарыбай менен Мырзагул,

Теке болушуп Байызбек байдын үйүнө тойго куттук айтып барып келишти. Тартууга деген төөнү тапшырышты. Ал күнү акындардын айтышы болуп жаткан экен, кызыгып кыйла карап турушту. Бул акындардын айтышында Байызбек бай жалаң эле боз жорго тартуулап жатты. Бир топ бийлер менен манаптар келишиптир. Амиркен өтүктөрдү кийип кычырашат. Тойго жарчы болгонго да анжияндык Курман ырчы менен Аксыдан барган Молдобагыш ырчы дайындалыптыр, Курман ырчы улгайып калган, комузу жок кыйкырып, ээрдин башын камчы менен каккылап жамгырдай жаадырып ырдаган ырчы экен, ал эми жанындагы Молдобагыш да Курман ырчыны туурап комузу жок ырдаган ырчы экен экөөсү жар салып жатат. Молдобагыш жаш бала экен, жомогу түзүк экен дешип мында келгендер алкап жатышты. Күрөш менен эңиштин боло тургандыгын жар салып, баш байгелерин айтып кетти. Теке мындай чоң тойду, минтип акындар жар салганды биринчи көрүшү. Таласта деле чоң тойлордо болгон, акындар жар салбай эле байге чаап келишкен.

Бул оюн-шоокторду көргөнгө убакыт гана. Балдарга ишенип Кызыл атты таштап болбойт. Анын үстүнө дагы бирөө жамандык кылып коёбу деп соорун берилген жерге эрте эле баса берди. Кызыл аттын үстүнө боз сурптан жабуу жаап, үртүгүн жаап аны бүчүлөп, кулакчынды башына кийгизип койгондо аттын көзү эле балбылдап турганы болбосо, кандай ат экени сыртынан караганда билинбей калды, ичин жылуулап, эки атка артып келген жем-чөбүн ырастاپ Рыскулбек акенин чоң сарайынын бурчуна байлап, алдына чөбүн салып, жанына Момуналы менен Курбаналыны коюп, аттын жанына адам жолотпойсуңар деп кайра-кайра каратып, кезектетип күзөткө коюп, өзү да акмалап аттын жанынан чыкпай жүрдү.

Тойдун үчүнчү күнү байгени акындар жар салды. Төрт түлүктөн тогуз кара сайылыптыр, коно чабыла турган жер аныкталып айтылды. Узак жерге чаап келгенче чабандес баланы жок кылып албайын деп алдына жумшак жабуу жаап, үстүнө паттан калың кылып жумшак жасалган төшөктү жаап, кош жумшак кайыштан басмайылды бек тартып, анан жумшак кайыштан жасалган ээрди токуп, анын үстүнө паттан кылган дагы бир жумшак төшөктү салып, экинчи басмайыл менен жеңил тартып койду. «Паттан жасалган төшөк тердебейт, ат тердесе да сууну өзүнө сиңирбейт» – деп Нурак устаты көп айтчу. Чуст деген жердин үстүндөгү Гава деген жерден Жийде-Кепе деген жерге чабыла турган болду. Үчүнчү күнү дегенде шашке ченде гана аттар айдоого түштү. Курбаналы чаба турган болду. Чабандес менен эле аттар барышат. Калгандары айдоо коштоп барбай турган болду. Кимде-ким бул тартипти буза турган болсо аты байгеден чыгарыла турганы жар салынды.

Теке Курбаналыга баратканда келер жолунду жакшылап эстеп коюп, мерчемдүү жерлерди белгилеп алгын деп кайра-кайра дайындап жатты. Эң башкысы жолдон адашып кетпесең эле ат баскан жолу менен өзү келет. Эгер адаша турганыңа көзү жетип калса Кызыл атты өз эркине кой – деп Жийде-Кедеде кайра-кайра табыштап жатты. Чылбырды үч ороп берди, биринчи оромун ат кызый баштаганда чыгарасың, экинчи оромун Чартакта чыгар, акыркы оромун мага жолуккандан кийин чыгарасың деп дайындады. Жол алыс экен, атты алгач бата тартканда эле күйүктүрүп чаап, чарчатып алба, эркине коюп келе бер. Мен болжолдуу Чартактын ары-берисинде көзөмөлдөп турамын. Атымдын канжыгасына бир боо беде байлап аламын, биринчи же экинчи келе жатсаң ошол бедени жегизип алабыз. Ошону унутпай чапкын, ат мени көргөндө бир кишинеп алып, айланчыктап токтошу мүмкүн, анан бедени жеп алса анан башын жерге салып жүгүрүштү көрөсүң. Эгер ошентсе анда баш байге биздики дей бер деди. Анын ал жерден кандай чабарынды дайындаймын деп, өзүнүн жанына бир күндүк оокатты, бышкан чучук менен бир калама нанды канжыгага байлап берди. Уктап калбагын, таңга жуук, таң куланөөк салып келе жатканда арканга камыр тартылып, аттар тизилет. Уктап калып кала бербе, – деп табыштап жатты.

Аттар айдалып кетти. Теке жаратканга жалынып, аттардын эсебинен атын өткөрүп кала берди. Аттар кеткенден кийин балбандар күч сынашты. Күрөштүн көбүн Лейлектен келгендер менен чаткалдык балбандар алып жатышты. Аксы, Таластан улакчылар алдыга эч кимди чыгарбай алды-алдын ташташып, баш байгени алып жатышты. Кара таандай адамдан баш айланат. Дагы жакшы, жарчылардын кыйкырып сүйлөгөнү болбосо адамды адам уга турган эмсе. Бул түнү Теке уктаган жок. Ак-Суудан барган ырчыга бир тай тийиптир, бала ырчынын көңүлү көтөрүлүп жакшы болгон экен деп баары сүйүнүп жатты. Кыз куумайдан да аксылыктар алышыптыр. Байге тийгендер өзүнчө эле сүйүнүшүп, кубанып жатышты.

Бул түнү Теке уктаган жок, жатарда атасынын арбагына куран окуп, Манастын арбагына жалынып жатты. Ээ, Кудай, кулум десең бере көр – деп жаратканга жалынып чыкты.

Таңга маал кийимдерин алмаштырып, бедесин канжыгасына байланып алып жол утурлап кетти. Түш оой аттардын алды көрүндү. Үчүнчү болуп Текенин Кызыл аты келе жатыптыр. Сүйүнгөнүнөн көзүнө жаш алып карап турду. Кызыл ат Текени жазбай таанып бир кишинеп алды да Текени бир айланып барып токтоду. Теке аттан секирип түшүп бедени кармап турду. Ат демин басып бир аз турду да бедени аймап кирди. Баланы да тындырбай нары-бери жүгүртүп, буттарын ушалап, кан жүгүртүп турду. Ат сийип, чычып алып бир

кишинеди. Жүрүп-жүрүп мындай алыска ат чаап көрбөгөн бала кызуулук менен келе жатты. Ат бир боо бедени саамда эле аймап койду.

Кызыл ат жолдо эки дем алып, эки жерде чычып-сийип, анан жүгүрүп келе жатты. Кызыл ат мындай тартипке жашынан үйрөнүп, калыптанып калган эле. Алыска жүгүрөрдө, аттын бедеси менен жемин эки атка, бир төөгө жүктөп алып жүрөр эле. Эгер ат чабылганча жемден же чөптөн өксү болуп калса бузулат деп Нурак устаты Текенин кулагына канча ирет куйган. Курбаналы Кызыл атка кайра минип, аттардын артынан кетти. Артынан бөлөк, кыска жол менен Жийде-Кепеге Теке да чаап жөнөдү.

Ошентип Жийде-Кепедеги паккеге барып аттар менен эле аралаш жетти. Паккенин жанында Мырзагул менен Сарыбай ары-бери басып турушуптур. Текени көрүп эле чапандарын делдектетип сүйүнчү айтып жүгүрүп келе жатышты. Кучакташып көрүшүп, көз жашы да кылып алышты. Кан Манас атабыздын арбагы колдосун, атабыздын арбагы колдосун, – деп жалынып жатышат. Ушул Кызыл атты мурда-кийин көрбөгөндөр кимдин аты деп таң калышса, бири мактап, биринин ичи күйүп, бири сүйүнүп, бири атты айланып карап жатыптыр. Баш байгени жипке катар тизип байлап коюшуптур.

Жарчылар: «Эсиркеп уулу Текенин аты келди көрдүңбү, келечектүү күлүккө абдан көңүл бөлдүңбү» – дешип ырдап жатышты. Мунун атасы чапкан Акжалдын баласы ушул күлүкпү дешип жатышты тааныгандар. Тааныбагандар бул кимдин аты келди деп эл ызы-чуу. Паккеге барса Курбаналы Кызыл атты жетелеп Ак-Суудан келди, аксылыктар алды деп акындар жар салып ырдап, атты мактап жатышыптыр. Теке эки акынга экиден теңге берди. Бир теңгеге бир кой берчү эле. Экинчи болуп Кокондон келген Эгембердинин күлүгү келиптир, келишкен Тору кашка ат экен, экинчи чыгып келди. Үчүнчү болуп Чаткалдын күлүгү алыптыр. Акындар жар салып, жыйырма атка чейин байге бар экенин айтып жатышты. Теке туугандары менен баш байгени алып четке чыгышып, бир торпокту садага чаап жиберешти. Кызыл аттын үстүнө баягы эски сурпту жаап, көздөн далда кылышып, баары аттын көкүлүнөн жыттап кубанычы койнуна батпай жатышыптыр. Сарыбай акеси Кызыл аттын кадыр-баркын эми түшүнүп Текеден кечирим сурап, көзүнө жаш алып алыптыр. Намыс деген кыйын нерсе турбайбы.

Сарайга келип, Курбаналыга байгеден келген аттын бирин берди. Момуналысына бир тай берди. Калган малды айылына айдап келип, майда жандыктарын бей-бечараларга берип, аттын бирөөсүн өзү алып, туугандарына, кошуна-колондорона таркатып берди. Мына ошентип Кызыл аттын даңкы таш жарып бул жагы Кокон, Наманган, Ош, Алайга чейин таркап кетти. Тойдо таластыктардан өзү тааныгандарды жолуктура албады. Жолуктурса эле Нурак авама

берип койгула деп бир ат берип жибермек. Үйүндө алып калган атты мына ушул кишиге атап койду. Анткени Нуракеси болбогондо бул Кызыл ат кайдан болмок. Суркашка жорго менен кала бермек. Айылдагыларга той кылып, жаш саяпкерлерге тай байге кылып бере тугандыгын айтты Теке.

Жол ката ырчы бала ырдап келди. Кызыл атты даңктап, элдин намысын алды деп, эл сүйүнүп Ак-Суунун атын алды деп кубанычтары койнуна батпай келишти. Канча аттар мынчалык узак аралыкка чыдабай кан сийип, жолдо өлгөндөрү да болуптур.

АК-СУУДАГЫ ТОЙ

Ушул Чартакта өткөн тойдон кийин баш байгени алып келишкен Эсиркептин балдары, урук-туугандары топтолушуп элге той кылып, аксакалдардын батасын алышты. Бей-бечараларга жардам беришти. Тойдо тай байге кылышып, жаш балдар күлүктөрүн кошушуп, Шор-Булактан Төө-Жарга чабыла тургандыгы айтылып тай күлүктөр айдалып кетти. Жаш балдардын кубанычына сөз жетпейт.

Тойго келгендер Текеге бата беришти. Тойду уккан Авлетимдеги Каработо баатыр да келип калды. Мырзагул Текенин Кызыл атынын чыгып келгени тууралуу кызыктуу аңгеме кылып айтып берди. Текеге Каработо бата берип, жакшылыктарды тилеп, каалоо-тилектерин айтты. Аксакалдар да ыраазы болуп, баталарын беришти.

Алар жаш балдардын күрөшүн көрүүгө чыгышты.

Алгач майданга Туткуч деген бала менен Карабек чыкты.

– Оо, Карабек, Агынай атаңдын арбагы колдосун, бек карма, – десе, тигил тарап Кыркуулдун балдары кыйкырышып Туткуч балбанды колдоп жатышты.

– Ой, Манас атаңдын арбагы колдосун! – деп кыйкырып жатты.

Карабек так көтөрүп чаап жыкты.

Ары жактан:

– А атакөрү аш палван, – деп Туткучту чычалатып бирөөсү көтөрүп бара жатты.

– Ой, Мырзагул, кана палваныңар барбы мына Карабекке чыксын, – деп кыйкырып жатты. Ошентип күрөш кыйлага уланып, Карабек палванга бир кой, Алимбай палванга бир улак, Нуртай палванга бир улак кылып баш байгелерди беришти.

Аңгыча эле:

– Аттар келе жатат! – деп эл ызы-чуу түшүп, кыйкырык-сүрөөн болуп калды. Алдыда чолок куйрук кичинекей тай келе жатыптыр. Эсенбектин аты дешип эл кыйкырып жатты. Экинчи болуп Сарыбайдын аты

келди. Үчүнчү болуп Ак-Сайдагы Алимдин аты чыкты. Жаш чабандестер байгелерин алып, кубанып, толуп-ташып жатышты. Аларды деле карап турсаң кыйла чоң саяпкерлердей аттарды жабуулап, тындырбай жетелеп, кадимки эле чоң кишилердей күйүп-бышып жүрүшөт. Буга Текенин кубанганын айтпа. Мына, айланайын кыргыздын баласы мына ушундай болуш керек, – деп толкундатып жатты. Ошентип Ак-Суудагы той жаш балдарды күлүк таптап, чапканга дагы жаңы күч берип, кызыгууларын арттырып койду.

Эми жакында Кожо-Атада той болот экен. Анда да аттарды коно чапканга байге дайындалып жатыптыр деп кабар келди. Бирок чакыруу келе элек.

ИТИБАЙ МАСТЫН ТОЮНДА

Бул тойго кабар бир жума эрте келди. Теке кабар келер замат Сарыбай акесин балдары менен өзүнүн уулу Жангара, Жантайын, акесинин уулу Момуналыны Авлетимге алып кеткен. Анткени жаш балдарга жерди көрсөтүп, элди көрсөтүп ат болжолдуу кайсыл жерлер менен жүгүрөт, ошону көрсөтүп коюу болчу. Ат менен аларды Тоскоол-Атага чейин алып барды. Ат чабыла турган жерлерди болжолдуу көрсөтүп, жайык жер, токой-чер, аска таш, агын суу менен жүгүрөт деп көрсөтүп, кайсыл жерде өзүн, атты кандай алып жүрүш керектигин айтып көрсөтүп берди. Эгер өр жер келсе аттын өзүнүн эркине коюп, ылдый жер келсе аттын башын тартып жайыраак түшүп чабыш керектигин айтып жолду, жерди көрсөтүп, тааныштырып чыкты.

Баш байгелерди өзүбүздүн эл алсын дешип, аттарды катуу таптап, даярдык катуу болуп, ал түгүл чабандестерге ат чабыла турган жерлери жашыруун айтылып, алар да даярдыктарын жүргүзүп жатышыптыр. Өткөн жылы Чартакта өткөн тойдогудай Кокондон бери чакырылбай жөн гана Аксы, Талас менен чаткалдыктар чакырыла турган болду. Чаткал, Таласка кабар кеткен. Меймандардын алды келип түшө башташты. Тойго келгендерди тосчу жер Кабактын-Дөңү болду. Мына ушул жерге отуздан ашык боз үйлөр тигилип, ал эми ардактуу меймандар болсо Жылгындын башына алынып кетилип жатты.

Сайылган байге төө баштаган сегиз кара мал, алты жылкы, элүү кой болсо биринчи чыккан атка бир ат, бир кулундуу бээ болсо, экинчи атка бир ат, бир торпок ушинтип белгиленди. Тойго беш жылкы союлуптур. Ырчы, жомокчулардын шаңы башталып, айтыштар болуп, комузчулар күү жаңыртышып, аксакалдар сакалдарын сылап, боз үйлөрдүн көркү болуп жатышты.

Ак-суулуктар кудалар деп, аларга тойдо өзгөчө сый-урмат көрсөтүлүп жатты. Эки боз үй келин кыздары менен Ак-Суудан келген меймандарга берилди. Тойдун сооруну Кожо-Аталык Жакыптын үйүндө болмок болду. Аттарга чейин жем чөбүн камдап ал адам үйүндө күтүп жатыптыр.

Той башталган күнү эле аттарды айдоого даярдашып, эсептен өткөрүп, Пышкарандын жайыгынан бата тартыла турган болуп, пакке деп Тоскоол-Атанын көлү белгиленди.

Айрымдар чыр кыла башташты.

– Атаңдын оозун урайын Итибай, бергениң бир төө менен бир бээ, сен эмне аттарды кан сийип өлсүн деп жатасыңбы, – деп чыр кылгандар да болду. Бирок тойдун шартында аксакалдар чечкен чечим кайтарылбайт. Бул байгенин кайда айдап, кайдан, кайсыл жерге чабарын мен аныктаган жокмун деп кутулду. Ошентип той башталган күнү эле аттарды айдап кетти. Бийлер менен манаптар, казылар аттарын кошуп, шыбыр-күбүр болуп жатышты. Көрсө, алар жашыруун сүйлөшүлгөн сөз бар экен. Текенин Кызыл атынын бир жолун таап калтыруу. Бул тойго Теке үйүндө катуу ооруп жатып келе албай, ишенген акеси Сарыбайга, ат бир нерсе болчу болсо керт башыңыз менен жооп бересиз деп кайра-кайра дайындап жатты. Атты Момуналы минип келди. Шертайды жиберейин деп Теке бул чоң тойдо балага кастык кылып коюшпасын деп жиберген жок. Бирок келген досу муну билген деле жок. Атты акесинин уулу Момуналы чаба турган болду. Өзүнүн уулу Жангара менен Жантайга али эртерээк эле, мындай алыскы, татаал жолдо алар жаштык кылат деп Момуналыны чаптыра турган болду.

Аттар айдалып кетти. Өр талашып чабыла турган болуп калды, аттар кантээр экен деп Сарыбайдын санаасы тынчыбай, минген атын ары-бери бастырып, Кыла көлдүн жээгинде жүрдү. Көл негедир тып-тынч, толкубай да, шарпылдап толкунун жээкке урбай да мемиреп жатты. Ара-чолодо гана бирин-серин балыктар суу үстүнө секирип чыгып, «Ии, Сарыбай атың кетип, айлаң куруп турасыңбы» деген-челик кабар алып турушкансыйт. Аңгыча боз таркылдак шактын арасынан чыга калып, баятан бери мемиреген тынчтыкты бузгандай чыртылдап, кайра шакка кирип кетти. Деги жаны тынбаган ушул, – деди ичинде Сарыбай. Жайлоонун атыр жыттуу абасы жанга даба. Чөп бышып, жыты аңкып турган учур экен. Жаш кезинде бир-эки курдай атасы Миң-Бугуга учкаштырып барып келе жатканда Тоскоол атаны көргөн эле. Андан бери көлгө келгени ушул.

Эми Аркытка түшүп, той ээсиникине бир кирип коюп, анан Кабактын-Дөңүнө барып жатып, эртең таң заардан аттан кабар алып, утурлай Таш-Дөбөгө барып турмак болду. Негдир санаасы тынчы-

байт. Жаш бала кантип чабар экен деп, бирде-экиде атты чаппады эле. Анын үстүнө атка бир нерсе болуп, Текенин кутулбас балээсине калбасам экен деп ойлонуп жатты. Кызыл аттын кыялын да жакшы билчү эмес – деп Момуналыны санаасынан кетире албай турду.

Эртеси таң сүрүлүп келе жатканда Таш-Дөбөнү көздөй Сарыбай бир куржунга бышкан эт менен нанын салып алып, канжыгасына бир боо бедени байлап алып жөнөдү. Жолдон ат кошуп жибербесин деп акмалаган адамдар эле көп. Аттардын так эсеби алынган, ошентсе да атайылап чыр чыгарып жиберчүлөр болот. Өмгөгү бар, колунда бар байларды күнөөлөй да албайсың. Кошоматчылар чыгат: «Ой, байдын аты эл менен кошо айдалган, мына, мен өз көзүм менен көргөм» дегендерди кантесиң, жанды гана кашайтат. Мындай жалгыз жарым чабышып да кете албайсың.

Сарыбай Таш-Төбөгө келип, жолду акмалап турду. Аттардын карааны көрүнбөйт. Чыдамы кетип тигил эле Сөгөт-Сайдын кырына чыкты. Тээ созулуп жаткан Заңдын тааласында уюлгуп эле созулган чаң чыгат, мына ушул болду-болбоду аттар келе жатат деп Сарыбай көзү талганча карап турду. Аңгыча ал чаң тигил эле Заркетти көздөй бурулуп кетти. Жайык түз жол менен чабалы дегендер чыкты бекен деп калды. Дагы турса бир топ ат келаткандай, ал дагы Заркент тарапка салды. Кайра күн батыш тарапка көз салса эч нерсе көрүнбөйт. Бир эт бышым убакта Заңдын талаасынан дагы бир жалгыз чаң чыгып уюлгуп келе жатты. Бул ким болду экен деп Сарыбай таңданып карап турду. Негизи аттар өтүп бүткөндөй болду. Баягы уюлгуган чаң Унгардын далдасына өтүп көрүнбөй калды. Бир гана тигил жалгыз ат талаа менен бирде көзгө илешип, бирде илешпей келе жатты. Балээ болуп ушул Кызыл атпы деп көз карегин албай карап турду. Заркент тараптан аттар али чыкпады. Негедир тигил жалгыз ат Заркент тарапка салбастан Бай-Булак-Ата тарапка салды. Атаңдын көрү, мына ушул Кызыл ат өңдөнөт, эмне болуп артта калып калды экен деп санаасы тынчыбай карап турду да, ат көрүнбөй калганда эмнеси болсо да Турпак-Белге барып турайын, кайсыл ат өттү, кайсыл калды ошол жерден даана көрөм деп ылдый түшүп шашылып чаап жөнөдү. Сарыбай Турпак-Белге келгенде аттардын алды көрүнө баштады. Ал Турпак-Белдеги кароол дөбөдөн карап турду. Алдыда жерде кашка келе жатат. Анын артынан тору күлүк чыкты. Анын артына бир боз ат келе жатат. Кудай уур, Кызыл ат жок. Аттар биринен сала экинчиси учуп өтүүдө, алды эми эле күйүгүп алыптыр. Элүүдөй ат өтүп кетти, Кызыл ат дагы деле көрүнбөйт. Аттар өтүп бүтүп калганда Таш-Төбө тараптан чаң чыгып калды. Болду-болбоду ушул Кызыл ат деп токтоно албай утурлап чаап жөнөдү, туура эле Кызыл ат ушул экен. Сарыбайды көрүп жаныбар кишинеп, эки айланып алды.

Сарыбай аттан түшө калып эле аттын демин бастырып, токтотуп калды, нары-бери жетеледи. Сарыбайды таап калганын карачы. Момуналы болсо шолоктоп ыйлап алыптыр.

– Ой, учуңан урган бала эмне болду, уктап калыптырсыңбы? – деди Сарыбай күйүгүп.

– Жок, уктаган жокмун, коргондон мени чыгарбай, кезегиң келгенде чыгасың деп атты бир киши жылоодон кармап туруп алды. Коргонду кулштап салыптыр. Аттар кетип калды. Ат кишинеп, жер чапчып турат. Таң агарып калды, бакырып жатам, эч ким укпайт. Чыга албай турдум. Аңгыча ошол коргондун жанында бир аксакал бар экен.

– Эй, жигит, атты эмне жылоолоп турасың мин, ат өзү дубалдан таштап өтүп кетет. Абычымы жок кызталак, – дегенде өзүмө келдим, анан атка минсем ат коргонду бир айланды да эшиктин жанында жапысыраак жер бар экен ошол жерден секирип таштаганда аттан учуп кетейин деп жыгылбай калдым. Ошентип келе жатам.

– Атаңдын оозун урайын акмактар, көралбастык кылып атайылап жасашкан экен да. Мына ушундай да бул. Бул, Дөөлөталынын иши, атаңдын оозун урайын. Аңгыча Кызыл ат бедени жеп бүтүп, сийип-чычып алып бир кишинеп алды. Момуналыны атка мингизип, Кызыл атты колу менен соорусуна чаап койду. Бар эми, жаныбарым, Манас атамдын арбагы колдосун, сени болсо Камбар атаң колдосун деп бетине бата тартып, Сарыбай кала берди. Кызыл ат аттардын артынан кетти.

Авлетимге келип суунун жээгинде нан чайнап алайын деп олтурса бир адам келе жатыптыр. Аттар кандай баратат деп сурады.

– Аттар бая эле өтүп кеткен, эң артында бир Кызыл ат баратат, аттар Сасык-Сайды ашып кеткенде Кызыл ат ушул жерден кетти деди.

Нанды паша-буша жеп алып Сарыбай чаап Сасык-Сайды ашып, Кожо-Атанын ичине түштү. Кожо-Атанын ичинде бирөөдөн аттардын кандай баратканын сураганда:

– Аттар өтүп кетти, эң акырында бир Кызыл ат баратат, акыркы атка ушул жерден теңешти, – деди.

Сарыбай эми чындап байгеден үмүт үзүп, Кызыл ат чыкпай калды, эми аттардан өтөм деп күйүгүп өлүп калбаса болду деп санаасы тынчыбай Жылгынды көздөй бара жатты. Шардын тушуна барганда бир жигит келе жатыптыр. Аттарды сураганда аттардын асты Шарга барып калган болуш керек, өткөнүнө анча болуп калды, – деди.

– Кызыл атты көрдүңбү? – деди Теке пашкалактап.

– Көрдүм аке, Кызыл аттан кийин беш ат өттү, артта кетип баратат, – деди. Эми Тоскоол-Атага убара болбой эле ушул жерде дем алып олтура берейин, баары бир илешпей калды деп Аркыттын ичинде суунун жээгине атын отко коюп, долононун түбүнө жата кетти Сарыбай. Же

нан өтпөйт, жаткан менен санаасы тынчыбайт, же күн өтпөйт. Атаңдын оозун урайын, бул, Текенин атын чапканга кайдан да макул болдум эле, тирүү эле болсо экен деп санаа чегип олтурду. Акыры күн тоого жашынып, байгеге ат кошкондордун алды көрүнүп калды.

Бир аксакал келе жатыптыр.

– Ассалоому алейкум, аксакал.

– Вaleyкум ассалоом, – деди аксакал сакалын сылап, аттын башын тартып туруп.

– Тоскоол-Атадан келе жатасызбы, ава? – деди Сарыбай.

– Ооба, уулум.

– Кимдин аты чыкканын биле албадыңызбы?

– Билбейм, балам, Теке дегендин Кызыл аты алды – деп жатышат, ал атты бирде-экиде бул чөлкөмдөн көрбөгөмүн, – деди чал. Сарыбай сүйүнгөнүнөн:

– Оозуңузга май, ава! Ошол Теке дегендин бир тууганы болом, атты мен коштум эле айланайын, ава, – деди Сарыбай толкунданып.

Чал бир кур чоочуп кетти.

– Ой, Сарыбай деген сен болсоң бул жерде эмне олтурасың? Тигил чабандес балаң бышактап атты ары-бери жетелеп, үстүнө бир жаман бөстү жаап коюп ошол жерде турат, – деди.

– Чын эле ава мен куруюн, бул жерде турганымды карасаң, – деп Сарыбай атты тартып минип, – ава сизге жолугуп кетем. Үйүңүз кайсыл жерде? – деди. Мына бул эле Кереге-Таштын алдында, Чеке ава десең элдин баары тааныйт, – деди чал. Макул, ава, – деп Сарыбай атын теминген бойдон токойду аралап көздөн кайым болду.

Момуналыны коштоп, байгеге тийгендин бирин жетелеп, экинчисин айдап Тоскоол-Атадан түшүп келе жатышыптыр. Туугандары менен учурашып, аларга да тийиштүүсүн берип, анан Чеке чалдын үйүнө барып түшүштү.

Көрсө, алдыда келе жаткан аттар Тоскоол-Атага чыгуучу тике ашууга салып алып чыга албай туруп бериптир да, ал эми Кызыл ат кечээ келген Шардын үстүндөгү капталга салып баарынан мурда чыгып барып калыптыр. Ошондо бий манаптар: «Атаңдын оозун урайын, бул ак-суулуктун аты балээ экен да», – деп калышкан экен.

Тойго келсе тойдо авлетимдик мамаярлардан Калбото акын менен Кожо-Аталык Жуман акын экөөсү тага-жээн болот экен, тойдун жарчылары болуп жатышкан тура. Байгеден чыгып келген Кызыл атты эки акын мактап ырдап жатышкан экен. Алыстан байкап карап турду.

Калбото: – Бул аттын ээси Теке экен,

Тага,

Мындай ат бул чөлкөмдө жеке экен.

- Жуман:** – Күлүктүн туулган жери Таласта,
Жээн,
Аман болсо көп түшөт го талашка.
- Калбото:** – Күлүктүн турган жери Ак-Сууда.
Тага,
Жарайт ко мактап айтууга.
- Жуман:** – Күлүктүн жабуусу жаман бөз экен,
Өзүндөй жээн акынга,
Бул түгөнбөс айтчу сөз экен.
- Калбото:** – Мунун жүгөнү күмүш, алтындан,
Куюшканы бекем тартылган.
- Жуман:** – Ошон үчүн карачы,
Санжыра болуп айтылган.
- Калбото:** – Өмөлдүрүк жок экен,
Ошол, Текеде көңүл ток экен.
- Жуман:** – Чабандести карачы.
Тага,
Ат чаба турган шок экен.
- Калбото:** – Ой, элик сур мүчө Кызыл ат,
- Жуман:** – Буга түркмөндөр келип кызыгат.
- Калбото:** – Арка мүчө Кызыл ат
- Жуман:** – Буга Ажияндан келип кызыгат.
- Калбото:** – Марал мүчө Кызыл ат,
- Жуман:** – Буга Маргалаңдан келип кызыгат.
- Калбото:** – Каркыра мүчө Кызыл ат,
- Жуман:** – Буга казактан келип кызыгат, –

деп ырдап жатканда Момуналыны чакырып: бул эки акынга эки тай бер. Атты мактай берип көзүктүрүп жибербесин, – деди Сарыбай.

Момуналы эки тайды жетелеп барып эки акындын алдына тартты. Акындар ыраазы болушуп дагы көпкө ырдашып барып токтошту.

Эртеси Сарыбай Заңга барып сарайдын ээси Алибекти жакалап салам-алиги жок эле сабап кирди.

– Атаңдын оозун урайын ит, кимге жан тартып Кызыл атты камап саласың, андан көрө мага айтпайсыңбы, ошол манчыркаган байларың бергенди мен берет элем го. Жаш баланы ыйлатып, не мураска жеттиң? – деп, өмгөктөп ат менен жөөлөтүп уруп кирди. Кызыл ат бир нерсе болсо сенинби, башыңды алат болчумун, – деп сөгүнүп, кагынып жатты. Аңгыча айылдагылар жыйылып кетти.

– Жан аке, мен аны кылган эмесмин, сарайыңды берип тур дегенинен бергенмин, ал үчүн эч нерсе деле алганым жок, – деп жалдырап жиберди. Ортого кошуна аксакалдар түшө калышып, ажыратып калышты.

КАРА-ҮҢКҮРДӨГҮ БАЙГЕ

Кара-Үңкүрдө чоң той болуп, ал тойго Кетмен-Төбө, Аксыдан көп адам барып катышканы, ал жерде Кызыл аттын чабылганы тууралуу баянды мага Текенин чебереси Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин легендарлуу парламентинин депутаты, Кыргыз Республикасынын Айыл чарбасынын эмгек сиңирген кызматкери, Кыргыз Республикасынын эл агартуусунун отличниги, «Октябрь революциясы», «Ардак белгиси» ордендеринин, «Даңк» медалынын ээси маркум Садыралы Добулбеков айтып берди эле.

– Өзүмдүн чоң атам Шертай көп чапкан экен. Мен жакшы билбей калдым, беш жаш кезимде, 1944-жылы дүйнөдөн кайткан экен. Агаларым жана жакын туугандарым айтат. Шертай аксакал Кызыл ат жөнүндө айтып бериң дегенде, айтып жатып көзүнөн жашы сакалы ылдый куюлуп, сөзүн айтып түгөтө алчу эмес дейт. Өзүмдөн улуу агаларым Кадырбек, Сатымкул айткан.

Текенин бир баласы Жантай, ал кишини биз чоң ата деп коёр элек. Ал 97 жашында 1955-жылы дүйнөдөн кайтты. Көп сүйлөбөгөн, балдар менен сүйлөшпөгөн адам эле. Анда мен он беш, он алтыга чыгып, анча-мынча байкап калгам. Алты-жети жашыман ат чаап, атка аябай берилип, ат жөнүндө сөз болсо кынтыгыман жата калып укчумун.

Бир күнү байгеден кайткан адамдар Жантай чоң атамдыкына түшүп калышты. Ал киши менин Сатымкул агамдын колунда болуп бирге жашачу.

Кыш мезгили, боз үйдө жашачубуз. Мен от жагып кишилердин сөзүн угууга кулак салып олтурам.

Меймандардын бир улуураагы: – Аксакал Кызыл ат тууралуу айтып бербейсизби? – деп калды.

– Атам Теке Кызыл атты күнү-түнү өзү дагы карап, бизге дагы каратар эле. Эмесе (Кара-Үңкүрдө) болгон чоң тойдо көргөнүмдү жана укканымды айтып берейин. Көп аттуу болуп барып калдык. Тойго Анжияндан, Аксыдан, Таластан, Кетмен-Төбөдөн аттуу-баштуулар барган экен. Эл батпайт, ырчы, комузчу, кыякчы, айтор, өнөрлүүлөр деги калбаптыр, оюндун бардык түрлөрү болду. Бирок бир жума улак чабылды, калган оюндар андан кийин башталды.

Ат байгеде Кызыл ат адашып жүрүп чыгып, байге алды.

Айдоого ошол чоң байгеде 200 ашык ат кошулду. Эми мындай алыска чабылуу бул чөлкөмдө боло элек эле. Атты мен чаба турганмын. Эми Анжиянга айдады аттарды. Кызыл-Ай менен чабыш керек экен, мен жолдо адашып Кара-Дарыя тарапка салып алыпмын. Жийде деген жерге келгенде бир карыя күрүч оруп жатыптыр. Ошондон Кара-Үңкүргө чыга турган жолду сурасам:

– Аа, балам, жаштык кылып, же бул тарапты бирде экиде көрбөгөнсүңбү, айтор, алыс жолго салып алыпсың. Эми Созокко чейин барып Топурак-Белдин белине чыгып алып Бешик-Жон аркалуу чап, кеч калыпсың да, балам. Тигил, наркы сайдагы Кызыл-Ай аркалуу чапсаң болмок экен. Бирок атың жакшы болсо Топурак-Белге чыккандан кийин ылдыйлап кетет, жолуң арбыйт, уулум. Ак жолуң ачылсын, оомийин – деп карыя батасын берип узатып калды.

Ошол адам айткандай кылып, Созок деген жерге чейин келип, анан Кырга чыктым, теги эле Арсланбап тарап түнөрүп көрүнбөйт, эми чыкпасам чыкпай калдым деп баратып, Бешик-Жон деген жерге барганда бир адамдан байгеге чабылган аттар качан өттү десем эртеңден бери беш эле ат өттү – деди.

Мен жолго бир аз токтоп, Кызыл атка бир боо бедесин жедирип жатсам дагы бир ат, анын артынан дагы бир ат өтүп кетти. Кой, ушулардан калбай барайын деп жолго чыктым. Ошондо биринчи бараткан атка паккеге жетейин деп калганда жетип, озуп өттүм. Эл ызы-чуу. Ат сүрөгөндөр көп, мени атым сүрөтпөй андай жерге келгенде башты ылдый салып, тили салаңдап, ак көбүктү бүркүп бүркүп жүгүрчү. Эсиркеп, Эсиркеп, – деп кыйкырып баратам. Чоң атам Теке атты жылоодон алып араң токтотту. Бирок атама адашып кетип келдим деп айткан жокмун. Бир торпок садага чаап жиберди. Башыман суу айландырып төктү. Аттын бөз жабуусун жаба салып, далдага жетелеп тындырбай турдум. Ошондо атка боорум ачып, ыйлап жүргөнүмдү кийин байкадым.

Байгеде ак-суулук Курбан дегендин аты экинчи келип, паккеге жеткенде бычакка араң келди. Мындайда байгенин салты боюнча экинчи атка берилүүчү байге берилбейт. Бул салт мына ушул Базар-Коргон жеринде да бар экен. Байгенин уюштуруучулары Курбандан кечирим сурашып, бирок алыстан келген мейман катары куру кетпесин деп байгеден бир ат беришти. Курбандын аты тууралуу кийинчерээк сөз кылабыз.

Тойго акындардан Өтө баш болгон Эшмамбет, Нурмолдо жана башка толгон-токой акындар келишкен.

Кызыл ат чыкканда атактуу ырчылар биринин артынан бири келип тийиштүү жол-жосуну менен бирдемелерди атап бердирип жатты. Бул той он күн чамасына созулду. Өтөнүн (Жеңижоктун) ошол мезгилде толуп, келбети келишип, өзү өңдүү адам эле. Ого бетер көркүнө чыгып, төкмөлүк жагынан эч ким алдыга чыга албай, толукшуп, аял эмес эркек адам менин балам ушундай болсо кана, – деп тамшанышып турган убагы эле. Тойдо ырдап, өзү Кызыл аттай болуп башка акындардан өзгөчө бөлүнүп, караандабай шаңшып ырдап олтурганда бир байдын келини ашык болуп калат.

Той аяктагандан кийин, аксылыктар чогуу кайтып калдык. Бүргөндүгө келип, Ашыраалы аттуу адам түнөтүп мейман кылды. Там үйгө олтургузду эле адамдын көптүгүнөн үй ичи ысыганда Өтө сырт кийимин чечип салып ырдап жатты. Үстүнө кийгени ак кытай жибегинен тигилген жеңижок кемсел кийип, көйнөктү чыканакка чейин түрүп коюп ырдап жатты.

Эртең менен Аксыга карай жол тартып келе жаттык, жолдо Эшмамбет тамашакөй, кишини басынтып ырдаганды жактырар эле. Эшмамбеттен биз сурап калдык: – Өтөнүн жеңижок кемсели мурун тойго чейин жок эле го же тойдо кийитке кошуп кийгиздиби – деп. Эшмамбет күлүп: «Мен кийгиздим Өтө акеге» – деп, Өтөнү карап айта берейинби дегендей ымдаша түштү, Өтө: «Айтсаң айта бер, өзүң билесиң» – деди окшойт. Эшмамбет кемселдин жөн-жайын мындайча баяндады.

– Тойдо бир байдын учка жеткен сулуу келини (анча-мынча жигиттерди теңине албай жүргөн неме) Өтөгө ашык болуп калып, Эшмамбет аркылуу Өтөгө жолугууну сунуш кылат. Өтө башка төшөккө жатпоо үчүн Көксулууга берген убадасын буза албастыгы жөнүндө билдирет. Келин ойлонуп, эмнеси болсо дагы эстеп жүрсүн деп жанагы жеңижок кемселди тигип, бир бет аарчыга кошуп Эшмамбет аркылуу Өтө ырчыга берип, менден салам айтып, кечирим сурап коюң. Мени жеңил ойлуу адам экен деп ойлобосун. Мен анын терең маанилүү ырларына, куп келишкен түсүнө, татына Кудайдын мээрими менен жаралган пендесине ашык болдум эле. Эстей жүрсүн, аман болуп, эли-журтуна кызмат кылсын деп көз жашын кылгыртып калган эле, – деп Эшмамбет бакылдап айтып берди. Ошондон баштап ошол жеңижок кемселди кийип ырдап жүрүп Жеңижок аталып, Өтө аты калып кетти. Шертай атам айтып берди эле деп айтканы тууралуу мурда да «Баскан жол» деген китебинде сөз кылган Садыралы Добулбеков өзү да жылкыны жанындай сүйгөн адам болчу.

Бул жерде Садыралы Добулбеков тууралуу айтып, эмгегине кичине токтолуп кетпесек болбойт.

Садыралы Добулбеков элибизге чоң эле эмгек кылып, артына из калтырып өттү десек жаңылышкандык болбойт. Садыралы аке бир нече көркөм жана илмий эмгектердин, китептердин автору. Ал 1939-жылы 21-сентябрда Жалал-Абад областынын Ак-Суу айылында колхозчунун үй-бүлөсүндө туулган. 1957-жылы аталган айылдагы орто мектепти ийгиликтүү аяктап, Жалал-Абад шаарындагы зооветтехникумунун зоотехника бөлүмүнө тапшырып, аталган окуу жайды 1960-жылы аяктап, алгачкы эмгек жолун ал кездеги Ленин районунун Энгельс атындагы колхозунда зоотехник болуп иштөө менен баштаган.

Бир жыл иштегенден кийин билимин өркүндөтүү максатында Кыргыз айыл чарба институтунун зоотехникалык факультетине тапшырып өтөт. Аталган окуу жайды 1966-жылы ийгиликтүү аяктап, эмгек жолун Ленин районуна караштуу «Кызыл-Жар» совхозуна башкы зоотехник болуп ишке кирет. 1971-жылы Баткен районундагы «Биринчи май» совхозуна башкы зоотехник болуп барат. Бир жылдан кийин кайра Жаңы-Жол районундагы «Жаңы-Жол» совхозуна башкы зоотехник болуп келет. Совхоздо мыкты иштөө менен өзүн көрсөткөндөн кийин 1975-жылы райондук айыл чарба башкармасына инспекторлук кызматка келет.

1976-жылдын январь айынан баштап, райондогу Фрунзе атындагы колхоздун башкармасынын төрагасы болуп шайланат. Чарбаны экономикалык жактан мыкты чарбалардын катарына алып чыгат. Асыл-тукум мал чарбасын, жылкы чарбасын өнүктүрүүгө жетишет. 1984-жылдын 27-майынан баштап, өзү туулуп өскөн Ак-Суу айылындагы «Ак-Суу» совхозунун директору болуп эмгектенет. Чарбанын эки кабаттуу кеңсесин, эки кабаттуу маданият үйүн, мектептерди курууга жетишет. Кайсыл жерде иштебесин өзүн мыкты адис, чыгармачыл жетекчи катары көрсөтө алат. 1994-жылдан 2000-жылга чейин Ак-Суу айыл өкмөтүнүн башчысы болуп эмгектенет.

Жети баланын, тогуз неберенин бактылуу атасы болуп тарбияланган. 2000-жылдан бери Кыргыз Республикасында сиңирген өзгөчө эмгеги үчүн пенсиясынын ээси болгон.

Мыкты адис, уюштуруучу, чыгаан жетекчи эле.

(Уландысы бар)

Суулуу чыгармалар

САРАЛА ИТ

(Повесть)

Мурда дээрлик көрүп жүргөн, кадимки бир сарала иттин өмүрү, кийинки күндөргө чейин эсимде сакталып, итке байланыштуу көп ойлорду туудурду. Жандуулар ичинен бул өңдүү тиричиликке жүүнү бош, өзүнө кайдыгер караган немени аз кезиктиребиз. «Дүйнөдөгү ар бир нерсенин жашап турушу – күрөш!» дейбиз. А бирок...

Мени да, башкаларды да ойлонто турган ушул сарала иттин тирүү кезинде «ау!» деп бир ирет да үргөнүн жебирер аял короосунан кууп чыкканда бөйрөгүнө тийген муштумдай таптын зардабынан болсо да «каңк!» этип койгонун уккан эмесмин. Ит башы менен мынчалык чыдамкайлык жана сабырдуулукту ушунчалык өздөштүрүп алышына эмнелер себеп болгонун билүү кыйын. Айтор, көптөн бери адамдарга белгилүү болгон ойго карата айтсак, ал мүмкүн, жашоо үчүн күрөшүүдөн тажаса керек. Карап турсаңыз, бечара, ар качанда өзүнүн жалпы аалам алдында күнөөкөр экенин сезген немедей кишилерге, малдарга, ал түгүл өсүп турган чөптөргө да жалтана карайт. Эң бир өкүнүчтүү жери, байлоодогу тиши кычышкан иттер да түн ичинде аны көрсө көрмөксөн болуучу, же мүлдө көргүсү келүүчү эмес. Бечаранын баш-

Аман САСПАЕВ

Түп районундагы Кең-Суу айылында 1929-жылы туулган.

Атасынан эрте ажыраган жазуучу 1933-жылы бай-манаптын тукуму катары куугунтукка алынып, энеси менен Кытайга качууга аргасыз болгон. Пекиндеги Борбордук улуттар институтунан билим алган.

1962-жылы Ата Мекенине кайтып келген.

1971–1973-жж. Москвадагы М.Горький атындагы адабият институтунун Жогорку курсунан окуган.

55 миң сөздү камтыган «Кытайча-кыргызча сөздүк» түзүп, 2003-жылы жарыкка чыгарган.

Ондогон аңгеме, повесть жыйнактарынын, «Тоо чабалекейи» романынын автору. Жакында «Турар» басмасынан «Шашкедеги кара туман» аттуу автобиографиялык романы жарык көрдү.

Аңгемелери 60-жылдарда жарык көрүп, ошол замат Советтик адамдардын турмушу кыйыр түрдө болсо да бурмаланган («Сарала ит»), аңгемелеринде автордук позиция ачык эмес сыягында кендир кесме сындарга кабылып, саясий айып тагылып, кыйла жыл кызуу талкуу жараткан.

ка иттерге деген шыгын айта турган болсок, жолбун итти көргөндө, көкүрөгүндө жаны бар ар кандай ит, кыйратып таштоочудай үрүп жетип бараарын, анан ага кыр көрсөтүп куругун чагарактатып, а жер, бу жерин жыттап калаарын, андан ары болсо, чийге же куурайга бутун көтөрүп калаарын баарыбыз эле билебиз. Ал эми жолбун ит кезигишип калган күндө Сарала ит ага тик карап койчу беле! Быйпыйып, дайыма тердеп жүрүүчү мала-кызыл мурдун ишке салып, таштандыларды, уңкул-чуңкулдарды жай гана шимшип жүрө берүүчү. Деги анын жүрүшүнүн өзү бир башкача эле. Кажет болгон бир багытты көздөй, алаксыбай шыдыр кетип бара жатканын эч ким билбейт. Бирок бир орунга айланчыктап, шимшилеп көпкө туруп да калуучу эмес. Аны бирде коруктан, бирде көчөдөн, бирде короодон көрүп калчубуз. Күн күйүп турган ысыкта да, бирер бактын түбүндө, тилин чыгарып көлөкөлөп жатканын көрбөдүк.

Биздин көчөнүн эркектери Сарала иттин жарык дүйнөдө өмүр сүрүп, тапканы болсо азык кылып, жансактап жүргөнүн капарларына мүлдө алышпайт. Көчөнүн аялдары болсо, ага кандайдыр көңүл буруп, аны «ууру ит» дешип жаман көрүшөт. Сарала итти уруп короодон кууп чыгуучулар да ошолор. Бечара ит таяк жеп, короодон куулуп чыккандан кийин, өзүнүн алсыздыгынан көргөн кордугун заматта унутуп коюп, дагы баякысынча эле эч нерсе болуп өтпөгөнсүп, башын салып жай басып бара жатканын көрөр элем. Ал көбүнчө күнөөсүз эле куула берүүчү. Ошол куулуп бара жатып артына карачу да эмес. «Карап коюунун канчалык кажети бар, карап коюу менен мен эмнени кыйратам!» – деп ойлонгонсуйт, же кишилер өзүн кууп урбай турганына абдан ишенип алса керек. Чынында да аны эч ким алыска кууп таштаган эмес. «Чык!» деген өзүнө тиешелүү өкүм сөз шалпайган кулагына жетери менен эле жер карап, деси кайтып ары басуучу. Кээде, короого киргенден кийин кир жууп отурган катынды көрсө, «камыр жууруп жатабы?» дегенсип тамак жагына ыйгарып карап калуучу. Эгер катын отун жарып жатса, анда: «Качан чык дээр экен, тиги катын!» дегенсип көпкө кароочу. Анын ушул карап туруусунун өзү абыдан бир зериккендикти элестетүүчү. Ал бирдемени уурдап жебесе да, ушундай карап турушу менен аялдарга жаман көрүнүшү мүмкүн го...

Ал бир санда жок макулук болду да, иттер жамаатына да, адамдарга да тырмактын агындай пайда келтирбеген бойдон кетти. Эгер башка иттерди туурамыш болуп, үйүгүшкөн иттердин жанына жөн эле жандап жүргөн болсо да, анда иттер жамаатына ээрчиген эмгеги менен салымы бар деп айтууга болоор эле. Ал эми адамдарга пайдасыздыгы жөнүндө айтпасак да болот. Илгери аны канчалык таптап бакса да, бир ирет үрүп ээсин кубанта албаптыр. Өлтүрүп таштоого кыйбаган соң, андан тажаган ээси: «Бар, эми өз күнүңдү өзүң көр!» – деп бошотуп жибериптир.

Эгер ал ээсинин короо-жайын коргоо максатында эмес, деги өзүнүн кирбиң өмүрүнөн зеригип болсо да үн чыгарып койсо, анда ал адамдар үчүн бир аз эмгеги бар деп таанылмак.

Сарала иттин бардык кылык-жоруктарын бир-бирлеп ойлоно келгенде ар кандай Адам баласы, анын сенделип тирүү жүргөнүнөн көрө тезинен топуракка айланып кетишине боору ооругандыктан болсо да тиленээри белгилүү иш. Анткени ал бир пайдасыз жан эле. Өсүмдүктөр дүйнөсү да өзүнөн урук калтыруу үчүн күн нурун талашып, биринен бири бийик өскүсү келээрин ойлогонумда Сарала иттин иттигин мүлдө кечире албасмын!

Бир күнү, абышка-кемпир пенсионерлер жашаган четирээк бир короодон «ак элечекчен албарсты» көрүнгөнү элдин моокумун кандыра күлдүрдү. Отундукка кесип койгон кургак талдардан алмак болуп кемпир короого чыгат. Короонун кетигинен болсо, «ак элечекчендин» карап коюп, шашпай башын тартып алганын айдын жарыгында дапдаана байкап калат. Отун алмак түгүл өзүн алдырып жибере жаздап, өңү кубарып калчылдаган кемпир кайра үйгө кирет. Чал болсо, «Бисмилла рахманирахим!» – деп ичинен сыйынып, короонун тышына чыгат. Чыкса, короонун кетигинен капарсыз карап турган баягы Сарала итти көрөт. Ошондо, балага зар болуп жүргөн куу чал: «Кудая шүгүр, кемпиримдин боюнда жогу жакшы болду, бекер түшүп калмак экен!» – деп күлүп үйүнө кирет. Ал «элечекчен албарсты» эмей эле жолбун Сарала ит экени билингенден кийин, кемпирдин бардык жыйган-терген каары Сарала иттин башына төгүлөт.

Мына ушул учурларда жумурткалар уядан жоголот, баштыкка куюп асып коюлган сүзмөлөр жарылып чөптүн арасында жатат. Адатта боло берүүчү мындай иштердин кабары Сарала итке байланыштуу көчөгө тез эле тарайт. «Ак элечекчен албарсты» көргөн кемпир атайын келип баштыгы менен сүзмөсүн жоготкон катынга, ошол сүзмөнү уурдап жечү баштанып, Сарала иттин акырын басып көчөдө кетип бара жатканын көргөнүн айтып берди. Ал жоголгон сүзмөнү башка бир ит аткулактын түбүндө, баштыгын тытып жеп жатканда, Сарала ит өзүнүн бак-таалайын эски таштандылардан күтүп, арык боюнда шимшип жүргөн болучу. Сүзмөсү жоголгон катын аткулактын түбүнөн баштыгынын тарпын тапканда, Сарала ит бирдеменин жытын сезип, дал эле ошол жерге келип калат. Катын дароо эле Сарала иттин өлүгүн миң мертебе көрүп жатканда, колу да карап турбай, жерден таш ала коюп уруп жиберет. Сарала ит мурдатан эле өзүнүн ит экенин терең сезгендиктен, өзүн бекерден бекер урган катынга карап да койбостон, баягы эле кечиримпозду-гуна салып кете берет.

Ушундан кийин Сарала ит ууру деген атка кайтадан конуп, мурдакысынан беш бетер көчөнүн жандууларынын ичиндеги барып турган сүйкүмсүзүнө айланды. Иштин мынчалык чырга айланып бара жатканын, анын аягы эмне менен бүтөөрүн ал мүлдө ойлогон жок. Баягы эле калыбында, этибарсыздык менен жай басып жүрө берди. Өзүнө тике караган көздөрдө жазылып турган ички дүйнөлөрдү ит неме кайдан окуй алсын!

Биздин көчөдө жумуртка жей турган, анысы аз келгенсип тооктун өзүн да жеп коё турган иттер бар. Алар ээсинин көрүнөө бергенине алымсынбай, ченебеген нысапсыздык менен көмө жегенди жакшы көрүшөт. Анан ошонусуна маашыр болуп, өзүнүн башкалардан эптүү экенине тымызын кубанып, маңкайып басышат. Андай иттердин бердемелерди шимшип, таң каларлык тездик менен кыдырып жүргөнүн көргөнүңүздө, көңүлсүз ойлогорго чөгөсүз. Акыры барып, «ошон үчүн ит деп коюшкан да» деген ойго келип, алардын алган «атагына» моокумуңуз канып тим болосуз.

Бечара Сарала иттин бетине басылган тамга да ошол жойчул иттердин кесепети экени айдан ачык турса да, катындар ага жаман атак бере алышпайт, кайра ээсин сыйлап сөөк ташташат.

Бир күнү, жогоруда айтылган сүзмөсүн жоготкон катындын уядагы эки жумурткасын ит жарып жеп кетиптир. Дал ошол учурда катындын эри уя жактан ууртун жалап чыгып келе жаткан өзүнүн төрт көз итин көрүп калат. Жарылган эки жумурткага байланыштуу катыны күмөнүн айтат, эри болсо көргөнүн айтат. Сөзгө аралаша калган келди-кетти кишилер катындыкы туура деп табышат. Анткени быйыл 8-Март өтүп кеткени менен эмдиги жылы дагы кайра келет эмеспи. Тиги төрт көз ит болсо, колдо багылган ит, кантип уурулук кылсын! Күнөө Сарала итке оңой эле арта салынды. Деги, иттер жөнүндө чындыкты түбүнө чейин кууганга кимдер кызыкмак эле. Күнөөнү төрт көзгө арткандан көрө Сарала итке коё салуу алда канча жеңил да!

Ошентип, үйдүн ээси мылтыгына ок салып «көптүн тынчын алган» Сарала итти атып таштап, көптүн сообуна калуу үчүн издеп чыкты. Сарала ит болсо, эч нерседен капарсыз, баягы эле тамактан башканын жытын сезбеген мурдун ишке салып, таштандыларды эринчээктик менен тинтип жүргөн болучу. Мылтыгын дүрмөттөп алган киши, ушул эле жердесиң го деген жеринен аны таап, отура калды да аны кароолго алды. Сарала ит болсо, мылтыгын сунган кишиге карап маңдайын тосту. «Бул киши мени эмнеге шыкаалады болду экен?» – деп ойломокчу болуп, эми камына бергенде мылтык «тарс!» этти. Сарала ит «каңк!» этип кулап түштү. Ушул бир «каңк» эткен добушун өлөөр алдына чейин сары майдай сактаганын билемин. Өз

кезинде, такыр колтуктарына таш тийип турганда «каңкылдай» берген болсо, мүмкүн кийинки бир жанына батканда «ау!» деп алганын өзү да сезбей калар беле. Ошентип, бирде «каңк» этсе, «ау» деп айбат чеге билсе, мүмкүн, анын өмүрү мындай аяктабас эле.

Чындыгына келгенде, «ау!» деп үрүүнүн негизи «каңк!» этип кыңшылоо экенин бечара Сарала ит түшүнбөгөн бойдон кетти. Мылтык атылганда, жумуртка уурдап жеген төрт көз ит дароо жетип келди. Анан жанталашып, тишин акшыйта тыбыраган Сарала итти көрө коюп, арсылдап үрүп коё берди. Анын бул кылыгы «адилеттүү» ээсин даңктаганы эле.

Табасы канган катындар Сарала иттин өлүмүнө абыдан кубанышты. Бирок эртеси эле, бир баштык сүзмө, дагы бир нече жумуртка жоголду. Мүмкүн, аны Сарала иттин «өчөшкөн» арбагы иштегендир...

ТАТЫМ ТҮЗ

Суу айрыгына жакын, саздакка чыккан кыяк чөптү ыктап жалгыз түтүн кыргыз жашады. Эзелтен эле жергиликтүү дыйкан уйгурлар конуш тээп, төшкө такай соккон корук тамдын калдыгынан башка ал жерде дагы бул күнгө чейин төрт түтүн уйгурдун эски тамы сакталып калган. Уездик шаар мындан алысыраак жерге жайгашкан. Бирок көндүм адат катары, ага каттаган жөө базарчылар көп деле кыйналчу эмес.

Элдин айтымына караганда, илгерки бир жылдары көл кыргыздары ушул жакка ооп келип кайткан имиш. Ошолордон Келгинбай аттуу бир түтүн кыргыз ушул жерди мекендеп калган жигит экен да, оор келте оорусуна кирептер болуптур. Сапарга шайы келбегендиктен анын зайыбы Оймокчон элден бөлүнүп, күйөөсүн айыктырып кайтууга бел байлайт. Ошентип алар чет жерди мекендеп калууга аргасыз болушат. Келгинбайдын туугандары ыгым-чыгым, кепин-акыретин даярдап берип:

– Оо, Оймокчон! Эр деп этегинен кармап калдың. Кор болбоссуң. Ата-бабаларыбыздын арбагы колдоп эрди элине кош! – деп чуркурап бата беришет.

Келгинбайдын тагдыры Оймокчонго тапшырылгандан кийин, кайнатасы сакалынан жашын куюлтуп туруп көптүн алдында мындай деди:

– Жар дүйнөдө көргөн жалгыз балам эле, ал сага аманат! Маа топурак өз эл, өз жерден буюрсун. Карып калган кезимде кудай элден ажыратпасын. Мемиремди энеңдин этегине салып бер, балам, жыттап жүрөйүн...

Оймокчон эмчектеги баласын кайненесине карматып, көз жашын элден жашырынып сыкты.

– Мобу түйүнчөктү катып кой, – деп тапшырды кайнатасы акыркы жолу, – кокус ары бурулуп кетсе, сууга эзип оозуна тамыз. Айыгып мал болучу болсо, колуна бер.

Сүрдүккөн кыргыздар жөө-жалаң мекенине сапар чегишти.

Өңү көгүлтүр тартып, эрди кеберсип, чыңалып онтогон Келгинбай жан күйөөрү жалгыз Оймокчондун колунда калды. Оймокчон жанын сабап, сыркоолуу күйөөсүн тегеренди... Койгулт көзүнөн жаш мөлтүлдөп, күйөөсүнүн башын кучактап, далай түндөр уктабады.

Алектүү күндөр өтө берди...

Чачы жылма түшүп, жаак эти шылына баштаганда Келгинбай эсин жыйды. Күнүнө бир чайдоос кайнаган суу ичип, тамыры тышына тепкен ичке манжаларын карап коюп, төшөктө узак жатып калды. Оорунун зардабы абыдан арылып тамакка зооку соккончо эки ай өттү. Ал абыдан айыгып, элине кетмекчи болгондо өтө кеч болуп калган эле. Чек ара бекиди. Келгинбай мыйзамга баш ийди да ушул суу айрыгына төрт тамдын башын курап, аргасыз узак жылдар жашап калды.

Ортодон отуз жылга жуук убакыт өтүп, Келгинбай абышка атанган кезде анын башына арылгыс оор кайгы түштү.

Гоминдандык желдеттер бийлеп турган оор жылдары калың журтка келте оорусу тарады. Өлүм-житим көп болду. Далай үйдөн түбөлүккө түтүн чыкпай калды. Уездик шаардын тегерегиндеги дөбөлөр калың мүрзөгө айланды. Өлүм күчөгөн сайын, замбилге салынган өлүктү эки киши көтөрүп чыгып, туш келди жер казып эл көмө башташты. Кепиндик ак табылбай, жууркандын шейшебин иштетишти, элде шейшеп аттуу жоголгон соң, кээ бирөөлөр өлүктү камыштан токулган бойрого ороп, кээ бирлери жаш бедеге ороп көмө турган болушту. Бул апаат динге да таасирин тийгизди. Назирчырак, көңүл айтуулар мүлдө унутулду!

Дал ушул оор алаамат Келгинбай чалдын кемпири Оймокчонду жалмап жолго түштү. Шордуу чал кемпирин шейшебине ороп көмдү. Көр казып жан баккан киши менен чалдын кошунасы жана өзү болуп Оймокчондун сөөгүн үч эле киши жерледди. Кемпирин көөмп, топурагын чочойтумуш болгондон кийин чал мүрзө башында күңгүрөнүп узак отурду. Кырк жылга жуук бирге жашаган жары менен түбөлүккө коштошуу оңойбу? Жан шеригинин бүткүл жоруктары чалдын көз алдынан биринен сала бири өтүп жатты. Чындыгында ал жалгыз кемпири менен гана эмес, турмуштун жылуу койну менен да коштошуп жаткан эле.

Кайраттуу чал топурак башынан турган соң этек-жеңин кагып, чолок жашын алаканы менен аарчыды да үйүн көздөй басты.

Чал кайра келген соң үйдүн төрт бурчуна көз таштады. А дегенде эле анын көзү казыкта илинип турган кемпиринин көк мата көйнөгүнө түштү. «Оо, Жараткан! Жалганда мендей шордуу бар бекен?! Элди жутуп жаткан келте менден несине тартынды экен!» – деп ойлоду чал. Ушул суук көрүнгөн үйдө эми өзүнөн башка эч ким жок экенин эсине келтиргенде байкуш чал боздоп коё берди:

– Оо, кудурет, тарт аманатыңды! Эми кор кыла көрбө! – чал көзүнүн жашын сакалынан куюлтуп, ээн үйдө узак ыйлады. Ботосу өлгөн каймал гана ушундай боздомок.

Эгер кишилерде үмүт деген нерсе жок болсо, анда бойго эч кандай кайрат бүтмөк эмес. Өмүр өзүнүн канчалык кайгы-касиретин берип койсо да үмүт менен убакыт алдында алар ар качан дармансыз. Келгинбай чал өзөгүн өрттөгөн дартты көз жашы менен жууп кетиргенсиди. Аздап бою сергип, эс токтотуп өзүн өзү жубатты. Өзүнө өзү көңүл айтып, кайрат берди.

Ар кандай бакытсыз кишилер да өзүнүн тиричилиги жөнүндө ойлонбой койбойт эмеспи. Келгинбай чал да болумсуз оокатына көз кырын салды. Үй ичиндеги чачылган бирдемелерди жыйнап, эски куржунга шыкап таштады. Анан дагы бирдемелерди иштемиш болду. Үй ичин жыйнаган соң жаман талпагына жайланып отурду да, чөнтөгүнөн кичине түйүнчөк алып чыгып, чебердеп чече баштады. Түйүнчөк ичинде бармактай туз бар эле. Келгинбай тузду алаканына салып, бир нече ирет тилин тийгизип, өтө бир шербеттүү даам таткандай туздуу шилекейин кумарлана жутту. Эчен кыйын кыстоо көргөн учурларда ушул бармактай тузду жалап медет таап, кам көңүлүн жооткото алган да. Өз жеринин бир татым тузу Келгинбай чалдын өмүрлүк колдоочусу, үмүт менен ишеним берүүчүсү, сагынуу менен кусадарлыктын таркатуучусу болуп калган...

* * *

Ата конушка кайта албай, чет жерде аргасыз жалгыз түтүн калгандан кийин Оймокчон бар болгону бир кыз, эки эркек төрөдү. Анын экөө жерге көмүлдү да, тагдыр касыреттүү чалга эрмек болсун деп бирин тирүү койду. Баланын аты Эшбол эле. Ал уезддик шаардан окуп жүрүп мугалим болгон соң башталгыч мектепте иштей баштады. Бирок үчүнчү жылы эле Гоминдандык полиция жагынан кармалып түрмөгө кабылды. Ошондогу анын кылмышы: өзүнүн Ата Мекени жөнүндө балдарга эки жолу, өз түшүнүгүнчө аңгемелеп берген: «Совет жеринде силердей балдар жайкы дем алышта Кырым деген жерге барып ойнойт. Моюндарына кызыл жагоо байлашат»,

деген. Бу дагы жаш мугалимдин журналдан гана көргөн сүрөтүнүн түшүнүгү эле. Гоминдандык тыңчылар ошол кезде так эле ошондой сөздөрдү айткан кишилерди издеп, ал жөнүндө маалымат жеткирип, ал кесипти күн көрүүнүн айласы кылып алган Эшбол совет эли жөнүндөгү ошол «лекциясынан» кийин бешинчи күнү түн ичинде куралдуу желдеттер жагынан ойготулду.

Ал кезде майда элдердин эң жетилгени эле мугалим болуучу. Бирок ошол кызматтын өзүн Гоминдандык кытайлар иштей албаганы үчүн гана өз улутунан коюучу. «Малыңарды багып, эгиниңерди салып жата бергиле. Мектептин силерге кереги эмне? Адамдар агартуусуз деле өмүр сүрүп келишкен!» деген үгүттөр ачыктан ачык айтылуучу.

Мугалимдер үчүн кадам сайын куруулуу капкан бар эле да, чанда бирөө болбосо көп мугалим ага түшүп турган. Алардын ордуна тажрыйбасыз, билимсиз кишилерден же молдо, сопулардан коюучу. Гоминдандык беттерине кармаган эл агартуусун ушундайча тескери кетирген эле. Түн ичинде мугалимдин үйүн көздөй куралдуу желдеттер басты дегиче, ал шору каткан мугалим изсиз жоголуп да тынуучу.

Гоминдандык желдеттер кирип келгенде Келгинбай чал баласынан тирүү айрылаар сааты түшкөнүн сезип, аны окутканы үчүн өзүнө наалат айтып, төшөгүндө үнсүз отурду.

Желдеттер машкедей шимшип, үйдөгү кагаз бүткөндүн баарын чогултуп алышты. Анан буйрук бере баштады:

– Тур, кийин!

Офицер бул эки сөзгө канык эле.

Эшбол шаша койбоду. Жайбаракат кийинди. Ал өз мугалимдеринин артынан «барса келбеске» кетип бара жатканын тымызын сезген болучу. Ал: «Мен эми жарык дүйнө менен коштошуу үчүн, азыркы сааттан баштап ата-энемди кайрылып мүлдө көрө айбас жерге баруу үчүн даярданып жатам!» – деп ойлоду. Кантсе да ал кийимин кийип болуп эшикти көздөй басты. Төшөктөн башын чыгарып өлүктөй алыз жаткан шордуу Оймокчон бакырып ыйлап жиберди.

– Эшен! – деди Келгинбай чал шашып, – ал баласын ушундай атап эркелетүүчү. – Коё тур!

Жанатан жүрөксүп турган байкуш эне чалдын үнүн медет кылып, чыңырып жиберди да чуркап жетип, Эшболдун мойнуна тарамыш колдорун ороп калды. Үйдүн ичи эми киши туруп болгусуз зар менен муңга толуп кетти. Кайраттуу чал ары карап көз жашын аарчыды. Эшбол да кайраттуу, нары эстүү жигит эле. Кандай учурда эмне кыларын жакшы билүүчү.

– Кагылайын энеке, ыйлаба, жаным аман болсо кайра келем, – деп энесинин көз жашы менен жуулган бетинен чопулдатып өбө баштады. Курган эненин ого бетер мууну бошоду.

– Кой, муун-жүүнү бош кудай ургур десе, амандыгын тиле анын. Келе баякы түйүнчөгүң кайда? Туздан улук эч нерсе жок. Туз-даам буйруп кайра келгиси бардыр, – Келгинбай чал жашын сакалынан куюлтуп туруп сүйлөнүп коё берди. Бирок түйүнчөгүн купуя жеринен өзү туруп барып алды.

– Эшен, – деди чал колу калтырап, – мына бул туздан бир кемирип алып, татып жүрчү. Ата-бабабыздын мууну ушул туз менен каткан. Өз жериңдин тузу!

Ушул сөздөр оозунан чыккандан кийин чалдын ач көңүлү да ток боло түштү. Чыны менен эле касиеттүү туз Эшболду кайда жүрсө да колдоп, кайра алып келүүчүдөй сезилди. Эшбол ажырашар алдында атасынын эски ишениминен аттап кеткиси келбеди. Тузду колуна алган соң четинен бир кетип алып, оозунда калган күбүнчүгүн тилине салды да жутуп койду.

Шордуу эненин колу алиде Эшболдун мойнунда болуучу, ал ыйлап турган энесин өзүнөн алыстатып, жашын алаканы менен аарчыды да Гоминданчылардын алдына түштү. Бутун зордой шилтеп босогодон аттады. Үй ичинен боздогон үндөр кыйлага угулуп турду.

Ошондон бир жыл өтүп эле уездик жер көлөмү менен жугумтал келте дартына кирептер болду.

Мына эми курган Келгинбай боорукер кемпири Оймокчонду келте дартына берип салып, аңгыраган үйүндө жалгыз өзү калды.

Чал кемпирди көмүшкөн уйгур кошунасынын үйгө киргенин да сезбестен ойлонуп отурган. Кошунасы да өзү өңдүү кара сакал мээримдүү киши эле.

– Элхукми лилла! – деди кошунасы чөк түшүп отура калып. – Кайрат кыл, Келгинбай. Кордукта кордук мал жокчулугунда эмес, баш жокчулугунда көрүнөт. Кудай Эшболунду көрүүгө насип кылгай. Колдо өскөн бала эле, аман болсо, кырсыктан тышкары болсо, күндөрдүн биринде шап этип кирип келээр. Кайрат кыл да суунду кайнатып ичип, белиңди бекем бууп, жалгызыңдын амандыгын тилеп жүрө бер. Кир-когуң болсо биздин бала-чакага чайкатып аларсың. Өлгөндүн артынан өлмөк жок. Ырыскың көтөрүлсө элиңе барып да кошуларсың.

Келгинбай чал ичи толгон кайгы менен ушул сөздөрдү угуп отура берди.

Бакытсыздыктын да өзүнчө чеги бар. Кезеги келгенде ал да өз эрки менен бакытка ордун бошотуп бермек. Өмүрдүн бир сыры ушундай. Келгинбайдын кемпири өлгөндөн кийинки жылы эле кырдаал таң калгандай өзгөрүп кетти. Ыза менен кеги чегине жеткен аз улут калкы улуттук эзүүгө каршы көтөрүлө баштады. Гоминданчылар сепил согуп ийинге кирген жыландай бекиништи. Бирок тарыхта калктын күчүн эч качанда коргон тосуп калган эмес да. Буту менен басып,

мурду менен тынгандын баары күрөшкө аттанды! Айры, чокмор көтөргөн калк тобу жаңыча куралданган Гоминдан армиясын тороп, айласын кетирди. Калык кошундары душмандын курал-жабдыгына ээ болуп, жеңиштүү илгериледи. Боштондук кыймылы тез кулач жайганы шончо, айга жетпей эле Иле аймагы толугу менен элдик кошундун колуна өттү. Улуттук армия курулуп, Алтай, Тарбагатай аймактарындагы эзилип жаткан боордош калкты боштондукка чыгаруу үчүн жортуулга аттанды. Бул дүйнө жүзүндө фашизм очогу талкаланган даңктуу кырк бешинчи жылынын башы эле.

Келгинбай чалдын кийинки өмүрү өзү жалгыз жашаса да өтө тез өтүп жаткансыды. Кайгы-капасынан аздап арыла баштады. Анын жүрөгүндөгү катыш калган черлер гоминданчылар менен кошо кеткендей...

Ушундай жакшы күндөрдүн биринде Келгинбай абышка өтө бир кубанычка бөлөндү. Күн шашке маал болучу. Аскер формасын кийген бир бейтааныш жигит үйгө шып кирип келди.

– Келгинбай абышканын үйү ушулбу?

– Ооба, айланайын, – деп байкуш чал ордуна тура калды. Анын үйүн кийинки жылдары эч ким мындай сурамжылап келген эмес.

– Карылык курусун, кайсы бала элең, балам?

– Жапаров болом.

– Баса, кыргызсың го...

Келген жигит төш чөнтөгүнөн бир сүрөт сууруп чыгып чалга сунду:

– Тааныйсызбы?

Шордуу чал сүрөттү көрө коюп өкүрүп ыйлап жиберди. Ал Эшболдун сүрөтү болучу. Эсинен адашкан абышка сүрөттү карап алып, жаш баладай башын көтөрүп ыйлай баштады.

– Ыйлабаңыз, аке. Майор Келгинбаев Эшбол азыр комиссар. Гоминданчылардын сазайын берип жүрөт. Майдандан мен бери жүрөрдө ушул сүрөтүн берип салам айткан эле. «Атам тирүү болсо, сүрөтүмдү өз колуна тапшыр. Эгер жок болсо, энем бардыр, ошол кишиге тапшыр деп табыштаган», – деди Жапаров.

Абышканын алжый баштаганына байланыштуу баласына деген сагынычы башын туман чалган аскадай далдааланган эле, азыр болсо бир керемет жел чыгып туманды түрдү да, чалдын жүрөгүндөгү сагынычты айдан ачык көрсөтө баштады. Мурда үмүтсүз эле, азыр үмүт менен ишенимди колуна катар түшүрүп, бул сезимди шордуу чал көтөрө алгыс даражага жетти.

– Аксакал, – деди жигит жайлап – кана, көп алагды болбоңуз. Балаңыздын тирүү экенине кубаныңыз. Мен дагы Эшбол өңдүү гоминданчылар жагынан кармалгандардын биримин. Ичинде Эшбол бар он чакты күнөөкөрдү бутуна кишен, колуна коозу салып айдап бара жатканда бизди алып бара жаткан үч черикти өлтүрүп, кишен-

дерди чагып тоого качып кеткенбиз. Кийин барып көтөрүлүшчүлөргө кошулдук. Ошентип эми, гоминданчылардан өч алып жүрөбүз. Биздин жагдай ушул. Ал эми кош болуңуз!

Келгинбай чал шашкан бойдон Жапаровду шап колдон кармай калды:

– Оозуңан айланайын, туз даам ооз тийип кет. Кайра айланып келээриңе жакшы.

Мууну калчылдаган абышка жегидей бир деме караштыра жүрүп суроолор коё баштады:

– Эшен бир келип кетпейт бекен?

– Азырынча келе албайт.

– Урууң кайсы, балам? И, биздин көлдүк турбайсыңбы.

Эшен менин тирүүмдө бир келип көрүнүп коюп кетсин, – деп жатып жигитке токоч ооз тийгизди.

Бирок баласынын көөнүн улап, кемпири жөнүндө ооз ачады. «Ата-энең аман-соо экен дегин жалгызыма...»

Анан жоокерди узата чыкты.

«Оо, касиеттүү жеримдин тузу, Эшенимди колдоп тирүү сактаган тура! Өлгөнүм тирилип, өчкөнүм жанганы чын болсо экен! Оо, касиеттүү жеримдин тузу, эми жалгызымды кесептердин огунан сактай гөр! Маңдайдакы жылдызым тууп, шордуу абышканын башындакы кайгы менен касиретти арылтары ырас болду бекен? Көп жылдык өмүрдүн кордукта өткөн күндөрү унутулар бекен? Оо, өз жеримдин тузу, эми жалгызымы өз элине аман-эсен кошо гөр», – деп байкуш абышка жалгыз үйдө курун мойнуна чалып, эки колу менен жакасын муунта кармап, узак күнгүрөндү...

Ордунан тургандан кийин, кайгысына орток боло жүргөн кошунасын мындай кубанычтан куру калтыргысы келбей, Келгинбай уйгур чалдын үйүн көздөй басты.

* * *

Айлар өтүп жатты.

Жемек-ичмек, кийим-кечекке кенеле түшкөн эл жаңырууда. Нөшөрлүү кара булуттай каптаган караңгылык сөгүлдү. Боштондук менен коюндашкан калың букара колдоруна курал алып майданды көздөй агылды. Боштондук үчүн эр азамат майданда канын төктү. Гоминданчылар бекем орногон Жынхы деген жерде эсепсиз кан төгүлдү. Улуттук армия калктын боштондугу үчүн бир адым чегинбестен илгериледи. Акыры Үрүмчүнүн чоң дарбазасы ачылып, Жынхы Гоминданчылардан тазаланды. Мына ушул чоң кыргында биздин Эшбол да курман болду. Эл боштондугу үчүн күрөшүп, боштондук чек арасын Жынхыга

чейин жеткизишти да, өзү ошол жерде түбөлүк кароолдо калып койду. Эшболду бүткүл батальон узатып көмдү. Ондогон мылтыктан ок атып, комиссарга катуу кайгыргандык билдиришти.

Шордуу чал баласы жөнүндөкү шум кабарды укканда эсинен танып, кулап түштү. Кошунасы суу бүркүп эсине келтиргенде, адам көргүсүз түргө кирип, алдастап ордуна тура калды.

– Жалгызым, кулунум! – чыңырып жиберип кайра кулады чал.

Жанында тургандар көз жашын булап, шору арылбаган пенденин касиретине орток болду. Узак жылдар кайгы менен кападан кажыган абышка бир күн ичинде эле алжып чыга келди. Буурул чачы агарып, жаак эти соолуп, мурдакыдан бетер төшөктө томолонуп калды. Багаар-көрөөрүнөн айрылып, кайгы баскан кары кишинин көргөн күнү курусун!

Эртеси уйгур кошунасы мусапыр чалды өз үйүнө киргизип алып, тамдын оң жак капшытынан орун берди. Көрөөрү бүтүп, көмөөрү калган абышканын тиричилигине боору оорубаган киши калган жок. Келгинбай бирде соо болсо, бирде алжып сүйлөдү. Бирок татым туз түйүлгөн түйүнчөгүн колунан түшүргөн жок.

– Кечээ Эшеним келип, бүгүн муунум кирип калыптыр. Элге кетет окшойбуз. «Ата, жүр эми элге кетели, кайгы менен кападан кутулалы. Тузунду эми бөлүп жеп коёлу», – деп Эшеним жаныма келип айтпадыбы, садага кетейиним, – деп сүйлөдү чал.

Ал эми кээде жөөлүгөн сөздөргө аралаш өзүнүн өмүр жөнүндөгү корутундуларын да кадимкидей айтып отурду:

– Менин чоң арманым эле Эшенди колунан жетелеп барып эли-журтуна кошоорум болучу. Эми, өзүмдүн киндик каным төгүлүп, киirim жуулган жериме баратам, – деп жалдырай калат да колундакы тузду көрсөтөт. – Мынабу Ысык-Көлдүн – мен туулган жердин тузу. Оо, кагылайын, уйгур туугандар, Эшеним экөөбүздү узатып койгула. Бизди өз жерибиздин тузу тартып баратат. Эчен жолу ач калганымда ушуну жалап тоюнга, эчен жолку оор күндөрдө жаныма алып жүрүп көңүлүмө төтөп, боюма кайрат тапкам. Ушул туз жанымда жүргөндө эли-журтумдун, бир туугандарымдын жанында жүргөндөй болом. Мен жеримди сагынып, куса болгонумда ушул туздан жалап алып сагынычымды таркаткам. Маа дүйнөдө мындан кымбат нерсе болгон эмес. Элден, жерден ажырап ага куса болуудан артык азап жок экен! Мен Ысык-Көлдөн келип, чабармандын камчысын жедим. Байлардын зордугун, жокчулуктун кордугун көрдүм, ошондо өлүп каламбы деп коркподум, өз жеримди көрбөй каламбы деп корктум! Мен көргөн кордугума ызаланбадым, элден, жерден адашып калганымга ызаландым! Оо, туугандар, узатып койгулачы. Өз жеримдин тузу тартып, бизди ата конушубузга алып баратат...

Ушинткен Келгинбай кирпич какпады, даам татпады. Арадан үч күн өтпөй эле чалда куру гана сөөк калды.

Бир күнү эртең менен Келгинбай төшөгүндө жансыз жатканы билинди. Узак жылдар кайгы менен касирет, сагынуу менен кусалык мүлжүп бүткөн мусапыр чал азаптуу өмүрү менен түбөлүккө кош айтышты. Кармаган соопкерлердин айтымына караганда, чалдын оозунда өз жеринин татым тузу бар экен!

ШИРЕҢКЕ

Чай ордуна жалбызды кайнатып ичүү жүрөгүмө майдай тийди. Ак суу ичейин десем, чоң энем азар да безер болуп: «Жаман жорону баштаба, ооруган киши гана суу ичет!» – деп эркиме койбойт.

Күн алыстап чоң энем экөөбүз жалбыз терүүгө чыгабыз. Жалбыз терүүгө баруу балдар менен ойногон ар кандай оюндан да артык ыракат берет. Беделиктеки арыктардын боюнда кең жалбырагын жайып уйгак, ичке камыш, козу кулак өңдүү ар кыл өсүмдүктөр узундуу-кыскалуу өсөт. Бой тарткан өсүмдүктөрдүн башына зымдай оролуп чырмоок жогорулайт. Анын апаппак гүлдөрү муун сайын ачылат. Булардан башка да быкыраган кызыл гүлдөрү бар, бирок түбүнө майда жашыл курт үйүлгөн чымылдыкка аралаш таттуу каакумдар өсөт. Ал эми арыктын дал эле сууга тийип турган жээгинен ары карасаңыз, чычкан кулактанган кызыл түптүү жашыл жалбырагы бар жалбыздар сууга малынып, баштарын кылтыйтып турушат. Анын жалбырагын бирден терип отуруу өтө кыйын, ошон үчүн аны сабагы менен жулуп алабыз да, жалбырактарын шыпырып алган соң, сабактарын ыргытып таштайбыз. Анан жалбырактарды күнгө абыдан кургатып «чай» жасайбыз.

– А-алда кудай-ай! – деп коюучу өзүмдүн энем, көк кылаңгыр жалбыз чайын ууртап коюп, – кандай гана багы бар кишилер сүт куйган мамили чай ичет экен ээ, чекеси нымшып...

Мен жалбыз чайга чыдай албаганыман бир күнү озондоп коё бердим. Чоң энем жалынып, соорото баштады:

– Балекетинди алайын десе, курган көк суу жүрөгүңө тийсе керек. Бери карачы, жарыктык Улукман акемди билесиңби?

Мен башымды чайкадым.

– Илгери бир заманда Улукман аке деген олуя киши өткөн экен. Анын жалгыз баласы болуптур. Бала чоңоюп калганда жүрөк ооруга чалдыгып, көп жылдар төшөктө жатат. Угуп жатасыңбы? Атасы кара чечекей баласын айыктырам деп, дүйнөдөгү дарынын баарын берип көрүптүр. Акыры эч нерсе шыпаа болбой, баласы дүйнөдөн

өткөн экен. Ошондо Улукман акем баламды жуткан ооруну көзүм менен көрөм деп баланын жүрөгүн жарыптыр. Жарыктык, илгеркилер мыкаачы келет тура, караса, баланын жүрөгүнөн седептей ак бирдеме чыгыптыр. Улукман акем баякыны арыктын боюна алып барып жууп көрүп, бир чөптүн үстүнө коюп коёт. Өзү колу-башын жууп болуп караса, баякы ак неме эрип кетиптир. Ошондо жарыктык Улукман акем: «Атандын көрү-ү! Жалбыз берсем жалгызым тирүү калмак экен!» – деп өкүнгөн экен...

Чоң энемдин ушул жөө жомогун укканымдан кийин жалбыз «чайды» жакшы ичип жүрдүм.

Бир күнү чоң энем экөөбүз жалбыз терүүгө беделикке бардык. Арыктын боюнан жалбыз терип алдык да, анын жалбырактарын ашыкпай жула баштадык. Кетээрде чоң энем чөнтөгүнөн жоолугун чыгарды да жалбызды түйдү. Анан өзүнчө:

– Ширеңкени жанымга сала келген турбаймбы, куураган жаным, чөнтөгүмдө жүрөт, – деп күбүрөп койду. – Бирөө алып кетпесин деп очок башынан алып, колума кармадым эле...

– Чоң эне, – дедим мен укканымды айтмак болуп. – Кошуна катынды ууру дешет, Жамилакандын жумурткасын уурдаптыр.

– Чын бекен? – деп чоң энем мага ишеничсиз карап калды, – Жамилакан жерге кирсин, былтыр жайында Бүкөйдү бир кайнатым чайымды уурдадың деп кылбаганы калган эмес. Кошуна катын анын жумурткасын уурдай алабы? Уурдатпай калсын Жамилакан. – Чоң энем чөнтөгүндөкү ширеңкени бар бекен дегенсип басып көрдү да, ордуна турду.

Биз беделиктин коругунан өтүп алган соң, үйгө тарттык. Чоң энем өтө барктап чөнтөгүн басып көргөнүнөн улам мага бир момпосуй берген таякем эсиме түштү. Алар бизден алыста туруучу. Мындан бир нече күн мурда бир пуд кычысын далысына салып жөө көтөрүп келип саткан. Ошондо айран жыттанган, майлуу кара куржунуна туз салып жатып, энемди көздөй унчукпай эле бир ширеңкени ыргытып таштаган. Балдарым утуру карайт деп алган төрт момпосуюнун бирин менин колума карматкан. Ал момпосуйду ошондо эле жеп койгом, ал эми ширеңке болсо, али күнгө чейин чагылып бүтө элек болучу.

Биз келе жатып, алыстан эле биздин эшиктин алдында үймөлөктөшүп турган катын-балдарды көрдүк. Жакырчылыкта киши ар качан авезкөй келет эмеспи. Чоң энем табылгы таягынын учун жерге тыкылдата уруп ылдамдай басты. Мен дагы кичине кара согончогумду жерге кадай кыдындап келатам. Бир убакта кошуна катын колуна апкеч алып, топту аралай чуркап кирип, бирөөнү салып жибергендей болду. Анын артынан эле «кокуй!» деген ачуу үн чыкты. Бул үн – менин өз энемдин үнү болучу!

Энемдин чыңырганын укканымда, көзүмдүн жашы чертип жиберген буурчактай ыргап кетти. Топту көздөй чуркадым. Жетип келсем чекесинен кан агып энем жыгылып жатыптыр.

– Энеке-е! – деп жибергенимди бир билем, бакырып барып үстүнө кулап түшүптүрмүн.

Чоң энем кышылдап жетип келгенде кошуна катын жеңин түрүнүп алып, дагы урмакчы болуп жаткан эле. Өзү да күлтүлдөгөн семиз неме болучу. Ал арачага ээ-жаа бербей булкунуп, шыпырылта тилдеп жүрөт. Мен тура калып жерде жаткан ташты ала койдум да, семиз катынды ичке коюп кеттим. Ал: «Жубарымбек!» – деп бакырып ийип, ичин кош колдоп басып отура калды. Анан, акырын жатты да, ичин басып, өкүрүп-бакырып ооналактап ыйлай баштады. Мен чыны менен эле жыга урганыма табам канып: «Азыр өлүп кетсе экен», – деп тилендим. Энем ыйлап жүрүп, чекесинен аккан канды жоолугу менен аарчып жатты. Чоң энем кокуйлап тегерене чуркап жүрөт. Иштин маанисине түшүнө албадык. Жыйналган катындар: «Ширеңке, ширеңке!» – деп калышканын угам. Сурагычалык эмес.

Семиз катын эл жөлөсө да турбай, мени жерден алып көргө салып каргай берди. Анан аягында келип бир кызык үн менен аңкылдап ыйлай баштады.

Дал ушул учурда байкоосуз, гоминдандык бир полицаи шимшип келип калды. Мен андан коркуп деле кеткеним жок.

– Эмне чатак?!

– Эчтеке эмес, айланайын, – деп чоң энем иштин жай-маанисин билбесе да түшүндүрө баштады. – Мынабу тентек энесине болушам деп... Эчтеме деле болгон жок... Өзүнүн ич оорусу барбы алдыкаткырдын...

Семиз катын тигини керегөндө, адашып калып энесин араң тапкан жаш балача озондоп коё берди. Анан, бизден таяк жеп, ордуна туралбай жатканын айтып чагым берди.

Көп өтпөй эле чоң энем, өз энем, мен болуп гоминдандык сакчы мекемесинде даяр болдук.

– Жесир катын Айшаны урган силерсиңерби?! – деп сарала кайыш асынган суракчы тергей баштады. Оозун кайыштай чоюп, араң эле сүйлөйт. Эгер менин эркиме койсо, ушул немени да жанкыдай таш менен бир эле коюп томолотоор элем...

– Ооба, айланайын, бизбиз... мобереки тентек энесине болушам деп бармактай таш менен... Катуу деле тийген жок, – жооп берди чоң энем. – Караңызчы, мобу келинимдин башын апкеч менен уруп жарып салганын...

– Бас жаагыңды! – деди суракчы үстөлдү алаканы менен коюп жиберип. – Силер аны таш менен уруп жыккан соң ал жөн турмак беле, – деп кыйкыра сүйлөгөндө, байкуш чоң энем эсинен тана жаз-

дап, киши көргүс түргө кире түштү. Анан калчылдап туруп титирей баштады. Ал мындай болот деп ойлогон эмес эле. Коркконубуздан баарыбыз эле сүйлөй албай калдык. Энем ыйлап жиберди.

– Коомдун тынчтыгын бузуп, киши урганы үчүн баласы менен энесин алпарып камап койгула, кемпир кетсин! – деп бизди айдап келген черикке тапшырды, анан кызыл өңгөчүнө зордоп аба жибериپ, аны кайра ырсыя кекирди да суракчы чыгып кетти.

Аялдар камалуучу караңгы түрмөнүн «тазараак» жеринен орун алган соң гана энем мага иштин жайын айта баштады.

– Силер жалбызга кеткенден кийин үй артына чыгып кайра келатсам, Айша ычкыр кашатын кармалап биздин тышкы үйдөн чыгып келе жатыптыр. Бирдемени ката койгон экен деп жабыша калдым. Ошентсем эле бакылдап уруша баштабадыбы. Колум ычкыр кашатындакы ширеңкенин кырына тие түштү. Аңгыча болбой эле мени чалкаман түртүп жиберип, эшикти көздөй чуркады. Тура калып мен да артынан удаа чыктым. Ал эшикте ычкыр кашатынан ширеңкени ала коюп, күрөндүнүн ар жагына ыргытып жиберип, демитип келип мени ого бетер тилдей баштады. Эл да чогулду. Айтып эмне түшүндүрө алайын! Бир убакта карасам, апкеч ала чуркап келе жатыптыр, кача бергиче болбой эле башыма дың дей түштү...

– Ал ширеңке кана? – деп сурадым мен.

Энем кемселинин чөнтөгүнөн алып чыкты. Шылдыратсак ичинде талдары жок, эски ширеңкенин кабы экен. Бул тышкы үйдөгү асылуу турган тактайдын үстүндө туруучу.

Жаңы ширеңке чоң энемдин чөнтөгүндө экенин айтканымда, энем терең бир үшкүрүп алды да, көпкө чейин унчукпай отура берди...

Абактынын бурчуна коюлган жыгач челектен даараткананын жыты чыгып, башым ооруй баштады. Мен эмнегедир кызыл күн, торгойлуу көк асман, чексиз талааны эңсеп кусалана баштадым...

– О-алда ширеңке-ай!

Көркөм котормо чеберлери

*Караңгыдагы монолог**

Экөөбүздөн башка эч ким жок деп койчу.
 Мен эти болбогон бир суроолорду бере берем,
 анан биз адамдарча сүйлөшөбүз.
 Сени менен жолдо өтүп бараткан жолоочу жан,
 кечээ гана көз жарган ытыркай, сени менен,
 каза тапкан пенделер, сени менен,
 жана да төрөлө элек бөбөктөр менен дагы
 эч бир жанга угузбай сөздөрүмдү –
 сүйлөшкүт келет менин.
 Себеп десен: демедей
 курган сөздөр кулактын даңгыраган жолуна
 түшөр менен
 түшүнүктөр ийрейишип бузулбасын,
 бирөөлөр ушак-айың сөз кылбасын.

Кеп мында: кайдан? Кайда?
 Кандайча сен төрөлүп калдың мында?
 Билесиңби, жердин чакан экендигин –
 чоңдугу бир тоголок алмадай бар,
 чоң эмес, же болбосо салмоор таштан.
 Билбейсиң го, бир туугандар бирин бири
 бир кочуш турпак үчүн өлтүрөрүн?!

Өлгөндөргө жер табылат!

**Пабло
НЕРУДА**

Өз аты Рикардо Элиасер Нефтали Рейес Басоальто, 1904-жылы Чилинин Парраль шаарчасында туулган. Акын, дипломат жана саясий ишмер, сенатор, Чили компартиясынын БК мүчөсү. «Элдердин ортосунда тынчтыкты чыңдоо» боюнча Сталиндик сыйлыктын (1953), адабият боюнча Нобель сыйлыгынын (1971) ээси.

* Бул ырлар 1973-жылы О.Султановдун котормосунда жарык көргөн «Чилинин таштары» ыр жыйнагынан алынды.

Сен али билесиңби, билбейсиңби
 тезгил деген бир гана күн,
 а күн болсо жалгыз тамчы экендигин?
 Кандай жашап өтөсүң сен?
 Кандайча жашап келдиң?
 Бир сырдуубу? Жугутдуубу? Санда жокпу?
 Бир курлардан алдараак жүрөсүңбү,
 же болбосо, басасыңбы тылтыгыңдын кундагын
 алардын ийнине артып?
 Канча күн калды өмүрдүн бүтөрүнө, –
 Аларды кандай кылып керектейсиң?
 Баарыдан да өтүргө жетпей калган.
 өксүгөн күнүңдү не кыласың?

Билесиңби, көчөдө да эч ким жок,
 үйлөрдө да эч ким жок калгандыгын?
 Жайнаган терезелер жана көздөр.
 Эгерде түнөөрүңө жай жок болсо;
 каалганы каксаң ачат;
 жо-жок – азганакей жылчык ачат, –
 ошондо сен көрөсүң үй ичинин
 аңгырап, суук ойноп, бош турганын,
 үй экөөң бир бириңе чоочунсуңар;
 сенин айтар сөзүңдүн кымындай да кереги жок;
 болбой эле эзилип эркелетсең
 ит деле, тышык деле тиштеп алат.

Кош болгун,
 мени унутар минутага чейин кош бол!

Кетейин, себеп десең
 талаага эле суроолорду чачкыдай убактым жок.
 Убактым ушунчалык бир жок дейсиң
 Көчөдө баратканда эреже-тартиптерди зорго сактайм;

Каяктадыр бир жерде
 этнедендир бир нерседен
 айыптоого күтүп мени турушат да, –
 алардан актанышым, коргонушум керек менин;
 эч ким билбейт – ал өзү этне деген иш экенин,
 бирок айкын: кечиктирүү болбойт аны;

барбай койсом, баары бир соту болот;
андан калып канткенде актанышым, коргонушум керек менин,
эшик каксам – бир да бирөө ырымга ачып коюшпаса.

Көрүшкөнчө кош болгун, экөөбүз көрүшпөстөн сүйлөшөбүз.
Же кийин сүйлөшсөкпү? Билбей турат.
Же биздер эч качан көрүшкөн да этеспизби?
Жолугуп пикирлеше да албайбызбы?
Менин бир кутургандай адатым бар:
жанымда жан киши жок сүйлөй берем,
өзүмдүн сөзүмдү өзүм укпайт дагы;
жаадырып өзүм өзүм суроолорду
кылайтын бирөөнө да жооп бербейт.

Чарчагын өзгөчө бир түрү

Жеке эле мен чарчашым керек бекен,
чарчашсаң мени менен кошо сен да.

Куздун күнү шаарлардын үстүнө
себеленип түшүп жаткан көөлүү-чаңды көргөндө
кантип киши чарчабасын:

көө-чаңы экинчи ирет күйтөк беле,
адамдын үстү-башын каптап, анан
жүрөккө жеткиси бар көөдөн көзөп.

Мен чарчадым сүрүнөн деңиздердин,
чарчатты жердин сырдуу табышмагы,
мен өтө чарчап кеттим тооктордон:
биз билбейбиз алар нени ойлошоорун,
кунжургак кафефектерин тыктай кадап
бизге алар таани берип коюшпайт түк.
Сага мен сунуш кылам –
кел, бир күн бир катар нерселерден
чогуу чарчап көрөлү бир:
жатан-жуман виолордон,
кынтыгы жок тарбиядан.

Францияга каттабай калгандан да чарчайбыз биз,
 кел эти, жок дегенде
 жумасына чарчайлы – бир, же эки.
 Коюлган дасторконго тамактардан
 ар дайым күндөр окшоп аталганда,
 ошондо бизди алпарат алар кайда?
 Алпарып айдап кирет шордуу уйкуга.

Чындыкты акыр бир күн айтыш керек:
 бизге эч качан жаккан эмес
 чытындардай, төөлөрдөй
 бир бирине опокшош ушул күндөр.

Жадылдан өчүп кеткен диктаторлорго коюлган
 эстеликтерди өтүрүмдө нечен көрдүм.
 Алар турат
 көздөрүнөн кайгы тамган ат үстүндө
 кыймылсыз кылыч кармап.
 Ушулардан шалдайып чарчап бүттүм.
 Мени аябай жадатты мындай таштар.

Эгер биз тындан ары карай деле
 Андай боло таштарды дүйнөгө жыйнай берсек,
 Анда кантип тирүүлөр күн өткөрөт?

Чарчадым эстен дагы, эскерип да.

Адам деген төрөлгөн соң
 ага чейин бирөөлөр жутуп койгон аваны
 кайра жутпай,
 дем алса дейм таза авадан,
 жаңы гүлдүн жытын жыттап,
 жаңы жерди жана жаңы отту искесе.
 Көй туруп жаңы туулган ымыркай немелерди,
 мурдатан өтүр сүрүп келгендерге бергиле жай!
 Оюңардан чыгарганды аларга таңуулабай
 жөн койгула,
 бүт баарысы бир эле китепти окуй беришпесин,
 өздөрүнчө ачышып таң пардасын,
 өбүшүүгө ат коюшсун өздөрүнчө.

Бышыктап жасалгандын бардыгынан
 бүттүт чарчап, чарчапчы сен да кошо.
 Чарчадым жанбай жатып картайгандан,
 Чарчадым бирөөлөрдү чарчатуу үчүн
 жасалгандын бардыгынан.

Кел чарчайлы, өтүргө кас саноонун бардыгынан,
 жана да жан талашып жашоо үчүн кылуудан жанды курман.

Сүйүү

Раазымын тагдырга, раазымын!
 Ушунча күндөн бери сен менин жанымдасың,
 дайыма жанымдасың!
 Ал үчүн мен кимдерге эмне берем?
 Кандайча төлөйт кунун?

Кызылга ынак жаз мында –
 токойдун туткунунан ойгонуптур;
 ийинден түлкүлөр да сыртка чыгып,
 жыландар шириришет шүүдүрүмдү,
 ошондо тылтыфстык менен токой арасында
 баратамын сени менен тебелеп жалбыфакты,
 өзүм билбейм: мына ушул бактым үчүн
 кимгедир бирөөлөргө бирдеме төлөймүнбү?
 Төлөсөм: кимге? Качан?

Бүт бардык көргөнүмдүн ичинен
 бир гана сени көргүм келмек менин;
 бүт бардык менин колум тийгендерден
 жалгыз сага колумду тийгизтектин;
 күн желеси түстөнгөн күлкүңдү жандай сүйөм,
 жандай сүйөм жана да уктап жаткан деңизди мен.

Сүйүүм менин, сүйүктүүм! Эмне кылам?
 Билалбайм, өңгөлөр кантип сүйөт,
 билбеймин турда кантип сүйүшкөнүн,
 мен сүйүп да, сүйүнүп да жашап атам,
 ошентип мен, өзүмчө эле сүйүп калдым.

Барган сайын тага сүйкүп көрүнүп баратасың,
 Көзүң мындай боло калса, –
 кайда кетип калды деп издей берет.
 Ойлойт анан: эмнеге тынчалыкка кечикти экен?
 Анан туруп таарынам –
 ошол затат бечарамын, келесоомун, кайгылуумун
 бир аздан соң сен келесиң
 сабагынан үзүлгөн шабдаалынын илеби сыяктанып.
 Сүйөтүн ал үчүн да, бул үчүн да,
 аз үчүн да, көп үчүн да сүйөтүн мен.
 Сүйүү деген ушундай болуу керек –
 азыраак ачыгыраак жана түрдө,
 өтө өзгөчө жана өтө коркунучтуу,
 кызыл-тазыл жана кара аза күткөн,
 ар дайым жылдыздардай гүлдөп турган,
 жана да өбүшүүдөй эч чени жок,
 сүйүү деген мына ушундай болуу керек!

Бул түнү мен ыр жаза алам

Бул түндө жүрөгүтдө кайгылуу ыр сап бышып турат.
 Мисал үчүн: «Алыста көк астанда, дирилдеп
 сан-тинч болгон жылдыздардан» кайгылуураак
 Не бар экен бул дүйнөдө.

Көз байлаган күүгүтдө шатал улуйт жана ырдайт.
 Бул түндө жүрөгүтдө кайгылуу ыр сап бышып турат.
 Сүйчү элет, кээде мени ал да сүйүп эркелечү.
 Ушул түндөй түндөрдө кучагыма кыстым канча,
 Жылдыз толуп турган чакта өбүштүк го таң атканча.

Сүйчү ал да, мен да кээде аны сүйүп эркелегет.
 О анын чексиздиктей көз карашы алдында туруу кыйын.
 Бул түндө жүрөгүндө кайгылуу ыр сап бышып турат:
 Жоготтум мен сүйүүтдү, калдым жалгыз кайгылуумун.

Мына мобул караңгы түн ансыз андан караңгыраак.
 Көңүлгө ырлар түшөт түшкөндөй чөпкө кыроо.
 Болор болду, менин сүйүүт аны асырап алалган жок.
 Жылдыз толгон астан турат. А мен ансыз жашап жатам.

Мына ушундай. Алыс жакта кимдир бирөө ырдап барат.
А көңүлүп такул этес, жоголгон изин издейт.
Учураатар бекемин деп көздөрүп дүйнө кезет.
Жүрөгүт да издеп келет, бирок анын дайыны жок.

Баягы эле коюу түн, агарат баягы эле бак баштары.
Биздер эти башкабыз, баштагыдай болбой калдык.
Ал туура, азыр сүйүүт ооп кетти башка жакка.
Бирок турда сүйчү элем кандай гана?!
Шамал үнүн тыңдачу элем, ал жөнүндө бирдеме угуп калышка.

Азыр башка бирөө менен, турда эрдим эринине тийчү эле.
Үнүп дагы үнүндө эле, биригишип көз караштар, денелер.
Сүйбөй калдым, туура баары. Бирок сүйүп турал даал:
Сүйүү жолу мынча кыска, унутуунун жолу ушунча узак белет.

Дал ушундай түндө аны кучагыма кыстым элем.
Бирок көңүл жоготуусун өз мойнуна алгысы жок.
Андан көңүл жараланаар соңку ирет
Бул саптар да ага жазган ырларымдын соңкусу.

Тыттырстык

Мен, өзүм, жыгач болуп өскөн неме,
эң эле көп нерсени айтар элем.
Бирок мен көп нерсени билип алып,
ушундай тыттырстыкта, милдет экен
тиштигип көп нерсени айталбаймын.
Мен билгенди өсүмдүктүн баары билет,
а бирок алардын чоң бактысы ушул –
дарак болуп өссөм деген жалгыз максат,
алардын жутушу ушул – колдон келсе
тазараак, тунугураак болуп берсе.
Алардын өзөгүнө алтын тезгил –
акырын агып кире берет дагы
акыры апельсин болуп чыга келет.

Жакырчылык

*Кабагыңды саласың –
коркосуң го жакырлыктан.*

*Сен эски туфлийиңди кийип алып
эл көзүнө көрүнүп базарга баргың келбейт,
кийилген көйнөктү да эч сатып алгың келбейт.*

*Сүйгөнүм, ким эле жакырлыкты жакшы корсун,
а байлар экөөбүздү ошентип калышса дейт:
адамдын жүрөгүндө калып калган
дал ошол жакырлыкты биз, экөөбүз,
бошогон тиштей жулуп салбайбызбы.*

*Мен сенден сураганым:
түк коркпогун жакырлыктан.
эгерде болбой эле эшик ачып
сенин алтын туфлийиңди алам десе, –
жылмаюңдан такыр жазба, жадырап кой.*

*Эгерде квартирага төлөөгө тыйының жок болуп калса
Ишке кетип баратып башыңды жерге салба.
Сүйгөнүм, ошондо эстеп койгун,
дал ушул минутада сени аңдып карап турам,
сен жана мен – шаа жетпеген байлыкпыз биз,
дүйнөдө андай байлык эч жерде жок.*

Каныша

*Мен сени каныша деп атап алдым.
Бар өйдөрөөк сенден деле, бар өйдөрөөк.
Бар тазараак сенден деле, бар тазараак.
Бар чырайлуу сенден деле, бар чырайлуу.*

А бирок каныша – сен.

Сен көчөдө баратканда
 эч ким сага тизе бүгүп таазим кылбайт,
 көрүшпөйт да башыңдагы таажыңды жакутталган,
 көрүшпөйт, жок килемди, кызыл алтын чөгөрүп сен
 басуучу жолго салган.
 Сен көзүтө көрүнүп койсоң болду –
 денемде бүт дүйнөнүн дарыялары ырдап кирет,
 ай-ааламда шаңгырап коңгуроолор –
 жер жүзүн бир зор гимн каптап кирет.

Бифок аны
 жалгыз гана сен экөөбүз
 уга алабыз, сүйгөнүм.

Дос деген кайрылып келбей койбойт

Досуң сенин каза таап калса эгерде,
 Бир өлбөй экинчи ирет өлөт сенде.

Ал сени издеп жүрүп таап алып
 көтүрөт, сен келесиң топурак салып.

Биз болсо анын каза тапкандыгын
 Угабыз жулушка шашып бара жатып,
 Же сүйлөшүп олтуруп татак ичип.

Бул кабар эч бир кимди таң калдырбайт.
 Ал кыйналып жүргөнүн билчү баары.
 Ал өлдү, анын ыстын эч ким эти
 Жерден өйдө көтөрүп койбойт дечи.

Антсе да өлгөн неме келди кайтып,
 Биздерге эскертүүгө өзүн тирүү.
 Ал биздин көзүбүздү байкап көрдү.
 Биз болсок байкамаксан болуп койдук.
 Ошондон кийин кетти ал таптакыр:
 эти аны эч ким элес албай калды.

Акыры канга деген?

*Айткылачы, адам деген канча жашайт?
Миң күнбү, же болбосо бир гана күн?
Бир жумабы, же болбосо жүз жылдапты?
Ал өзү канча убакка дейре өлөт?
«Түбөлүк» – деп айтканда этнени айтат?*

*Мына ушул суроолорго туш болуп,
Мен акыры жооп табам деп чечтим.*

*Таап алдым кыйын деген толдолорду,
окушуп намаз, дооран дегендерин
Жалынып Жаратканга, Азезилге,
жандарын жай алдырган кездеринде,
аларга жолугууга мен да келдим.
Мен берген суроолордон жадашты алар.*

*Чынында менден көбүрөөк билем деген,
Көрсө, алар иш башкарган кемдер экен.*

*Эки-үч ирет сүйлөшкөн соң,
аябай өз иштери менен алек,
колдорунда аспап-бычак
баскан изи жыттанып дары-дармек
догдурлар кабыл алды мени, демек.
Алардын айтканынан туну билдим:
акыркы кездерде көп күч жутшалып,
бир канча тонна микроб кырылыптыр,
бирок да атан калган азыраагы –
тиң эсе коркунучтуу болуп калды.
Алардын укканытан жүрөк түшүп,
жүгүргөн бойдон бардым көрчүлөргө.*

*Келсем мен дарыянын жээгине –
өлүктөрдү өрттөп атат:
сепиз, арык, чоң, кичине адамдар
соот кийген падышалар,
ачуусуна жеңдирип
акырында каза тапкан аялдар бар.
Бул жер бир таркутдардын дүйнөсү экен.*

Бир ыгы келе түшкөн кезде акырын
өзүмдүн суроолду мен бере салдым.
Алардан бардык болгон жооп сөзү:
– Муну да өрттөп салыш керек деди.

А биздин Чилидеги түрзөчүлөр,
бөтөлкөнүн оозунан кылк-кылк жутуп:
«Бир жакшы кызды таап алсаңчы да,
келжиреген суроолорду таштасаңчы»...

Мындай шайыр адамдар чанда чыгат.
Каалашып ден соолукту, жан тынчтыгын
ичти алар жана ырдашты жыргап-куунап.
Алар шайыр адамдар экен көрсө!

Ушинтип, бүт дүйнөнү кыдырдым да
бир күнү мен картайып келдим үйгө.
Эми мен эч нерсе деп сурабаймын...
А бирок барган сайын билгеним аз.

Ото деле бийик эмес

Кээ-кезде жана алыста жүргөн кезде
өлүп ак деген сөзгө жүз жууш керек.

Алибетте, баары жакшы,
жана да баары эң жаман, алибетте.

Жол менен өтөт, кетет жолоочулар,
чоңоюшат балдар да, көчөлөр да,
биз бирден гитараны сатып алып
көз жашын төктүрөбүз жол боюнда.

Баары жакшы жана да баары жаман.

Бокалдар толтурулат, анан кайра
ичинде эч нерсе жок кургап калат,
ал түгүл эртең менен кээ бир кезде
негедир табышмактуу ажал табат.

Көргөн-өскөн тарбия болду ушундай –
бүгүн биз
кошуна менен коёбуз учурашпай,
эң эле көп аялдар бизди сүйөт,
китисин сүйөрүбүздү билалбайбыз.

Басабыз ашкан баалуу көйнөк кийип
жүрөбүз өтө кымбат ишенимде.

Мен билет бир эзилген сары адамды,
ал өзүн апельсиндин деп калуучу,
ак саргыл негрди да көргөтүн мен.
Турмушта нелер гана кездешпейт.

Мен көргөм, англичандар, ууруларды
укмуштай көкөлөтүп тактаганын,
кыйын ишин кылды деп рыцардын;
Мен көргөм нак чындыкты ачка калган
акыр-чикир арасынан нан караган.

Мен билет: түк ишенбейт эч ким буга,
бирок мен көзүм менен көргөтүм да.

Өлүм ак, кирди жууп ак, тазараак,
жабылган жер жапыгына жатып алып,
жакишылап кароо керек өйдө жакты.
Ошондо үйрөнөсүң чен, өлчөтмдү,
жана да сүйлөгөндү, жашаганды.
Балким биз, тынча акылсыз болбойт белек,
Балким биз, тынча акылдуу болбойт белек.
Биз өлүштү акыры үйрөнөбүз.
Топурак, жер болобуз, көз да (көрбөйт).
Болобуз унутулган ысым дагы.

Бар дейсиң ушунчалык чоң акындар,
эшиктерге батпаган, кире албаган,
жана бар салын таштай жылмышчаактар,
акчага ырын этес, жанын сатаар.
Анан да аялдар бар, өтүрүндө
пияздын өскөндүгүн көрүшпөгөн.

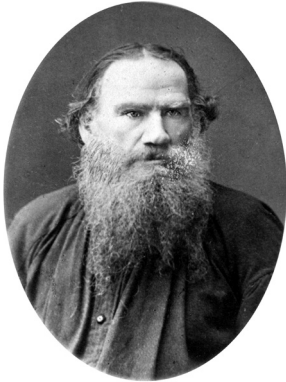

*Дүйнөдө ушунчалык көп нерсе бар –
өзгөрбөй өз нугунда кетип барат,
а бирок күндөрдүн бир күндөрүндө
бардыгы такыр башка болуп калат.
Ишенгиңер келбейби – эрк силерде.*

*Мен болсо жашоонун бир тугалими,
өлүмдүн дүйнө кезген безеритин;
турмушта менин көргөн-билгендерим
эч кимге эч кереги болбосо эгер, –
анда мен эчтеме деп айтканым жок,
а бирок айтып койдум мен бардыгын.*

Которгон **Омор СУЛТАНОВ**

Кыргыз эл акыны О. Султанов көркөм котормо майданында да талыкпай иштеп, көп эмгек сиңирди. Дүйнө поэзиясынын айрым асыл нарктары, асыресе М. Лермонтовдун атактуу «Азезил» поэмасы баштаган ырлары, П. Неруда, Г. Мистраль, Р. Бернс, Р. Гамзатов, Д. Кугултиновдун поэзиясы ж.б. О. Султановдун котормосунда кыргыз тилинде жаңырды.

**Лев
ТОЛСТОЙ**
(1828–1910)

Ясная Полянада графтын үй-бүлөсүндө төрөлгөн. Казань университетинде окуган (бүткөн эмес). 1851–1854-жж. Кавказда аскер кызматын өтөп, ошол мезгилде «Бала чак», «Өспүрүм кез» повесттерин жазып, ошол замат үлкөн реалист жазуучу катары таанылган. Аскерден соң өмүр бою Ясная Полянада жашаган, кедей балдар үчүн мектеп ачып, педагогикалык журнал чыгарган. 1863–1869-жж. жазган «Согуш жана тынчтык» романы менен дүйнөгө улуу жазуучу катары таанылган. «Анна Каренина», «Пейилдин оңолушу» романдары, «Хажы-Мурат» өңдүү повесттери, пьесалары, адеп-ахлак жана коомдук-социалдык маселелер боюнча жазылган жүздөгөн макалалары кызуу пикирлерди жаратып турган. Дүйнөлүк диндерди изилдеп, чиркөөгө сын айтканы үчүн чиркөөдөн четтетилген.

1910-жылы үйүнөн жашыруун качып чыгып, Астапов темир жол бекетинде каза болуп, диний ырым-жырымсыз Ясная Полянага коюлган жана кийин чиркөө тарабынан ыйыкташтырылган.

Мастер-классик

ИСКУССТВО ЖӨНҮНДӨ

Искусство чыгармаларынын жакшы же жаман болмогу – художник эмнени айтып, кантип айтып жана канчалык жан дилден айтканына байланыштуу.

Художниктин айткандары бардык адамга жарк эткен жаңылык жана керектүү, зарыл нерсе катары жетсе, ал художниктин көкүрөгүнөн кайнап чыгып, эң көркөм, эбегейсиз ишенимдүү айтылса гана искусство чыгармаларынын телегейи тегиз болот.

Художниктин айткандары жарк эткен жаңылык жана керектүү, зарыл болмогу – художниктин нравалык сабатына байланыштуу, а сабат дегенибиз, художник жалаң кара курсагынын камына эмес, жалпы адамзат турмушуна жабыгып жашоого тийиш дегендик.

Художниктин айткандары абдан жакшы болмогу – художник өз чеберчилигинин чегин билмегине байланыштуу, а чегин билүү дегенибиз, басып бараткан адам ар кыймылын аңтара аңдабаган сыяктуу эле художник иштеп атып чеберчилигинин эреже-каадасын эсептеп-чоттобойт дегендик.

Андай касиет менен камсыз болуу үчүн художник өз эмгегин өнтөлөп карап, өзгөчө баалабайт, басып бараткан адам кыймыл эрежелерин эч бир эстебеген сыяктуу эле художник иш үстүндө ошол чеберчилик эрежелерине эч маани бербейт.

Художник көкүрөктө кайнап, көөдөнүнө батпаган аруу ниетин ак дилден айтуу үчүн, биринчиден, ал чындап сүйгөнүн сүйдүрбөөгө аракет кылган майда-бараттардан арылуу, тазаруусу шарт, экинчиден, башкалар сүйүүгө татыктуу деп эсептегендердин баарын катардан калбоо үчүн калп сүйүмүш этпей, башканын эмес, өз жүрөгү менен өзү сүйүүгө тийиш. Художник ал мүдөөнүн үдөөсүнө чыгуу үчүн анча-мынча сый-урматка кулдук уруп, кудайдын буйругун унутуп, падышанын жетегине көнүп берген, ошонусу менен көзүн май, көкүрөгүн дат басканын минген эшеги туура туюп турса да, өзү аңдап-билбеген Валаамдын аракет-ниетин туурабай, художник кудайдын буйругун күтүп, ал айт деген сөздү гана айтуу үчүн алты ийилип бөгүлүп-чөгүлүп алдына келген элчилерден алыс басып кеткен Валаамдын аракет-ниетин туурашы төтөн ийги.

Искусство чыгармалары төмөнкү үч салаада кандайдыр бир даражада бышып жетилет жана көркөм нарк жаатынан бири-биринен айырмаланат. Ошентип чыгармалар: 1) маанилүү, эң көркөм жана чын жүрөктөн чыкпаган, чындыкка жакын эмес болуп калышы ыктымал; 2) маанилүү, көркөмдүгү начар жана чын жүрөктөн чыкпаган, чындыкка жакын эмес болуп калышы ыктымал; 3) анча мааниси жок, эң көркөм жана чын жүрөктөн чыккан, чындыкка жакын ж. б. болуп же бардыгы орун алмашып же чырмалышып биригип кетиши ыктымал.

Ага окшогон чыгармаларда, албетте, кандайдыр бир жетишкендик бар, арийне алар накта көркөм нарк болуп эсептелбейт. Искусствонун накта чыгармаларынын мазмуну маанилүү жана жаңы болот, көрөсөн көркөм келет, айтайын дегенин чын жүрөктөн айтат, демек, анда чындык чыңырып турат. Андай чыгармалар ар дайым болгон жана сейрек болот. Башка, андан чийкирээк чыгып калган чыгармалар көркөм өнөрдүн негизги шарттары боюнча үч чоң салаага бөлүнөт: 1) мазмунунун маанилүүлүгү жагынан мыкты чыгарма; 2) формасынын көркөмдүгү боюнча мыкты чыгарма; 3) чын жүрөктөн чыккандыгы жана чындыкка жакындыгы жагынан мыкты, бирок ар бири жогорку эки касиетти камсыз кылалбай калган чыгарма.

Айтылган үч салаа тең нукура искусствонун нугу, аларсыз искусство болбойт. Эсеби маселен, жаш художниктерде бардыгы көбүнесе жандүйнөдөн чыгат, бирок маани-мазмуну эч нерсеге арзыбайт, аздыр-көптүр көркөм формасы жок, ал эми карыларында теңирден тескери; кара жанын карч урган устат художниктер форма жаатын куп келтиргени менен мазмунунан аксайт, айтарын жүрөктөн өткөрүп айтпайт.

Искусствонун ушул үч салаасынан искусствонун негизги үч жалган теориясы агып чыгат, алар боюнча жогорку үч шартты денесине

коргошундай уюталбай, искусство улагасында турган чыгармалар жөн эле чыгарма эмес, үргүлжүсүнөн көркөм өнөрдүн үлгүсү катары бааланат. Ал теориялардын бири – көркөм чыгарманын керемет-кемелин жалаң мазмундан көрүп, көркөм формасына жана чын жүрөктөн чыкканына көңүл бөлбөйт. Бул теория болумуш, албетте, ашкере бир жактуу.

Экинчилери чыгарманын мазмуну эч нерсеге арзыбаса да, чыгарманын чыныгы баасын жалаң формасынын кооздугунан көрөт, чыгарма художниктин чын жүрөгүнөн чыккан-чыкпаганына маани бербейт; бул искусство – искусство үчүн теориясы.

Үчүнчүлөрү мазмуну маанисиз болсо да, формасынан аксап турса да, чын жүрөктөн айтылган, чындыкка дал чыккан, художник чагылдырайын дегендерин чексиз берилип сүйгөн чыгармалар гана көркөм болот дейт. Бул теория – реализм теориясы аталат.

Ушуга окшогон жалган теориялардын негизинде көркөм чыгармалардын көөнө мезгилдеги көөрү өчтү, бир муун аралыгында, ар жыл сайын айрыкча борборлордо (шаан-шөкөтчүл адамдар көп жерде) ар тармак сайын бирден, экиден болуп отуруп, жүз миңдеген чыгармалар бардык тармактар боюнча искусство дегенге айланып кетти.

Биздин мезгилде искусствого илешкиси келген адам өзү чындап берилип сүйө турган, сүйгөнүн ага өңдөш-теңдеш формага айлантат турган кандайдыр бир маңыздуу жаңы мазмун жандүйнөсүн даарып өтүшүн күтүп отурбайт да, биринчи теория боюнча өзү акылдуу деп эсептеген адамдар ошол учурда көкөлөтө мактаган мазмунду алып, ага алынын жетишинче форма кийгизет же экинчи теория боюнча техникалык чеберчилигинин чамасына чак предметти качырып, жанды таштап иштеп, өзү искусство чыгармасы деп түшүнгөн нерсени жаратат. Же үчүнчү теорияга ылайык өзүнө жакшы таасир калтырганына байланыштуу өзүнө жаккан предметке кайрылат жана ага жаккандыктан гана андан көркөм чыгарма жаралат деген куру үмүткө алданып алат. Ошентип көркөм чыгарма атыккандар көбөйгөндөн көбөйүп, сансыз болуп барат, ар кесиптин өтөлгөсү сыяктуу андайларды анчалык акыл коротпой жасап алса деле болот: модалдуу белен ойлор коомдо ар дайым арбын, ар кандай чеберчиликти чымырканган адам чындаса бат эле өздөштүрүп алат, жана ар кимдерге ардеме ар дайым жагат.

Ушундан-улам биздин мезгилде кызык кырдаал түзүлдү. Көркөм чыгарма аталууга тап койгон, бирок колго жасалган иштен эч кимге кереги жоктугу, атүгүл зыяндуулугу жагынан гана айырмаланган чыгармалар бул дүйнөнү чырмап алды.

Ушундан-улам искусство түшүнүгүн чалды-куйду чаташтырган бир укмуш кубулуш чыга келди... Ушундан-улам адам айраң калар

көрүнүш пайда болду: акылсыз акмактар гана аткара турган акыбети жок иштер менен алек болгон, көпчүлүккө учурда адеп-ахлактан куру жалак адамдар көбөйүп кетти, башкача айтканда, алар китеп окуп, китеп жазганды, сүрөт көрүп, сүрөт тартканды, музыка, театр пьесаларын, концерттерди угуп жана ошолорду чыгарганды ашкан акылдуу, жеткен пайдалуу, уңгусу улуу иш деп чын дилинен ишенип алды.

Биздин замандын кишилери антташып алгансып бир сөзгө токтоду сыяктанат: искусство чыгармалары жакшы жана пайдалуу, андыктан алардын арбын чыгышына кам көрүү зарыл. Арбын чыкканы, албетте, жаман эмес, жакшы, арийне, искусствонун жогорку үч шарты жок, үч шарттын ажырымы аябай чоң чыгармаларды гана заказ берип чыгарууга болот – ошонусу жаман, ошонусу азап.

Ошол үч шартты үнө боюна уюткан чыныгы чыгармалар заказ менен жаралбайт, анткени искусство чыгармалары агып чыккан художниктин жандүйнө абалы илимдин асмандан ачылышы, жашоо сыйкырынын жандырмагы. Андай абал эң бийик илимби, ал илимди өздөштүргүсү келген художникке жол көрсөтөр башка илим жок жана болбойт.

Которгон **Алым ТОКТОМУШЕВ**

Амангелди БЕКБАЛАЕВ

Тарых илимдеринин доктору, профессор А.А.Бекбалаев кечээ жакында «Аттила – кыргыздардын бабасы» аттуу илимий-калайыкбап эмгек жазып бүтүрүп, ал «Турар» басмасынан өзүнчө китеп болуп чыкты. Ал атагы аалам ашкан байыркы гунндардын (хунндар) тарыхын ар тараптан жаңыча изилдөөгө арналат. Окумуштуу гунндар менен кыргыздар ата-теги жагынан бир элди түзөрүн тарыхый фактылардын жыйындысынан логикалык жыйынтык чыгарат. Албетте, анда ар кандай пикирлер, аргументтердин бүйрүн кызыткан, делебесин козгогон, илимий талкууга жем таштай турган жагдайлар арбын болушу табигый иш. Бирок анын баары канчалаган бурмалоолорго кабылган кыргыз тарыхын тактоого кызмат кылары шексиз.

Жаңы тарых

АТТИЛА

Редакция китептен үзүндү жарыялоо менен окурмандарды кабардар кылууну туура тапты. Канткен менен китептин жарык көргөн нускасы саналуу (1000 даана).

Гунндардын Европа аркылуу бир кылымга созулган жеңиштүү жүрүшү, албетте, алардын душмандарын калтыратып, жүрөк үшүн алып турганы чын, ал эми христиан чиркөөсү Аттиланы, анын учурунда Гунн империясы (каганаты) өзүнүн эң эле жогорку согуштук-саясий кубаттуулугуна жетип турган, христиандар ар кандай күнөө кылгандыктары үчүн атайын жиберилген «Кудай жазасын аткаруучу» деп жарыялап да жиберешкен.

Ооба, кийинчерээк гунндар менен алардын бүткүл жер жүзүнө даңазасы чыккан жол башчысы Аттиланы биздин бабаларыбыз, биз алардын урпактарыбыз деп жарыялагандар көп эле болгон. Алардын ар биринин мындай деп айтууга тигил же бул негиздери бар болчу. Аларды санактап көрөлү.

I. Венгрлер. Алар да өзүлөрүн гунндардын урпактары катары эсептешет, анткени «ордо» (мындан: ордонанс – ордодо жарыяланган жарлык) венгриялык, паннониялык пуштадан орун алган, ал эми 1984-жылы

чыккан «Советтик энциклопедиялык сөздүктө» венгрлер азыркы отурукташкан жергесине Европадагы III – V кк. гунн бийлигинин тушуна дегеле ылайык келбеген мезгилде: «Венгрлердин уруулары азыркы Венгриянын аймагына IX кылымдын аяк ченинде көчүп келишкенин» көрсөтөт [206-б.]. Венгриялык окумуштуулардын мындай ырастоолору негизги гунн урууларынын пуштага жайгашуусунун географиялык фактору менен гана эмес, ошондой эле тилдердин окшоштугу менен да далилденет – венгр (мадьяр) тили грамматикалык агглютинативдик түзүм, үндүү тыбыштардын фонетикалык айкалыштыгы жана айрым жалпы лексикалык сөздүктүк фонд жагынан бардык түрк тилдерине жакындыгы бар, алсак: апа – апа, алма – алма, ечке – эчки, туук – тоок, жез – жез ж.б. [Рона-Таш А. «Алтай жана индоевропалык» // «Тил илимдеринин маселелери», 1990, № 1, 31–32-б.]. Кыязы, мындай тилдик окшоштукту Гунн каганаты кыйрай баштаганда гунндардын баары тең эле кайра Азияга ооп кетпей, кайсы бир бөлүгү Панноний талааларында калып, өздөрүнүн «кыпчактар» деген аталышын сактап калышкандыгы менен түшүндүрүүгө да болот. Бул эле эмес, гунндардын айрым урпактары Францияда да, байыркы замандын эң зор салгылашуусу катары аталып, адам баласынын 100 улуу салгылашууларынын катарына кирген Каталаун салгылашуусу өткөн талаага чектеш жерлерде да бар [«Жүз улуу салгылашуулар», М., 1998, 92–96-б.].

Ошентсе да, «венгрдик изге» түшкөн гуннологдордун бирине сөз берели:

«Ошентип, легендалар биз өзүбүз кол булгап токтолмоюнча, улам нарылата сүңгүтүп кете берет. XV кылымдын соңунда Аттила Арпад менен Штефандын гана эмес, ошондой эле алардын ордун баскан, борборлоштуруп бекем бийлик жүргүзүү менен Венгриянын кубаткүчүн ордуна келтирген, анын хан сарайынын кызматкерлери аны «экинчи Аттила» деп аташкан, венгриялык улуу башкаруучуларынын бири Маттиас Корвиндин да бабасы болуп чыккан. Маттиаска мындай салыштыруу жагып калчу. Анын хан сарай тарыхчысы, италиялык Антонио Бонфини Аттиланы римдик катары, Ренессанстын кабар берүүчүсү катары сүрөттөп, ага Бледанын өлүмүнө жана Каталаун талааларындагы согушка байланыштырып айтчу салтанат сөздөрүн жазып берип турган» [Мэн Дж. цит. чыг., 314–315-б.].

II. Орустар. Тарых илимдеринин доктору, профессор Аполлон Кузьминдин байыркы славян-орустар менен байыркы герман-готтордун ортосундагы өз ара байланыштарга арналган жалгыз иши гана назарыбызга тийди. Автор IV кылымга дейре Түштүк Россия менен Украинада бийлик кылып турушкан готторду гунндар жеңгенин таанып: «Ошентип, Причерноморьеде готторду жеңген гунндардын жол башчысын Баламбер же Баламир деп аташчу» –

деп жазган [Кузьмин А. «Одоакр менен Теодорик» // «Өткөндүн барактары. Жыйнак: Очерктер», М., 1991, 526-б.]. Ошондой эле ал «гунн бирлигинин курамында чыгыштан ооп келгендер сөзсүз болсо керек. Мындайлар сармат урууларында аз эмес» [цит. чыг., 527-б.]. Бирок ал гунндардын тили байыркы түрк же түрк мүнөздүү болгон дегенди таптакыр четке кагат: «Гунндардын тили жаатындагы маалыматтар абдан аз, бирок колдо болгондору да ырааккы Азияга эч бир жакындыгы жок» [цит. чыг., 525-б.]. Тескерисинче, ал гунндардын тилинен төмөнкүдөй байыркы славяндык компоненттерди тапкан: «Присктин Аттиланы бейитке коюу жөнүндөгү баянында гунндардын дагы эки сөзү келтирилген. Гунндардын ичимдиги «бал (мёд)» деп, ал эми тою – «страва» деп аталган. Бул түшүнүктөр славяндыктарда эбак эле байкалган, андыктан, «гунн тили» славян тили менен көп салыштырылат» [цит. чыг., 526-б.].

А. Кузьминдин акыркы цитатасына байланыштуу бизге ушул кезге чейин Присктин Аттиланы бейитке коюу жөнүндөгү жазылмаларынын эч бир түрү кездешпегенин жана тарыхый жазылмаларда да ал туурасында айтылбаганын белгилей кетүү керек.

Гунндар – булар славяндардын бабалары, демек, байыркы славяндар гунндардан болушкан деп түз белгилебесе да, автор окурманын мына ушундай жалпылоочу ойго тартпай койбойт.

Ооба, байыркы славяндар: анттар, хорваттар менен венеддер (Кузьминде «венеддер» – германдыктар) – жалпы гунндук жүрүштөрдүн көбүнө катышып келишкендигинде талаш жок; алар ырааты менен жана башынан аягына чейин гунндарды колдоп, алардын Каталаун талааларында көрсөткөн эрдиги далай тарыхчылар тарабынан белгиленген. Орустар гунндардын жолун жолдоочулар, атүгүл ишин улантуучулар катары да белгилениши мүмкүн (А. Блоктун атактуу «Ооба, биз гунндарбыз» дегенин эстесек болот), бирок алар эч качан урпактары боло алышпайт. Бул ойдун чындыкка жакын экенин биз жогоруда назарыңыздарга коюп кеткен беш далил тең ырастап турат.

III. Монголдор. XIX–XX кк. башында орустун айрым тарыхчылары гана, кыязы, XIII к. монгол-татар кол салуусуна байланыштуу аларды колдоо сөздөрүн айтып чыгышкан. Маселен: «Гунндардын жортуулунан тартып, Россия менен Европага азиялык басып кирүүлөр ырааты менен ишке аша баштаган. Гунндардын монгол ордосу, 375-жылы акырындык менен чыгыштан Донду көздөй өтүп, остготторго кол салып, гот падышачылыгын тыптыйпыл кылып талкалап, батышты көздөй башталган кыймылына готтордун урууларын кошо ала кетишкен» [Платонов С.Ф. «Орус тарыхы боюнча лекциялар», Петроградъ, 1917, 61-б.].

Биздин колубузга тийген монгол булактарынан биз гунндар жана гунндардын бабалары туурасындагы эч кандай маалыматтарды кездештире алганыбыз жок. Бул түшүнүктүү. Гунндар (эзелки түрктөр) дайыма сяньби (эзелки монголдор) менен согушуп келишкен; гунндар Алтайга ооп кетишкенде сяньбилер алардын жерин ээликтеп калышкан.

IV. Түрк элдери. II–III кк. Алтайдан батышты, Еропаны утурлай таркалып кеткен дээрлик бардык түрк элдеринде башкы каарманы Аттила болгон мифтер менен санжыралар бар. Булар балкарлар, башкирлер, карачайлар, кумыктар, татарлар, түрктөр, чуваштар ж.б. Жогоруда айтылган тарыхый заманда чыгыш менен түндүккө көчүп барган ошол эле түрк элдеринде мындай легендалар менен санжыралар жок. Булар – долгандар (Таймыр улуттук округунун аз сандуу түрк тилдүү түндүк эли), фуюй кыргыздары («кыргыздар жашаган Фуюй Уезди, Харбиндин түндүгүндө жайгашкан...» [Бизаков С. «Ветви одного могучего дерева» (түрк элдери), Алмата, 2002, 287-б.]), якуттар ж.б. Маселен, якуттар азыркы түндүк жергесине биринчи болуп II–III кк. көчүп барышкан: «Якуттар башка түрк элдеринин ичинен биринчи болуп бөлүнүп кетишкен... демек, якут тили азыркы таптагы түрк тилдеринин ичинен эң байыркысы болуп саналат» [«Учурдагы якут тилинин грамматикасы», М., 1982, 10-б.].

Элдик оозеки чыгармачылыкта гунндар жана алардын атактуу жол башчысы Аттила жөнүндө мифтердин, легендалар менен санжыралардын болушу бул элдин бабалары менен уруу башылары европалык гунндар жүрүшүнө катышкандыгы тууралуу ырастайт, ошол эле учурда мындай санжыра уламыштар жок элде тетирисинче көрүнүштү айгинелейт. Бирок бардык түрк элдеринин ичинен боордош казак эли өзүлөрүнүн байыркы бабаларын даңазалоодо бир топ алдыга озуп кетишти.

V. Казактар. Түрк казак тарыхчыларынын иштери жөнүндө өзгөчө баян этебиз, анткени кийинки мезгилде Казакстанда гуннология алдыны карай жакшы кадамдарды жасап койду.

Биз бул баяныбыздын башында Пфальц-Шпейердеги гуннология боюнча музейиндеги «Attila und die Hunnen» деп аталган мыкты сапатта басып чыгарылган германдык жол көрсөткүч-маалымдама туурасында кеп кылганбыз. Европалык тарыхчылар, археологдор менен көргөзмөнү уюштуруучулар кыргыздар менен казактарды гунндардын азыркы таптагы урпактары катары эсептешсе турганындагы бир ирет белгилей кетели, ушул себептен да китепте бул элдердин «көчмөн» турмушунан алынган кооз жасалгаланган сүрөттөр арбын. «Die Jagd mit Adlern oder Falken hat bei den Kirgisen und

Kasachen eine lange Tradition, die noch heute lebendig ist» [«Attila und die Hunnen», Stuttgart, 2007, S. 7].

«Кыргыздар менен казактардагы алгыр куш салып аңчылыкка чыгуу – атадан калган салт болуп саналат, анын азыркы тапта да өз орду бар» [Биздин котормо. – А.Б.].

Андагы сүрөттөн кыргыз аксакалын эле көрүүгө болот: биринчиден, назарыбызга Тянь-Шандын ак карлуу бийик чокулары тартылат; экинчиден, кийинки планда орун алган эркектер кадимки эле кыргыз калпагын кийип жүрүшөт; жана үчүнчүдөн, бүркүтчүнүн башындагысы кадимки эле тебетейибиз, аны жыл убактысына карабай, негизинен, кыргыздар кийишет, казактар болсо кышкысын малакай, жайкысын – демейде ак түстөгү, күңүрт түстөрдөгү калпак кийишет. Тебетей, айтсак айтпасак да, кыргыздардын башынан түшпөгөн, жанына жакын баш кийими.

«Ansturmende Hunnen. Holzstich nach einer Zeichnung von Alphonse de Neuville (um 1850)» [из цит. соч., с. 371].

«Гунндар чабуулда. Альфонсе де Нейвилленин (1850) жыгачка түшүрүп сүрөттөп көрсөтүүсү» [Биздин котормо. – А.Б.].

Эки сүрөттөн тең окшош баш кийимди – тебетейди көрөбүз, ал кыргыздын эркектери, айтылгандай, башынан түшүрбөй келген баш кийим болуп келген, болуп кала бермекчи.

Алгач гунндар географиялык шарттарга байланыштуу Казакстандын тарыхы боюнча окуу китептеринде баяндалган – качандыр бир кездерде алардын мамлекети Казакстандын аймагынан орун алып, алар казактардын бабалары эмес, бул жерде алардан мурда жашаган эл катары эсептелинип келишкен. «Жергиликтүү калктын антропологиялык тибинин өзгөрүшү жана түрк тилинин мурдагы кыпчак диалектисинин таркалып кетиши гунндардын Казакстандын аймагына ооп барышы менен жана гунн жана кангар урууларынын андан ары батышты карай жүрүп кетиши менен байланышкан» [Кузембаулы А., Абилов Е. «Казакстандын тарыхы: Окуу китеби», Алмата, 1996, 40-б.].

Союз учурунда гунндар Энесайда да, ошондой эле Тянь-Шанда да кыргыздардын бабаларынан эмес, жол баштоочуларынан болуп келген деген көз караш үстөмдүк кылып турган, ушундай эле пикир кыргыз тарыхы боюнча эмгектер менен окуу китептеринде да орун алган «Кыргызстандын тарыхы», I т., Фрунзе, 1956, 61–62-б.; Чоротегин Т.К., Өмүрбеков Т.Н., Марченко Л.Ю. «Кыргыздардын жана Кыргызстандын тарыхы: орто мек. 6-кл. үчүн.», Бишкек, 2001, 40-б.; Солтоноев Б. «Кыргыз тарыхы», Бишкек, 2003, 29–30 б.].

Гунн жана казак тилдеринин окшоштугу жөнүндөгү алгачкы айтымдарды биз россиялык окумуштуу С.Г. Кляшторный менен казак тарыхчысы Т.И.Султановдун биргелешип жазган монографиясынан

көрөбүз, алар мындай деп белгилешкен: «... II–V кк. Казакстандын аймагынан орун алган байыркы мамлекеттердин биринин тили түрк тилине тиешелүү. Ушул мезгилден тартып, учу-кыйыры чексиз казак талааларында гунндардын «түндүктүк» уруулары менен бирге казак тили өңдүү ошол эле тил биргелигинин байыркы түрүндө (тилдеринде) сүйлөгөн калк пайда болгон» [Кляшторный С.Г., Султанов Т.И. «Казакстан: Үч миң жылдыктын жылнаамасы», Алмата, 1992, 72-б.].

1999-жылы азыркы кездеги белгилүү мамлекеттик ишмер, казак мамлекетинин негиздөөчүсү жана түзүүчүсү Н.Назарбаевдин Казакстан менен казактардын тарыхы боюнча негиз болуучу эмгеги жарык көргөн. Бул эмгектин казак элинин тарыхы үчүн гана эмес, ошондой эле кыргыздардын тарыхы үчүн да мааниси бар, анткени анда кыргыздарга жакын бардык түрк тилдүү элдердин бүтүндөй эзелки, байыркы, орто кылымдагы жана учурубоздагы тарыхы мүмкүн болушунча так системалаштырылып берилген.

«Биздин тарыхыбыз логикалык жана географиялык жагынан көптөгөн ысымдар жана элдер менен көзгө илээшпеген эриш-аркактыкта байланышып келген, алар кандайдыр бир даражада евразиялык «хартланддын» көптөгөн учурдагы маданияттарынын генндик эс тутумуна, мунун ичинде казактардын да маданий кодуна өз издерин калтырып кетишкен. Биздин аймакта 6 миң жыл ичиндеги акыл-ой сезиминин өнүгүшүн алып көрөлү. Иликтей келгенде төмөндөгүдөй этаптарды бөлүп кароого болот...» [Назарбаев Н. «Тарых агымында», Алмата, 1999, 273-б.] [Биздин көрсөтмө. – А.Б.]

Автор казак тарыхынын 12 этабын бөлүп карайт, алардын жарымына жакыны башка да түрк элдеринин тарыхы менен байланышкан:

1-этап: мындан 6 миң жыл мурда «сан жеткис байыркы арий-чарбачыл уруулар тарабынан бүгүнкү Казакстандын бүткүл аймагын өздөштүрүү» башталат» [цит. чыг., 273–274-б.];

2-этап: болжол менен 4 – 5 миң жыл мурда ордун басуучулары жана бир жагынан урпактары катары сактар чыгышкан;

3-этап: 3–4 миң жыл илгери тенгриандыктар деп аталган хунну-гунндар тарыхый аренага чыгышат, алар эки зор: чыгыш хунн менен батыш гунн империяларын түзүшкөн;

4-этап: 1,5 миң жыл илгери хунну-гунндардын байыркы тукумдары – Ашин тукумундагы байыркы түрктөр пайда болот;

5-этап: 1300–1100 жыл илгери байыркы кыргыздар байыркы түрктөрдүн тукумдары катары чыгышат;

6-этап: 1100–900 жыл илгери казак бабаларыбызга, айрыкча Казакстандын түштүк-батыш тарабына араб-ислам духу катуу таасир этет;

7-этап: XI к. Казакстандын түндүгү менен чыгышы кеңири исламдаша баштайт;

8-этап: XII–XIV кк., «казак бабаларыбыздын улуу катаалдыкка кабылуусу – Чынгысиддердин жортуулу башталат. Бул кыйратуучу чоң толкун, казак элин алгачкы колониялаштыруу катары, анын тарыхый тулку, духун катуу жапа чектирген...» [цит. чыг., 279-б.];

9-этап: XV–XVII кк., болжол менен 1466-ж., «алгачкы Казак хандыгы» пайда болот [ошол эле жерде, 282-б.];

10-этап: XVII–XIX кк., 1723–1727-ж. ж. Жунгария менен согуш башталып, «казак эли Россия империясына кабылат» [цит. чыг., 285-б.];

11-этап: XX к., 1917-ж. Россия империясы кыйрайт, казактардын «Алаш-Ордо» мамлекетин түзүү аракети башталат»; Казакстан СССРдин курамына кирет;

12-этап: XX к. аягында – XXI к. башында учурдагы Казак мамлекетинин курулушу башталат.

Н.Назарбаевдин так мына ушул негиз болуучу чыгармасы жарык көрөрү менен Казакстанда түндүктөн куюлуп түшө баштагандай тейде нечендеген эмгектер жайнап чыгып, аларда казактар өзүлөрүн гунндардын тукумунанбыз жана биз ал аттардын мураскерлеринен болобуз деп туш келди жарыялап чыгышкан. Булар – илимий-тарыхый изилдөөлөр, тарых боюнча окуу китептери, энциклопедиялардагы сөздүктүү чоң макалалар жана атүгүл көркөм адабий чыгармалар.

Маселен, казак окумуштуусу А.Бахти өз изилдөөлөрүндө Тигр менен Ефраттын ортолугундагы байыркы эл – шумерлер байыркы түрктөрдөн болушкан, алардан скифтер, ал эми скифтерден – гунндар, гунндардан болсо казактар келип чыккан деп эсептейт [Бахти А. «Шумерлер. Скифтер. Казактар», Алмата, 2002, 207-б.].

Казак тарыхчысы К.К. Данияров гунндардын тарыхынын эң байыркы мезгилинен тартып, алардын Европаны карай жүрүшү аяктап жана гунн мамлекети жок болгонго чейин изилдеп чыккан. Ал өз эмгегинин «Баш сөзүндө» «... мурдагы СССР менен Казак ССРинин накта тарыхы жок; бардык тарыхчылар Советтер Союзунун Борбордук Комитетинин тапшырмасын гана аткарып келишкен жана калпты жазышкан» – деп айыптап келип [Данияров К. «Гунндардын тарыхы», Алмата, 2002, 4-б.], автор гунндардын Азия менен Европадагы эки мамлекетинин көптөгөн этнографиялык, этномаданий жана тарыхый аспектилерин өз түшүнүгүнүн таасири астында иликтеген.

«Гунндар согушчан жана ыкчам кыймыл эткен этнос катары аракетсиз олтура алмак эмес, анын толкуп-ташып турган күч-кубаты качан болбосун аракетке келиши керек эле, бирок бул үчүн гениалдуу, ишкер, чечкиндүү, аскердик өнөрдү мыкты билип, мамлекеттик деңгээлде келечекке ой жүгүртө билген башчы керек да. Мындай жол

башчы да табылат. Ал – гунндардын жаңы шаньюйу Аттила (Эдил) болот. Гунндар Аттиланын башчылыгы менен дүйнөлүк тарыхка, ал тургай анын эң бийик чокуларына чейин чечкиндүүлүк менен чыгып барышкан» [цит. чыг., 174-б.].

Гунн мамлекети кулаган соң Европада калышкан гунндардын бир бөлүгү узак мезгилдерге чейин гунндар деп аталып келген; кайра казак талааларына кайткандары түрктөр деп аталып, кийинчерээк казактар катары өз алдынча калыптанып кетишкен [цит. чыг., 247–248-б.].

Казакстандын тарыхы боюнча окуу китептеринде гунндар казак элинин бабалары деп тике эле айтылат: «Казак элинин эзелки бабалары катары алардын адамзат тарыхындагы орду жана ролу, дүйнөлүк маданиятка кошкон салымдары жөнүндө жазма жүзүндөгү көптөгөн ырастоолор бар» [Турлыгул Т., Толеубаев А., Кунапина К. «Байыркы Казакстандын тарыхы» Жалпы бил. бер. мек. 6-кл. үчүн», Алмата, 2002, 66-б.] [Биздин көрсөтмө. – А.Б.].

«Гунндар – кийин казак элинин негизин түзгөн талаа урууларынын биринен» [цит. чыг., 72-б.] [Биздин көрсөтмө. – А.Б.].

Дүйнөлүк маданият лидерлеринин Аттиланын көркөм кейибин сүрөттөгөн чыгармаларынын ушул окуу китебинин авторлору тарабынан түзүлгөн тизмеси да кызыгууну пайда кылбай койбойт:

«1. Француз театрынын негиз салуучусу, белгилүү акын-драматург Корнель (1606–1684) тарабынан ыр түрүндө жазылган трагедия Парижде 1667-жылы коюлган.

2. Немцтик драматург Вернер Цахариас (1768–1823) «Гунндардын падышасы – Аттила» деген беш актылуу трагедияны жазган. Ал дүйнө жүзүнүн көптөгөн тилдерине которулган.

3. Белгилүү италиялык композитор Джузеппе Верди (1813–1901) «Аттила» операсын жазып, ал биринчи жолу 1846-ж. коюлган. Ал бүгүнкү күнгө чейин дүйнөнүн көптөгөн өлкөлөрүнүн опералык театрларынан түшпөй келатат.

4. Француздук тарыхчы Тьерри Амеди «Аттиланын жана анын мураскерлеринин тарыхы» деген эки томдук китеп жазып, ал Парижде 1856-ж. жарык көргөн.

5. Белгисиз автордун «Аттиланын Галлияга алгачкы жүрүшү» аттуу поэмасы VI кылымда латын тилинде жазылган. Белгисиз автордун көлөмдүү поэмасын (1777 сап) немцтик тарыхчы Италиянын Бавариялык архивинен тапкан.

6. Кайра жаралуу доорунун көрүнүктүү өкүлү Рафаэль Санти (1483–1520) «Аттиланын ыйык Леон менен жолугушуусу» деп аталган сүрөттү тарткан. Бул сүрөт-фреска Ватикандын эллиндер залынын дубалдарынын биринин көркүн ачып турат.

7. Француздук тарыхчы Тьерри Амеди өзүнүн тарыхый эмгектеринде адам баласынын тарыхында Аттиланы Ганнибал, А. Македонский, Ю. Цезарь менен бир катарга коюп, аны улуу инсан катары эсептейт. Бул китепти илимий чөйрөгө биринчи болуп Ш. Уалиханов сунуш эткен.

Биздин өлкөбүздүн театрларында да Аттила жөнүндөгү опералар жана драмалык чыгармалар коюлуп келатат» [цит. чыг., 72–73-б.].

Дж. Вердинин «Аттила» аттуу операсы жөнүндө сөз болгон 3-пунктту белгилеп өтөлү: орус тилдүү көрөрман менен угармандарга ал «Отелло» деген ат менен көбүрөк тааныштыгы бар.

Байыркы казак тарыхы боюнча балдар энциклопедиясы Н. Назарбаевдин программалык негиз болуучу эмгегинде берилген тарыхый канваны кайталап, анда казак тарыхынын арийлик, сактык, гунн жана түрк мезгилдерин баяндоо боюнча көлөмдүү бөлүмдөрү бар. Гунндар бөлүмү б. з. ч. II к. б. з. V к. чейинки узак мезгилди камтыйт [«Байыркы Казакстан: арийлер, сактар, гунндар, түрктөр: Балдар энциклопедиясы», Алмата, 2002, 81–112-б.]. Бул жерден аталган бөлүмдөн төмөнкүдөй үзүндүлөрдү келтире кеткенибиз оң болуп турат:

«Гунндардын армиясынын күч-кубаты, аскердик духу кытайлыктарга Улуу Кытай дубалын курууга түрткү берди. Батышта болсо кайрадан эле гунндар Рим империясынын кулап жок болушунун себепкеринен болушкан» [цит. чыг., 83-б.].

«Аттила – тарыхый инсан, ал аркылуу гунндарды бүткүл дүйнө жүзү билип олтурат. Европанын элдери аны чечкиндүү, улуу адам катары таанып билишкен. Бул жөнүндө Европа мамлекеттеринде алты кылым бою Аттиланын сүрөтү түшүрүлүп жасалып келген алтын жана күмүш монеталары да ырастап турат» [цит. чыг., 94-б.].

«Чыгыш жана Батыш Рим империясы гунндардын көзүн карап турууга аргасыз болушкан. Римдиктердин эзүүсүнөн бошонгон Европа элдери адилеттүү падыша Аттиланы «Эллада», «Хильдебрант жөнүндөгү уламыш», «Нибелунгдар жөнүндөгү ыр» өңдүү поэмаларда даңктап ырдап, анын ысымын легендага айлантип жиберипкен» [цит. чыг., 106-б.].

«Ал эми кийинки, 453-жылы бүткүл Европаны багынткан биздин Аттила бабабыз капыстан каза болуп калат. Европалык драматургдар Аттиланын өлүмү жөнүндө ондогон пьесаларды жазышкан» [цит. чыг., 109-б.] [Биздин көрсөтмө. – А.Б.].

«Мына, кымбаттуу жаш досум, тарыхый жылнаамалар биздин гунн бабаларыбыз жөнүндө ушинтип баян этишет. Артына көптөгөн жылнаамалар менен ар кыл уламыштарды калтырган гунндар тарыхый аренадан чыгып кетишет» [цит. чыг., 112-б.] [Биздин көрсөтмө. – А.Б.].

Мына ушинтип, биздин казак боордошторубуз улуу жана жеңишчил эл болгон гунндар казактардын бабалары болуп саналышат жана бул программалык маалыматтар болгондуктан, аларды бала кезден окуп үйрөнүп, жаттап алыш керек деп мектеп жашындагы балдарынын башына куюп жатышат. Бул эле дейсиздерби, жок, атайын кенже класстардын окуучулары үчүн кооз сүрөттөр менен жасалгаланган, бөлүнүп-жарылган урууларды бириктирип, байыркы казактардын калкасында көптөгөн элдердин улуу падышасы болгон казактардын улуу бабасы гунндардын жол башчысы Аттила (Эдил) жөнүндө жөнөкөй тил менен баяндаган китептер да чыгарылууда.

Жазуучу-тарыхчы С. Утениязов гунндардын Европага бараткандагы жол-жоболорун, Аттиланын төрөлүшүн, бала чагын, өспүрүм жана улан кездерин, калыптанып жана жетилген чагын сүрөттөйт. Китепте Аттиланын баатырдыгы, ыймандуулугу, адамгерчилиги жана даанышмандыгы жөнүндө жомок-тамсил түрүндөгү ар кыл сюжеттер көп берилген. Маселен, гунндардын бир жоокери согуш маалында римдик жаш кыз менен ээн-эркин жолугушууга мүмкүндүк таап, аскердик тартипти бузгандыгы жөнүндө да жок эмес:

«Алардын артынан жетип барган сакчы эки жашты: гунндук жоокер менен римдик кызды айдап келет.

– Биякта башкалар салгылашып атышса, булар далдоо жер таап алышып, жыргалга батып отурушуптур, – деп маалымдайт сакчы.

Аттила кыз менен жигитке сын көз менен карайт. Экөө тең жаш. Бир маалда ал экөөнү сынап көрөйүн дедиби, каардангандай түр менен:

– Кыздар назик жана ыймандуу болушу керек да! Сен өз абийириңди сактай алган жоксуң! Андыктан өлүм жазасына тартыласың. Ал эми сен, жоокер, бара бер! – деп чыгат.

Мындай катуу жазаны күтпөгөн кыз эсин жоготуп, ыйлап жиберет, жигит буга чыдабай тизелей калып:

– Улуу урматтуум, мындай болсо, анда анын ордуна менин башымды кесиңиз! Мен аны сүйөм, анын бактылуу болушун каалайм. Мен ансыз жашай албайм! – деп жалдырап жиберет башын көтөрбөй.

Аттиланын түнөргөн жүзү өзгөрө түшкөнсүйт. Жоокердин мындай аракетин баалап тургандай. Жигиттин чын жүрөктөн айткан сөздөрү, сүйгөн кишиси үчүн өз жанын кыюуга даяр тургандыгы таасир этпей койгон жок. Аттила аларды жазалабайт, экөөнү тең коё бергиле деп буйрук берет. Жигит ошондо өзүн ушундай бекем кармаганы – бактысы болду: өзүн бир аз башкача алып жүрсө эле, өз сезиминин кулу делип өлүм жазасына тартылмак.

Жаштарга жолдомо берип жана бакты-таалай каалап болуп, Аттила туткундалган римдиктердин тагдырларына кирише баштады» [Утениязов С. «Аттила: Тарых. Атуулдук. Мезгил», Алмата, 2005, 91-б.].

Казакстанда гунн бабаларды пропагандалоо иштери Аттила жана гунндар жөнүндө жазган авторлордун чыгармаларын кайра басып чыгаруу, атүгүл тиешелүү курсивдик толуктоолорду киргизүү менен ишке ашырылууда. Маселен, англиялык Томас Костейндин «Аттила – бүткүл дүйнөнүн падышасы» аттуу тарыхый романынын мукабасы менен супермукабасына төмөндөгүдөй эркин толуктоолор киргизилген: «Гунндардын улуу жол башчысы – түрктөр менен казактардын бабасы АТТИЛА жөнүндө тарыхый роман» [Костейн Т. «Аттила – дүйнөнүн падышасы» (англ. котор.), Алмата, 2002], иш жүзүнө келгенде китептин бүткүл текстинен биз гунндардын тарыхынан казактардыкын айтпай ак коёлу, жалпы кабылдоодогу түрк, так айтканда, байыркы түрктүн издери орун алгандыгы жаатындагы кымындай бир ойду таба алган жокпуз.

Ошентсе да, алдыбыздагы алтынчы далилдин эң башкы бөлүмүнө, «жападан жалгыз мураскор» принцибине же «майорат» терминине кайрыла кетели. Бул түшүнүктөр төмөндөгүлөрдү билдирет: атада бир нече уул-кыздар болуп, алардын бардыгы тең ага жакындардан; бирок алардын ичинен бири гана – отурукташкан Европа элинде – улуу уулу, көчмөн элдүү Азияда болсо элдин же уруулардын салтына жараша улуусу да, кенжеси да мураскор болушу мүмкүн. Бирок кайсы учурда болбосун Европада да, Азияда да жалгыз мураскор принциби жок эмес.

Европалыктарча жалгыз мураскор принциби, же биринчи төрөлгөндүгүнө негизделген «майорат» деген түшүнүк «...эгерде графтын бир графтыгы жана беш баласы бар болсо, анда алардын ичинен бири мураскор катары калтырылып, калгандары виконт, б.а., экинчи даражадагы графтар катары аталып калышчу» [Гумилев Л.Н. «Тарыхый мезгилдеги этностун географиясы», Л., 1990, 96-б.].

Азиялык көчмөндөрдө мураскор катары калуу укугу карыган ата-энеге каралашып турууга байланышып, демейде алар кенже уулу жана үй-бүлөсү менен бирге калып келишкен. Маселен, кыргыздарда: «Атасы өлгөндө атанын боз үйү кенже уулуна тиет. Ырас, улууларынын үлүшүнө караганда аныкы кыйла көбүрөөк болуп чыгат, анткени ал карыларды жерге коюуда, кийин аш берип, куран окутууда чыгымдардын көп бөлүгүн өзүнө алып, энесине өмүрү өткүчөктү каралашууга милдеттүү» [Абрамзон С.М. «Кыргыздар жана этногенетикалык жана тарыхый-маданий байланыштар», Фрунзе, 1980, 274-б.].

Жогоруда келтирилген пикирлер менен цитаталардын бардыгы аягында келип атанын (гунн атанын) көп баласы, уул жана кыздары болушу мүмкүн жана алардын бардыгы көпчүлүк учурда башка эне-лерден төрөлүшсө да ага жакын келип, анын мүлкүнүн, укуктары менен милдеттеринин мураскери боло алышат (бу тапта «гунн деген

аттын атак-даңкы менен коркунуч, кыйынчылыктарынын»), бирок алардын ичинен бири гана атанын боз үйүнүн ээси катары калып, башкы жана толук укуктуу мураскор ошол болуп саналат дегендей эң жөнөкөй ойду билдирип турушу керек деп эсептейбиз.

Айтмакчы, орусташкан «боз үй» (юрта) гунн жана байыркы түрктүн (байыркы кыргыздын) «журт» (туулуп-өскөн турак жай) деген сөзүнөн келип чыккан, ал гот тилине «jurt» формасында кирген, ал эми үндүү тыбыштар өзгөргөндөн кийин байыркы немецтик жана учурку немецтик тилине «орун, жай» дегендей маанини билдирип, «Ort» деген формада кошулган.

Эми болсо ошол гунн деген аттын түздөн-түз мураскерлигине талапкерлердин бардыгын өз тартиби менен кайра карап чыгалы.

Венгрлердин уруулары пуштага IX к. аяк ченинде – X к. башында келишкени далилденсе да, алар Панноний жергесинде калышкан, бирок алардын гунн-кыпчак түпкүлүгү, батыш гунндар көчүп-конуп жүргөн жерлерге жайгашуусу сыяктуу эле (бирок гунндар Түндүк Кытайдан баштап, Альпы өрөөндөрүнө чейин көчүп-конуп жүрүшкөн) аларга гунндардын мураскери, жолун жолдоочулары катары аталууга укук берет.

Орустар, тактай келгенде, алардын бабаларынан болгон анттар менен венеддер европалык Гунн империясы түзүлгөн алгачкы күндөрдөн тартып гунндар менен бирге болуп, ишенимдүү союздаш катары бүтүндөй Европа боюнча: Балкандарда, азыркы Германиянын, Франциянын, Италиянын, Австриянын аймактарында ж. б. жерлерде өткөн жеңиштүү салгылашууларга катышкан. Бирок орустар славян тилдүү, ал эми гунндар түрк тилдүү болушкандыктан, алар гунндардын мураскери эмес, жолун жолдоочулардан гана боло алышат.

Европалык гунн тарыхындагы монголдук белгини биз колдой албайбыз, анткени биз монголдордун бабаларынын – сяньбинин гунндардын европалык жүрүштөрүнө катышкандыгын ырастаган далилдерди таба алган жокпуз (бул учурда, алар, тескерисинче, монгол талааларын ээлеп, күчтөнө баштаган).

Шарттуу географиялык Алтай – Ала-Тоо чеги боюнча орун алган бардык түрк элдери (жогоруда тарыхый иликтөөлөрдүн аныктыгына жетүү максатында өзгөчө сөз кылган казактар да) – гунндардын мураскерлеринин гана эмес, урпактарынын катарына кошулууга тиешелүүлүк боюнча жогоруда келтирилген 5 далилдерди коё алышат: 1) алар II–VII кк. туулуп-өскөн отурукташкан жерлеринде болушкан эмес; 2) бул учурда алар гунндардын калкасында узак мезгилге созулган европалык жүрүштөрдө болушкан; 3) алардын бул жүрүштөргө байланыштуу оозеки түрүндөгү уламыш, санжыралары бар; 4) алардын

рухий-интеллектуалдык жана буюм-теримдик маданий-турмуштук системаларында гунндардын рудименттик артефактылары сакталып калган; 5) тарыхый-археологиялык маалыматтар алардын гунн жүрүшүнө катышкандыгын ырастап турат.

Азыркы учурда Алтай – Ала-Тоо шарттуу чегинен батышты карай кеткен жерлерде отурукташкан түрк элдеринин, түрккө кирбегендердин да ичинен, биздин боордош казактар гана, тактап айтсак, алардын тарыхчылары өзүлөрүн гунндардын урпактары, рухий жактан мураскерлери катарында көрсөтүүгө көшөрүп, эч бир токтолбой, ырааттуулук менен аракеттенип жатышат. Казактар, башка да көптөгөн түрк элдериндей, венгрлер сыяктуу эле, гунндардын урпактарынан жана атак-даңкынын (коркунуч, кыйынчылыктарынын) мураскерлеринен болуп саналышат. Бирок так мына ушул кыргыздардын биринчилерден болуп алигидей деп айтууга укуктары бар, анткени бул үчүн алардын тарыхый өбөлгөлөрү арбын. Бул ойду бекемдөө үчүн казактардын азыркы учурдагы эң көрүнүктүү мамлекеттик-саясий ишмери Н.Назарбаевдин түрк элдеринин рухий тарыхынын классификациясына кайрыла кетели: 3-этапта эки гунн империясы болгон – бул 3–4 миң жыл мурда дегендик; 2,5–2 миң жыл мурда гунндар батышка бет алышкан; 4-этапта гунн тукумундагылар түрктөр деп атала баштаган – бул 1,5 миң жыл мурда болгон. Мына эми 5-этап келип олтурат. Бул жерден автордун өзүнө сөз бергенибиз оң:

«Бешинчи этап. 1300–1100 жыл илгери түрк элдеринин рухий борбору Чыгышка, Орхон-Енисейге өткөн. Байыркы кыргыз мамлекетинин эстеликтери, Орхон-энисейлик таш секилердеги Тоньюкук, Көл-Тегин эзелки жазуулары. X кылымда «Манас» эпосу түрк улуттук духунун көкөлөп өсүшүнүн табигый уландысы болуп калган.

Бул мурдагы кыргыздар тарабынан жаралган эң бийик даражадагы рухий артефакт (азыркы кыргыздар башкаларга караганда алда канча көбүрөөк анын түзүүчүсү катары атала алышат) илгерки казактар сыяктуу эле башка да учурку түрк элдеринин рухий байлыгын бийик көтөрүп турган. Түрк элинин кийинки мезгилдерде жаралган ажырагыс болуп бириккен бир тулкусу мына ушул кубаттуу рухий чокудан чыккан руханий жарыкка бөлөнүп турат» [Назарбаев Н. «Тарых агымында», Алмата, 1999, 276–277-б.][Биздин көрсөтмө. – А.Б.].

Бул цитатаны мындай деп гана түшүнүүгө болот: байыркы кыргыздар «Манас» эпосун жараткандан кийин гана мурдагы кыргыз, мурдагы казак болуп экиге бөлүнүп кетишкен.

Кимдин кайдан чыкканын аныктоодо кыргыз санжыралар принцибин колдонуу менен Н. Назарбаевдин жогоруда келтирилген классификациялоосунан жалпылап чыкса да болот: хунндардан гунндар

чыккан, гунндардан байыркы түрктөр, байыркы түрктөрдөн байыркы кыргыздар чыккан, ал эми байыркы кыргыздардан кыргыздар менен казактардын бабалары келип чыккан. Башкача айтканда, биз, кыргыздар менен казактар, биздин жалпы бабаларыбыз болгон гунндардын бирдей даражадагы түздөн-түз урпактары жана рухий мураскерлери болуп саналабыз.

Бирок гунндардын мураскерлигине казактарга караганда төрт себептер боюнча кыргыздардын укугу артыкчылык кылат: I) байыркы кыргыздын «Манас» эпосу байыркы кыргыздардан азыркы кыргыздарга мурас катары өткөн (маселен, казактарга эмес); II) так мына ушул азыркы кыргыздар укумдан-тукумга өтүп келген аталышты – «кыргыз» деген этнонимди өткөрүп алган (ошол эле учурда биздин боордошторубуз «казак» деген атка өтүп кетип жатышпайбы); III) так мына ушул кыргыздар V кылымдан кийин барып өз Ата Журту болгон Алты-Тоо (Алтай – Ала-Тоо) жергесине кайтып келип, мурдагы топонимиканын баарын ордуна келтирип жатышпайбы: Чүй, Боом, Нарын, Чаткал, Каракол ж. б. (адат боюнча атанын журту кенже уулга калат дегендей); IV) кыргыз тилинде башка түрк тилдерине караганда лексикага, грамматика менен фонетикага ылайыктуу гунн же байыркы түрк тилдери көбүрөөк сакталып калган.

Кыргыз тарыхый адабиятында кыргыз тарыхына гунн бабаларыбыздын таасири астында маани берүүгө жана «гунн мурасына» кандайдыр бир талапкердикти жарыялоого карата абдан аяр аракеттер бар. Анан эле мындай учурда гунндар менен болгон согушта байыркы кыргыздар жеңилип калышкан, так айтканда: жеңилүүчү жана жеңүүчү дегендей орундарга коюлган эбактан бери айтылып келаткан ашынган идеяга басым жасалып чыга келет. Бул эле эмес, байыркы кыргыздар гунндарга күч колдонуп баш ийип калышкандыктан, учурун таап, башка жерлерге тез арада көчүп кетүүнү эле күтүп турушат дегендей сыяктуу. Бирок кандайын айтсак да, алардын ортосундагы согуштук-мамлекеттик байланыш орун алганын танууга болбойт [«Кыргыз тарыхынын жылдыздуу сааты: кыргыз мамлекеттүүлүгүнө кылымдар кыйыры аркылуу маани берүү», Бишкек, 2005, 35-б.; Осмонов Ж. «Кыргызстандын тарыхы: экспресс-маалымдама», Бишкек, 2008, 24–25 б.].

Бирок биз жогоруда белгилегендей, кыргыздар эрен гунндардын чыныгы урпактары жана толук укуктуу рухий мураскерлери катары жарыялоого бардык тарыхый шарттар менен өбөлгөлөргө эгедер.

ЖЕТИНЧИ ДАЛИЛ, ДНКга тестирлөө.

Бул далил сырттан, эгерде аны колдонууга мүмкүн болсо, генетиканын «так илими» аркылуу келди. Адамды идентификациялоо үчүн (тирүү же өлгөн адамды) ДНКга генетикалык тестирлөө ар

башка максаттар: аталык менен энеликти, жакын туугандыкты, тигил же бул үй-бүлөгө же социумдук топко ж. б. тиешелүүлүктү тактоо үчүн колдонулат. Ушундай эле тестирлөөнү кайсы бир элдин курамындагы адамдар тобуна карата да колдонууга болот. Жакында эле мезгилдүү басма сөз каражаттарынын биринде төмөндөгүдөй билдирүү пайда болду:

«КР УИА академиги, Кыргызстандын эл аралык университети-нин президенти Асылбек Айдаралиев мындан бир нече жыл мурда миллиардер жана филантроп Джеймс Соренсон тарабынан түзүлгөн молекулярдык генеалогиялык Фонд орун алган Юта штатына барып келген. Ал жерден биздин окумуштуу бул дүйнөдө биздин бардыгыбыз ушунчалык бири-бирибизге аралашып кеткендиктен, иш жүзүндө таза кандуу эл жок, ар түрдүү галлотиптердин аралашмасы – бир хромосомдогу гендердин комбинациясы гана бар экендигин далилдөөгө мүмкүндүгү бар генетикалык изилдөөлөрдүн күчүнө ишенбей койгон жок. ДНК анализи адамдын тээ атам замандан берки ата-тегин аныктап коёт экен.

2002-жылдан бери Соренсон Фонду ДНКнын маалыматтар базасын түзүү менен алектенип, 98 миң аталык туугандыкты аныктаган. Бул уюм жер бетиндеги элдердин этникалык түпкү тегин аныктоого багышталган маалыматтарды чогултат. Максат масштабдуу – бардык элдер бир бабадан (тукумдан) чыкканын ырастоо. Айдаралиевдин аракети аркылуу молекулярдык генеалогия Фонду менен МУКтун алдындагы Эл аралык жогорку медицина мектебинин ортосунда кызматташуу жөнүндө келишим түзүлгөн. Мында да Асылбек Айдаралиев өзү баштап, генеалогиясын аныктоо үчүн анализин (соскоб) тапшырат». [«Вечерний Бишкек», 06.11.2009, 23-б.][Биздин көрсөтмө. – А.Б.].

Бул макаланын автору академик А.Айдаралиев менен баарлашууда ал өзүнө берилген сертификатта: анын геномунда 38 пайызы европалык жана 55 пайызы түштүк азиялык гендер бар деп жазылганын айтты.

– ДНК биздин ата-бабаларыбыздын да, кийинки муун өкүлдөрүнүн да жакындык, тууган-туушкандык жагын аныктоого мүмкүндүк берет. Галлотоптор менен алардын ушул сымал галлотиптери биздин генетикабызда тил, дин жана маданият боло элек эзелки заманда пайда болгон. Элдин геномундагы ДНК жазуулары боюнча алардын бүтүндөй тарыхында жер которуштуруудагы жол-жобо, эбеп-себептерин аныктоого болот. Галлотипке өткөн маалыматтар социумдук коомдук жана менталдык-маданий катмарлар сымал ассимиляцияланбайт, жоголуп да кетпейт, – деп түшүндүрдү академик.

Мына ушундай масштабдуу максаттарга ылайык, А.Айдаралиев айткандай, адам баласы биологиялык гомо сапиенс катары чыгыш

Африкада пайда болуп, так мына ошол жактан жердин башка беттерине суу толкунундай акырындап таркала баштаган. Мындан 85 миң жыл илгери болгон адамдардын биринчи толкуну Түштүк Африка менен Перс булуңунун ортосундагы кенен аймакты ээлеп калган. Экинчиси – Түштүк жана Батыш Азия тарапка болжол менен 40–50 миң жыл илгери өткөн. Үчүнчү, эң акыркы жана көп сандуусу мындан 30 миң жылча мурда алгач туш болгон Чыгыш Африкада акырына чыга баштаган.

Ар кыл галлотиптердин кездешүү жыштыгы боюнча туугандаш элдердин санжырасын түзүүгө болот, галлотиптин айрым бутактары адам популяциясынын жыйымы катарында кластерлерге жыйыштырылып, кийинкилери болсо тигил же бул элдердин гено-типтери аркылуу таратылат. 600 кыргыз баласын ДНКга тестирлөө көрсөткөндөй, хромосомдун европалык минималдык алындылары – 20, ал эми максималдуу чеги – 40ты түзгөн.

Албетте, байыркы кыргыздардын беш кылым ичинде Алтайдан чыгып Европа аркылуу өтүп, азыркы Тянь-Шандын аймагына ооп келиши академик А.А.Айдаралиев жана анын кыргызстандык пикирлештери Б.М.Кудайбергенов, Ж.Ж. Чотоев, Т.А. Акеров жана АКШлык С.Вудворд менен Е.Гомес тарабынан сунуш этилген биологиялык популяция катары кыргыздар генеалогиялык изилдөөлөрдүн чегине коюлат [www.iuk.kg/Science/nir кар.].

Байыркы кыргыздар менен гунндар азиялык болушкан соң биригип, ассимиляцияланып, бир бүтүн элди түзүшкөн. Беш кылымга созулган эң ыраакы жортуулунда көбүнесе жеңиш менен жүргөн гунн кыргыздары жаш кыз-келиндерди: алан, сармат, гот, венед, латын, эллин, галл ж.б. кыздарын өзүлөрү менен кошо ала кетип, алардан төрөлгөн балдар толук укуктуу гунндардан болушкан. Аттиланын аялдарынын бири остгот кызы, ал эми кол башчы Беледанын апасы вестгот уруусунан болгонун эске сала кетели. Көчмөн элдердин бардыгында, мунун ичинде байыркы түрктөрдө, байыркы кыргыздар менен азыркы кыргыздарда тигил же бул укум-тукумга, урууга тиешелүүлүгү ата жагынан гана белгиленип келген жана белгиленүүдө. Мейли энеси башка улуттан болуп, атасы кыргыз (гунн кыргыз) болсо, анда анын уулу сөзсүз түрдө кыргыз (гунн кыргыз) болгон.

Кандын мына ушинтип аралаша берүүсү учурку кыргыздардын ДНКсында 20дан 40ка чейин европалык гендердин хромосом жыйымын берген.

Биздин мындай далилибизди б. з. IV к., так мына ошол гунндар элдердин Улуу көчүнүн башталышына жол ачкан мезгилде жашап жана алектенген, демек, алар тарабынан баяндалган фактылардын, көрүнүштөрдүн, окуялардын жана адамдардын түздөн-түз

күбөсүнөн болгон байыркы Рим тарыхчысы Аммиан Марцеллиндин далилдөөлөрү да ырастап турат. Албетте, А.Марцеллин гунндар Европада жаңы пайда боло баштаганда аларды жакшы жагынан гана эмес, сырттан байкоочу катары да жаза алмак эмес, анткени ал жаш кезинде римдик армиянын офицери катары кызмат өтөгөн, ал эми гунндар болсо, азыркыча айтканда, алардын «потенциалдуу душманы» болгон. Анын жазгандарынан гунндун азиялык-монгол кейибин көрүүгө болот: «Өзүнүн от, жалыны менен бүткүл дүйнөнү силкинткен Марстын каардануусунан келип чыккан мына ушундай араздашуулар менен кырсыктар аныкталгандай, мына ушундай окуяга алпарып такайт. Байыркы жазуучуларга анчейин белгилүү болгон гунндар уруусу Меотий сазынан нары Муз океанына кеткен тарапта жашап, чектен ашкан жапайычылыгы менен айырмаланып турушат. Аларда бала төрөлөрү менен убагы жеткенде түк чыкпашы үчүн курч куралдын мизи менен жаак-бетин тереңдете тилип салышкандыктан, алар сакал-мурутсуз (көсөө) болуп карып, өндөрү абдан суук келип, бычмал кишиге түспөлдөшүп кетет. Алардын тулку-бою чымыр жана булчуңдуу келип, моюндары буржуюп жоон болот, сырткы түрлөрү эле адамды сестентип, жүрөк үшүн алып турат, аларды эки аяктуу айбандарга же көпүрөлөрдүн чекесине коюлчу одоно чабылып жасалган адам сөлөкөтүндөгү дөңгөчкө окшоштурса болот» [Марцеллин А. «Рим тарыхы», Санкт-Петербург, 1996, 491-б.] [Биздин көрсөтмө. – А.Б.].

Европага жаңы жеткенде, негизинен, азиат-монгол эл болгон гунндар эки кылым ичинде европалык расанын өкүлдөрү, көбүнчө аялдар менен аралашып, кандары алмашып олтуруп, өзүлөрүнө европалык гендерди сиңирип алышат.

Бирок биздин, жогоруда аталып кеткен окумуштуулардын генеалогиялык изилдөөлөрүнө негизделген бул далилибиз өйдөдө берилген мурдагы далилдердин ичинен эң аялуу да болуп саналат.

Кайсы бир сарамжал тарыхчы, көбүнесе тарыхты сүйүүчү (дилетант):

– Токтоп тургулачы, белгилүү тарыхчы-илимпоздордун кыргыздар жана Кыргызстандын тарыхына байланыштуу маселелер боюнча, тээ эзелки заманда эле байыркы кыргыздардын жол баштоочуларынан жана ата-бабаларынан болушкан динлиндер башынан аягына чейин европеоиддик расага тиешелүү болуп, европалыктардай бойлуу, чачтары кызыл, көздөрү көгүш болгон деген ырастоолорун кайда алпарабыз? – деп каршы чыгышы мүмкүн.

Чындыгында эле: «Жазылма түрүндөгү жана археологиялык булактарга ылайык, «кыргыз» деген этнонимди алып жүргөн уруу өзүнүн тарыхынын эң эле эзелки этабында татаал этномаданий байланыштарга

кирип кеткен. Кыргыз европеоиддик динлиндердин ассимиляциясы алардын негизи болуп калган... Ошол замандагы кыргыздар агыл-жын келген чачтары, тунук көздөрү жана кызыл тору беттери менен өзгөчөлөнүп турушкан» [Табышалиев С. «Кыргыз элинин жаралышы», Бишкек, 2001, 20-б.] [Биздин көрсөтмө. – А.Б.]. Так мына ушундай эле пикирди белгилүү окумуштуулар Л.Н. Гумилев [«Хунну», Санкт-Петербург, 1993, 144-б.] жана А.Н. Бернштам да айтышкан [«Кыргыздардын жана Кыргызстандын археологиясы жана тарыхы боюнча тандалма чыгармалар», II т, Бишкек, 1998, 172-б.] .

Балдарга базарлык

БААРЫН БИЛГИМ КЕЛЕТ

(Сандан санга)

АЛЕКСАНДР МЕНЕН АКЫЛМАН

Арстан айбат Александр Македонскийди ким билбейт. Баары билет. Тынбай көчкөн эл билет, тымызын соккон жел билет. Бүт дүйнө билет. Дүйнөнүн батышы менен чыгышы, түндүгү менен түштүгү билет. Канткенде билбейт? Болгону 33 жыл жашаса, бирок 33 кылымда жасалбас эрдиктерди жасаса... Дүйнөнүн жарымын багындырып, ой бойлобос, акыл чендебес дөөлөт курса. Окудуңар беле? А эмнеге ал дөөлөт кумга курулгансып Александр өлгөндөн кийин кулап калган дээрсинер. Ал башка кеп, башка тарых. Тарыхтын ушундай табышмагы көп. Манаста деле айтылат эмеспи: «Тоо бузулуп сай болуп, сай бузулуп тоо болуп» – деп. Ошол табышмакты айткан да оңбогон кыргыз. Александр Македонский тууралуу жүздөгөн, мүмкүн, миңдеген китептер жазылды, тарых, санжыралар айтылды, ондогон кинофильмдер тартылды, баары ошол табышмакты жандырууга жандалбас кылып атыр да. Бирок адамзат ал курган, анан урап калган дөөлөттү эле эмес, Александрдын улуулугун, сулуулугун, айкөлдүгүн, канкордугун, кайрандыгын, ойрондугун, айраңдыгын айтып бүтпөс аңыз, жазып бүтпөс маңыз кылып келатыр. Андан бери аласалып алмашып нечен доор өтсө дагы, жанагы Манаста айтылгандай, андан бери нечен жолу «тоо бузулуп сай болуп, сай бузулуп тоо болсо» дагы. Анын себеби эмнеде? Анткени ал эч кимден, эч нерседен жеңилген эмес, өлүмдөн гана жеңилген деген дейт из кубар изилдегичтер.

Жеңилген! Акылмандыкка, даанышмандыкка аргасыз баш ийген, улуу сөздү урматтап, бөгүлүп, чөгүлүп берген. Кунт коюп окусаңар, кулактын сыртынан кетирбей уксаңар, андай учурлар Александр

тууралуу аңыздарда, тарыхтарда ташка тамга баскандай айтылып, жазылып калган. Ошонун бири...

Александр Македонский биздин заманга чейинки 356-жылы туулуп, 323-жылы өлүп атпайбы. (Баса, билесиңер, байтак заман жылдары жогору эмес, төмөн карай эсептелчү.) Ошол Александр Македонскийдин маалында Грекияда дагы бир акылман жашаган. Синоптук Диоген деген. Окудуңар беле? Окуу китептерди, андан таппасаңар, энциклопедияларды карагыла! Дүйнөнүн бардык жыргалчылыгынан кечип салсаңар, тамакты чактап ичсеңер, колго тийген кийимди тандабай кийсеңер, аял алам, байлык жыйнайм, үй күтөм деп кара жанды карч урбасаңар гана бактылуу, эркин болосуңар, мамлекеттин, коомдун көзүн карап, көчүгүн өшпөйсүңөр дечү экен, жарыктык! Эмне үчүн десе, адамдар ошентип атып дүйнөнү бузду, адеп-ахлактан ажыратты, ошон үчүн туулушат, өлүшөт, өбүшөт, согушат, кан төгүшөт, анын эмнеси жакшы дечү экен. Урдум ошонун баарын, түкүрдүм ошонуна баарына деп колуна тийгенди тамак деп жечү дейт, адеми кийимдерди кийбей жылаңач-жыртык жүрчү дейт, заңгыраган сарайларга кирбей, көчөдө, таштандылар үчүн карападан жасалган бочкеде жашачу дейт.

Ал кезде Грекия бөлүнүп-жарылган, чачылып-чарпылган көп өлкө. Ар шаары өзүнчө мамлекет. Баары эле менсинет, баары эле көөдөн көтөрүп, көкүрөк кагат. Урушуп-чабышат, канды суудай агызат, согушат, Александр алардын оң караганын оңдоп, тескери караганын терисин сыйрып, акылдын сүрү, кылычтын мизи менен бириктирип келатып, Коринфти басып кирет. Коринф анда атагы ашып, байлыгы ташып турган шаар экен. Александр ошондой шаардын көргөн адам окшуй турган таштандыларынын биринде Диоген жашайт деп угат.

Александр Диогендин жайын андан мурда эле жадыбалдай билчү. Анткени аны атагы ааламдан ашкан акылман окумуштуу Аристотель кенедейинен кемелине келтирген, тарбиялап өстүргөн. Ой ойлогонду, окуу окуганды, жоо жеңгенди үйрөткөн. Дүйнөнүн бүт кол башчы, жол башчы, акылман, акындарынын чоо-жайын болочок падышанын башына кыттай куйган.

Ошентип Александр улуу устаты Аристотелди баш кылып, аскер төбөлдөрүн төш кылып, Диогенди көргөнгө, көрүп салам бергенге жөнөп калмагы. Бармагы. Барса, айтылуу бочкенин жанында, акыр-чикирдин арасында Диоген жатат дейт күнгө кактанып. Салам берсе, алик албай, тескери карап кетти дейт. Александр падышанын жан-жөкөрлөрүнүн жаны оозуна тыгылып, бир заматта тилден кала түштү дейт. Падышанын каары кайнап, биз ал каардын каабына кабылып калабызбы деп коркот да адам. Александр арстан жүрөк эле

эмес, акылман баштуу адам болгон да. Сезет ошол замат Диогенди күч менен, сес менен жеңе албасын. Сергек сезим сый менен жең дегенсигенби:

– Менден эмне жардам керек, Диоген, сура, баарын аткарам, – деп Александр чымындын «чың» дегени угулган жымжырттыкты бузат.

Диоген берки капталына оодарылып, Александрды тунарган көздөрү менен жүлжүйө карап:

– Суранарым, күндүн көзүн тоспой мындай болчу, – деп кайра тескери бурулуп кетти дейт.

Жарданып тургандардын жаны кайрадан оозуна тыгыла түшөт. Бир тынымга орной калган жымжырттыкты кайрадан Александр бузуп:

– Кудай турат, Александр болбой калсам, сөзсүз, Диоген болмок-мун! – деген атактуу сөзүн айткан экен.

Жарданып тургандарга жан кирет, Аристотель аттан түшүп, бочкенин жанына барат да тизелей калып, нары карап жаткан Диогенди бери тартат:

– Мени таанып атасыңбы, Диоген? – дейт. Диоген үн катпайт, бурулуп да койбойт.

– Анткорсунба, Диоген, мени таанып турасың, – дейт Аристотель. Диоген ошондо гана оң бурулуп:

– Ии, таанып атам стагриттик Аристотель, бул балакай сени баалуу оюнчуктай дагы эле койнуна катып ойноп жүрөбү? – дептир.

– Ал балакай логика жана этика менен ойной турган балакаттан өткөн, Диоген, ал азыр дүйнөнүн дөө-шаарларын ойнотуп, дүйнөнүн дөөлөттөрү менен ойноп жүрөт. Ага азыр менин кымындай да керегим жок, Афинада мени андан ашык ардактаган шакирттерим күтүп атыр, ошолорду окутам, ошолорду тарбиялайм, – деп жооп берет Аристотель.

– Анда ишинден калба, аттан Аристотель, – дейт Диоген. – Афинага жетип, сени ашкере ардактаган шакирттериңди окут, үйрөт. Мына, бирөөнө кан ичкенди үйрөттүң эле, бүт дүйнөнү канга чылап салды. Эми калгандарын даярда, бирин бири кара кыргынга алсын, кызыл сүргүндө салсын, азыр мени жайыма кой, уйкум келди, – деп терс бурулуп кетти дейт.

Аргасы кеткен Аристотель ордуна туруп, апапак чепкенине жабышкан таштандыларды күбүп:

– Бактыңды таапсың Диоген, бүт өмүрүңдү уктап өткөрүп бактылуу болом депсиң. Сендейлерди ойготкондон ошол жок, кечирип кой, Диоген, экинчи уйкуңду бузбайм, – деп басып кеткен экен.

Тагдырдын тамашасын кара, канкордук менен дагы, камкордук менен дагы дүйнөнү багындыргысы келген падыша Александр менен

дүйнөнү бүт жылтыр-мултурунан, жыргалчылыгынан аша кечип, ондолбос дүйнөнү баёо, мажес, мажирөө жол менен ондогусу келген акылман Диоген бир жылы, бир күнү, атүгүл бир саатта өлгөн имиш. Айырмасы: өрт жүрөк Александр отуз жаштагы кырчындай жигит экен, андан кийин да он үч жыл бочкеде жашаган Диоген сексен бир жаштагы чал экен. Акыл менен ааламды капчаган Аристотель алардан бир жыл ашык жашап, афиналык кийинки бийлик төбөлдөргө жакпай, ашык жашаган өмүрүн куугун менен сүргүндө өтөгөн дешет.

Александр Индияны басып киргенде да абалы акылмандарыңар кайда, акындарыңар кайсы деп сураган имиш. Алар Диоген сыяктуу ач-жылаңач өмүр сүргөн, бирок андан айырмаланып, бочкеде эмес, талаа-түздү сыдырып, тоо-токойду кыдырып жашаган турмуш безер акылмандарды айтышат. Александр аларды алдырып келип, он суроо берип, он жооп угат.

– Дүйнөдө тириктер көппү же өлүктөр көппү? – деп сурайт.

– Тириктер көп, анткени өлүктөр ошол бойдон жок болгон, – деген жооп угат.

– Айбанаттын кайсынысы акылдуу? – деп сурайт.

– Адамдардын колуна түшпөгөнү, – деген жооп угат.

– Күн мурда келеби же түн мурда киреби? – деп сурайт.

– Күн күндөн бир күн мурда келет, – деген жооп угат.

– Жообуңар татаал экен, – дейт.

– Сурооңуз татаал болчу, – дешет.

– Сүйүүгө кантип кызмат кылса болот? – деп сурайт.

– Күчтүү болуп, бирок коркунучтуу болбой, – деген жооп угат.

– Өмүр күчтүүбү же өлүм күчтүүбү? – деп сурайт.

– Өмүр күчтүү, анткени анын азап-тозогу көп, – деген жооп угат.

– Канткенде кудай болууга болот? – деп сурайт.

– Адам күчү жетпегенди жасаганда, – деген жооп угат.

Адам күчү жетпегенди жасагысы келген арстан айбат Александр менен акылмандар ортосундагы икаялардын биринин ортосундагы икаялардын биринин жайы ушундай. Баса, Александрды бизде, Чыгышта Искендер Зулкарнайн дешет. Эмне үчүн? Ал эмики жомогузга омок болсун.

Даярдаган **Алым ТОКТОМУШЕВ**

Адабият Жаңылыктары

Корей сыйлыгын жеңди

«Борбордук Азия жана Түштүк Корея өлкөлөрүнүн уламыштарына, жомокторуна жана баатырдык эпосторуна жазылган 2012-жылы Эл аралык конкурс» болуп өттү.

Белгилүү кыргыз драматургу Жаныш Кулмамбетов конкурска «Мекенимдин ташы» аттуу толук метраждуу көркөм-оюн фильминен жазган сценарийи менен катышкан. Сценарий «Манас» эпосунун негизинде жазылган болучу.

Конкурстун шарты боюнча жеңүүчүлөргө Гран-при («Алтын жомок») жана беш биринчи сыйлык ыйгарылат. Анын жыйынтыгында Ж.Кулмамбетов беш биринчи сыйлыктын бирин жеңип алды.

«Асман каганаты»

Жакында эле «Бийиктик» басмасынан Кунай Медетхан менен Мамасалы Апышевдин VI кылымда Кыргызстан аймагында өткөн окуяларга арналган тарыхый повести жарыкка чыкты.

Бизге жеткен маалымат боюнча ал, Улуу түрк каганаты жөнүндө баяндаган китеп кыргыз, орус жана түрк тилдеринде жарык көрдү.

Китеп жана адабият фестивалы

24–25-ноябрь күндөрү Бишкекте биринчи эл аралык ири «Open Central Asia Book Forum & Literature Festival – 2012» форуму өткөрүлөт. Иш-чаранын уюштуруучулары Silk Road Media британиялык компаниясы менен Hertfordshire Press басма үйү болуп саналат.

Бул Борбордук Азияда адабиятка жана китеп басуунун өнүгүүсүнө басым жасалган биринчи эл аралык адабий форум-фестиваль болуп саналат.

Форумдун алкагында китеп көргөзмөлөрү, тегерек үстөлдөр, чет өлкөлөрдүн окуу китептеринин жана окутуу методикаларынын бетачарлары, китеп-музыка окуулары ж.б. маданий иш-чараларды өткөрүү каралууда.

Алардан сырткары Open Central Asia Book Forum & Literature Festival – 2012 алкагында үч «Адабий чыгарма», «Мурда чыкпаган автордун чыгармасын жасалгалоо» жана «Мурда чыкпаган автордун чыгарма-

сын көркөм которуу» багыттарда адабий конкурс өткөрүлөт. Аларга Борбор Азиялык бардык авторлор, котормочулар, жасалгалоочулар катыша алышат.

«Таажы» жарык көрдү

Россиянын автордук коомунун (Москва) «Слово» басмасынан Кыргыз Эл жазуучусу Султан Раевдин прозалык жана драмалык чыгармаларынын жыйнагы жарыкка чыкты.

«Корона» («Таажы») жыйнагы «Күн кармаган бала» повестин, бир катар аңгемелерин жана пьесаларын камтыйт.

Жыйнакка Михаил Швыдко баш сөз жазган.

Кыргызстан басмалары Москвада

Кыргызстандык басмалар 5–10-сентябрда Москвада өткөн ири китеп көргөзмө-жарманкесине катышып келишти.

Кыргызстандык «Турар», «Кут аалам» жана «Раритет» басмалары өлкөнүн Басмалар жана китеп таркатуучулар ассоциациясы аркылуу өздөрү басып чыгарган Чыңгыз Айтматовдун китептерин, балдар адабияты, кыргыз жомоктору, Кыргызстан жөнүндөгү ж.б. 200дөн ашуун наамдагы китептерин көргөзмө-жарманкеге коюшту.

Иш-чаранын алкагында москвалык басмалар менен кыргыз жазуучуларынын мурдагы байланыштарын калыбына келтирүү тууралуу макулдашуулар болду. Ошондой эле Кыргызстандын китептерин Россияда басып чыгаруу жана таркатуу тууралуу сүйлөшүүлөр болуп жатат.

Алардан сырткары «Аль-Салам» жана «Раритет» басмалары 3–5-сентябрь күндөрү КЭРдин Үрүмчү шаарындагы «ЭКСПО» көргөзмөсүнө катышып, басма продукцияларын коюшту. Кайсыл бир басылмаларды кытай тилине которуу тууралуу макулдашуулар да болду.

Эл акыны эл үчүн

Кыргыз Эл акыны Сүйөркул Тургунбаев өмүр бою жыйнаган дүйнөлүк жана кыргыз адабияты, илимий-популярдуу 300дөн ашуун китептерин Бишкектеги Касымалы Баялинов атындагы китепканага өткөрүп берди. Арасында айрыкча жаш муундардын акыл азыгы үчүн абадай керек «Наука и жизнь», «Дружба народов», «Новый мир» сыяктуу Россиянын, өзүбүздүн «Ала-Тоо» сыяктуу атактуу журналдарынын тиркемелери да бар. Мындай чечимге Эл акыны батырлеп көчүп-конуусундагы оорчулукка байланыштуу жана жаш муундарыбыздын акыл дүйнөсүн кеңейтүүсүнө салым кошууну көздөгөндүктөн барганын айтты.

Китепкананын директору Роза Султаналиева мындай баалуу салымы үчүн акынга терең ыраазычылыгын билдирүү менен китепкананын казынасынын байманасы артып, окурмандарга кеңири мүмкүндүк түзүлгөндүгүн билдирди.